Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund Series, No 81

ANEKĀRTHA-RATNA-MAÑJŪṢĀ

CONTAINING

S'rī Samayasundara's Astalaksārthī etc.

CRITICALLY EDITED

WITH INTRODUCTION IN SANSKRIT

BY

Prof HIRĀLĀL RASIKDĀS KĀPADĪĀ, M. A

POST GRADUATE LECTURER IN ARDHAMĀGADHĪ

AT

THE BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE, POONA

PUBLISHED

BY

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI

FOR

SHETH DEVCHAND LALBHAI JAIN PUSTAKODDHAR FUND

First Edition] A D 1933 [1250 Copies

Price Rs 3-0-0

Published by Jivanchand Saketchand Javeri, one of the honorary Trus
Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund, at Sheth Devchand I
Jain Dharmashala Badekhan Chakla, Surat

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar']
26-28, Kolbhat Lane Bombay

॥ સમર્પણમ્. ॥

શ્રીગિરિગિરનારાદિ મહાન તીર્થોદ્ધારક, તપોગચ્છાલંકાર,

વિશુદ્ધચારિત્રચૂડામણિ, બાલબ્રહ્મચારી,

શ્રીમદ્

આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનીતિસૂરીશ્વરજી,

મુ૦ સોજત (મારવાડ).

પ્રાચીન ગ્રન્થ પ્રકાશનકાર્યમા, અમૂલ્ય સહાયતા આપ
શ્રી તરફથી મળતી રહી છે તેની યત્કિંચિત્
એધાણી તરીકે આ ગ્રન્થરત્ન આપશ્રીની
અનુમતિ વિના આપના કરકમલમા
સમર્પી અશત કૃતાર્થ થવા
અભિલાષા રાખીયે
છિયે.

ગોપીપુરા, સુરત.
સ ૧૯૮૯, વૈશાખી પૂર્ણિમા,
મે સને ૧૯૩૩

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી
અને
અન્ય માનદ મત્રીઓ.

तपोगच्छालङ्कार

बालब्रह्मचारी विशुद्धचारित्रचूडामणि–तीर्थोद्धारक

श्रीमान् आचार्यमहाराज श्रीविजयनीतिसूरीश्वर ॥

जन्म सं. [illegible] पोष [illegible] ११ | गणिपद सं. [illegible] मार्गशीर्ष शुक्ल [illegible]
दीक्षा सं. [illegible] आषाढ शुद ११ | पंन्यासपद सं. [illegible] कार्तिक वद ११
सूरिपद सं. [illegible] माघ [illegible]

✤ સમર્પણમ્. ✤

શ્રીગિરિગિરનારાદિ મહાન્ તીર્થોદ્ધારક, તપોગચ્છાલંકાર,
વિશુદ્ધચારિત્રચૂડામણિ, બાલબ્રહ્મચારી,
શ્રીમદ્

આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનીતિસૂરીશ્વરજી,
મુ૦ સોજત (મારવાડ).

પ્રાચીન ગ્રન્થ પ્રકાશનકાર્યમા, અમૂલ્ય સહાયતા આપ
શ્રી તરફથી મળતી રહી છે તેની યત્કિંચિત્
એધાણી તરીકે આ ગ્રન્થરત્ન આપશ્રીની
અનુમતિ વિના આપના કરકમલમા
સમર્પી અશત કૃતાર્થ થવા
અભિલાષા રાખીયે
છિયે.

ગોપીપુરા, સુરત.
સ ૧૯૮૯, વૈશાખી પૂર્ણિમા,
મે સને ૧૯૩૩

જીવણચદ સાકરચંદ જવેરી
અને
અન્ય માનદ મત્રીઓ.

THE LATE
SHETH DEVCHAND LALBHAI JAVERI

BORN 18 3 A D SURAT   DIED 13TH JANUARY 1906 A D BOMBAY

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जहवेरी

जन्म १९ [illegible] वत्सरे	निर्वाणम् १९६ [illegible] वत्सरे
[illegible] (भाद्रपद [illegible])	पौषकृष्णतृतीयायाम् ([illegible])
सूरत	मोहमयीनगर्याम्,

શ્રીપાર્શ્વશાંતિમ્.

આમુખ.

શેઠ દેવચદ લાલભાઇ જૈનપુસ્તકોદ્ધારે ગ્રથાક ૮૧ મા તરીકે (૧) ઉપાધ્યાય શ્રીસમય-સુન્દરગણિકૃત અષ્ટલક્ષાર્થી અપર નામ અર્થરત્નાવલી, (૨) શ્રીશુભતિલકકૃત ગાયત્રી-વિવરણ, (૩) મહામત્રાધિરાજ નવકારના "नमो अरिहताण" પદના ૧૧૦ અર્થો વગેરે અમૂલ્ય કૃતિઓને અત્ર અનેકાર્થરત્નમંજૂષા નામથી એકત્ર પ્રસિદ્ધ કરતા અમને વિશેષ આનદ થાય છે, કેમકે આવી અનેક અર્થવાળી વિવિધ કૃતિઓ પ્રસિદ્ધિમા લાવવાનો યોગ અમોને પ્રથમ પ્રાપ્ત થયો છે પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૪ મા સટીક નમસ્કારસૂત્ર અને ઉવસગ્ગહરસ્તોત્ર પણ જોડવામા આવ્યા છે

પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા M A દ્વારા આ ગ્રથનુ સશોધન કરાવવામા આવ્યુ છે અને તેમને આને અગે જરૂરી પ્રસ્તાવના વગેરે સર્વ આલેખ્યુ હોવાથી અમારે તત્સબધે વિશેષ કાઇ કહેવાપણુ રહેતુ નથી

જે જે મુનિવર્યોએ અને ભડારોના સચાલકોએ પ્રતો આપવા મહેરબાની કરી છે તથા પ્રકાશનકાર્યમા જેમણે સહાયતા આપી છે તે સર્વેના અમો ઋણી છિયે.

ગ્રન્થ બહાર પડતા અતિશય વિલબ થવાથી વાચકોની ક્ષમા યાચિયે છિયે

ગોપીપુરા,
સુરત
સ ૧૯૮૯ વૈશાખી પૂર્ણિમા,
મે સને ૧૯૩૩

લિ૦
જીવણચદ સાકરચદ જવેરી,
પોતે અને બીજા ટ્રસ્ટીઓ માટે

अनेकार्थरत्नमञ्जूषाया विषयानुक्रमणिका.

१	स्मरणपत्रिका (गौर्जरगिरि)	५
२	आमुखम् (गौर्जरगिरि)	७
३	प्रस्तावना	९–२०
४	अर्थरत्नावली (अष्टलक्षार्थीत्यपराह्वया)	१–७०
५	गायत्रीविवरणम्	७१–८२
६	हरिशब्दार्थगर्भित श्रीवीतरागस्तव	८३
७	सारङ्गशब्दार्थसङ्कलिता श्रीऋषभजिनस्तुति	८४–८५
८	'सारङ्ग'शब्दपञ्चार्थमय श्रीमहावीरजिनस्तव	८५–८६
९	'पराग'शब्दाष्टोत्तरशतार्थनिबद्ध साधारणजिनस्तवनम्	८७–९०
१०	'सघरथ'शब्दार्थसमुच्चय	९१–९८
११	'परवाया'शब्दार्थनिरूपणम्	९९–१०२
१२	नमस्कारप्रथमपदार्था	१०३–११८
१३	एकाक्षरनाममाला	११९–१२२
१४	एकाक्षरनाममालिका	१२३–१२७
१५	पउमामेत्यादिगाथाया अनुयोगचतुष्टयव्याख्या	१२७–१३३
१६	गोशब्दकाव्यम्	१३४
१७	नमस्कारसूत्र सटीकम्	१–६
१८	उवसग्गहरस्तोत्र टीकायुगलालङ्कृतम्	७–२४

प्रस्तावना

"सिद्धं सिद्धत्थाणं ठाणमणोवमसुह उवगयाणं ।
कुसमयविसासणं सासणं जिणाणं भवजिणाण ॥ १ ॥"

—सन्मतिप्रकरणे

अनेकार्थरत्नमञ्जूपाभिधस्यास्य कृतिकलापस्य प्रस्तावनाप्रणयने नाहमलम्, यथेष्टसाधनाभावात् । तथापि प्रास्ताविकं किञ्चिल्लिख्यते । तावत् प्रस्तूयतेऽनेकार्थसाहित्यगवेषणा—

अनेकार्थसाहित्यविषयका आर्हतविबुधवरविरचिता नाना ग्रन्था दरीदृश्यन्ते । तत्र विषयानुक्रमणिकागतान् विहाय श्वेताम्बरीयाणा कतिपयाना नामोल्लेखः क्रियते । यथाहि—

(१) कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिप्रणीत प्राकृतद्व्याश्रयकाव्यम् ।
(२) एतत्सूरिसन्दब्ध संस्कृतद्व्याश्रयकाव्यम् ।
(३) एतत्सूरिसूत्रित ससमसन्धानमहाकाव्यम् ।
(४) महोपाध्यायश्रीमेघविजयविरचित संससन्धानमहाकाव्यम् ।
(५) श्रीहेमचन्द्रसूरिविनेयश्रीवर्धमानगणिगुम्फितं कुमारविहारप्रशस्तिमहाकाव्यम् ।

१-२ पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरात् प्रसिद्धिं नीतमिदं प्रत्येकम् ।

३ महोपाध्यायश्रीमेघविजयै सप्तसन्धानमहाकाव्यनाम्या निजकृते प्रारम्भे समसूचि, परन्तु तद् विनष्टमेतन्महोपाध्यायसमयपूर्वमिति ज्ञायते सप्तसन्धानगतेन प्रारम्भिकेन पद्येन ।

४ इद मुद्रापित समस्ति ।

५ एतत्प्रारम्भ उल्लेखोऽयम्—

"श्रीहेमचन्द्रसूरिशिष्येण वर्धमानगणिना कुमारविहारप्रशस्तौ काव्येऽमुष्मिन् पूर्वं षडर्थे कृतेऽपि कौतुकात् षोडशोत्तर व्याख्याना चक्रे । तत्र प्रशस्तौ सप्ताशीतितम वृत्तम् । तच्चेदम्—

'गम्भीर श्रुतिभि सदाचरणत प्राप्त प्रतिष्ठोदय
सत्कान्तारचितप्रियो बहुगुणो य साम्यमालम्बते ।
श्रीचौलुक्यनरेश्वरेण विबुधश्रीहेमचन्द्रेण च
श्रीमद्वाग्भटमन्त्रिणा च परिवादिन्या च मन्त्रेण च' ॥"

अस्य पद्यस्य ११६ अथा । प्रणतनृपा-ऽप्रणतनृप-ब्रह्म-विष्णु-महेश-परब्रह्म-धनपति-क्षेत्रपाल-धनदा-ऽर-कृतयुग-विष्णुचक्रा-ऽनिरुध्य-वागुरिक-पल्लीपति-चकोर-नागराज सुरपति-वैश्वानर कृतान्त-राक्षस-वायु-कमठ-पाताल-मर्त्यलोक-सुरलोक-वरुण-धनुर्धर-सज्जन-दुर्जन-कुमारपाल-राजहस-पण्डित मूर्ख-लक्ष्मी हेमगुण-चन्द्र-कर्पूर-देव-सूर्य-हेमचन्द्रसूरि-मङ्गल-बुध-बृहस्पति-शुक्र-शनैश्चर-राहु-केतु-शङ्करशीर्षगतचन्द्र महेशहास्य-महादेवभस्म-दानव-नर-लक्ष्मीनाशक-सुवर्णराशि-याचक-निष्काम-धर्मा-ऽर्थ-काम-मोक्ष-सरस्वती-वाक् सुभट-मन्त्रवादि-पथिक-घस्मर-सर्पिणी-व्यभिचारिणी-पण्डिता-सुभग-वात्स्यायन-भौतिकतापस-गोरीचर-स्तनतट-चन्द्रकिरण-चारित्रप्रासधन-उल्का-मुख-शुक-कामि-सपदृष्टि-कामिनी सामन्त मासाहार-कृपालु रत्नपरीक्षाका ऽङ्गण मङ्गलकान्ति-निधिकलश-जलचर-देवाकृति-वणिग्-जिनप्रतिमा-ऽर्हद्भक्त-स्याद्वादवादि-पौरुष-विनायक-हस्तिनायक-पर्वतगुहा-जिन-समवसरण-ज्ञान-दर्शन-चारित्र-यति-वाग्भट-जैनसिद्धान्त-गतिसिद्ध-वेश्यासक्त-जिनेश्वर-जिनस्तुतिकारक-वृषभदेव-भरतचक्रि-चरमजिन-पार्श्वजिनेति विषया ।

(११) [1]रत्नाकरावतारिकाद्यपद्यशतार्थी ।
(१२) श्रीलाभविजयगणिप्रणीता [2]नमो दुर्वारेत्यादिपद्यस्य [3]पञ्चशतार्थी ।
(१३) श्री[4]हर्षकुलगणिविरचिता शतार्थी ।
(१४) श्रीबप्पभट्टिसूरिनिर्मिता 'तत्तीसिया'दिगाथाया [5]अष्टोत्तरशतार्थी ।
(१५) श्रीहंसप्रमोदगणिकृताऽनेकार्थमयी [6]सारङ्गसार[7]वृत्तिः ।
(१६) श्रीभावप्रभसूरिकृत [8]मदनादरविवरणम् ।
(१७) महोपाध्यायश्रीविनयविजयकृता '[9]चत्तारिअट्ठ'व्याख्या ।
(१८) श्रीदेवेन्द्रसूरि[10]कृता ,,
(१९) श्रीसोमतिलकसूरिविनिर्मिता साधारणस्तुतिः [11]स्वोपज्ञवृत्तिविभूषिता ।
(२०) एतत्सूरिप्रणीत सर्वज्ञस्तोत्र विविधार्थालङ्कृतं 'सदानवसुराजित'चतुर्थचरणात्मकम् ।[12] १०
(२१) श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यमहोपाध्यायश्रीचारित्ररत्नगणिप्रणीते एकोनत्रिंशत्पद्या-

---

१ प्रेक्ष्यता जैनग्रन्थावली (पृ ७८)।

२ योगशास्त्रस्यादिम पद्यमिदम्। तथाहि—

"नमो दुर्वाररागादि-वैरिवारनिवारिणे। अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने ॥ १ ॥"

३ अस्या अस्तित्व तपागच्छीयपट्टावल्यनुसारेण ज्ञेयम्। न चेय मे नयनगोचरता गता।

४ "तेषा रा(प्रा?)ज्ये राज्ये, विबुधा निर्मलशतार्थविरुदभृत । श्रीहर्षकुलगणीन्द्रा, विबुधावतसा बभूवुर्ये।४।"

इति श्रीविजयविमलगणिकृतबन्धहेतूदयत्रिभङ्गीप्रकरणटीकाप्रारम्भिकपद्येनानुमीयते यदुतैभि काऽपि शतार्थी निरमायि ।

५ केवलमथचतुष्टय समसूचि श्रीप्रभाचन्द्रसूरिभिर्निजकृतौ प्रभावकचरिताह्वयाया (पृ १४४-१४५)।

६ सम्पूर्णं पद्यमेवम्—

"सारङ्गसारकमलादरसोमकान्त-देवागमामृतविभाजनधीरभूते ।
वामोपकार भरताधिप राजमान-त्रणाह्न वन्धुरशिवाज हरेक्षभाव ॥"

७ एतत्प्रारम्भिक उल्लेख एवम्—

"नमस्कृत्य कृतानन्द, कन्द सौभाग्यशालिन । वीर वह्नथवृत्तस्य, वृत्ति कुर्वे यथामति ॥ १ ॥"

अन्ते पद्य यथा—

"दोगुहास्यगुहास्यैक(१६६२)मिते वर्षे कृता अमी । अथा सहादि सप्तम्या, पार्श्वनाथप्रसादत ॥"

८ एतदर्थं प्रेक्ष्यता श्रीभावप्रभसूरिकृतस्य श्रीनेमिभक्तामरस्य नवमस्य पद्यस्य स्वोपज्ञवृत्तेर्मदीयावृत्ते १११तमात् ११३तमपर्यन्तानि पृष्ठानि ।

९ एतद्गाथाया अन्येऽन्येऽथा प्रतिपादिताश्चैत्यपरिपाटीस्तवने। एतदर्थं विलोक्यता श्रीभावप्रभसूरिकृतिकलापाख्या मदीयाऽऽवृत्ति (पृ १३९-१४३)।

१० एतज्जिज्ञासुभि प्रेक्ष्यतामुपयुक्ताऽऽवृत्ति (पृ १४३-१४६)।

११ अन्यकर्तृकावचूरिसमेता सम्पादितेय मया। एतद्दिदृक्षुभि प्रेक्ष्यता श्रीमेरुविजयगणिकृतश्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतेर्मदीयाऽऽवृत्ति (पृ २१५-२१८)।

१२ मदीयानुवादपूर्वक समस्तीद स्तुतिचतुर्विंशतिकाभिधे ग्रन्थे (पृ १६८-१७०)।

(६) श्रीजिनप्रभसूरिसूत्रितं कातन्त्रव्याकरणविशदीकारि 'मगध'नरेश्वरश्रेणिकजीवन-चरित्रात्मकं द्व्याश्रयमहाकाव्यम्।[1]

(७) श्रीविजयसिंहसूरिशिष्यश्रीसोमप्रभसूरिकृतं शतार्थवृत्तम्[2][3]।

(८) श्रीलावण्यधर्मशिष्यश्रीउदयधर्मगणिप्रणीता 'दोससय'[4]गाथाशतार्थी।[5]

(९) श्रीबुद्धिसागरशिष्यश्रीमानसागरमुनिकृता परिग्रहेति[6]पद्यशतार्थी।[7]

(१०) श्रीजयसुन्दरसूरिसूत्रिता प्राभु पारेत्यादिशतार्थी।[8]

---

१ एतस्य कतिपयो विभागो मुद्रापित । अस्य प्रणेतृभिर्बहवो ग्रन्था विरचिता । एतन्नामजिज्ञासुभिर्विलोक्यता श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतेर्मदीया भूमिका (पृ ४०–४२) । रहस्यकल्पद्रुमोऽप्येतेषां कृतिर्वर्तते । प्रेक्ष्यता १३०तम पृष्ठम् ।

२ एतद् काव्यमित्थम्—

"कल्याणसारसवितानहरेक्षमोह-—कान्तारवारणसमानजयाद्यदेव ।
धर्मार्थकामद महोदय वीरधीर, सोमप्रभाव परमागम सिद्धसूरे ॥"

अस्य चतुर्विंशतिजिनेश्वर–पञ्चपरमेष्ठि–पञ्चमहाव्रत–चतु पुरुषार्थ–नवग्रह–दशदिक्पालेत्यादिसम्बन्धिन –१०२ अर्था । किञ्चास्य विवरणकर्तार एतत्काव्यप्रणेतार एव । उक्त च–

"यो गृह्णाति समुच्छ्रृत वहति यस्तर्केऽद्भुत पाटव
काव्य यस्त्वरित करोति तनुते य पावनीं देशनाम् ।
योऽबध्नात् सुमतेश्चरित्रमदभ्रद् य सूक्तपङ्क्तिं परा
श्रीसोमप्रभसूरिरेष विशद वृत्त शतार्थं व्यधात् ॥"

३ अद्यावध्यस्य स्वोपज्ञविवरणममुद्रापित वर्तते ।

४ श्रीधर्मदासगणिगुम्फिताया उपदेशमालाया एकपञ्चाशत्तमा गाथेयम् । यथाहि–

"दोससयमूलजाल पुव्वरिसिविवज्जिअं जईवंत । अत्थ वहसि अणत्थ कीस अणत्थ तव चरसि ? ॥ ५१ ॥"

पञ्चपरमेष्ठि–षट्कायरक्षा–ऽष्टप्रवचनमातृ–दशयतिधर्म–गणधरादीनाश्रित्यास्या १०१ अर्था कृता ।

५ अस्य शतार्थी श्रीसोमप्रभसूरिभिरपि निर्मितेत्यनुमीयते सहस्रावधानिश्रीमुनिसुन्दरसूरिसूत्रितोपदेशरत्नाकर(द्वितीयांशचतुर्दशतरङ्ग)गतेन निम्नावतारितेनोल्लेखेन–

"विश्वविश्वप्रथित "दोससय०" इति गाथाशततमार्थव्याख्यावसरप्रतिबुद्धकरमुद्रिकादित्यागिशतार्थीतिख्यातिभृच्छ्रीसोमप्रभसूरय प्रमादावस्थामाम् ।" ग्रन्थोऽय नाद्यावधि मुद्रित ।

६ समग्र पद्य योगशास्त्रे (प्र २) विद्यते, यथा—

"परिग्रहारम्भमग्नास्तारयेयु कथ परान् ? । स्वय दरिद्रो न परमीश्वरीकर्तुमीश्वरः ॥ १० ॥"

७ एतदनुलक्ष्य विवरणकारे प्रोक्तम्—

"प्राक्तनाखर्वशीलाचार्यचक्रवर्तिभि श्रीमत्तपागच्छाधिराजैर्महाराजदीपतिवितीर्णविस्तीर्णसन्मानैः श्रीहीरविजयसूरिभि शतार्थपरीक्षार्थे समर्पितस्य श्रीयोगशास्त्रद्वितीयप्रकाशस्य द्वादशस्य (? दशमस्य) श्लोकस्य शतार्थी क्रियते ।"

चतुर्विंशतितीर्थंकर–पञ्चपरमेष्ठि–ब्रह्म–विष्णु–दशदिक्पाल–चतुर्दशस्वप्नादिसम्बन्धिनः १०६ अर्था अत्र दृष्टिपथमवतरन्ति ।

८ इय शतार्थी नाद्यापि मुद्रिता ।

९ योगशास्त्रस्य द्वितीयप्रकाशगत ८५तमपद्यस्याद्य चरणमिदम् । सम्पूर्ण पद्य तु यथा—

"प्राभु पारेशरत्य, वाग्वारत्व पापने । धीर्मा मह्ऋषिकाम्यां दुःखितस्य मो गुनः ॥ ८५ ॥"

१० इय शतार्थी नाद्यावधि मे दृष्टिपथमागता । अस्या तत्ता रि सम्भवनाया ।

(११) [1]रत्नाकरावतारिकाद्यपद्यशतार्थी ।
(१२) श्रीलाभविजयगणिप्रणीता [2]नमो दुर्वारेत्यादिपद्यस्य [3]पञ्चशतार्थी ।
(१३) श्री[4]हर्षकुलगणिविरचिता शतार्थी ।
(१४) श्रीवप्पभट्टिसूरिनिर्मिता 'तत्तीसिया'दिगाथाया [5]अष्टोत्तरशतार्थी ।
(१५) श्रीहंसप्रमोदगणिकृताऽनेकार्थमयी [6]सारङ्गसार[7]वृत्तिः ।
(१६) श्रीभावप्रभसूरिकृत [8]मदनादरविवरणम् ।
(१७) महोपाध्यायश्रीविनयविजयकृता '[9]चत्तारिअट्ठ'व्याख्या ।
(१८) श्रीदेवेन्द्रसूरि[10]कृता ,,
(१९) श्रीसोमतिलकसूरिविनिर्मिता साधारणस्तुतिः [11]स्वोपज्ञवृत्तिविभूपिता ।
(२०) एतत्सूरिप्रणीत सर्वज्ञस्तोत्र विविधार्थालङ्कृत 'सदानवसुराजित'चतुर्थचरणात्मकम् ।[12]
(२१) श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यमहोपाध्यायश्रीचारित्ररत्नगणिप्रणीते एकोनत्रिंशत्पद्या-

---

१ प्रेक्ष्यता जैनग्रन्थावली (पृ ७८) ।

२ योगशास्त्रस्यादिम पद्यमिदम् । तथाहि—

"नमो दुर्वाररागादि-वैरिवारनिवारिणे । अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने ॥ १ ॥"

३ अस्या अस्तित्व तपागच्छीयपट्टावल्यनुसारेण ज्ञेयम् । न चेय मे नयनगोचरता गता ।

४ "तेपा रा(प्रा?)ज्ये राज्ये, विबुधा निर्मलशताथविरुदभृत । श्रीहर्षकुलगणीन्द्रा, विबुधावतसा बभूवुर्ये।४।"

इति श्रीविजयविमलगणिकृतबन्धहेतूदयत्रिभङ्गीप्रकरणटीकाप्रारम्भिकपद्येनानुमीयते यदुतैभि काऽपि शतार्थी निरमायि ।

५ केवलमथचतुष्टय समसूचि श्रीप्रभाचन्द्रसूरिभिर्निजकृतौ प्रभावकचरिताह्वयाया (पृ १४४–१४५) ।

६ सम्पूर्ण पद्यमेवम्—

"सारङ्गसारकमलादरसोमकान्त–देवागमामृतविभाजनधीरभूते ।
वामोपकार भरताधिप राजमान–वणास्त बन्धुरशिवाज हरेक्षभाव ॥"

७ एतत्प्रारम्भिक उल्लेख एवम्—

"नमस्कृत्य कृतानन्द, कन्द सौभाग्यशालिन । वीर बह्वर्थवृत्तस्य, वृत्ति कुर्वे यथामति ॥ १ ॥"

अन्ते पद्य यथा—

"दोगुहास्यगुहास्यैक(१६६२)मिते वर्षे कृता अमी । अथा सहादि सप्तम्या, पार्श्वनाथप्रसादत ॥"

८ एतदर्थ प्रेक्ष्यता श्रीभावप्रभसूरिकृतस्य श्रीनेमिभक्तामरस्य नवमस्य पद्यस्य स्वोपज्ञवृत्तेर्मदीयावृत्ते १११तमात् ११३तमपर्यन्तानि पृष्ठानि ।

९ एतद्गाथाया अन्येऽन्येऽर्था प्रतिपादिताश्चैत्यपरिपाटीस्तवने । एतदर्थं विलोक्यता श्रीभावप्रभसूरि कृतिकलापाख्या मदीयाऽऽवृत्ति (पृ १३९–१४३) ।

१० एतज्जिज्ञासुभि प्रेक्ष्यतामुपयुक्ताऽऽवृत्ति (पृ १४३–१४६) ।

११ अन्यकर्तृकावचूरिसमेता सम्पादितेय मया । एतद्दिदृक्षुभि प्रेक्ष्यता श्रीमेरुविजयगणिकृतश्रीचतुर्विंशति जिनानन्दस्तुतेर्मदीयाऽऽवृत्ति (पृ २१५–२१८) ।

१२ मदीयानुवादपूर्वक समस्तीद स्तुतिचतुर्विंशतिकाभिधे ग्रन्थे (पृ १६८–१७०) ।

त्मके श्रीयुगादिजिनस्तवने प्रथमान्तिमे पद्ये विहाय नानाऽर्थवाचिप्रतिपद'सरस्वती'समलङ्कृतानि पद्यानि ।

(२२) श्रीभावप्रभसूरिसूत्रिता गुंहलिका(गोधूलिका)पदनानाऽर्थाः ।[2]

(२३) श्रीसोमतिलकसूरिकृत श्रीसिद्धार्थनरेन्द्रादिश्रीवीरजिनस्तवनम् ।[3]

(२४) श्रीरत्नशेखरसूत्रित नवखण्डपार्श्वजिनस्तवनम् ।[4]

(२५) ,, श्रीवामेयस्तवन नवग्रहस्तवगर्भम् ।[5]

(२६) ,, श्रीपार्श्वजिनस्तवः ।[6]

(२७) प्रतिपद'शर्म'शब्दसङ्कलित श्रीपार्श्वनाथस्तोत्रम् ।

(२८) श्रीगुणविजयगुम्फितः प्रतिपद'सारङ्ग'समलङ्कृतः श्रीमहावीरजिनस्तवः ।[7]

(२९) 'महावीर'पदविभूषित पद्याष्टकमित च श्रीमहावीरजिनस्तोत्रम् ।

(३०) श्रीनयचन्द्रसूरिप्रणीतं पद्यदशकात्मक श्रीस्तम्भनपार्श्वनाथस्तवनम् ।

श्रीसमयसुन्दरगणीनां कृतिततिः

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
भावशतकम्	१०१	१६४१
अर्थरत्नावली (अष्टलक्षार्थी)		१६४६
साम्बप्रद्युम्नचोपाइ (गू.)		१६५९
करसण्डुचोपाइ (गू)		१६६२

१ अस्य द्वितीयं पद्यमवतारितं मया श्रीशोभनस्तुतिभूमिकायां (पृ १०)। आद्य तु यथा—

"सदा चिदानन्दनिदानमद्वयं, जगत्त्रयीत्राणधुरीणपद्द्वयम् ।
सरस्वतीतुष्टिकृते सरस्वती-पदार्थसार्थैः प्रथम जिन स्तुवे ॥ १ ॥"

२ समीक्ष्यतां श्रीभावप्रभसूरिकृतिफलापाख्या मदीयाऽऽवृत्तिः (पृ १२९-१३४)।

३ अस्यादिम पद्य परीवर्तितं श्रीशोभनस्तुतेर्मदीयायां भूमिकायां (पृ २१), समग्र तु सावचूरिक जैनस्तोत्रसमुच्चये (पृ. ७९-८१)।

४ अस्याद्य पद्य श्रीशोभनस्तुतेर्भूमिकायां मयाऽवतारितम् । समस्तं स्तवनं तु सावचूरि समस्ति जैनस्तोत्रसमुच्चये (पृ ६९-७०)।

५ प्रेक्ष्यतां जैनस्तोत्रसमुच्चयः (पृ ७१-७२)। ६ अवलोक्यतां जैनस्तोत्रसमुच्चयः (पृ ७३)।

७ समीक्ष्यतां जैनस्तोत्रसन्दोहस्य द्वितीयो विभागः (पृ १३१-१३२)।

८ अस्य स्तवनस्य चतुर्थादिसप्तमान्तेषु पद्येषु 'सारङ्ग' इतिशब्दः समस्ति । समग्रतः चतुर्दश अर्था योजिता अत्र ।

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
दान-शील तप-भावनासंवाद (गू.)[1]		१६६२
रूपकमालाऽवचूर्णिः[2]	४००	१६६३
चारप्रत्येकबुद्धरास (गू.)		१६६५
चातुर्मासिकव्याख्यानम्[3]		,,
कालिकाचार्यकथा[4]		१६६६
श्रावकाराधनाविधिः		१६६७
शीलछत्रीसी (गू.)		१६६९
सन्तोषछत्रीसी (गू.)		,,
प्रियमेलकरास (गू.)		१६७२
सामाचारीशतकम्[5]		,,
[6]विशेषशतकम्		,,

१ लींबडीभाण्डागारसत्काया प्रत्या प्रशस्तिरियम्—

"सोलसइ बासठि (१६६२) समइ रे 'सागा' नगर (?) मझारि।
पद्मप्रभ सुपसाउ लइ रे एह भण्यउ अधिकारे रे ॥ ६ ॥

सोहम सापि परपरा रे 'खरतर' गच्छ कुलचद। युगप्रधान जगि परगडा रे श्रीजिनचन्द्र सूरिंदो रे ॥ ७ ॥
साधु सीस अति दीपतो रे विनयवत जसवत। आचारिज चढती कला रे श्रीजिनसिंहसूरि महतो रे ॥ ८ ॥
प्रथम श(शि)ष्य श्रीपूजनो रे सकलचन्द तसु सीस। समयसुन्दर वाचक भणि रे सप सदासु जगीस रे ॥९॥
दान शील तप भावनो रे सरस रचिउ सवाद। भणता गुणता भावसु रे रिद्धि समृद्धि सुप्रसादो रे ॥ १० ॥"

२ इय समशोधि श्रीसमयसुन्दरगणिप्रगुरुश्रीजिनचन्द्रसूरिशिष्यश्रीरत्ननिधानगणिभि ।

३ सुनीजीभाण्डागारसत्कसप्तपञ्चाशिकायाश्चातुर्मासिकव्याख्यानप्रत्या प्रान्ते—
"श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायविरचितचतुर्मासिकव्याख्यान समाप्तम्।"

४ वाराणसीस्थयतिश्रीबालचन्द्रभाण्डागारसत्ककालकसूरिकथाप्रतिप्रान्ते उल्लेखो यथा—

"श्रीमद्विक्रमसवति रसर्तुशृङ्गार(१६६६)सङ्ख्यके सहसि।
श्री'वीरमपुर'नगरे श्रीराउलतेजसीराज्ये ॥ १ ॥

बृहत्खरतरे गच्छे, युगप्रधानसूरय । जिनचन्द्रा जिनसिंहाश्च, विजयन्ते गणाधिपा ॥ २ ॥
तच्छिष्य सकलचन्द्र , शिष्य समयसुन्दर । कथा कालिकसूरीणो, चक्रे बालावबोधिकाम् ॥ ३ ॥"

५ 'मेडता'नगरे रचितमिदम्।

६ श्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानभाण्डागारसत्कप्रतिप्रान्तेऽयमुल्लेख —

"श्रीमत्'खरतर'गच्छे श्रीमज्जिनसिंहसूरिगुरुराज्ये। साम्राज्य कुर्वाणे युगप्रधानाख्यबिरुदधरे ॥ १ ॥
विक्रमसवति लोचनमुनिदर्शनकुमुदबान्धव(१६७२)प्रमिते।
श्रीपार्श्वजन्मदिवसे (पौषकृष्णदशम्यां) पुरे श्री'मेडता'नगरे ॥ २ ॥

त्मके श्रीयुगादिजिनस्तवने प्रथमान्तिमे पद्ये विहाय नानाऽर्थवाचिप्रतिपद'सरस्वती'समलङ्कृतानि पद्यानि ।

(२२) श्रीभावप्रभसूरिसूत्रिता गुहलिका(गोधूलिका)पदनानाऽर्थाः ।[२]

(२३) श्रीसोमतिलकसूरिकृत श्रीसिद्धार्थनरेन्द्रादिश्रीवीरजिनस्तवनम् ।[३]

(२४) श्रीरत्नशेखरसूत्रित नवखण्डपार्श्वजिनस्तवनम् ।[४]

(२५) ,, श्रीवामेयस्तवन नवग्रहस्तवगर्भम् ।[५]

(२६) ,, श्रीपार्श्वजिनस्तवः ।[६]

(२७) प्रतिपद'शर्म'शब्दसङ्कलित श्रीपार्श्वनाथस्तोत्रम् ।

(२८) श्रीगुणविजयगुम्फितः प्रतिपद'सारङ्ग'समलङ्कृतः श्रीमहावीरजिनस्तवः ।[७]

(२९) 'महावीर'पदविभूपित पद्याष्टकमित च श्रीमहावीरजिनस्तोत्रम् ।

(३०) श्रीनयचन्द्रसूरिप्रणीतं पद्यदशकात्मक श्रीस्तम्भनपार्श्वनाथस्तवनम् ।

श्रीसमयसुन्दरगणीनां कृतिततिः

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासवत्
भावशतकम्	१०१	१६४१
अर्थरत्नावली (अष्टलक्षार्थी)		१६४६
साम्वप्रद्युम्नचोपाइ (गू.)		१६५९
करकडुचोपाइ (गू)		१६६२

---

१ अस्य द्वितीय पद्यमवतारित मया श्रीशोभनस्तुतिभूमिकायां (पृ १०)। आद्य तु यथा—

"सदा चिदानन्दनिदानमद्वय, जगत्त्रयीत्राणधुरीणपद्द्वयम् ।
सरस्वतीतुष्टिकृते सरस्वती-पदार्थसार्थै प्रथम जिन स्तुवे ॥ १ ॥"

२ समीक्ष्यतां श्रीभावप्रभसूरिकृतिरूपा [illegible] मर्यादाऽऽवृत्तिः (पृ १२९-१३४)।

३ अस्यान्तिम पद्य मयार्पितं श्रीशोभनस्तुतेर्मदीयायां भूमिकायां (पृ २१), समग्र तु सावचूरिक जैन स्तोत्रसमुच्चये (पृ ७६-८१)।

४ अस्याद्य पद्य श्रीशोभनस्तुतेर्भूमिकायां मयाऽवतारितम् । समस्त स्तवन तु सावचूरि समस्ति जैनस्तोत्र समुच्चये (पृ ६९-७०)।

५ प्रेक्ष्यतां जैनस्तोत्रसमुच्चय (पृ ७१-७२)। ६ अवलोक्यतां जैनस्तोत्रसमुच्चयः (पृ ७३)।

७ समीक्ष्यतां जैनस्तोत्रसन्दोहस्य द्वितीयो विभागः (पृ ३११-३१२)।

८ अस्य स्तवस्य चतुर्थोदिपञ्चमान्त्येषु पद्येषु [illegible] हरिरङ्ग समस्ति । क्रमतः चतुर्दश अर्था योजिता अत्र ।

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
विशेपसङ्ग्रहः		१६८५
विसवादशतकम्		,,
गौतमपृच्छारास (गू.)		१६८६
गाथासहस्री (प्रा.)		,,
जंयतिहुयणवृत्तिः		१६८७
नवतत्त्ववृत्तिः		१६८८
मृगावतीचोपाइ (गू)		,,
दशवैकालिकवृत्तिः	३३५०	१६९१
थावच्चाचोपाइ (गू.)		,,
व्यवहारशुद्धिचोपाइ (गू)		१६९३

१ "स्वच्छे 'खरतर'गच्छे 'चान्द्र'कुले 'वज्र'नामशाखायाम् ।
भट्टारकजिनचन्द्रा युगप्रधानाख्यबिरुदधरा ॥ १ ॥
तेपा शिष्या 'रीहड'गोत्रीया सकलचन्द्रगणिमणय । तच्छिष्यसमयसुन्दरनामान पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
तै शिष्यादिहितार्थं ग्रन्थोऽय ग्रथित प्रयत्नेन। नाम्ना विशेपसङ्ग्रह इषुवसुशृङ्गार(१६८५)मितवर्षे ॥ ३ ॥
राज्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्बुध्या जितस्वर्गुरो-राचार्ये जिनसागरे सुखकरे सौभाग्यभाग्याधिके ।
द्रङ्ग(ङ्गे) श्रीमति 'लूणकणसरसि' श्रीसङ्घदीसोदये, ग्रन्थोऽय परिपूणतामलभत श्रीफाल्गुने मासि च ॥४॥"

२ "श्रीमत्'खरतर'गच्छे जिनसागरसूरिराजसाम्राज्ये ।
'अणहिलपत्तन'नगरे सवति मुन्यष्टशृङ्गारे (१६८७) ॥ १ ॥
श्रीसमयसुन्दराख्या पाठकविदुरा इमा व्यधुर्वृत्तिम् ।
मुनिसहजविमलपण्डितमेघविजयशिष्यपठनार्थम् ॥ २ ॥"

३ श्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानभाण्डागारसत्काया प्रत्यामुल्लेख एवम्—
"श्री'खरतर'गच्छकमलदिणिदा युगप्रधान जिनचदा बे । मृ०
श्रीजिनसिंघसूरि सोभागी पुण्य दिसा जसु जागी बे । मृ० २३
प्रथम शिष्य श्रीपूज्य केरा सकलचद गुरु मेरा बे मृ०
तसु प्रसादि थया ग्रथ पूर(ण) प्रगट्या सुजस पडूरा बे मृ० २४
सोलसइ अठसठया (१६८८) वरपे हुइ चउपइ घणो हरपे बे २६
मृगावतीचरित्र कह्या त्रिहु खडे पणे आणद घमडे बेबे ॥ २७ ॥
समयसुदर घइ सघ आसीसी रिद्धि वृद्धि सुजगीसा बे २९ मृ०
सवत् १६९० वर्पे अश्वनि शुदि ३ दिने बृहस्पति वार ॥ श्री'खरतर'गच्छे ॥ श्रीपूज्य श्री ५ जिनसिंघसूरि ॥ प० श्रीलब्धिवर्धनमुनि । तत् शिष्यक्ष (?)। वा० श्रीपोपारिपि उपाध्याय श्री ५ शिवचंद्र तत्शिक्ष (?) मानकीर्तिलिखित ।"

४ पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासशोधनमन्दिरसत्कथावच्चाचोपइप्रतिप्रान्ते—
"सवत् सोल एकाणु वरपै काती वदि त्रीज हरपें बे
श्री'खभाइत' खारवा वाडइ चौमासि रह्या सुदिहाडे बे से० २०
'खरतर' गच्छ जिणचदसूरीसा सकलचद तसु सीसा बे
समयसुदर तसु सीसे प्रसिद्धा शिष्य प्रशिष्य समृद्धा बे ॥ २१ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
नलदवदतीचोपाइ (गू.)	१६७३
पुण्यसारचरित्र (गू.)	,,
[2]विचारशतकम्	१६७४
वल्कलचीरीचोपाइ (गू.)	१६८१
वस्तुपालतेजपालरास (गू)	१६८२
[3]शत्रुंजयरास (गू)	,,
बारव्रतरास (गू)	१६८५

युगप्रधानपदवी, श्रीअकब्बरशाहिना । येभ्यो दत्ता महाभाग्या , श्रीजिनचन्द्रसूरय ॥ ३ ॥
तेषा शिष्यो मुख्य(रय) स्वहस्तदीक्षश्च सकलचन्द्रगणि ।
तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

सवत् १७२७ वष श्रावणवदि ३ दिने शनिवारे श्रीगुढामध्ये ॥ प० कल्याणनिधानमुनीनां (? नामन्ते) वासिना प० लब्धिचन्द्रमुनि(ना) लिपीचक्रे ।"

गाथासहस्या निरदेशि ग्रन्थोऽय श्रीसमयसुन्दरगणिभि ।

१ "सुधरम सामि परपरा 'चद' कुल 'वयर' सामि साषि, 'कौटक' गच्छ खरतरउ भट्टारकिया सुभाषि सुभाष जुगपरधान जिनचद प्रथम शिष्यशिरोमणी, जसु गोत्र 'रीहड' नाम पडित सकलचद प्रसिद्ध घणी तसु शिष्य पभणइ समयसुन्दर उपाध्याय इसी परइ, वाचनाचाय हर्षनन्दन प्रमुष सिष्यनइ आदरइ १ गोत्र 'गलोछा' गहगहइ 'मेडता' नयर मझारि, दिन दिन सघ माहि दीपता 'खरतर' गच्छ सिणगार सिणगार धर्म तणा धुरधर देवगुररागी घणउ, रायमल्ल पुत्ररत्न अमीपाल पे(खे)तसी नेतसी भणु राजसी तासु भत्रीज तिहां किण नेतसी आग्रह करी, चौपइ कीधी समयसुदर नलदवदती चरित्तरी सवत सोळ तिहोत्तरइ (१६७३) मास वसत आणद, नगर मनोहर 'मेडतइ' जिहां वासपूज्य जिणद वासपूज्य तीथकर प्रसाद(इ) गच्छ 'खरतर' गहगहइ, गच्छराय युगपरधान जिनसघसूरि सदा जस लहइ उपझाय कहइ समयसुदर कीयउ आग्रह नेतसी, चोपइ नलदवदती केरी चतुर माणस चित्त वसी सवत् १७१७ वर्षे कार्तिक शुक्ल १० रविवासरे सपणाग्रामे" ।

२ मुनीजीभाण्डागारसत्कविचारशतकप्रतिप्रान्ते प्रशस्तिरेवम्—

"खच्छे 'खरतर'गच्छे विनयिनि जिनसिंहसूरिगुरुराजे ।
वेदमुनिदर्शनेन्दु(१६७४)प्रमितेऽब्दे 'मेडता नगरे ॥ १ ॥
श्रीजिनचन्द्रसूरीन्द्राणांशिष्यः सकलचन्द्रगणिरासीत्।तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
शीघ्र स्मृतिहेतो स्वस, विचारशतक व्यधु । श्रपर स्मितविचाराणा–मेषमेकत्र मीलनात् ॥ ३ ॥"

३ "सवत सोळसइ व्यासीयइ (१६८२) ए श्रावण वदि गुरुवार से०
रास भणउ 'सेत्रुज' तणउ ए नगर 'नागोर' मझार से० १९
तिहुयणउ गच्छ 'खरतर' तणउ ए श्रीजिणचद्सूरीस से०,
प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना ए सकलचद मुनीस से० २०
तासु सीस वदि पाठक ए समयसुदर उवझाय से०,
ए रास रच्यउ तिण दवाडउ-ए भणतां आनद थाय से० २१"

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
[1]विशेषसङ्ग्रहः		१६८५
विसंवादशतकम्		,,
गौतमपृच्छारास (गू.)		१६८६
गाथासहस्री (प्रा.)		,,
[2]जयतिहुयणवृत्तिः		१६८७
नवतत्त्ववृत्तिः		१६८८
[3]मृगावतीचोपाइ (गू.)		,,
दशवैकालिकवृत्तिः	३३५०	१६९१
[4]थावच्चाचोपाइ (गू.)		,,
व्यवहारशुद्धिचोपाइ (गू.)		१६९३

१ "स्वच्छे 'खरतर'गच्छे 'चान्द्र'कुले 'वज्र'नामशाखायाम् ।
भट्टारकजिनचन्द्रा युगप्रधानाख्यविरुद्धरा ॥ १ ॥
तेषां शिष्या 'रीहड'गोत्रीया सकलचन्द्रगणिमणय । तच्छि ष्यसमयसुन्दरनामान पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
तै शिष्यादिहितार्थं ग्रन्थोऽयं ग्रथित प्रयत्नेन। नाम्ना विशेषसङ्ग्रह इषुवसुशृङ्गार(१६८५)मितवर्षे ॥ ३ ॥
राज्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्बुध्या जितस्वर्गुरो-राचार्ये जिनसागरे सुखकरे सौभाग्यभाग्याधिके ।
द्रङ्ग(ङ्गे) श्रीमति 'लूणकणसरसि' श्रीसङ्घदीपोदये, ग्रन्थोऽयं परिपूर्णतामलभत श्रीफाल्गुने मासि च ॥४॥"

२ "श्रीमत्'खरतर'गच्छे जिनसागरसूरिराजसाम्राज्ये ।
'अणहिलपत्तन'नगरे संवति मुन्यष्टशृङ्गारे (१६८७) ॥ १ ॥
श्रीसमयसुन्दराख्या पाठकविदुरा इमां व्यधुर्वृत्तिम् ।
मुनिसहजविमलपण्डितमेघविजयशिष्यपठनाथम् ॥ २ ॥"

३ श्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानभाण्डागारसत्काया प्रत्यामुल्लेख एवम्—
"श्री'खरतर'गच्छकमलदिणिंदा युगप्रधान जिनचंदा बे । मृ०
श्रीजिनसिंघसूरि सोभागी पुण्य दिसा जसु जागी बे । मृ० २३
प्रथम शिष्य श्रीपूज्य केरा सकलचंद गुरु मेरा बे मृ०
तसु प्रसादि थया ग्रथ पूर(ण) प्रगड्या सुजस पडूरा बे मृ० २४
सोलसइ अठसठया (१६८८) वरषे हुइ चउपइ घणो हरषे बे २६
मृगावतीचरित्र कह्या त्रिहु खडे पणे आणद घमडे बेबे ॥ २७ ॥
समयसुदर थइ सघ आसीसी रिद्धि वृद्धि सुजगीसा बे २९ मृ०
सवत् १६९० वर्षे अश्वनि शुदि ३ दिने वृहस्पति वार ॥ श्री'परतर'गच्छे ॥ श्रीपूज्य श्री ५ जिनसिंघसूरि ॥ प० श्रीलब्धिवर्धनमुनि । तत् शिष्यक्ष (?) । वा० श्रीपोपारिपि उपाध्याय श्री ५ शिवचद्र तत्शिक्ष (?) मानकीर्तिलिखित ।"

४ पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरसत्कथावच्चाचोपइप्रतिप्रान्ते—
"संवत् सोल एकाणु वरषे काती वदि त्रीज हरषे बे
श्री'पमाइत' खारवा वाडइ चौमासि रह्या सुदिहाडे बे से० २०
'परतर' गच्छ जिणचदसूरीसा सकलचंद तसु सीसा बे
समयसुंदर तसु सीसे प्रसिद्धा शिष्य प्रशिष्य समृद्धा बे ॥ २१ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
नलदवदतीचोपाइ (गू.)[1]	१६७३
पुण्यसारचरित्र (गू.)	"
विचारशतकम्[2]	१६७४
वल्कलचीरीचोपाइ (गू.)	१६८१
वस्तुपालतेजपालरास (गू.)	१६८२
शत्रुंजयरास (गू.)[3]	"
बारव्रतरास (गू.)	१६८५

युगप्रधानपदवी, श्रीअकब्बरशाहिना । येभ्यो दत्ता महाभाग्या, श्रीजिनचन्द्रसूरय ॥ ३ ॥
तेपा शिष्यो मुख्य(ख्य) स्वहस्तदीक्षश्च सकलचन्द्रगणि ।
तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

सवत् १७२७ वप श्रावणवदि ३ दिने शनिवारे श्रीगुडामध्ये ॥ प० कल्याणनिधानमुनीनां (?नामन्ते) वासिना प० लब्धिचन्द्रमुनि(ना) लिपीचक्रे ।"

गाथासहस्र्या निरदेशि ग्रन्थोऽय श्रीसमयसुन्दरगणिभि ।

१ "सुधरम सामि परपरा 'चद' कुल 'वयर' सामि साषि, 'कौटक' गच्छ खरतरउ भट्टारकिया सुभाषि सुभाष जुगपरधान जिनचद प्रथम शिष्यशिरोमणी, जसु गोत्र 'रीहड' नाम पडित सकलचद प्रसिद्ध घणी तसु शिष्य पभणइ समयसुन्दर उपाध्याय इसी परइ, वाचनाचाय हर्षनन्दन प्रमुप सिष्यनइ आदरइ १ गोत्र 'गलोछा' गहगहइ 'मेडता' नयर मझारि, दिन दिन सघ माहि दीपता 'खरतर' गच्छ सिणगार सिणगार धर्म तणा धुरधर देवगुरुरागी घणउ, रायमल्ल पुत्ररत्न अमीपाल पे(खे)तसी नेतसी भणु राजसी तासु भत्रीज तिहा किण नेतसी आग्रह करी, चौपइ कीधी समयसुदर नलदवदती चरित्तरी सवत सोल तिहोत्तरइ (१६७३) मास वसत आणद, नगर मनोहर 'मेडतइ' जिहां वासपूज्य जिणद वासपूज्य तीथकर प्रसाद(इ) गच्छ 'खरतर' गहगहइ, गच्छराय युगपरधान जिनसघसूरि सदा जस लहइ उवझाय कहइ समयसुदर कीयउ आग्रह नेतसी, चोपइ नलदवदती केरी चतुर माणस चित्त वसी सवत् १७९७ वर्षे कार्तिक शुक्ल १० रविवासरे सयणाग्रामे" ।

२ मुनीजीभाण्डागारसत्कविचारशतकप्रतिप्रान्ते प्रशस्तिरेवम्—

"स्वच्छे 'खरतर'गच्छे विजयिनि जिनसिंहसूरिगुरुराजे ।
वेदमुनिदर्शनेन्दु(१६७४)प्रमितेऽब्दे 'मेडता'नगरे ॥ १ ॥

श्रीजिनचन्द्रमुनीन्द्राच्छिष्य सकलचन्द्रगणिरासीत्। तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
शीघ्र स्मृतिकृते स्वस, विचारशतक व्यधु । पृथक् स्थितविचाराणा-मेवमेकत्र मीलनात् ॥ ३ ॥"

३ "सवत सोलसइ ब्यासीयइ (१६८२) ए श्रावण वदि सुखकार से०
रास भण्यउ 'सेत्रुज' तणउ ए नगर 'नागोर' मझार से० १९
गिरुयउ गच्छ 'खरतर' तणउ ए श्रीजिणचदसूरीस से०,
प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना ए सकलचद सुसीस से० २०
तासु सीस जगि परगडा ए समयसुदर उवझाय से०,
ए रास रच्यउ तिण रयडउ-ए सुणता आणद थाय से० २१"

ग्रन्थनाम	ग्रंथमानम्	रचनासंवत्
[1]विशेषसङ्ग्रहः		१६८५
विसंवादशतकम्		,,
गौतमपृच्छारास (गू.)		१६८६
गाथासहस्री (प्रा.)		,,
जयतिहुयणवृत्तिः[2]		१६८७
नवतत्त्ववृत्तिः		१६८८
मृगावतीचोपाइ[3] (गू.)		,,
दशवैकालिकवृत्तिः	३३५०	१६९१
थावच्चाचोपाइ[4] (गू.)		,,
व्यवहारशुद्धिचोपाइ (गू.)		१६९३

१ "स्वच्छे 'खरतर'गच्छे 'चान्द्र'कुले 'वज्र'नामशाखायाम् ।
भट्टारकजिनचन्द्रा युगप्रधानाख्यबिरुदधरा ॥ १ ॥
तेषा शिष्या 'रीहड'गोत्रीया सकलचन्द्रगणिमणय । तच्छि यसमयसुन्दरनामान पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
तै शिष्यादिहितार्थं ग्रन्थोऽय ग्रथित प्रयत्नेन। नाम्ना विशेषसङ्ग्रह इषुवसुशृङ्गार(१६८५)मितवर्षे ॥ ३ ॥
राज्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्वुध्या जितस्वर्गुरो-राचार्ये जिनसागरे सुखकरे सौभाग्यभाग्याधिके ।
द्रङ्ग(ङ्गे) श्रीमति 'लूणकर्णसरसि' श्रीसङ्घदीप्तोदये, ग्रन्थोऽय परिपूर्णतामलभत श्रीफाल्गुने मासि च ॥४॥"

२ "श्रीमत्'खरतर'गच्छे जिनसागरसूरिराजसाम्राज्ये ।
'अणहिलपत्तन'नगरे सवति मुन्यष्टशृङ्गारे (१६८७) ॥ १ ॥
श्रीसमयसुन्दराख्या पाठकविदुरा इमा व्यधुर्वृत्तिम् ।
मुनिसहजविमलपण्डितमेघविजयशिष्यपठनाथम् ॥ २ ॥"

३ श्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानभाण्डागारसत्काया प्रत्यामुल्लेख एवम्—
"श्री'खरतर'गच्छकमलदिणिंदा युगप्रधान जिनचदा बे । मृ०
श्रीजिनसिंघसूरि सोभागी पुण्य दिसा जसु जागी बे । मृ० २३
प्रथम शिष्य श्रीपूज्य केरा सकलचद गुरु मेरा बे मृ०
तसु प्रसादि थया ग्रथ पूर(ण) प्रगट्या सुजस पडूरा बे मृ० २४
सोलसइ अठसठया (१६८८) वरषे हुइ चउपइ घणो हरषे बे २६
मृगावतीचरित्र कह्या त्रिहु खडे पणे आणद धमडे बेबे ॥ २७ ॥
समयसुदर घइ सघ आसीसी रिद्धि वृद्धि सुजगीसा बे २९ मृ०
सवत् १६९० वर्ष अश्वनि शुदि ३ दिने बृहस्पति वार ॥ श्री'खरतर'गच्छे ॥ श्रीपूज्य श्री ५ जिनसिंघसूरि ॥ प० श्रीलब्धिवर्धनमुनि । तत् शिष्यक्ष (?) । वा० श्रीपोपारिपि उपाध्याय श्री ५ शिवचद्र तत्शिक्ष (?) मानकीर्तिलिखित ।"

४ पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासशोधनमन्दिरसत्कथावच्चाचोपइप्रतिप्रान्ते—
"सवत् सोल एकाणु वरषै काती वदि त्रीज हरषे बे
श्री'षभाइत' खारवा वाडइ चौमासि रह्या सुदिहाडे बे से० २०
'खरतर' गच्छ जिणचदसूरीसा सकलचंद तसु सीसा बे
समयसुदर तसु सीसे प्रसिद्धा शिष्य प्रशिष्य समृद्धा बे ॥ २१ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
नलदवदतीचोपाइ (गू.)	१६७३
पुण्यसारचरित्र (गू.)	”
[2]विचारशतकम्	१६७४
वल्कलचीरीचोपाइ (गू.)	१६८१
वस्तुपालतेजपालरास (गू.)	१६८२
[3]शत्रुंजयरास (गू.)	”
बारव्रतरास (गू.)	१६८५

युगप्रधानपदवी, श्रीअकब्बरशाहिना । येभ्यो दत्ता महाभाग्या , श्रीजिनचन्द्रसूरय ॥ ३ ॥
तेषा शिष्यो मुख्य(२य) स्वहस्तदीक्षश्च सकलचन्द्रगणि ।
तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

सवत् १७२७ वष श्रावणवदि २ दिने शनिवारे श्रीगुढामध्ये ॥ प० कल्याणनिधानमुनीना (?नामभ्ते) वासिना प० लब्धिचन्द्रमुनि(ना) लिपीचक्रे ।”

गाथासहस्र्या निरदेशि ग्रन्थोऽय श्रीसमयसुन्दरगणिभि ।

१ “सुधरम सामि परपरा ‘चद’ कुल ‘वयर’ सामि साषि, ‘कौटक’ गच्छ खरतरउ भट्टारकिया सुभाषि सुमाष जुगपरधान जिनचद प्रथम शिष्यशिरोमणी, जसु गोत्र ‘रीहड’ नाम पडित सकलचद प्रसिद्ध घणी तसु शिष्य पभणइ समयसुन्दर उपाध्याय इसी परइ, वाचनाचार्य हर्षनन्दन प्रमुष सिष्यनइ आदरइ १ गोत्र ‘गलोछा’ गहगहइ ‘मेडता’ नयर मझारि, दिन दिन सघ माहि दीपता ‘खरतर’ गच्छ सिणगार सिणगार धर्म तणा धुरधर देवगुरुरागी घणउ, रायमल्ल पुत्ररत्न अमीपाल पे(खे)तसी नेतसी भणु राजसी तासु भत्रीज तिहा किण नेतसी आग्रह करी, चौपइ कीधी समयसुदर नलदवदती चरित्तरी सवत सोल तिहोत्तरइ (१६७३) मास वसत आणद, नगर मनोहर ‘मेडतइ’ जिहां वासपूज्य जिणद वासपूज्य तीथकर प्रसाद(इ) गच्छ ‘खरतर’ गहगहइ, गच्छराय युगपरधान जिनसघसूरि सदा जस लहइ उवझाय कहइ समयसुदर कीयउ आग्रह नेतसी, चोपइ नलदवदती केरी चतुर माणस चित्त वसी सवत् १७९७ मर्पे कार्तिक शुक्ल १० रविवासरे सयणाग्रामे” ।

२ मुनीजीभाण्डागारसत्कविचारशतकप्रतिप्रान्ते प्रशस्तिरेवम्—

“स्वच्छे ‘खरतर’गच्छे विजयिनि जिनसिंहसूरिगुरुराजे ।
वेदमुनिदर्शनेन्दु(१६७४)प्रमितेऽब्दे ‘मेडता’नगरे ॥ १ ॥
श्रीजिनचन्द्रमुनीन्द्राणां शिष्यः सकलचन्द्रगणिरासीत्। तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
चीप्र स्मृतिहृते स्वस, विचारशतक व्यधु । पृथक् स्थितविचाराणा-मेवमेकत्र मीलनात् ॥ ३ ॥”

३ “सवत सोलसइ ब्यासीयइ (१६८२) ए श्रावण वदि सुखकार से०
रास भण्यउ ‘सेत्रुज’ तणउ ए नगर ‘नागोर’ मझार से० १९
गिरुयउ गच्छ ‘खरतर’ तणउ ए श्रीजिणचदसूरीस से०,
प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना ए सकलचद मुसीस से० २०
तासु सीस जगि परगडा ए समयसुदर उवझाय से०,
ए रास रच्यउ तिण रगरउ-ए भुगतां आणद थाय से० २१”–

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
[1]विशेपसङ्ग्रहः		१६८५
विसंवादशतकम्		”
गौतमपृच्छारास (गू.)		१६८६
गाथासहस्री (प्रा.)		”
जंयतिहुयणवृत्तिः		[2]१६८७
नवतत्त्ववृत्तिः		१६८८
[3]मृगावतीचोपाइ (गू.)		”
दशवैकालिकवृत्तिः	३३५०	१६९१
[4]थावच्चाचोपाइ (गू.)		”
व्यवहारशुद्धिचोपाइ (गू.)		१६९३

१ "स्वच्छे 'खरतर'गच्छे 'चान्द्र'कुले 'वज्र'नामशाखायाम् ।
भट्टारकजिनचन्द्रा युगप्रधानाख्यबिरुदधरा ॥ १ ॥
तेषा शिष्या 'रीहड'गोत्रीया सकलचन्द्रगणिमणय । तच्छिष्यसमयसुन्दरनामान पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
तै शिष्यादिहितार्थं ग्रन्थोऽय ग्रथित प्रयत्नेन। नाम्ना विशेपसङ्ग्रह इषुवसुशृङ्गार(१६८५)मितवर्षे ॥ ३ ॥
राज्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्बुध्या जितस्वर्गुरो–राचार्ये जिनसागरे सुखकरे सौभाग्यभाग्याधिके ।
द्रङ्ग(ङ्गे) श्रीमति 'लूणकणसरसि' श्रीसङ्घदीसोदये, ग्रन्थोऽय परिपूणतामलभत श्रीफाल्गुने मासि च ॥४॥"

२ "श्रीमत्'खरतर'गच्छे जिनसागरसूरिराजसाम्राज्ये ।
'अणहिलपत्तन'नगरे संवति मुन्यष्टशृङ्गारे (१६८७) ॥ १ ॥
श्रीसमयसुन्दराख्या पाठकविदुरा इमा व्यधुर्वृत्तिम् ।
मुनिसहजविमलपण्डितमेघविजयशिष्यपठनार्थम् ॥ २ ॥"

३ श्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानभाण्डागारसत्काया प्रत्यामुल्लेख एवम्—
"श्री'खरतर'गच्छकमलदिणिदा युगप्रधान जिनचदा बे । मृ०
श्रीजिनसिंघसूरि सोभागी पुण्य दिसा जसु जागी बे । मृ० २३
प्रथम शिष्य श्रीपूज्य केरा सकलचद गुरु मेरा बे मृ०
तसु प्रसादि थया अथ पूर(ण) प्रगट्या सुजस पडूरा बे मृ० २४
सोलसइ अठसठया (१६८८) वरपे हुई चउपइ घणो हरपे बे २६
मृगावतीचरित्र कह्या त्रिहु खडे पणे आणद घमडे बेबे ॥ २७ ॥
समयसुदर घइ सघ आसीसी रिद्धि वृद्धि सुजगीसा बे २९ मृ०
सवत् १६९० वर्षे अश्वनि शुदि ३ दिने बृहस्पति वार ॥ श्री'परतर'गच्छे ॥ श्रीपूज्य श्री ५ जिनसिंघसूरि ॥ प० श्रीलब्धिवर्धनमुनि । तत् शिष्यक्ष (?) । वा० श्रीपोपारिपि उपाध्याय श्री ५ शिवचद्र तत्शिक्ष (?) मानकीर्तिलिखित ।"

४ पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरसत्कथावच्चाचोपइप्रतिप्रान्ते—
"सवत् सोल एकाणु वरपे काती वदि त्रीज हरपें बे
श्री'पमाइत' खारवा वाडइ चौमासि रह्या सुदिहाडे बे से० २०
'परतर' गच्छ जिणचदसूरीसा सकलचंद तसु सीसा बे
समयसुदर तसु सीसे प्रसिद्धा शिष्य प्रशिष्य समृद्धा बे ॥ २१ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
नलदवदतीचोपाइ (गू.)	१६७३
पुण्यसारचरित्र (गू.)	,,
[1]विचारशतकम्	१६७४
वल्कलचीरीचोपाइ (गू)	१६८१
वस्तुपालतेजपालरास (गू.)	१६८२
[3]शत्रुजयरास (गू)	,,
बारव्रतरास (गू)	१६८५

युगप्रधानपदवी, श्रीअकब्बरशाहिना । येभ्यो दत्ता महाभाग्या , श्रीजिनचन्द्रसूरय ॥ ३ ॥
तेषा शिष्यो मुख्य(रय) स्वहस्तदीक्षश्च सकलचन्द्रगणि ।
तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

सवत् १७२७ वर्षे श्रावणवदि ३ दिने शनिवारे श्रीगुढामध्ये ॥ प० कल्याणनिधानमुनीना (?-नामन्ते) वासिना प० लब्धिचन्द्रमुनि(ना) लिपीचक्रे ।"

गाथासहस्त्र्या निरदेशि ग्रन्थोऽय श्रीसमयसुन्दरगणिभि ।

१ "सुधरम सामि परपरा 'चद' कुल 'वयर' सामि साखि, 'कोटक' गच्छ खरतरउ भट्टारकिया सुभाषि सुभाष जुगपरधान जिनचद प्रथम शिष्यशिरोमणी, जसु गोत्र 'रीहड' नाम पडित सकलचद प्रसिद्ध घणी तसु शिष्य पभणइ समयसुन्दर उपाध्याय इसी परइ, वाचनाचार्य हर्षनन्दन प्रमुष सिष्यनइ आदरइ १ गोत्र 'गलोछा' गहगहइ 'मेडता' नयर मझारि, दिन दिन सघ माहि दीपता 'खरतर' गच्छ सिणगार सिणगार धर्म तणा धुरधर देवगुरुरागी घणउ, रायमल्ल पुत्ररत्न अमीपाल थे(खे)तसी नेतसी भणु राजसी तासु भत्रीज तिहा किण नेतसी आग्रह करी, चौपइ कीधी समयसुदर नलदवदती चरित्तरी सवत सोळ तिहोत्तरइ (१६७३) मास वसत आणद, नगर मनोहर 'मेडतइ' जिहा वासपूज्य जिणद वासपूज्य तीथकर प्रसाद(इ) गच्छ 'खरतर' गहगहइ, गच्छराय युगपरधान जिनसघसूरि सदा जस लहइ उवझाय कहइ समयसुदर कीयउ आग्रह नेतसी, चोपइ नलदवदती केरी चतुर माणस चित्त वसी सवत् १७१७ वर्षे कार्तिक शुक्ल १० रविवासरे सयणाग्रामे" ।

२ मुनीजीभाण्डागारसत्कविचारशतकप्रतिप्रान्ते प्रशस्तिरेवम्—

"स्वच्छे 'खरतर'गच्छे विजयिनि जिनसिंहसूरिगुरुराजे ।
वेदमुनिदर्शनेन्दु(१६७४)प्रमितेऽब्दे 'मेडता'नगरे ॥ १ ॥
श्रीजिनचन्द्रमुनीन्द्राच्छिष्यः सकलचन्द्रगणिरासीत्। तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवरा ॥ २ ॥
चीम स्मृतिहेते स्वस, विचारशतक व्यधु । पृथक् स्थितविचाराणा-मेषमेकत्र मीलनात् ॥ ३ ॥"

३ "सवत सोळसइ ब्यासीयइ (१६८२) ए श्रावण वदि सुखकार से०
रास भण्यउ 'सेत्रुज' तणउ ए नगर 'नागोर' मझार से० १९
गिरुयउ गच्छ 'खरतर' तणउ ए श्रीजिणचदसूरीस से०,
प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना ए सकलचद सुसीस से० २०
तासु सीस अति परगडा ए समयसुदर उवझाय से०,
ए रास रच्यउ तिण रवडउ-ए मुणता आणद थाय से० २१"

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
[1]विशेपसङ्ग्रहः		१६८५
विसंवादशतकम्		,,
गौतमपृच्छारास (गू.)		१६८६
गाथासहस्री (प्रा.)		,,
[2]जयतिहुयणवृत्तिः		१६८७
नवतत्त्ववृत्तिः		१६८८
[3]मृगावतीचोपाइ (गू.)		,,
दशवैकालिकवृत्तिः	३३५०	१६९१
[4]थावच्चाचोपाइ (गू.)		,,
व्यवहारशुद्धिचोपाइ (गू.)		१६९३

---

१ "स्वच्छे 'खरतर'गच्छे 'चान्द्र'कुले 'वज्र'नामशाखायाम् ।
भट्टारकजिनचन्द्रा युगप्रधानाख्यबिरुदधरा ॥ १ ॥
तेषां शिष्या 'रीहड'गोत्रीया सकलचन्द्रगणिमणय । तच्छि यसमयसुन्दरनामान पाठकप्रवरा ॥ २
तै शिष्यादिहितार्थं ग्रन्थोऽय प्रथित प्रयत्नेन। नाम्ना विशेपसङ्ग्रह इपुवसुशृङ्गार(१६८५)मितवर्षे ॥ ३
राज्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्बुध्या जितस्वर्गुरो–राचार्ये जिनसागरे सुखकरे सौभाग्यभाग्याधिके ।
म्रङ्क(ङ्के) श्रीमति 'लूणकणसरसि' श्रीसङ्घदीपोदये, ग्रन्थोऽय परिपूर्णतामलभत श्रीफाल्गुने मासि च ॥४॥

२ "श्रीमत्'खरतर'गच्छे जिनसागरसूरिराजसाम्राज्ये ।
'अणहिलपत्तन'नगरे सवति मुन्यष्टशृङ्गारे (१६८७) ॥ १ ॥
श्रीसमयसुन्दराख्या पाठकविदुरा इमा व्यधुर्वृत्तिम् ।
मुनिसहजविमलपण्डितमेघविजयशिष्यपठनार्थम् ॥ २ ॥"

३ श्रीविजयधर्मलक्ष्मीज्ञानभाण्डागारसत्काया प्रत्यामुल्लेख एवम्—
"श्री'खरतर'गच्छकमलदिणिदा युगप्रधान जिनचदा बे । मृ०
श्रीजिनसिंघसूरि सोभागी पुण्य दिसा जसु जागी बे । मृ० २३
प्रथम शिष्य श्रीपूज्य केरा सकलचद गुरु मेरा बे मृ०
तसु प्रसादि थया ग्रथ पूर(ण) प्रगट्या सुजस पडूरा बे मृ० २४
सोलसइ अठसठया (१६८८) वरषे हुइ चउपइ घणो हरपे बे २६
मृगावतीचरित्र कह्या त्रिहु खडे पणे आणद घमडे बेबे ॥ २७ ॥
समयसुदर घइ सघ आसीसी रिद्धि वृद्धि सुजगीसा बे २९ मृ०
सवत् १६९० वर्षे अश्वनि शुदि ३ दिने बृहस्पति वार ॥ श्री'षरतर'गच्छे ॥ श्रीपूज्य श्री ५ जिनसिंघसूरि । प० श्रीलब्धिवर्धनमुनि । तत् शिष्यक्ष (?) । वा० श्रीपोपारिपि उपाध्याय श्री ५ शिवचद्र तत्शिक्ष (? मानकीर्तिलिखित ।"

४ पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरसत्कथावच्चाचोपइप्रतिप्रान्ते—
"समत् सोल एकाणु वरपे काती वदि त्रीज हरषे बे
श्री'पभाइत' खारवा वाडइ चौमासि रह्या सुदिहाडे बे से० २०
'परतर' गच्छ जिणचदसूरीसा सकलचंद तसु सीसा बे
समयसुंदर तसु सीसे प्रसिद्धा शिष्य प्रशिष्य समृद्धा बे ॥ २१ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
नलदवदतीचोपाइ (गू.)	१६७३
पुण्यसारचरित्र (गू.)	,,
[1]विचारशतकम्	१६७४
वल्कलचीरीचोपाइ (गू.)	१६८१
वस्तुपालतेजपालरास (गू.)	१६८२
[2]शत्रुंजयरास (गू.)	,,
बारव्रतरास (गू.)	१६८५

युगप्रधानपदवी, श्रीअकब्बरशाहिना । येभ्यो दत्ता महाभाग्या , श्रीजिनचन्द्रसूरय ॥ ३ ॥
तेषा शिष्यो मुख्य(ख्य) स्वहस्तदीक्षश्च सकलचन्द्रगणि ।
तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

सवत् १७२७ वर्षे श्रावणवदि ३ दिने शनिवारे श्रीगुढामध्ये ॥ प० कल्याणनिधानमुनीना (? नामन्ते) वासिना प० लब्धिचन्द्रमुनि(ना) लिपीचक्रे ।"

गाथासहस्या निरदेशि ग्रन्थोऽय श्रीसमयसुन्दरगणिभि ।

१ "सुधरम सामि परपरा 'चद' कुल 'वयर' सामि साषि, 'कौटक' गच्छ खरतरउ भट्टारकिया सुभाषि सुमाष युगपरधान जिनचद प्रथम शिष्यशिरोमणी, जसु गोत्र 'रीहड' नाम पडित सकलचद प्रसिद्ध घणी तसु शिष्य पभणइ समयसुन्दर उपाध्याय इसी परइ, वाचनाचाय हर्षनन्दन प्रमुख सिष्यनइ आदरइ १ गोत्र 'गलेछा' गहगहइ 'मेडता' नयर मझारि, दिन दिन सघ माहि दीपता 'खरतर' गच्छ सिणगार सिणगार धर्म तणा धुरधर देवगुरारागी घणउ, रायमल्ल पुत्ररत्न अमीपाल षे(खे)तसी नेतसी भणु राजसी तासु भत्रीज तिहा किण नेतसी आग्रह करी, चौपइ कीधी समयसुदर नलदवदती चरित्तरी सवत सोळ तिहोत्तरइ (१६७३) मास वसत आणद, नगर मनोहर 'मेडतइ' जिहा वासपूज्य जिणद वासपूज्य तीथकर प्रसाद(इ) गच्छ 'खरतर' गहगहइ, गच्छराय युगपरधान जिनसघसूरि सदा जस लहइ *उवझाय कहइ समयसुदर कीयउ आग्रह नेतसी, चोपइ नलदवदती केरी चतुर माणस चित वसी* सवत् १७९७ वर्षे कार्तिक शुक्ल १० रविवासरे सपणाग्रामे" ।

२ मुनीजीभाण्डागारस्थविचारशतकप्रतिप्रान्ते प्रशस्तिरेवम्—

"स्वच्छे 'खरतर'गच्छे विजयिनि जिनसिंहसूरिगुरुराजे ।
वेदमुनिदर्शनेन्दु(१६७४)प्रमितेऽब्दे 'मेडता'नगरे ॥ १ ॥
श्रीजिनचन्द्रगुरूणांमुख्यशिष्यः सकलचन्द्रगणिरासीत्।तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवराः॥ २ ॥
श्रीम स्मृतिहेते स्वस्य, विचारशतक व्यधु । इयर स्थितविचाराणा-मेवमेकत्र मीलनात् ॥ ३ ॥"

३ "सवत सोळसइ ब्यासीयइ (१६८२) प श्रावण वदि शुक्कार से०
रास भणयड 'सेत्रुज' तणउ प नगर 'नागोर' मझार से० १९
गिरुयउ गच्छ 'खरतर' तणउ प श्रीजिणचन्द्रसूरीस से०,
प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना प सकलचद मुनीस से० २०
तासु शीस जगि परगडा प समयसुन्दर उवझाय से०,
प रास रच्यउ तिण रूयडउ-प मुनराज आग्रह आय से० २१"

ग्रन्थनाम
[1]ऋषभभक्तामरम्
[2]दुरियरयसमीरवृत्तिः
[3]जीवविचार-नवतत्त्व-दण्डकटीका

तेषां श्रीजिनचन्द्राणां, शिष्य प्रथमतोऽभवत् ।
गणि सकलचन्द्राख्यो, 'रीहडा'न्वयभूषण ॥ १० ॥
तच्छिष्यसमयसुन्दरसदुपाध्यायैर्विनिर्मिताध्यायै ।
कल्पलतानामाऽय ग्रन्थश्चरे प्रयत्नेन ॥ ११ ॥
प्रक्रियाहैमभाष्यादि, पाठकैश्च विशोधिता ।
हर्षनन्दनवादीन्द्रै , चिन्तामणिविशारदै ॥ १२ ॥

• • •

राज्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोमुद्धा जितस्वगुरो ।

राजन्ते जिनराजसूरिगुरवस्ते साम्प्रत भूतले ॥ १९ ॥

युवराजे जिनसागरसूरिवरे विजयिनि प्रकृतिसौम्ये ॥ २० ॥

इति श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायविरचिता कल्पलतानाम्नी कल्पसूत्रटीका समाप्ता ।"

१ अस्याद्यान्तिमे पद्ये यथा—

"नम्रेन्द्रवन्द्य ! कृतभद्र ! जिनेन्द्रचन्द्र-ज्ञानात्मदर्शपरिदृष्टविशिष्टविश्व ! ।
त्वन्मूर्त्तिरार्त्तिहरणी तरणी मनोज्ञे-वालम्बन भवजले पतता जनानाम् ॥ १ ॥"
"श्रीमन्मुनीन्द्रजिनचन्द्रयतीन्द्रशिष्य-पूर्णेन्दुशिष्यसमयादिमसुन्दरेण ।
भक्तामरस्तवनतुर्यपद समस्या-कार्ये स्तुत प्रथमतीर्थपतिर्गृहीत्वा ॥ ४५ ॥"

२ श्रीजिनवल्लभमुनीशै नानाच्छन्दस्सु ४४पद्यात्मकस्य प्रणीतस्य वीरचरितस्तवस्य प्रारम्भिकपदानीमानि, सम्पूर्ण पद्य तु यथा—

"दुरियरयसमीर मोहपकोहनीर, पणमय जिणवीरं निज्जियाणगवीरं ।
भयमइपडिकूल तस्स भुवणाणुकूल, चरियमिह समूल किंचि कित्तेमि धूए ॥ १ ॥"

वृत्त्यादौ अयमुल्लेख —

"नत्वा वीरजिनेन्द्र दुरियरयसमीरस्य च वृत्तिमहम् ।
अतिसुगमामिह वक्ष्ये शीघ्र तस्यार्थबोधार्थम् ॥ १ ॥
श्रीजिनचन्द्रगणाधिपशिष्यादिमसकलचन्द्रगणिशिष्याः ।
प्रवदन्ति समयसुन्दरनामानः पाठकाः प्रकटम् ॥ २ ॥"

३ भावनगरस्थश्रीआत्मानन्दजैनसभान्तर्गतमुनिराजश्रीभक्तिविजयभाण्डागारस्थजीवविचार नवतत्त्व दण्डक-सटीकप्रतिप्रान्तेऽयमुल्लेखः—

"सवति रस(?स)निधिगुहमुखसोम(१६९६ ?)मिते नभसि कृष्णपक्षे च ।
'अमदावादे' 'हाजापटेल'पोलीस्थशालायाम् ॥ ३ ॥
श्रीमत्'खरतर'गच्छाधीश्वरजिनचन्द्रसूरिशिष्योऽभूत् ।
गणिसकलचन्द्रनामा 'रीहड'गोत्री च पुण्यात्मा ॥ ४ ॥
तच्छिष्यसमयसुन्दर एतां वृत्तिं चकार चाल्पतया ।
अतिसुगमां च सुबोधां पठन्तु भो पाठयन्तु प्राज्ञ ॥ ५ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
वृत्तरत्नाकरवृत्तिः	१६९४
चंपकचोपाइ (गू.)	१६९५
अर्थलापनिका (रघुवंशटीका)	,,
कल्याणमन्दिरस्तोत्रटीका	,,
पुजराजऋपिरास	१६९८
आलोयणाछत्रीसी	,,
द्रौपदीसतीसम्बन्ध (गू)	१७००
कल्पलता (कल्पसूत्रटीका)	

१ वाराणसीनयाघाटस्थचुनीजीभाण्डागारसत्कवृत्तरत्नाकरटीकाप्रतिप्रान्ते प्रशस्तिरियम्—
वृत्तरत्नाकरे वृत्तिं, गणिं(णि) समयसुन्दर । षष्ठाऽध्यायस्य सम्बन्धा(न्ध), पूर्णीचक्रे प्रयत्नत ॥ १ ॥
संवति विधिमुख निधि रस शशि(१६९४)सङ्ख्ये द(दी)पपर्वदिवसे च ।
'जालोर'नामनगरे लूणेयाफसलार्पितस्थाने ॥ २ ॥
श्रीमत्'खरतर'गच्छे श्रीजिनचन्द्रसूरय । तेषा सकलचन्द्राख्यौ(ख्यो) विनेय प्रथमोऽभवे(व)त् ॥ ३ ॥
तच्छि(च्छि)ष्यसमयसुन्दर एतां वृत्तिं चकार सुगमतराम् । श्रीजिनसागरसूरि(रि)प्रवरे गच्छाधिराजेति ४
य कोऽपि मत्सरी मूढ प्रशस्तिं न लिखिष्यति । स लोके लप्स्यते निन्दा, कुणिभावी परत्र च ॥ ५ ॥"
मुनिवर्यश्रीहंसविजयसत्कप्रतौ पञ्चम पद्य न वर्तते ।
२ "संवत सोल पचाणूयइ मइ 'जालोर'माहे जोडी रे
चपकशेठनी चउपइ अंगि आलस नइ उघ छोडी रे १५ के०
श्री'खरतर' गच्छ राजीयो श्रीयुगप्रधान जिनचदो रे प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना श्रीसकलचद मुणिंदो रे १६ के०
समयसुंदर शिष्य तेहना तिण चउपइ कीधी एहो रे शिष्य तणइ आग्रह करी जे उपरि अधिक सनेहो रे १७ के०
लिखिता चेय पडितचारित्रविजय०"
३ "रघुवंशे महाकाव्ये, कृता समयसुन्दरै । 'अर्थलापनिका' वृत्ति , पूर्णा सर्गे दशात्मके ॥"
४ एतदन्तरत्यादिदिदृक्षुभिः प्रेक्ष्यतां भक्तामर-कल्याणमन्दिर नमिऊणस्तोत्रस्य मदीया भूमिका (पृ ३५) ।
५ "व्याख्यान कल्पसूत्रस्य, प्रथम सुन्दरं स्फुटम् । शिष्याश्च पाठकाश्चक्रु समयादिमसुन्दरा ॥ १ ॥
श्रीशासनाधीश्वरवर्धमानो गुणैरनन्तैरतिवर्धमानः ।
यदीयतीर्थं खखखाक्षनेत्र (२१०००)—वर्षाणि यावद् विजयि प्रसिद्धम् ॥ १ ॥
तदीयशिष्यो गणभृच्च पञ्चम , सुधर्मनामाऽस्य परम्परायाम् ।
बभूव शाखा किल 'वज्र'नाम्नी, चान्द्र कुलं चन्द्रकलेव निर्मलम् ॥ २ ॥
तद्गच्छे त्वभिधानत 'खरतरे' ये 'दुर्लभ'भूपतेः
भूमध्यात् प्रकटीकृत पुनरपि ध्यानोदकादुद्धृता ।
स्थानाङ्गादिनवाङ्गसूत्रविवृतिर्नव्याऽभिनव्या कृता
श्रीमन्तोऽभयदेवसूरिगुरवो जाता जगद्विश्रुता ॥ ३ ॥
यो योगिनीभ्यो जगृहे वरो च, वरान् वरान् जाग्रदनेकविद्यः ।
पञ्चापि वीरान् स्ववशीचकार, युगप्रधानो जिनदत्तसूरिः ॥ ४ ॥
... ...
तत्पट्टानुक्रमतः श्रीमज्जिनचन्द्रसूरिनामानः । जाता युगप्रधाना 'दिल्ली'पतिशाहिमानिकृताः ॥ ६ ॥
अकबरसभायां वादिवृन्देषु सर्वदेशेषु । प्रकटसमाजानिखिल प्रथितौ जैन सूरिवरौ ॥ ७ ॥

इति . संवत् १८१० वर्षे मिति चैत्रशुदि ११ शुक्रे महोपाध्यायश्री५श्रीपुण्यचन्द्र-जीगणि । तत्सि(च्छि)ष्य पुण्यविलासजी गणि । तदंतेवासी वाचकपुण्यशीलगणिलिखिता चतुष्पदिका । 'थाकरोद'ग्राममध्ये ।"

किञ्च विलोक्यता 'सुभद्रचोपइ'प्रान्तिमो भागः—

"श्रीजिनचद सूरीसरू रे सकलचद तसु सीस
समयसुदर पाठक सदा रे जयवंता जगदीस ७६०
पाटोधर तसु परगडा रे कदवादकुद्दाल
हरपनंदन वाचक हठी रे प्रीछइ बाल गोपाल ८६०
जयकीरत वाचक ज्या रे सीहां सीह सुसिष्य
राजसोम पाठक रिधू रे प्रसिद्ध है तासु प्रसिष्य ९६०
ग्यानलाभ गणि गुण निलो रे अंतेवासी अम्ह
समयनिधान वाचक सुपीरे तिण कह्यो चोपइ तुम्ह १०६०
सुसढ तणी अति सुदरु रे मुझ सिष्य नाम मुरारि
तेहनै करि देवो तुम्हे रे अरज एह अवधारि ११६०
चतुर जोडाई उपइ रे श्रीजिनधर्मसूरीस

रिधू तलै तसु राजमई रे सवत सतैर सैतीस
'अकबराबाद' कीधी अम्हे रे आलमगीर अधीस १२६०

संवत् १८१८ वर्षे फागुणमासे कृष्णपक्षे पचमीतिथौ शनिवासरे श्रीदेशणोकमध्ये भ० श्रीजिनभक्तिसूरिजीशिष्यवाचनाचार्यश्रीमाणिक्यसागरजीगणिशिष्यप०तत्त्वधर्म लिखी-चक्रे 'देसणोक'ग्रामे चतुर्मासीकृता ।"

प्राग्वाटीयलीलादेरूपसीनन्दनश्रीसमयसुन्दरगणीनां जन्मस्थलं 'सत्यपुर'मिति ज्ञायते सीतारामचतुष्पदी (ख. ६, ढा. ३)गतेन निम्नावतारितोल्लेखेन—

"मुज जनम श्री'साचोर' माहि, तिहा च्यार मास उच्छाहि,
तिहा ढाल ए कीधी एके ज, कहे समयसुदर धरी हेज"

श्रीसमयसुन्दरगणीनां विशारदतादिदिग्दर्शनम्—

एतद्गणीनां मुख्यैः शिष्यैः श्रीहर्षनन्दनैः १६७३तमेऽब्दे प्रणीते मध्याह्नव्याख्यान-पद्धतिनामके ग्रन्थे स्वगुरुनिपुणतादिमाश्रित्य किमपि प्रोक्तम् । तच्चैवम्—

"जिनचन्द्रसूरियुगवरराजानां शिष्यमुख्यगणनायाम् ।
गणिसकलचन्द्रविबुधाः सद्गुरुभक्ताः सदा आसन् ॥ ११ ॥

१ प्रेक्ष्यतां देवीदासगुम्फितं गीतम् ।

एतावत्य एव कृतयः श्रीसमयसुन्दरगणीनामिति न समीचीनम्, अन्या अपि लभ्यः कृतयो गौर्जरगिरि सन्ति, परन्तु ग्रन्थगौरवभयात् तन्नामोल्लेखो न क्रियतेऽत्र।

श्रीसमयसुन्दरगणीना शिष्यादिनामजिज्ञासुभिः प्रेक्ष्यता चुनीजीभाण्डागारसत्कमहाराजकुमारचरित्रगतो निम्नावतारित उल्लेखः—

"श्री'खरतर' गच्छ जगतमा प्रतपै जाणि दिणंद सु०
सहु गछ माहे सिरतिलो रे ग्रहगणमा जिम चद सु० ६
गुण गिरुवौ तिहा गच्छपति रे श्रीजिणचन्द्र(द) सूरिंद सु०
महिमा मोटी जेहनी रे मानै वडा नरिंद सु० ७
ज्ञानपयोधि प्रबोधि वारे अभिनव ससिहर प्राय सु०
कुमुदचद्र उपमा वहे रे समयसुन्दर कविराय सु० ८
ततपर शास्त्र समरथिवा रे सार अनेक विचार सु०
चलि कलिंदका कमलिनी रे उल्लासन दिनकार सु० ९
विद्यानिधि वाचक भला रे मेघविजय तसु सीम सु०
तस सतीर्थ्य वाचकवरु रे हर्षकुशल सुजगीस सु० १०
तासु शिष्य अति शोभता रे पाठक हर्षनिधान सु०
परम अध्यातम धारवा रे जे योगींद्र समान सु० ११
तीन शिष्य तसु जाणीए रे पडित चतुर सुजाण सु०
साहित्यादि ग्रथना रे निर्वाहक गुण जाण सु० १२
प्रथम हर्षसागरसूरी रे ज्ञानतिलक गुणवत सु०
पुण्यतिलक सुवपाणता रे हीयदो हेज हरयत सु० १३
ताम चरणसेवक सदा रे मधुकर पकज जेम सु०
प्रमुदित चित्तनी चुपसु रे रास रच्यो मै एम सु० १४
सवत सतरै बावन (१७५२) रे श्री'पाटण'पुर माहि सु०
फागण सुदि पाचम दिने रे गुरुवारे उच्छाहि सु० १५
ढाल पायालीस अति भली रे नव नव राग प्रधान
अठलातीस ने आठम (८४८) रे गायानो छै मान सु० १६

..

ढाल पचवमी मन गमी रे सहु रीझ्या ठाम ठाम
ज्ञानतिलक गुरु सांनिधि रे विनयचन्द्र कृद आम सु० १८

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाइ-जैनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाङ्के—

श्रीसमयसुन्दरगणिकृता

॥ अर्थरत्नावली ॥

(अष्टलक्षार्थीत्यपरनाम्नी)

श्रीसर्वज्ञाय नम ।

श्रीसूर्यः श्रेयसे भूयाद्, भक्तितत्परभूस्पृशाम् ।
यस्य नामसहस्रस्य, जापः पापहरो भवेत् ॥ १ ॥—अनुष्टुप्
सान्निध्यं कुरुताद् ब्राह्मी—देवता वरदायिनी ।
सेवका यत्प्रसादेन, साधयन्तीप्सित फलम् ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

"राजानो ददते सौख्यं" इति श्लोकैकपादस्य मया निजबुद्धिवृद्धिनिमित्तम् अर्था क्रियन्ते । तत्र प्रथम श्रीसूर्यदेववर्णनमाह—

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ १ ॥

"सावित्रीभाविता राजा, विसृजो विघृणो विराट् ।
सप्तार्चि सप्ततुरग', सप्तलोकनमस्कृत' ॥ १ ॥"—अनुष्टुप्

इति श्रीस्कन्दपुराणे श्रीसूर्यसहस्रनामान्तर्भणितत्वाद् राजा—श्रीसूर्य. नः—अस्माक सौख्य—सुख—ददते—ददाति । इद श्रीसूर्यदेवताभक्तजनाना वचनम् ॥ १ ॥

पुन प्रकारान्तरेण श्रीसूर्यदेवस्यैव वर्णनमाह—

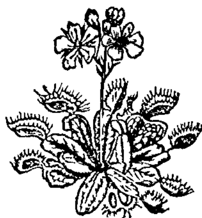
राजा आ नो ददते असौख्यम् ॥ २ ॥

"ऋशब्द पावके सूर्ये, धर्मे दाने धने पुमान् ।
आ अरौ अर एतानि, अर चारौ ऋश्च शसि ॥ १ ॥"—अनुष्टुप्

इति श्रीविश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् आ—सूर्य—श्रीआदित्यदेव, "अमानोना प्रतिषेधे" इति (एकाक्षरी) वचनात् नो—न असौख्य न सौख्य असौख्य, दु'खमित्यर्थ, तत्

तेषां शिष्या मुख्या वचनकलाकविकलासु निष्णाताः ।
तर्कव्याकृतिसाहित्यज्योतिःसमयतत्त्वविदः ॥ १२ ॥
प्रज्ञाप्रकर्षः 'प्राग्वाटे' इति सत्य व्यधायि यः ।
येषा हस्तात् सिद्धिः सन्ताने शिष्यशिष्यादौ ॥ १३ ॥
अष्टलक्षानर्थानेकपदे प्राप्य ये तु निर्ग्रन्थाः ।
ससारसकलसुभगा विशेषतः सर्वराजानाम् ॥ १४ ॥
तेषा शिष्यो मुख्यो वादी इह हर्षनन्दनो नाम्ना ।"

एवं विविधहस्तलिखितप्रत्याधारेण यथामति सम्पादितेऽस्मिन् मनोमोहके ग्रन्थे मम प्रयासस्य साफल्यमापादयितु प्रयतन्ता प्रेक्षावन्तो मह्य निर्दिशन्तु निरीक्षकाः महृदयाश्च छद्मस्थसुलभाः स्खलना इति निवेदयति २४५७तमे 'वीर'संवत्सरे आषाढकृष्णैकादश्यां मोहमयीनगर्यां भूलेश्वरवीथ्यां विदुषां वशंवदो हीरालालः श्रीयुतरसिकदासनन्दनः ।

श्रीसमयसुन्दरगणिकृता

॥ अर्थरत्नावली ॥

(अष्टलक्षार्थीत्यपरनाम्नी)

श्रीसर्वज्ञाय नम ।

श्रीसूर्यः श्रेयसे भूयाद्, भक्तितत्परभूस्पृशाम् ।
यस्य नामसहस्रस्य, जाप' पापहरो भवेत् ॥ १ ॥–अनुष्टुप्

सान्निध्यं कुरुताद्'ब्राह्मी–देवता वरदायिनी ।
सेवका यत्प्रसादेन, साधयन्तीप्सित फलम् ॥ २ ॥–अनुष्टुप्

"राजानो ददते सौख्य" इति श्लोकैकपादस्य मया निजबुद्धिवृद्धिनिमित्तम् अर्था· क्रियन्ते । तत्र प्रथम श्रीसूर्यदेववर्णनमाह—

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ १ ॥

"सावित्रीभाविता राजा, विसृजो विघृणो विराट् ।
सप्तार्चि सप्ततुरग , सप्तलोकनमस्कृत ॥ १ ॥"–अनुष्टुप्

इति श्रीस्कन्दपुराणे श्रीसूर्यसहस्रनामान्तर्भणितत्वाद् राजा–श्रीसूर्य· न·–अ· स्माकं सौख्य–सुख–ददते–ददाति । इद श्रीसूर्यदेवताभक्तजनाना वचनम् ॥ १ ॥

पुन प्रकारान्तरेण श्रीसूर्यदेवस्यैव वर्णनमाह—

राजा आ नो ददते असौख्यम् ॥ २ ॥

"ऋशब्द पावके सूर्ये, धर्मे दाने धने पुमान् ।
आ अरौ अर एतानि, अर प्यारौ ऋश्च शसि ॥ १ ॥"–अनुष्टुप्

इति श्रीविश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् आ–सूर्य –श्रीआदित्यदेव , "अमानोना प्रतिषेधे" इति (एकाक्षरी) वचनात् नो–न असौख्य न सौख्य असौख्य, दु खमित्यर्थ , तत्

ददते, प्राणिनामिति शेष', सर्वदैव सर्वेषा सौख्यदानात् । किंविशिष्ट आ ? 'राजा' राजते–दीप्यते विश्वव्यापिप्रभाभिरिति राजा । इदमपि श्रीसूर्यसेवकानामेव वचनम् ॥२॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण श्रीब्रह्मविष्णुशिवदेवानाश्रित्यार्थमाह—

रा-अज-अ-अ न. अददत ईसौख्यम् ॥ ३ ॥

"रा रमा रमणी वाला" इति विश्वशम्भुवचनात् रा तत्पर्यायत्वात् श्रीः । तथा अज –ब्रह्मा । "अ कृष्ण" इति श्रीअमरवचनात् अ –श्रीकृष्ण । तथा "अ शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मचन्द्राग्निभानुषु" इति विश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् अ –शिव । तत अजश्च अश्च अश्च अजा । (रया–) श्रिया उपलक्षिता अजा (राजा –) श्रीअजा – श्रीब्रह्मविष्णुशिवाख्यास्त्रयोऽपि देवा' न –अस्माक, "ई श्री " इति श्रीअमरकविवचनप्रामाण्यात् ई –श्री तस्या तत्सम्बन्धि वा सौख्य–सुखं ईसौख्य ऋद्धिसौख्यमिति यावत् अददत–अदुरित्यर्थ । इद तत्तत्सेवकाना वचनम् ।

अत्र राशब्दो व्यवधानेन श्रीप्रतीतिकृदपि श्लेषचित्रादित्वात् न दोषभाक् । यथा—

"येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्काय पुराऽस्त्रीकृतो
यश्चोद्वृत्तभुजङ्गहारवलयो गङ्गा च योऽधारयत् ।[1]
यस्याहु शशिमच्छिरो हर इति स्तुत्य च नामामरा
पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वा सर्वदोमाधव.॥१॥"[2][3]–शार्दूलविक्रीडितम्

इत्यादि । एवमग्रेऽपि सति प्रयोजनेऽनुसर्तव्यम् ॥ ३ ॥

---

१ 'यो गङ्गां च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रिय ' इति पाठ सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

२ 'सोऽव्यादिष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वा सर्वदोमाधव ' इत्यपि पाठ सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

३ इद कूटकाव्य तस्मादस्य टिप्पणक दीयते, हरपक्षे यथा–स उमाधव –पार्वतीपति त्वा सर्वदा–सदा पायात्–रक्षतु । स किंभूतः ? यो गङ्गामधारयत् येन बलिं जितवानिति बलिजित्–विष्णु तस्य काय –शरीर पुरा–त्रिपुरवध काले अस्त्रीकृत –अस्त्रत्वेन सम्पादितः । किंभूतेन येन ? 'ध्वस्तमनोभवेन' ध्वस्त –क्षपित मनोभव –रतिपतिर्येन स तेन । पुन किंभूत सः ? 'यश्चोद्वृत्त॰' हाराश्च वलयानि च हारवलयम्, उद्वृत्ताश्च ते भुजङ्गाश्च उद्वृत्तभुजङ्गा, ते हारवलय यस्य स, उद्वृत्तभुजङ्गा –सर्पा हार –कण्ठाभरण वलय–कटक भुजभूषणमित्यर्थः । पुनः स किंभूत ? यस्य शिर –मस्तक 'शशिमत्' शशी–चन्द्रोऽस्ति यस्मिन् तत् शशिमत् । पुन स किंभूत ? यस्य स्तुत्य–प्रशसनीय नाम–अभिधान अमरा–देवा इति आहु –अकथयन् । इतीति किम् ? हर इति–महादेव इति । पुन स किंभूत ? स्वय–आत्मना अन्धकनामा दैत्य तस्य क्षयकर –अन्तकृत् ।

हरिपक्षे यथा—

येन ध्वस्तमनो भवेन बलिजित्कायः पुरा स्त्रीकृतो
यश्चोद्वृत्तभुजङ्गहा रवलयो ग गां च योऽधारयत् ।
यस्याहुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्य च नामामराः
पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वां सर्वदो माधव ॥ १ ॥

सर्व–समस्त ददाति–प्रयच्छतीति सर्वदः स माधव –लक्ष्मीपति मा–लक्ष्मीः तस्या धव –पतिः माधवः त्वां पायात्–अवतु । स क ? येन भवेनेपुनर्भवाभावेन [illegible], अन [illegible] ध्वस्त–अभावि, अथवा [illegible] कृत्वा [illegible] पूर्वकर्मानुसारेण न विद्यते भवो–जन्म यस्य स तेन [illegible]

रा अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ४–८ ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति (विश्वशम्भु)वचनाद् रा–रमणी नः–अस्मभ्य सौख्य ददते । किंविशिष्टा रा? 'अजा'। "अजश्छागे हरे विष्णौ, रघुजे वेधसि स्मरे" इति हैमानेकार्थ(श्लो० ८०)वचनात् अज–हर १ विष्णु २ रघुज ३ ब्रह्माण ४ स्मर ५ वा । अटति अतति–गच्छतीति अजा–पार्वती १ लक्ष्मीः २ इन्दुमती ३ सावित्री ४ रतिश्च ५ । इद तत्तद्भक्ताना वचनम् । अर्थाः ५ सर्वे ॥ ४–८ ॥

राज ! आः नो दद ! ते सौख्यम् ॥ ९ ॥

"रा रमा रमणी बाला"इति (विश्व०)वचनाद् रा–लक्ष्मीः । ततः "जश्च जेतरि जनने विगते" इति सुधाकलश(श्लो० १८)वचनात् ज –जनन यस्य स राजः कन्दर्पः लक्ष्मीनाममातृजातत्वात् । तत्सम्बोधनं हे राज !–हे कन्दर्प ! । "आः सन्तापकोपयो " इति तिलकानेकार्थवचनात् आ इति कोपे । ते–तुभ्य सौख्य–सुख नो–न, अस्तु इति शेष । तव सुख माऽस्तु इत्यर्थ । यतः हे दद ! "द कलत्रम्" इति सुधाकलश(श्लो० २५)वचनात् द–कलत्र द्यति–खण्डयति–पीडयतीति ददः, अबलासन्तापकारक इत्यर्थ । तत्सम्बोधन हे दद ! । इद कान्तविरहे कामपीडितायाः कामिन्याः काम प्रति आक्रोशदानवचनम् ॥ ९ ॥

रा आजा नः अददत ईसौख्यम् ॥ १० ॥

"आ स्वयम्भू " इति श्रीअमरकविवचनात् आ–ब्रह्मा ततो जा–जाता आजाः श्रीसरस्वती देवीत्यर्थ । न –अस्माक अस्मभ्य वा ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य अददत–अदत्तेत्यर्थः। किंविशिष्टा आजा? 'रा' राजते–दीप्यते–शोभते । 'क्वचिड्डु.' (सिद्धहेमे अ० ५, पा० १, सू० १७१) इति डप्रत्यये अपि च रा ॥ १० ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ११ ॥

"र जले रङ्गवेगयो " इति विश्वशम्भुवचनात् रेण–रङ्गेण अजेन–छागेन वाहनरूपेण अजति–गच्छतीति राजा–अग्नि , छागवाहनत्वात् नो–न सौख्य ददते–ददाति, दाहकत्वात् । अथवा न –अस्माक सौख्य–सुख ददते, रन्धनशीताद्यपहारकत्वेन परमोपकारकत्वात् ॥ ११ ॥[2]

विग्रह इति । पुन स कीदश ? येन सुधाविभागार्थं शिवमोक्षार्थं वा बलिनिचासौ कायश्चेति पुरा स्त्रीकृत –स्त्रीभाव प्रापित । पुन कीदश ? य अग–गोवर्धननामगिरिं गा–पृथ्वीं च अधारयत्–दधे । पुन कीदश ? य अ–धे–अगाधे के–जले क्षय–गृह करोतीति, विष्णुर्जलशायीति प्रसिद्धि । पुन कीदश ? भमरा यस्य इति स्तुत्य नाम आहु । इतीति किम्? शशिमच्छिरोहर इति, शशिन–चन्द्र मश्नातीति शशिमत्–राहु तस्य शिरो हरतीति स । पुन कीदश ? उद्धृतो भुजङ्गहा–गरुडो यस्य स , तथा रवे–परमब्रह्मणि लय –एकाग्रता यस्य स अथवा भकार प्रक्षेप कृत्वा भर–सुदर्शननामचक्र वलय यस्य स ।

१ अयमङ्कोल्लेख श्रीसुधाकलशमुनीशकृतैकाक्षरीनाममालिकाया आधारेण सूचित । २ अत्र द्वौ अर्थौ पृथग् ज्ञेयौ न वेति प्रश्न ।

ददते, प्राणिनामिति शेष', सर्वदैव सर्वेषा सौख्यदानात् । किंविशिष्ट आ ? 'राजा' राजते–दीप्यते विश्वव्यापिप्रभाभिरिति राजा । इदमपि श्रीसूर्यसेवकानामेव वचनम् ॥२॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण श्रीब्रह्मविष्णुशिवदेवानाश्रित्यार्थमाह—

रा-अज-अ-अ न. अददत ईसौख्यम् ॥ ३ ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति विश्वशम्भुवचनात् रा तत्पर्यायत्वात् श्री । तथा अज –ब्रह्मा । "अ कृष्ण" इति श्रीअमरवचनात् अ –श्रीकृष्ण । तथा "अ शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मचन्द्राग्निभानुषु" इति विश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् अ –शिव । तत अजश्च अश्च अश्च अजा । (रया–) श्रिया उपलक्षिता अजा (राजा –) श्रीअजा – श्रीब्रह्मविष्णुशिवाख्यास्त्रयोऽपि देवा' न –अस्माक, "ई श्री" इति श्रीअमरकविवचनप्रामाण्यात् ई –श्री तस्या तत्सम्बन्धि वा सौख्य–सुख ईसौख्य ऋद्धिसौख्यमिति यावत् अददत–अदुरित्यर्थ । इद तत्सेवकाना वचनम् ।

अत्र राशब्दो व्यवधानेन श्रीप्रतीतिकृदपि श्लेषचित्रादित्वात् न दोषभाक् । यथा—

"येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्काय पुराऽस्त्रीकृतो
यश्चोद्वृत्तभुजङ्गहारवलयो गङ्गा च योऽधारयत् ।
यस्याहु शशिमच्छिरो हर इति स्तुत्य च नामामरा
पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वा सर्वदोमाधव.॥१॥"[3]–शार्दूलविक्रीडितम्

इत्यादि । एवमग्रेऽपि सति प्रयोजनेऽनुसर्तव्यम् ॥ ३ ॥

---

१ 'यो गङ्गा च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रिय ' इति पाठ सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

२ 'सोऽभ्यादिष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वा सर्वदोमाधव ' इत्यपि पाठ सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

३ इद कूटकाव्य तस्मादस्य टिप्पणक दीयते, हरपक्षे यथा–स उमाधव –पार्वतीपति त्वा सर्वदा–सदा पायात्–रक्षतु । स किंभूत ? यो गङ्गामधारयत् येन बलिं जितवानिति बलिजित्–विष्णु तस्य काय –शरीर पुरा–त्रिपुरवधकाले अस्त्रीकृत –अस्त्रत्वेन सम्पादित । किंभूतेन येन ? 'ध्वस्तमनोभवेन' ध्वस्त –क्षपित मनोभव –रतिपतिर्येन स तेन । पुन किंभूत स ? 'यश्चोद्वृत्त०' हाराश्च वलयानि च हारवलयम्, उद्वृत्ताश्च ते भुजङ्गाश्च उद्वृत्तभुजङ्गा , ते हारवलय यस्य स , उद्वृत्तभुजङ्गा –सर्पा हार –कण्ठाभरण वलय–कटक भुजभूषणमित्यर्थ । पुन स किंभूत ? यस्य शिर –मस्तक 'शशिमत्' शशी–चन्द्रोऽस्ति यस्मिन् तत् शशिमत् । पुन स किंभूत ? यस्य स्तुत्य–प्रशसनीय नाम–अभिधान अमरा–देवा इति आहु –अकथयन् । इतीति किम् ? हर इति–महादेव इति । पुन स किंभूत ? स्वय–आत्मना अन्धकनामा दैत्य तस्य क्षयकर –अन्तकृत् ।

हरिपक्षे यथा—

येन ध्वस्तमनो भवेन बलिजित्काय पुरा स्त्रीकृतो
यश्चोद्वृत्तभुजङ्गहा रवलयोऽग गां च योऽधारयत् ।
यस्याहु शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्य च नामामरा
पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वा सर्वदो माधव ॥ १ ॥

सर्व–समस्त ददाति–यच्छतीति सर्वद स माधव –लक्ष्मीपति मा–लक्ष्मी तस्या धव –पति माधव त्वा पायात्–अवतु । स क ? येन भवेनेत्युत्पन्नमात्रेण धृतदेहेनेत्यर्थ , अन –शकटाकृतिदानव ध्वस्त–अघानि, अथवा अकारप्रश्लेष कृत्वा अभवेनेति घोरससारसमुद्रे पूर्वकमानुसारेण न विद्यते भवो–जन्म यस्य स तेन कृष्णलीलामृत

रा अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ४–८ ॥

"रा रमा रमणी वाला" इति (विश्वशम्भु)वचनाद् रा–रमणी नः–अस्मभ्यं सौख्य ददते । किंविशिष्टा रा? 'अजा' । "अजश्छागे हरे विष्णौ, रघुजे वेधसि स्मरे" इति हैमानेकार्थ(श्लो० ८०)वचनात् अज–हर १ विष्णु २ रघुज ३ ब्रह्माण ४ स्मर ५ वा । अटति अतति–गच्छतीति अजा–पार्वती १ लक्ष्मीः २ इन्दुमती ३ सावित्री ४ रतिश्च ५ । इद तत्तद्भक्ताना वचनम् । अर्था ५ सर्वे ॥ ४–८ ॥

राज ! आः नो दद ! ते सौख्यम् ॥ ९ ॥

"रा रमा रमणी वाला"इति (विश्व०)वचनाद् रा–लक्ष्मीः । ततः "जश्च जेतरि जनने विगते" इति सुधाकलश(श्लो० १८)वचनात् ज–जनन यस्य स राजः कन्दर्पः लक्ष्मीनाममातृजातत्वात् । तत्सम्बोधनं हे राज !–हे कन्दर्प ! । "आ सन्तापकोपयो" इति तिलकानेकार्थवचनात् आ इति कोपे । ते–तुभ्य सौख्यं–सुख नो–न, अस्तु इति शेष । तव सुख माऽस्तु इत्यर्थ । यत हे दद ! "द कलत्रम्" इति सुधाकलश(श्लो० २५)वचनात् द–कलत्र द्यति–खण्डयति–पीडयतीति ददः, अवलासन्तापकारक इत्यर्थ । तत्सम्बोधन हे दद ! । इद कान्तविरहे कामपीडितायाः कामिन्या कामं प्रति आक्रोशदानवचनम् ॥ ९ ॥

रा आजा नः अददत ईसौख्यम् ॥ १० ॥

"आ स्वयम्भूः" इति श्रीअमरकविवचनात् आ–ब्रह्मा ततो जा–जाता आजाः श्रीसरस्वती देवीत्यर्थ । न –अस्माक अस्मभ्य वा ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य अददत–अदत्तेत्यर्थः। किंविशिष्टा आजा? 'रा' राजते–दीप्यते–शोभते । 'क्वचिड्डः' (सिद्धहेमे अ० ५, पा० १, सू० १७१) इति डप्रत्यये अपि च रा ॥ १० ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ११ ॥

"र जले रङ्गवेगयो" इति विश्वशम्भुवचनात् रेण–रङ्गेण अजेन–छागेन वाहनरूपेण अजति–गच्छतीति राजा–अग्नि, छागवाहनत्वात् नो–न सौख्य ददते–ददाति, दाहकत्वात् । अथवा न –अस्माक सौख्य–सुख ददते, रन्धनशीताद्यपहारकत्वेन परमोपकारकत्वात् ॥ ११ ॥[2]

विग्रह इति । पुन स कीदृश ? येन सुधाविभागार्थं शिवमोक्षार्थं वा बलिनिचासौ कायश्चेति पुरा स्त्रीकृत –स्त्रीभाव प्रापित । पुन कीदृश ? य अग–गोवर्धननामगिरिं गा–पृथ्वीं च अधारयत्–दधे । पुन कीदृश ? य अघे–अगाधे के–जले क्षय–गृह करोतीति, विष्णुर्जलशायीति प्रसिद्धि । पुन कीदृश ? भ्रमरा यस्य इति स्तुत्य नाम आहु । इतीति किम् ? शशिमच्छिरोहर इति, शशिन–चन्द्र मश्नातीति शशिमत्–राहु तस्य शिरो हरतीति स । पुन कीदृश ? उद्धृत्तो भुजङ्गहा–गरुडो यस्य स, तथा रचे–परब्रह्मणि लय –एकाग्रता यस्य स अथवा अकारप्रश्लेष कृत्वा अर–सुदर्शननामचक्र वलय यस्य स ।

१ अयमङ्कोल्लेख श्रीसुधाकलशमुनीशकृतैकाक्षरीनाममालिकाया आधारेण सूचित । २ अत्र द्वौ अर्थौ पृथग् ज्ञेयौ न वेति प्रश्न ।

ददते, प्राणिनामिति शेष', सर्वदैव सर्वेषा सौख्यदानात् । किंविशिष्ट आ ? 'राजा' राजते–दीप्यते विश्वव्यापिप्रभाभिरिति राजा । इदमपि श्रीसूर्यसेवकानामेव वचनम् ॥२॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण श्रीब्रह्मविष्णुशिवदेवानाश्रित्यार्थमाह—

रा-अज-अ-अ न. अददत ईसौख्यम् ॥ ३ ॥

"रा रमा रमणी वाला" इति विश्वशम्भुवचनात् रा तत्पर्यायत्वात् श्री'। तथा अज –ब्रह्मा । "अ कृष्ण" इति श्रीअमरवचनात् अ –श्रीकृष्ण । तथा "अ शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मचन्द्राग्निभानुषु" इति विश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् अ –शिव । तत अजश्च अश्च अश्च अजा । (रया–) श्रिया उपलक्षिता अजा (राजा –) श्रीअजा –श्रीब्रह्मविष्णुशिवाख्यास्त्रयोऽपि देवा' न –अस्माक, "ई' श्री " इति श्रीअमरकविवचनप्रामाण्यात् ई –श्री तस्या तत्सम्बन्धि वा सौख्य–सुख ईसौख्य ऋद्धिसौख्यमिति यावत् अददत–अदुरित्यर्थ । इद तत्तत्सेवकाना वचनम् ।

अत्र राशब्दो व्यवधानेन श्रीप्रतीतिकृदपि श्लेषचित्रादित्वात् न दोषभाक् । यथा—

"येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्काय पुराऽस्त्रीकृतो
यश्चोद्वृत्तभुजङ्गहारवलयो गङ्गा च योऽधारयत् ।
यस्याहु शशिमच्छिरो हर इति स्तुत्य च नामामरा
पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वा सर्वदोमाधव.॥१॥"[3]–शार्दूलविक्रीडितम्

इत्यादि । एवमग्रेऽपि सति प्रयोजनेऽनुसर्तव्यम् ॥ ३ ॥

---

१ 'यो गङ्गा च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रिय ' इति पाठ सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

२ 'सोऽव्यादिष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वा सर्वदोमाधव ' इत्यपि पाठ सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

३ इद कूटकाव्य तस्मादस्य टिप्पणक दीयते, हरपक्षे यथा–स उमाधव –पार्वतीपति त्वा सर्वदा–सदा पायात्–रक्षतु । स किंभूत ? यो गङ्गामधारयत् येन बलिं जितवानिति बलिजित्–विष्णु तस्य काय –शरीर पुरा–त्रिपुरवध काले अस्त्रीकृत –अस्त्रत्वेन सम्पादित । किंभूतेन येन ? 'ध्वस्तमनोभवेन' ध्वस्त –क्षपित मनोभव –रतिपतिर्येन स तेन । पुन किंभूत स ? 'यश्चोद्वृत्त०' हाराश्च वलयानि च हारवलयम्, उद्वृत्ताश्च ते भुजङ्गाश्च उद्वृत्तभुजङ्गा , ते हारवलय यस्य स , उद्वृत्तभुजङ्गा –सर्पा हार –कण्ठाभरण वलय–कटक भुजभूषणमित्यथ । पुन स किंभूत ? यस्य शिर –मस्तक 'शशिमत्' शशी–चन्द्रोऽस्ति यस्मिन् तत् शशिमत् । पुन स किंभूत ? यस्य स्तुत्य–प्रशसनीय नाम–अभिधान अमरा–देवा इति आहु –अकथयन् । इतीति किम् ? हर इति–महादेव इति । पुन स किंभूत ? स्वय–आत्मना अन्धकनामा दैत्य तस्य क्षयकर –अन्तकृत् ।

हरिपक्षे यथा—

येन ध्वस्तमनो भवेन बलिजित्काय पुरा स्त्रीकृतो
यश्चोद्वृत्तभुजङ्गहा रवलयोऽग गा च योऽधारयत् ।
यस्याहु शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्य च नामामरा
पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वा सर्वदो माधव ॥ १ ॥

सर्वं–समस्त ददाति–यच्छतीति सर्वद स माधव –लक्ष्मीपति मा–लक्ष्मी तस्या धव –पति माधव त्वां पायात्–अवतु । स क ? येन भवेनेत्युत्पन्नमात्रेण धृतदेहेनेत्यथ , अन –शकटाकृतिदानव ध्वस्त–भग्नानि, अथवा अकारप्रक्षेप कृत्वा अभवेनेति घोरससारसमुद्रे पूर्वक्रमानुसारेण न विद्यते भवो–जन्म यस्य स तेन कृष्णलीलामृत

सर्वपरिग्रहरहित', यतिरित्यर्थ' । तमाचष्टे–स्तौतीति अजायू । न'–अस्माकं सौख्यं ददते । यलोपादिः पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ १६ ॥

ऋ-आजा नो ददते असौख्यम् ॥ १७ ॥

"ऋर्देवमातरि" इति (श्रीसुधाकलशमुनीशकृताया एकाक्षरनाममालिकायाः श्लो॰ ६) वचनात् ऋ–देवमातर आ–सामस्त्येन अजन्ति–सुरारित्वेन क्षिपन्तीति राजा–दैत्या' । न'–अस्माकं असौख्य ददते । इदं सुराणा वचनम् । अत्र 'इवर्णादेरस्वे स्वरे यवरलम्' (सिद्ध॰ अ॰ १, पा॰ २, सू॰ २१) इति सूत्रेण रत्वे सन्धौ च कृते राजा नो ददते असौख्यमिति रूपसिद्धि' ॥ १७ ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ १८ ॥

"ऋस्त्वजे दानवाञ्छायाम्" इति (सुधा॰ श्लो॰ ७)वचनात् ऋ'–अजो–मेष' तेन वाहनभूतेन अजति–गच्छतीति रज –अग्निदेवता तस्य इमे राजाः–अग्निहोत्रीया ब्राह्मणा॰ न'–अस्माकं सौख्य ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ १८ ॥

ऋ-आजा नो ददते असौख्यम् ॥ १९ ॥

ऋ –दानवाञ्छा तस्या आज॰–क्षेपो येभ्य' येपा वा ते रत्वे कृते राजा'–कृपणाः नः–अस्माकं असौख्यं ददते–प्रयच्छन्ति, वितरणाभावात् । इद याचकाना वचनम् ॥१९॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ २०–२१ ॥

"ऋशब्द' पावके सूर्ये धर्मे दाने धने पुमान्" इत्यादि (विश्व॰)वचनात् अर–पावकं–अग्निदेव आ–सामस्त्येन अजन्ति–देवत्वेन गच्छन्तीति रत्वे कृते राजा –अग्निदेव-सेवका नो–न असौख्य ददते । इद अग्निहोत्रीयब्राह्मणवचनम् ॥ २० ॥

एव अर–सूर्य–आदित्यदेव आ–सामस्त्येन अजन्ति–देवत्वेन गच्छन्तीति रत्वे कृते राजा –श्रीसूर्यदेवोपासका नो–न असौख्य ददते । इदमपि तद्विधानामेव वचनम् ॥ २१ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते सौख्यम् ॥ २२–२४ ॥

अर–धर्म दान धन वा आ–सामस्त्येन अजन्ति–गच्छन्ति प्राप्नुवन्तीति रत्वे कृते राजा –धर्मिष्ठा गुणिन॰ गुणाढ्याश्च पुरुपा न –अस्माक सौख्य–सुख ददते ॥ ३ ॥ इद उत्तमजनवचनम् ॥ २४ ॥

ऋ-आजा नो ददते सौख्यम् ॥ २५–२७ ॥

ऋशब्दस्य प्रथमैकवचने आ इति रूपम् । तत आ इति धर्मो दानं धनं च तस्य आज –क्षेपो येभ्यो येपा ते । रत्वे कृते राजा नास्तिका दानक्षेपका विरक्ताश्च पुरुपा नो–न सौख्य ददते । इद आस्तिकाना दातॄणा ससाररक्ताना च वचनम् ॥ ३ ॥ २७ ॥

रा अजा नो ददते सौख्यम् ॥ १२ ॥

रा–लक्ष्मी' न'–अस्माक सौख्य ददते । किं० रा ? 'अजा' न जायते इत्यजा, शाश्वतीत्यर्थ । अर्थयोजना स्वय कार्या सुधीभि ॥ १२ ॥

राजा ना उ ददते असो खी अम् ॥ १३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा सम्बोधन पादपूरण भर्त्सना मन्त्रण निषेधेषु" इति श्रीवृहव्यासवचनप्रामाण्यात् 'उ' इति सम्बोधने । असौ–प्रत्यक्षो ना–पुमान् अ–परब्रह्म ददते–ददाति । किं० ना ? 'राजा' राजभि –नृपै, आ–शोभा यस्य स राजा, राजभि सेव्यत्वात् । पुन किं० ना ? 'खी' । "खमिन्द्रिये स्वर्गे व्योम्नि नृपे शून्ये सुखे सविदि" इति श्रीअमरकविवचनप्रामाण्यात् ख–सुख ज्ञान वा तद् अस्यास्तीति खी, सुखवान् ज्ञानवान् वा इत्यर्थ ॥ १३ ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ १४ ॥

रेण–खड्गेण अजा–गलस्तनीं वृश्चति–छेदयतीति राजावृट् त राजावृश्चं आचष्टे–स्तौतीति 'णिज्बहुल नाम्न कृगादिषु' (सिद्ध० अ० ३, पा० ४, सू० ४२) इति णिजि, 'णेरनिटि' (सिद्ध० अ० ४, पा० ३, सू० ८३) इति णिज्लुकि क्विपि तलुकि च राजाव्–अजाहन्तृस्तुत् कोऽपि पापिष्ठमति नो–न सौख्य ददते, हिंसाकारकनरस्तोतृत्वात् । अत्र 'व्यो' (सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण वलोपे राजानो ददते सौख्यमिति रूपसिद्धि । यदाहु श्रीहेमसूरिपादा —व्यो अवर्णात् परयो पदान्तस्थयोर्वयोर्घोषवति परे लुक् स्यात् स च असन्धि । वृक्षवृश्च अव्यय च आचक्षाणो वृक्षव्, अव्यय् वृक्षयाति अव्ययाति । एवमेतत्सूत्रेण अग्रेऽपि सति प्रयोजने वययोर्लोप कर्तव्य ॥ १४ ॥

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ १५ ॥

रा–रमा–लक्ष्मी जाया–भार्या यस्य स राजाय' श्रीकृष्ण', लक्ष्मीभार्यत्वात्, तं राजाय–कृष्ण आचष्टे–सेवकत्वात् स्तौतीति णिजि तलुकि क्विपि तलुकि च राजाय्–कृष्णस्तोता । न –अस्मभ्यं सौख्य ददते । इद वैष्णववचनम् । अत्रापि 'व्यो' (सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण यलोपे कृते राजा नो ददते सौख्यमिति रूपसिद्धि । एवमग्रेऽपि । शेष पूर्ववत् ॥ १५ ॥

र ! अजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ १६ ॥

"रं' स्मरे तीक्ष्णे विश्वानरे शब्दे रामे वज्रे नरे" इति सुधाकलशवचनात् हे र !–हे नर ! । न विद्यते जाया–स्त्री यस्य स अजाय –स्त्रीरहित । उपलक्षणत्वात् स्त्र्यादि-

१ "र कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे ॥ ३६ ॥ रामे वज्रे च शब्दे स्यात्" इति सुधाकलशैकाक्षरनाममालिकायाम् ।

लाजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ३६ ॥

लाजेभ्य'–तन्दुलेभ्य आय–लाभ आचष्टे इति लाजाय् एवविध' कोऽपि जन' नः–अस्माक सौख्यं ददते। णिजादिविधि पूर्ववत्। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ३६ ॥

लाव् जा ! नो ददते असौख्यम् ॥ ३७ ॥

"ला च लक्ष्मीर्लमस्वरे" इति विश्वशम्भुवचनात् ला–लक्ष्मीं अवति–स्वामीभवतीति लावो–लक्ष्मीवान्। तमाचष्टे–स्तौतीति णिजि लावयतीति णिज्लुकि क्विपि तल्लुकि च लाव्। "जस्तु जेतरि" इति (विश्वशम्भु)वचनात् हे जा ![1]–जेतृजना ! लाव्–लक्ष्मीस्वामिस्तावक नो–न असौख्य ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या। अत्र 'अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगम[न]प्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु' इति (पाणिनीयधातुपाठे ६००) उक्तत्वात् अव-धातु स्वाम्यर्थो ग्राह्य'। एवमेव शतार्थिभिर्जयसुन्दरसूरिभिरपि उक्तम्। तथाहि—ज–जन्म यान्ति–प्राप्नुयन्तीति जया–जन्मिनस्तेषु ये वृषभा॰–श्रेष्ठा भव्यत्वात् तेषा अवति–स्वामीभवतीति जयवृषभाव इत्यादि ॥ ३७ ॥

राजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३८ ॥

"ऋ तु कुत्सायाम्" इति सुधाकलश(श्लो॰ ६)वचनात् ऋ इति कुत्सा ता अजन्ति–गच्छन्तीति रत्वे कृते रजा'–कुत्सागामिन पुरुषा तेषामिमे राजा'। एवविधा॰ केचन पुरुषा न –अस्माक असौख्य ददते। इद प्रतिष्ठितजनवचनम् ॥ ३८ ॥

लाजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ३९ ॥

लाजाना–तन्दुलाना अव अवन–रक्षण करोतीति लाजाव्–तन्दुलरक्षक। अत्र करोत्यर्थे णिज् ज्ञेय। न –अस्माक सौख्यं ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ३९ ॥

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ४० ॥

रा–रमा–लक्ष्मीस्तस्या जो–जात राज –कामस्त अयति–गच्छतीति राजाय'–कामिजन तमाचष्टे–स्तौतीति णिजादिविधौ राजाय्–कामिजनस्तावक। नो–न सौख्य ददते। इद विरागिणो वचनम् ॥ ४० ॥

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ४१ ॥

राजान–नृप चन्द्र वा अयति–गच्छतीति राजाय तमाचष्टे इति राजाय्। एवविध कोऽपि जनो न –अस्माक सौख्य ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या। यलोप पूर्ववत् ॥ ४१ ॥

---

[1] 'जश्च जेतरि' इति सुधा॰ (श्लो॰ १८)।

राजा आ नो ददते सौख्यम् ॥ २८ ॥

आ–अग्नि[1] न –अस्माक सौख्य ददते । किं० आ? 'राजा' राजते–दीप्यते भूतले इति राजा ॥ २८ ॥

राजा आ नो ददते सौख्यम् ॥ २९–३१ ॥

आ–धर्मो न –अस्माक सौख्य ददते । किं० आ? 'राजा' रञ्जयति चतुरनरचेतासीति राजा । इद धर्मिष्ठजनवचनम् ॥ २९ ॥

एव आ–दान धन च न –अस्माक सौख्यं ददते । किं० आ? 'राजा' । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् अर्थद्वयम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ३१ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३२ ॥

ऋ –देवमाता ता आ–सामस्त्येन अजन्ति–मातृत्वेन गच्छन्तीति रत्वे कृते सन्धौ च सति राजा–देवा न –अस्माक असौख्य ददते । इद दैत्याना वचनम् ॥ ३२ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३३ ॥

"ऋर्दितौ स्यादजे" इति तिलकानेकार्थवचनात् ऋ –दितिस्ता आ–सामस्त्येन अजन्ति–मातृत्वेन गच्छन्तीति राजा –दैत्या न –अस्माक असौख्य ददते । इद सुराणा वचनम् ॥ ३३ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३४ ॥

ऋ'–मेषस्त आ–सामस्त्येन अजन्ति–क्षिपन्तीति रत्वे कृते राजा –सिंहादय न'–अस्माक असौख्य ददते । इद मृगाणा वचनम् ॥ ३४ ॥

लृ-आ-अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ३५ ॥

"ऋं(लृ ?)र्वाराह्याम्" इति तिलकानेकार्थवचनात् ऋ (लृ ?)–वाराहीदेवता तां आ–सामस्त्येन अजन्ति–देवत्वेन गच्छन्तीति लाजा –वाराहीभक्ता पुरुषा न –अस्मभ्य सौख्य ददते । इद तद्विधानामेव वचनम् । अत्र 'इवर्णादेरस्वे स्वरे यवरलम्' (सिद्ध० अ० १, पा० २, सू० २१) इति सूत्रेण लत्व विधेयम् । अत्र चित्रादित्वाद् रलयोरैक्य न दोषाय । यदाह—

"अहमपि परेऽपि कवय–स्तथापि महदन्तर पर ज्ञेयम् ।
ऐक्य रलयोरिति यदि, तत् किं कलभायते करभ ? ॥ १ ॥"

एवमग्रेऽपि सति प्रयोजनेऽनुसर्तव्यम् ॥ ३५ ॥

---

1 "लृर्वाराह्या" इति सुधा० (श्लो० ७) । 2 'करभायते कलभ ' इति सुभाषित० ।

लाजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ३६ ॥

लाजेभ्य॰–तन्दुलेभ्य आय–लाभ आचष्टे इति लाजाय् एवविध॰ कोऽपि जन॰ नः–असाक सौख्य ददते। णिजादिविधि पूर्ववत्। अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ३६ ॥

लाव् जा [1] नो ददते असौख्यम् ॥ ३७ ॥

"ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे" इति विश्वशम्भुवचनात् ला–लक्ष्मीं अवति–स्वामीभवतीति लावो–लक्ष्मीवान्। तमाचष्टे–स्तौतीति णिजि लावयतीति णिज्लुकि क्विपि तल्लुकि च लाव्। "जंस्तु जेतरि" इति (विश्वशम्भु)वचनात् हे जा [1]–जेतृ॰जना! लाव्–लक्ष्मीस्वामिस्तावक॰ नो–न असौख्य ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या। अत्र 'अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगम[न]प्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु' इति (पाणिनीयधातुपाठे ६००) उक्तत्वात् अव॰धातु स्वाम्यर्थो ग्राह्य॰। एवमेव शतार्थिभिर्जयसुन्दरसूरिभिरपि उक्तम्। तथाहि—ज–जन्म यान्ति–प्राप्नुवन्तीति जया–जन्मिनस्तेषु ये वृषभा–श्रेष्ठा भव्यत्वात् तेषा अवति–स्वामीभवतीति जयवृषभाव इत्यादि ॥ ३७ ॥

राजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३८ ॥

"ऋ तु कुत्सायाम्" इति सुधाकलश(श्लो॰ ६)वचनात् ऋ इति कुत्सा तां अजन्ति–गच्छन्तीति रत्वे कृते रजा॰–कुत्सागामिन पुरुषा तेषामिमे राजा॰। एवविधाः केचन पुरुषा न–असाक असौख्य ददते। इद प्रतिष्ठितजनवचनम् ॥ ३८ ॥

लाजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ३९ ॥

लाजाना–तन्दुलाना अव अवन–रक्षणं करोतीति लाजाव्–तन्दुलरक्षक॰। अत्र करोत्यर्थे णिज् ज्ञेय। न–असाक सौख्य ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ३९ ॥

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ४० ॥

रा–रमा–लक्ष्मीस्तस्या जो–जात राज–कामस्त अयति–गच्छतीति राजाय–कामिजन तमाचष्टे–स्तौतीति णिजादिविधौ राजाय्–कामिजनस्तावक। नो–न सौख्य ददते। इद विरागिणो वचनम् ॥ ४० ॥

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ४१ ॥

राजान–नृप चन्द्रं वा अयति–गच्छतीति राजाय तमाचष्टे इति राजाय्। एवविध कोऽपि जनो न–असाक सौख्य ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या। यलोप पूर्ववत् ॥ ४१ ॥

---

१ 'जश्च जेतरि' इति सुधा॰ (श्लो॰ १८)।

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ४२ ॥

राजवत्–नृपवत् आयो–भाग्य यस्य स राजाय' एवंविध कोऽपि जनः तमाचष्टे–स्तौतीति राजाय् । न'–अस्माक सौख्य ददते । अर्थयोजना तु (यत्र) कृता न भवति तत्र स्वय कार्या । मया तु ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यते ॥ ४२ ॥

रा जाय् ! नो ददते असौख्यम् ॥ ४३–४४ ॥

जयाना समाहारो जाय–जयसमूह आचष्टे इति जाय्–बन्दिजनादि तत्सम्बोधनं हे जाय् ! "रा॰ कनके विभवे मेघे स्थानके" इति सुधाकलशवचनात् रा –कनकं (१) द्रव्य (२) मेघ (३) आश्रयश्च (४) । नो–न असौख्य ददते । सौख्य ददते इत्यर्थ' । इदं स्वर्णद्रव्यमेघाश्रमा(या?)र्थिना वचनम् ॥ ४ ॥ स्वय बुद्ध्या चत्वारोऽप्यर्था पृथक् पृथक् कार्या॰[2] ॥ ४४ ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ४५ ॥

"र जले रङ्गवेगयो " इति विश्वशम्भुवचनात् रेण–रङ्गेण अजा–गलस्तनीं अवति–रक्षतीति राजाव –अजारक्षाकृत् कोऽपि धर्मिष्ठो जन त आचष्टे इति राजाव् । एवविध कोऽपि न –अस्माक सौख्य ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या । वलोपादि पूर्ववत् ज्ञेय, ग्रन्थगौरवभयात् न वारवार सूत्राणि लिख्यन्ते ॥ ४५ ॥

र ! अजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ४६–५० ॥

अवन्ति–स्वामीभवन्तीति अवा । अजा हर १ हरि २ ब्रह्म ३ रघुज ४ स्मरा ५–ख्या देवा अवा –स्वामिनो येषा ते अजावास्तान् आचष्टे–स्तौतीति अजाव्–हरादिदेवसेवकस्तुत् ५ हे र ! हे नर ! न –अस्माक सौख्य ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या । वलोपादि पूर्ववत् । एवमत्र पञ्चाप्यर्था पृथक् पृथक् स्वय कार्या ॥ ५० ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ५१–५६ ॥

राजभ्यो–नृपचन्द्रयक्षेभ्य आ–लक्ष्मीं अवन्ति–गच्छन्ति प्राप्नुवन्तीति राजावा –नृपचन्द्रयक्षसेवका तान् आचष्टे इति राजाव् ॥ ३ ॥ नः–अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या । वलोपादि पूर्ववत् । एवमत्र नृपसेवकस्तावकेन चन्द्रसेवकस्तावकेन यक्षसेवकस्तावकेन च सम सौख्यासौख्यपदद्वय मीलयित्वा षडर्था॰ कार्या ॥ ५६ ॥

---

१ "रा द्रव्ये कनके पुन । आश्रये नीरदे च स्यात्" इति सुधा॰ (श्लो॰ ३७) । २ अत्र 'चत्वारोऽप्यर्था पृथक् पृथक् कार्या ' इति स्पष्टोल्लेखे सत्यपि आदर्शपुस्तकेषु अर्थाङ्कद्वयमेवोपलभ्यते तच्चिन्त्यम् । ३ अर्थान्तरे 'असौख्य' इति सयोजना ।

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ [2]५७–६२ ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति (विश्व०)वचनाद् रा–रमा–लक्ष्मीः तस्या आजं–क्षेपं–तिरस्कारं अवति–ददातीति राजावः–लक्ष्मीतिरस्कारदाता तं आचष्टे–स्तौतीति राजाव् नः–अस्माकं सौख्यं ददते । एवं असौख्यं च ददते । अर्थयोजना वलोपादि पूर्ववत् ॥ २ ॥ एवमेव रमणीवाचकेन बालावाचकेन च राशब्देन समं आजावशब्देन च समं सौख्यासौख्यपदद्वयं मीलयित्वा अर्थचतुष्टयं कार्यम् । व्युत्पत्त्यादि सर्वं पूर्ववत् । अत्र अवधातुर्दानार्थो ज्ञेयः । तथा चोदाहरणं श्रीजयसुन्दरसूरिकृतार्थे—अ–परब्रह्म तत्र सीदन्तीति असदः–सिद्धाः तेषां आ–लक्ष्मीः नमतासदा तां अवति–ददातीत्येवशीलः नमतासदावी इत्यादि ॥ ६२ ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ [3]६४–६७ ॥

रस्य–स्मरस्य आजं–तिरस्कारं अवति–ददातीति राजावः–ईश्वरः तमाचष्टे–स्तौतीति राजाव्–ईश्वरस्तोता नः–अस्माकं सौख्यं ददते । असौख्यं च ददते । इदं तद्विधानामतद्विधानां च वचनम् । वलोपादि पूर्ववत् । एवं वह्निवाचकेन नरवाचकेन च रशब्देन समं आजावशब्दे सौख्यासौख्यपदद्वयं च मीलयित्वा अर्थचतुष्टयं कार्यम् । वलोपादि पूर्ववत् ॥ ६७ ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ६८ ॥

राजा–यमः अर्थात् मरणं तस्माद् अवति–रक्षतीति राजावः–मरणरक्षको भगवद्धर्म इत्यर्थः, तमाचष्टे इति राजाव् नः–अस्माकं सौख्यं ददते । इदं धर्मिष्ठजनवचः । वलोपः पूर्ववत् ॥ ६८ ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ६९–७६ ॥

राज्ञां—चन्द्र–नृप–यक्ष–यमानां आ–शोभां वृश्चन्ति–छेदयन्तीति राजवृश्चो–राहुप्रमुखाः ४ तान् आचष्टे–स्तौतीति राजाव् ४ नः–अस्माकं सौख्यं असौख्यं च ददते । अर्थयोजना वलोपादि पूर्ववत् । अत्र विस्तरान्वेषिणा पृथक् पृथक् अष्टौ अर्थाः कार्याः ॥ ८ ॥ ७६ ॥

राव् जा ! नो ददते सौख्यम् ॥ ७७–७८ ॥

राव–शब्दं करोतीति राव् एवंविधः कोऽपि शब्दकारकः । हे जाः !–हे जेतृपुरुषाः ! नो–न ददते सौख्यम् । अनिष्टशब्दस्य (जनस्य) वचनमेतत् १ । एवं राव्–शब्दकारकः नो–न ददते असौख्यम् २ । इदमिष्टशब्दस्य जनस्य वचनम् । वलोपादि पूर्ववत् ॥२॥७८॥

---

१ 'असौख्य' इति अर्थान्तरे, अग्रेऽपि प्रस्तावे एवंविधा संयोजना कार्या । २ अत्र षडर्था दरीदृश्यन्ते तथाप्यादर्शपुस्तकेषु अर्थसप्तकसूचकसंज्ञा समस्ति, तद् विचारणीयं विद्वद्भिः । ३ अर्थपदकस्थाने आदर्शपुस्तकेषु तु चत्वारोऽर्था गणिता , तदपि चिन्त्यम् ।

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ७९–८० ॥

रे–अग्नौ अजा —त्रैवार्षिका व्रीहयः तान् अवति–दहतीति राजाव्–यहां त्रिवार्षिक-व्रीहिहोता तमाचष्टे [1] णिजादिविधौ राजाव् न[2]–अस्माक सौख्य ददते । इद याज्ञिक-जनवचनम् । अथवा नो–न सौख्यं ददते । दु ख ददातीत्यर्थ । इदं तद्विरुद्धजनवचनम् । वलोपादि पूर्ववत् ॥ ८० ॥

अथ प्रकारान्तरेण श्रीजैनमतप्रसिद्धान् अर्हत् १ सिद्ध २ आचार्य ३ उपाध्याय-४ साधु ५ रूपान् पञ्चपरमेष्ठिन[2] स्तुवन्नाह—

राजा अः नो ददते सौख्यम् ॥ ८१ ॥

"अ स्यादर्हति सिद्धे च विष्णावपि" इति वचनात् अ –अर्हन् न –अस्मभ्य सौख्यं ददते । किंविशिष्ट अ ? 'राजा' स्वामी, त्रिजगत्प्रभुरित्यर्थ । इद जैनवचः ॥ ८१ ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ८२ ॥

रंजन्ति–सिद्धिशिलाया दीप्यन्ते 'क्वचित्' (सिद्ध० अ० ५, पा० १, सू० १७१) डे रा । तथा जायन्ते–पुनरुत्पद्यन्ते ते जा , न जा अजा –जन्ममरणरहिता । अजा –सिद्धा । ततो राश्च ते अजाश्च राजा नः–अस्माक सौख्यं ददते । इद जन्ममरणादिदु खखिन्ननर-वचनम् ॥ ८२ ॥

राजा आः नो ददते सौखी अम् ॥ ८३ ॥

"आ स्याद् गणधारिणि" इति वचनात् आ –आचार्य न –अस्माकं अ–परब्रह्म ददते । कि० आ ? 'राजा' रञ्जयति अमृतस्राविण्या सन्देहसन्दोहकाननकृपाण्या स्याद्वा-दवाण्या सभामिति राजा । पुन कि० ? 'सौखी' सुखाना ससारविरक्तिरूपाणा समाहार-सौख सदस्यास्तीति सौखी ॥ ८३ ॥

रा ज ! आन् ! ओ ! अदद ! ते असौख्यम् ! ॥ ८४ ॥

उरिति पदैकदेशे पदसमुदायात् उ –उपाध्याय तत्सम्बोधन हे ओ [3]–हे उपाध्याय ! ते–तव रा–दीप्ति , भवत्विति शेष ! हे ज ! "जस्तु जेतरि" इति (विश्व०)वचनात् हे प्रतिपक्षजेत ! । पुन हे आन् ! आ–सामस्त्येन नो–ज्ञान येभ्यस्तानि आनानि-शा-स्त्राणि, शास्त्रेभ्य एव ज्ञानोत्पादात् अर्थात् द्वादशाङ्गरूपाणि तानि आचष्टे–अर्थत पाठ-यतीति णिजादिविधौ आन् तत्सम्बोधन हे आन् ! । पुन हे अदद ! । अतन्ति–गच्छन्तीति अतः–प्राणिन तेषु तेषा वा न विद्यते दो[4]–बन्ध छेदो वा यस्मादसौ अददः, षड्जीव-

---

१ समीक्ष्यतां द्वादश पृष्ठम् । २ अवलोक्यता पञ्चदश पृष्ठम् । ३ 'नो ज्ञानब धनयोः' इति सुधा० २९ (श्लो० २७) । ४ 'दाने दातरि दा केचिद् विदुर्दो छेदब धयो ' इति सुधा० (श्लो० २५) ।

निकायवत्सलत्वात् तत्सम्बोधनं हे अदद ! । पुन' चित्रादित्वात् विन्दुलोपे हे असौख्य ! आत्-अर्हतः तीर्थङ्करात् सकाशात् सौख्यं-सुख यस्य स' असौख्यस्तत्सम्बोधनं हे असौख्य ! । अत्र राशब्दो दीप्तौ ज्ञेयः । तथाच श्रीजयसुन्दरोदाहरणम्-'तरा तस्य' तस्य-तत्त्वस्य ज्ञानस्य वा रा-दीप्तिम् । तशब्दस्तत्त्वे ज्ञाने चास्ति । राशब्द आकारान्तो दीप्तौ च वर्तते इत्यादि । अत्र ओ इति एकाक्षरत्वेन पदैकदेशोऽपि पदप्रतीतिजनको ज्ञेयः। दृश्यते च इत्थ यथा अप्रशिख इत्यस्य व्याख्याने ।

"[1]अनेन तव पुत्रस्य, प्रसुप्तस्य वनान्तरे ।
शिखामाक्रम्य पादेन, खड्गेन निहत शिरः ॥ १ ॥"

इति । यथा वा "[2]मिच्छा मि दुक्कडं" इत्यस्य व्याख्यायाम्—

"[3]मित्ति मिउमद्दवत्ते, छत्ति य दोसाण छायणे होइ ।
मित्ति य मेराइ(ऍ) ठिओ, दुत्ति दुगुछामि अप्पाणं ॥ १ ॥
कत्ति कड मे पावं, डत्ति य डेवेमि त उवसमेण ।
एसो मिच्छादुक्कड-पयक्खरत्थो समासेण ॥ २ ॥"

-(आवश्यकनिर्युक्तौ गा० ६८६-६८७)

तथा श्रीआवश्यकवृहद्वृत्तावपि[4] "मित्ति मिउमद्दवत्ते" इत्यादि । एवमनेकग्रन्थ-सवाद' स्वय ज्ञेय' सुधीभि । अक्षराणामपि च वाचकत्वं न चेत् तेषु समुदाये कथं स्यात् सिकतासु तैलवत् इत्यादि ॥ ८४ ॥

राज अना-उत् ! अदते ! सौख्यम् ॥ ८५ ॥

"न पुनर्वन्धवुद्धयो " इति वचनात् न विद्यते नो-वन्ध कर्मवन्धन यस्या॰ यस्या वा अना-निष्पापा एवविधा उद्-भाषा यस्य स अनोत् । 'विशेषणाद् विशेष्यप्रतीति'रिति साधु , निरवद्यभाषत्वात्, तत्सम्बोधनं हे अनोत् !-हे साधो ! । त्वमिति क्रियाक्षिप्तकर्तृत्वे । राज-दीप्ति प्राप्नुहि । सौख्यं यथा स्यात् तथा, क्रियाविशेषणमेतत् ।

"क्रियाविशेषणस्यापि, सकर्माकर्मधातुषु ।
नपुसकत्वमेकत्वं, कर्मकत्व च युज्यते ॥ १ ॥"

---

१ अस्य का-यस्य प्रत्येकपादप्रारम्भिकाक्षरसयोजनेन अप्रशिखेति निष्पत्ति ।

२ मिथ्या मे दुष्कृतम् ।

३ छाया—

'मि' इति मृदुमार्दवत्वे 'छ' च इति दोषाणा छादने भवति ।
'मि' इति च मर्यादाया स्थित 'दु' इति जुगुप्सामि आत्मानम् ॥ १ ॥
'क' इति कृत मया पाप 'ड' इति च लङ्घयामि तद् उपशमेन ।
एप मिथ्यादुष्कृतपदाक्षरार्थ समासेन ॥ २ ॥

४ हारिभद्रीयवृत्तौ ।

'राज्(जृग्) दीप्तौ' इत्यस्य धातोरुभयपदित्वात् परस्मैपदम् । उदाहरणमपि नैषध-काव्ये (स० १, श्लो० १०)—

"अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलै-र्निजप्रतापैर्वलयं ज्वलद्भुव ।
प्रदक्षिणीकृत्य जयाय सृष्टया, रराज नीराजनया स राजघ ॥ १ ॥"

हे अदते ! "दो दाने पूजने क्षीणे" इत्याद्युक्तत्वात् न दा—न क्षीणा प्रोन्नता तिः—पूजा यस्य सः अदति , तत्सम्बोधन हे अदते ! । इति पञ्चपरमेष्ठिन आश्रित्यार्थो उक्ता ॥ ८५ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण श्रीआदिदेव १ श्रीशान्तिनाथ २ श्रीनेमिनाथ ३—श्रीपार्श्वनाथ ४ श्रीमहावीराभिध ५ तीर्थङ्करपञ्चकसञ्जातपञ्चतीर्थीमाश्रित्यार्था लिख्यन्ते । तत्र प्रथम श्रीआदिदेववर्णनमाह—

र ! अज ! (अ !) न ! उत् अद ! ते सौख्यम् ॥ ८६ ॥

अजो—ब्रह्मा पङ्क्तिरथन्यायेन नाभिभू । तथा त्वमपि नाभिभू, नाभिनाम नृपजातत्वात्, तत्सम्बोधन हे अज !—हे श्रीआदिदेव ! ते—तव उत्—भाषा अर्थाद् व्याख्यानध्वनि सौख्य सौख्यहेतुरित्यर्थ । हे र ! "र सूर्येऽग्नौ धने कामे" इति विश्वशम्भुवचनात् हे सूर्य !, भव्यजीवराजीवराजीना विकासहेतुत्वात् । पुन हे अ ! "अ स्यादर्हति सिद्धे च" इति वचनात् हे अर्हन् ! । पुन हे न ! "न पुनर्बोधबुद्धयो " इति वचनात् हे बुद्ध !—हे अवगततत्त्व ! । पुन हे अद ! "अ. शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मच-न्द्राग्निसानुषु" इति विश्वशम्भुवचनात् अ —ब्रह्मा अग्निर्वा तद्वत् "दो दाने पूजने क्षीणे, दानशौण्डे च पालके । देवे दीप्तौ" इति विश्वशम्भुवचनाद् दो—दीप्तिर्यस्य सोऽद पीतवर्णत्वात् आदिदेवस्य तत्सम्बोधन हे अद ! ॥

नन्वत्र चतुस्त्रिंशदतिशयसङ्ग्राहकातिशयचतुष्टयमध्ये कोऽतिशय केन पदेनोच्यते सूच्यते वा इत्यभिधीयते । उदिति पदेन वचनातिशय सूचित ॥१॥ तथा 'अ' इति पदेन च पूजातिशय । 'अ' इति पदस्य अर्हति चतु षष्टिसुरेन्द्रकृता पूजामिति अर्हन्निति पर्याय-व्युत्पत्ते ॥ २ ॥ तथा नेति पदेन च ज्ञानातिशय ॥३॥ स चापायापगमातिशयमन्तरेण न सम्भवति । अतो ज्ञानातिशयेन अपायापगमातिशयोऽप्याक्षिप्त ॥ ४ ॥ इति अतिशय चतुष्टयमपि अत्रेदं ज्ञेयम् । इति आदिदेववर्णनेन प्रथमोऽर्थ ॥ ८६ ॥

रा-अजा नो ददते असौ खी अम् ॥ ८७ ॥

अज—मेष मेषराशि अटति—गच्छति इति अजा—शान्तिः, मेषराशित्वात् । तत

---

१ सोमसौभाग्येऽपि (स० १, श्लो० ३५)—

"राजन्ति यत्र जिनराजगृहेषु पञ्च-वर्णाचिरत्नमणिरत्नसुतोरणालि ।
एनोजयाद् विजयलक्ष्मिवृतस्य धर्म-भूपस्य मङ्गलकृते किमु सज्जितालि ॥"

२ एतद् विश्वशम्भुवचनम् ।

रा–श्रीः तत्पूर्वकः अजाः श्री(रा)अजा[1]–श्रीशान्तिः असौ–एषः अ–परब्रह्म नः–अस्माकं ददते। किं०? खी–ज्ञानवान्, केवलज्ञानवानित्यर्थः। इति द्वितीयोऽर्थः। सर्वे ॥ ८७ ॥

र! अज अ! नो अद! दत! इसौख्यम् ॥ ८८ ॥

हे अ!–हे अर्हन्! त्वं इसौख्य–कामसुखं अज–क्षिप, वैराग्यदेशनादानेन दूरीकुरु इत्यर्थः। यतस्त्वं किंभूत? साक्षात् र!–सूर्य! केवलज्ञानेन जगत्प्रकाशकारित्वात्। हे अद! अस्य–कृष्णस्य दः–पूजनं यस्मिन् यस्य वा स अदः, अथवा अवत्–कृष्णवत् दो–दीप्तिर्देहद्युतिर्यस्य स अदः, कृष्णवर्णत्वात् 'विशेषणाद् विशेष्यप्रतीति'रिति न्यायात् श्रीनेमिः तत्सम्बोधनं हे अद!–हे श्रीनेमे!। पुनः हे दत! दैः–देवैः ता–श्रीः–शोभा यस्य स दतः, जघन्यतो देवकोटीसेव्यत्वात्, तत्सम्बोधनं हे दत!। किं० त्वम्?। नो–बुद्धः–अवगततत्त्व। इदं श्रीनेमिप्रभोरग्रे वैराग्यदेशनां शुश्रूषुणा यदुना वचनम्। इति तृतीयोऽर्थः। सर्वे ॥ ८८ ॥

रा–आजा नो अददत ईसौख्यम् ॥ ८९ ॥

रा–पर्यायेण श्री। "अ शिवे केशवे वायौ" इति विश्वशम्भुवचनाद् अ–वायुं, अजति–क्षिपति धातूनामनेकार्थत्वात् भक्षतीति अचि आजः–सर्पस्तेन आ–शोभा यस्य स आजा। श्री(रा)पूर्वकः आजा श्री(रा)आजा–श्रीपार्श्वनाथ, सर्पलाञ्छनात्। स नः–अस्माकं ईसौख्यं अददत। इति चतुर्थोऽर्थः। सर्वे ॥ ८९ ॥

रा–ज! अना–उत्–अत् अत ईसौख्यम् ॥ ९० ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति वचनात् रा–कन्या तत्पर्यायत्वात् कन्याराशिस्तत्र जो–जातो राजः–श्रीमहावीरः, कन्याराशिजातत्वात्, तत्सं० हे राज!–हे श्रीवीर! त्वं ईसौख्यं अत–गच्छ। किं० (त्वम्)? अना–निरवद्या उत्–भाषा ता अततीति अनोदत्। इति पञ्चमोऽर्थः। इति जैनमतप्रसिद्धपञ्चतीर्थीमाश्रित्यार्था प्रदर्शिताः। जाता सर्वेऽपि ॥ ९० ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण जैनमतप्रसिद्धान् कतिचिज्जिनानाश्रित्यार्थाः प्रदर्श्यन्ते—

रा आऽजानोऽत्! अद! ते आसौख्यम् ॥ ९१ ॥

आ–ब्रह्माणं अजति–देवत्वेन गच्छति, तं श्रयतीत्यर्थः इति आज तादृशं यदनः–शकटं रोहिणीत्यर्थः। तथाच प्रयोगः—'उदेष्यति शकटं कृत्तिकोदयात्'। शकटे अन इति नाम च स्यात् तदाकारत्वात्। आजत्वं च ब्रह्मसेवकत्वात्। यदुक्तम्—"ब्राह्मी तु रोहिणी" इति (अभि० का० २, श्लो० २३)। ततः आजानः–रोहिणीनक्षत्रं तत् अतति–

1 'असौख्यम्' इति अर्थान्तरे।

तत्र जातत्वेन गच्छतीति आजानोऽत्–श्रीअजितनाथो द्वितीयो जिन', रोहिणीनक्षत्रजातत्वात् । ततः हे आजानोत्! ते–तव रा–शोभा, भवत्विति शेष' । हे अद! अ –अग्निस्तद्वत् दो–दीप्तिर्यस्य सोऽद , पीतवर्णत्वात् अजितस्य । हे आसौख्य! आ–सामस्त्येन सौख्य–सुख यस्मादसौ आसौख्य , तत्स० हे आसौख्य! चित्रत्वादनुस्वारलोपो न दोषाय। तथा अत्र ते आसौख्यम् इत्यत्राकारलोपः । 'एदोत पदान्तेऽस्य लुग्' (सिद्ध० अ० १, पा० २, सू० २७) इत्यनेन सूत्रेण मतान्तरमाश्रित्य यथा कुमारसम्भवे महाकाव्ये—"वन्धुप्रिया वन्धुजनो [आ]जुहाव ता पार्वतीत्याभिजनोऽऽजुहाव" । महाभारतेऽपि—"कुरवोऽऽत्महित मन्त्रम्" । अन्यत्रापि—"निर्मापितोऽऽमराज्ञा, गोपगिरौ जयति वीरजिन " । एवमनेकश स्थलानि विलोकनीयानि । अथवा हे असौख्य! न विद्यते सौख्य–सासारिकसुख यस्य स. असौख्यस्तत्स० हे असौख्य! इति । द्वितीयजिनवर्णनमाश्रित्यार्थ उक्त. । सर्वे ॥ ९१ ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ९२ ॥

राजा–चन्द्रस्तेनोपलक्षित अ –अर्हन् राजा–चन्द्रप्रभजिनोऽष्टम , चन्द्रलाञ्छनत्वात् । अथवा राजा–चन्द्रस्तेन लाञ्छनभूतेन आ–शोभा यस्य स राजा–चन्द्रप्रभो न –अस्माक सौख्यं ददते ॥ [२]८ ॥ सर्वे ॥ ९२ ॥

रा-ज-आन. अददत इ सौख्यम् ॥ ९३ ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति वचनात् पङ्क्तिरथन्यायेन रा–रामा ततो ज–जन्म यस्य स राज –श्रीसुविधिः, रामामातृजातत्वात् तस्य आनो–मुखश्वासो राजान । इ इति सम्बोधने । सौख्य–मन सन्तोष अददत, ददौ इत्यर्थ । इद बाल्यावस्थाया खेलनादिसमये रामामात्रादिजनवचनम् ॥ ९ ॥ सर्वे ॥ ९३ ॥

रा जानो ! ददते सौख्यम् ॥ ९४ ॥

आ–लक्ष्मीस्तत्पर्यायत्वात् या । तत जपूर्वा आ जाआ, जाया इत्यर्थ । ततो जायानाम्नी वासुपूज्यमातेत्यर्थ । तस्या "नु स्तुतौ" इति वचनात् नु –स्तुतिर्यस्मात् स जानु –श्रीवासुपूज्य. । उत्तमपुत्राद्धि मातापित्रो स्तुतिर्लोके भवत्येव । ततस्तत्स० हे जानो !–हे श्रीवासुपूज्य! भवानिति अध्याहारे । सौख्य ददते । कि० भवान्? 'रा' "र जले रङ्गवेगयो " इति (विश्व०)वचनात् र–रङ्ग अटति–गच्छति–प्राप्नोतीति रा ॥ १२ ॥ सर्वे ॥ ९४ ॥

---

१ निर्णयसागरमुद्रणालये मुद्रिते पुस्तके (स० १, श्लो० २६) तु निम्नलिखित पाठ —
"ता पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रिया बन्धुजनो जुहाव ।"

२ अष्टमतीर्थङ्करसूचकोऽङ्कोऽयम् ।

रा-अ-ज-अः नो ददते असौ खी अम् ॥ ९५ ॥

रा–श्री' अ'–विष्णुः, सदृशनामत्वात् श्रेयांसपिता। राजाऽपि विष्णुः, तस्मात् जो–जातोऽज', (रया–) श्रिया उपलक्षितोऽज श्री(रा)अज –श्रीश्रेयासः स चासौ अ.–अर्हन् राजा.–श्रीश्रेयांसतीर्थकृत् । असौ–अय न.–अस्माक अ–परब्रह्म ददते । किं० ? 'खी' खे –सुखे परमानन्दरूपे तिष्ठतीत्येवशील खी ॥ १३ ॥ सर्वे ॥ ९५ ॥

र-आ-ज-अ' नः! ददते सौख्यम् ॥ ९६ ॥

"रश्च कामे तैक्ष्ण्ये विश्वानरे नरे ॥ रामे वज्रे च शब्दे स्यात्" इति सुधाकलश-(श्लो० ३६–३७)वचनात् रेण–वज्रेण लाञ्छनभूतेन आया –श्रियाः । "जस्तु जेतरि जनने" इति विश्वशम्भुवचनात् जो–जनन यस्य स राज –श्रीधर्मनाथो जिन , वज्रलाञ्छनत्वात् । ततो राजश्चासौ अश्च–अर्हन् राजा । हे न !–हे नर[1] सौख्यं–सुख ददते ॥ १५ ॥ सर्वे ॥ ९६ ॥

र! अजाः! नोदत्! अतेः सौख्यम् ॥ ९७ ॥

हे र !–हे नर! अजेन–छागेन लाञ्छनभूतेन आ–श्री यस्य स अजा –श्रीकुन्थुनाथ', छागवाहनत्वात् तत्स० हे अजा ! त्व सौख्य अते.–गच्छे । कि० ? 'नोदत् !' नो–न दत् !–क्षयकृत् ! प्राणिनामिति शेष , षड्जीवनिकायवत्सलत्वात् 'तसू [ष्] दसून् उपक्षये' (सिद्ध० धातुपाठे) क्विपि रूपम् । चित्रादित्वात् विसर्गलोपो न दोषाय ॥१७॥ सर्वे ॥९७॥

रा-ज-अः नो ददते असौख्यम् ॥ ९८ ॥

रा–पङ्क्तिरथन्यायेन पद्मा ततो राया–पद्माया पद्मानाम्न्या मातरि जो–जातो राज' स चासौ अ'–अर्हन् राजा –श्रीमुनिसुव्रततीर्थकृत् असौख्य नो–न ददते ॥ २० ॥ सर्वे ॥ ९८ ॥

अथ पुन' प्रकारान्तरेण विविधानर्थानाह—

राजा अ. नो ददते सौख्यम् ॥ ९९–१०० ॥

"अ स्यादर्हति सिद्धे च" इति वचनात् अ –सिद्धो न'–अस्माक सौख्य ददते । कि० अ ? 'राजा' राजते–सिद्धिशिलाया दीप्यते इति राजा । इद ससारविरक्तजनवचनम् । एव असौख्य ददते । इद ससारासक्तिरक्तनरवचनम् । शेष सर्व पूर्ववत् । इत्यर्थद्वयम् । सर्वमीलने ॥ १०० ॥

रा जा नो ददते असौख्यम् ॥ १०१–१०२ ॥

जायते इति जा–पुत्री । 'क्वचित्' (सिद्ध० अ० ५, पा० १, सू० १७१) डप्रत्यये

---

१ 'र कामी तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे' इति पाठान्तरम् ।

जा अग्रे 'डुमिग्ट् प्रक्षेपणे' (सिद्ध० धातुपाठे) जा मिनोति इति आमाता । ¹"आया मिग' तृप्रत्यय" । 'मिग्मीग'०' (सिद्ध० अ० ४, पा० २, सू० ८) इत्याकार इति न्यासकारकृतव्युत्पत्तिदर्शनात् जा-पुत्री न -अस्माकं असौख्य ददते । यत किं०? 'रा' रं-काम अदति-अतति-गच्छतीति रा, कामाकुला इत्यर्थ । इद कामाकुलत्वेन प्रकटीकृतविकारे पितृणा वचनम् ॥ १ ॥ एव जा-पुत्री नो-न असौख्य ददते, सौख्यं ददते इत्यर्थ । यत किं० जा? 'रा' राजते षोडशशृङ्गाररचितवेषत्वेन सुन्दरदर्शनात् इति रा । इद परहितावगुण्ठितनिजपुत्रीदर्शने जातसुखस्य पितुर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ १०२ ॥

रा अ-जा न ददते सौख्यम् ॥ १०३-१०४ ॥

न विद्यते जा-पुत्री यस्या सा अजा, एवविधा रा-रमणी न -अस्माक सौख्य ददते ॥ १ ॥ एव हे न !-नर! ममेति शेष । असौख्य ददते । इदमनिष्टेष्टपुत्रीदर्शनयो पित्रोर्वचनम् ॥ २ ॥ अन्यथा वा स्वयमर्थयोजना कार्या ॥ २ ॥ १०४ ॥

रा-जा-आ नो ददते सौख्यम् ॥ १०५-१०६ ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति (विश्व०)वचनात् रा-रमा-लक्ष्मी सा जा-पुत्री यस्य स राज -समुद्र , तज्जनकत्वात् । तस्य आ-शोभा राजा न -अस्माक सौख्य ददते । इद तदधिकारिदेवाना वचनम् ॥ १ ॥ एव राजा-समुद्रशोभा हे न !-हे नर! असौख्य ददते । इद अगस्तेर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ १०६ ॥

रा-जा-अ नो ददते सौख्यम् ॥ १०७-१०८ ॥

रा-बाला-कन्या जा-पुत्री यस्या सा राजा ता अदति-गच्छतीति राजा' एवविध' कोऽपि जन -न -अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥२॥१०८॥

रा! जा-अन. ददते सौख्यम् ॥ १०९-११० ॥

जा-पुत्री तत्क्रीडार्थं अन -शकट जान । हे रा !-हे नरा । ममेति शेष , सौख्य ददते असौख्य च ददते । इद लघुशकटिकाक्रीडमाननिजपुत्रीप्रेमाप्रेमवतो पुसोर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ११० ॥

रायू जा-आन ददते सौख्यम् ॥ १११ ॥

जाया -पुत्र्या आनो-मुखश्वासो जान', ममेति शेष , सौख्यं ददते । किं० जान ? 'रायू' रस्य-हर्षस्य आय-प्राप्ति करोतीति रायू । णिजादिविधानेन रूपसिद्धि पूर्ववत् । 'व्यो '(सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण यलोपोऽपि पूर्ववत् । इद वल्लभपुत्रीकस्य पितुर्हुलापनसमये वचनम् ॥ १११ ॥

---

१ 'आयासत्र मिग ' इति ख-पाठ ।

रा अ-जा नो ददते असौख्यम् ॥ ११२ ॥

अस्य–कृष्णस्य जा–पुत्री अजा नो–न ददते असौख्यं, ममेति शेषः । किं० ? 'रा' राजते–शोभते इति रा–शोभमाना । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ११२ ॥

रा आ-जा नो ददते सौख्यम् ॥ ११३ ॥

आ–ब्रह्मा तस्य जा–पुत्री आजा–सरस्वती नः–अस्माक सौख्यं ददते । कि० आजा ? 'रा' शोभमाना ॥ ११३ ॥

राजा अ. नः ददते सौख्यम्* ॥ ११४–११५ ॥

"अः कृष्णः" इति श्रीअमर(कवि)वचनात् अ·–श्रीकृष्णो न·–अस्माकं सौख्यं ददते । किं० ? 'राजा' स्वामी । इदं वैष्णवं वच· ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं कालनेमि–हयग्रीव–शकटादिदैत्याना वचनम् ॥ २ ॥ ११५ ॥

राजा (राऽजा) अ-आ नः ददते सौख्यम्* ॥ ११६–११७ ॥

अस्य–कृष्णस्य आ–शोभा नः–अस्माक सौख्य ददते । किं० ? 'राजा' राजते इति अचि आपि च राजा । सुन्दरेत्यर्थ । अथवा विशेषणद्वय पृथक् रा–शोभमाना । पुन किं० ?। अजा न जायत इत्यजा–शाश्वती, न तु अन्यजनशोभेव कृत्रिमा । इदं यशोदादीना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । शेष सर्व पूर्ववत् । इद कृष्णवैरिणा वचनम् ॥ २ ॥ ११७ ॥

राजा आ नो ददते सौख्यम्* ॥ ११८–११९ ॥

"आ स्वयम्भू" इति (विश्व० श्लो० ५) वचनात् आ–श्रीब्रह्मा न·–अस्माकं सौख्यं–सुख ददते । कि० आ· ? 'राजा' स्वामी । एव असौख्यं–दु·ख ददते । शेष पूर्ववत् । इद विधिभक्ताभक्तजनवचनम् ॥ ११९ ॥

राजा आ-आ नो ददते सौख्यम्* ॥ १२०–१२१ ॥

आ–ब्रह्मा तस्य आ–शोभा न·–अस्मभ्य सौख्यं असौख्य (वा) ददते । किं० ? 'राजा' सुन्दरा । शेष पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १२१ ॥

राजा अ नो ददते सौख्यम्* ॥ १२२–१३१ ॥

"अ शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मचन्द्राग्निभानुपु" इति विश्वशम्भु(श्लो० ५)वचनात् अ–ईश्वर सौख्य असौख्य च ददते । कि० ? 'राजा' शोभमान । शेष पूर्ववत् । इद

---

१ 'ममेति शेष' इत्यधिक क-पाठश्चिन्तनीय, तस्यापि सम्भवश्चेत् सरस्वती नो–न असौख्य ददते इति पाठ ।

* अनेन चिह्नेन सूच्यते यदुत 'असौख्य' इति सयोजना कार्याऽथान्तरे ।

२–३ 'आ न' इति क-पाठश्चिन्तनीय । ४ 'सानुपु' इति प्रत्यन्तरे ।

जा अग्रे 'डुमिंग्ट् प्रक्षेपणे' (सिद्ध० धातुपाठे) जा मिनोति इति जामाता। [1]"आया मिग तृप्रत्यय"। 'मिग्मीग०' (सिद्ध० अ० ४, पा० २, सू० ८) इत्याकार इति न्यासकारकृतव्युत्पत्तिदर्शनात् जा–पुत्री न'–अस्माकं असौख्यं ददते। यत किं०? 'रा' र–काम अद्रति–अतति–गच्छतीति रा, कामाकुला इत्यर्थ। इद कामाकुलत्वेन प्रकटीकृतविकारे पितृणा वचनम् ॥ १ ॥ एव जा–पुत्री नो–न असौख्यं ददते, सौख्य ददते इत्यर्थ। यत्त किं० जा? 'रा' राजते षोडशशृङ्गाररचितवेषत्वेन सुन्दरदर्शनात् इति रा। इद परहितावगुण्ठितनिजपुत्रीदर्शने जातसुखस्य पितुर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ १०२ ॥

रा अ-जा न ददते सौख्यम् ॥ १०३–१०४ ॥

न विद्यते जा–पुत्री यस्या सा अजा, एवविधा रा–रमणी न –अस्माक सौख्य ददते ॥ १ ॥ एव हे न !–नर! ममेति शेष। असौख्य ददते। इदमनिष्टपुत्रीदर्शनयो पित्रोर्वचनम् ॥ २ ॥ अन्यथा वा स्वयमर्थयोजना कार्या ॥ २ ॥ १०४ ॥

रा-जा-आ नो ददते सौख्यम् ॥ १०५–१०६ ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति (विश्व०) वचनात् रा–रमा–लक्ष्मी सा जा–पुत्री यस्य स राज –समुद्र, तज्जनकत्वात्। तस्य आ–शोभा राजा न –अस्माक सौख्य ददते। इद तदधिकारिदेवाना वचनम् ॥ १ ॥ एव राजा–समुद्रशोभा हे न !–हे नर! असौख्य ददते। इद अगस्तेर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ १०६ ॥

रा-जा-अ नो ददते सौख्यम् ॥ १०७–१०८ ॥

रा–बाला–कन्या जा–पुत्री यस्या सा राजा ता अटति–गच्छतीति राजा एवविध' कोऽपि जन,–न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥२॥१०८॥

रा! जा-अन ददते सौख्यम् ॥ १०९–११० ॥

जा–पुत्री तत्क्रीडार्थ अन –शकट जान। हे रा !–हे नरा। ममेति शेष, सौख्य ददते असौख्य च ददते। इद लघुशकटिकाक्रीडमाननिजपुत्रीप्रेमाप्रेमवतो पुसोर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ११० ॥

रायू जा-आन' ददते सौख्यम् ॥ १११ ॥

जाया –पुत्र्या' आनो–मुखश्वासो जान', ममेति शेष, सौख्य ददते। किं० जान? 'रायू' रस्य–हर्षस्य आय–प्राप्ति करोतीति रायू। णिजादिविधानेन रूपसिद्धि पूर्ववत्। 'व्यो' (सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण यलोपोऽपि पूर्ववत्। इद वल्लभ पुत्रीकस्य पितुर्हुलापनसमये वचनम् ॥ १११ ॥

---

१ 'जायास्तत्र मिग' इति ख–पाठ।

रा अ-जा नो ददते असौख्यम् ॥ ११२ ॥

अस्य-कृष्णस्य जा-पुत्री अजा नो-न ददते असौख्यं, ममेति शेषः। कि० ? 'रा' राजते-शोभते इति रा-शोभमाना। अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ११२ ॥

रा आ-जा नो ददते सौख्यम् ॥ ११३ ॥

आ-ब्रह्मा तस्य जा-पुत्री आजा-सरस्वती न-अस्माकं सौख्यं ददते। किं० आजा? 'रा' शोभमाना ॥ ११३ ॥

राजा अः न. ददते सौख्यम्* ॥ ११४-११५ ॥

"अ: कृष्णः" इति श्रीअमर(कवि)वचनात् अः-श्रीकृष्णो नः-अस्माकं सौख्यं ददते। किं० ? 'राजा' स्वामी। इदं वैष्णवं वचः ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते। इदं कालनेमि-हयग्रीव-शकटादिदैत्यानां वचनम् ॥ २ ॥ ११५ ॥

राजा (राऽजा) अ-आ नः ददते सौख्यम्* ॥ ११६-११७ ॥

अस्य-कृष्णस्य आ-शोभा नः-अस्माकं सौख्यं ददते। किं० ? 'राजा' राजते इति अचि आपि च राजा। सुन्दरेत्यर्थः। अथवा विशेषणद्वयं पृथक् रा-शोभमाना। पुनः किं० ?। अजा न जायत इत्यजा-शाश्वती, न तु अन्यजनशोभेव कृत्रिमा। इदं यशोदादीनां वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते। शेषं सर्वं पूर्ववत्। इदं कृष्णवैरिणां वचनम् ॥ २ ॥ ११७ ॥

राजा आ नो ददते सौख्यम्* ॥ ११८-११९ ॥

"आ स्वयम्भूः" इति (विश्व० श्लो० ५) वचनात् आः-श्रीब्रह्मा नः-अस्माकं सौख्यं-सुखं ददते। किं० आ ? 'राजा' स्वामी। एवं असौख्यं-दुःखं ददते। शेषं पूर्ववत्। इदं विधिभक्ताभक्तजनवचनम् ॥ ११९ ॥

राजा आ-आ नो ददते सौख्यम्* ॥ १२०-१२१ ॥

आ-ब्रह्मा तस्य आ-शोभा नः-अस्मभ्यं सौख्यं असौख्यं (वा) ददते। किं० ? 'राजा' सुन्दरा। शेषं पूर्ववत्। अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १२१ ॥

राजा अ. नो ददते सौख्यम्* ॥ १२२-१३१ ॥

"अः शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मचन्द्राग्निभानुषु" इति विश्वशम्भु(श्लो० ५)वचनात् अः-ईश्वरः सौख्यं असौख्यं च ददते। किं० ? 'राजा' शोभमानः। शेषं पूर्ववत्। इदं

१ 'ममेति शेषः' इत्यधिकः क-पाठश्चिन्तनीयः, तथापि सम्भवश्चेत् सरस्वती नो-न असौख्यं ददते इति पाठः।

* अनेन चिह्नेन सूच्यते यदुत 'असौख्य' इति संयोजना कार्याऽथान्तरे।

२-३ 'आ न' इति क-पाठश्चिन्तनीयः। ४ 'सानुषु' इति प्रत्यन्तरे।

मारेश्वराणा गजपूपादीना वचनम् ॥ २ ॥ एवं वायु-ब्रह्म-चन्द्रा ऽग्निवाचकेनापि अशब्देन सम द्वौ द्वौ अर्थौ पृथक् पृथक् कार्यौ । जाता अष्टौ ॥ ८ ॥ पूर्वोक्तद्वयमीलने जाताः ॥ १० ॥ सर्वे० ॥ १३१ ॥

रा-अः जाः । नो ददते असौ खी अम् ॥ १३२–१३६ ॥

रा-श्रीः अ'–कृष्ण' । रया–श्रिया उपलक्षित अः रा.–श्रीकृष्ण । "जस्तु जेतरि" इति वचनात् हे जा !–हे जेतार पुरुषा ! असौ–प्रत्यक्षः अ–परमब्रह्म नो–न ददते! अपि तु ददते इति काक्वा व्याख्येयम् ॥१॥ किं० ? 'खी' ज्ञानवान् सुखवान् वा । एवं अर्हत्१सिद्ध२शिव३वाचकेनापि अशब्देन सम अर्थत्रय कार्यम् । पूर्व(१)मीलने ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ १३५ ॥

एव ब्रह्मवाचकेन अशब्देनापि सम अनयैव रीत्या एकोऽर्थ कार्यं । सर्वे० ॥१३६॥

र-अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ १३७–१३८ ॥

अजन्ति–क्षिपन्तीति अचि अजा'–क्षेपका । रस्य–कन्दर्पस्य अजाः–क्षेपका राजा विशेषणाद् विशेष्यप्रतीतिरिति न्यायात् ईश्वरा' । बहुवचन च ईश्वरस्य बहुत्वख्यापनार्थम् । यदुक्त (महादेवस्तोत्रे श्लो० ३४)—"क्षितिजलपवनहुताशने"त्यादि । न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद तद्भक्ताभक्तजनवचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ १३८ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा नो ददते सौख्यम्* ॥ १३९–२०४ ॥

राजा–नृपति न'–असभ्य अस्माकं (वा) सौख्य–सुख ददते । इद सुरक्षितप्रजावचनम् ॥२॥ राजा–नृपतिर्नो–न सौख्य ददते प्रजानामित्युक्तिसामर्थ्याद् गम्यते । इह केनचिद् वैदेशिकेन कीदृगत्र राजेति पृष्ट कोऽपीदमुवाच । अत्र नो प्रतिषेधको ज्ञेय । यद्वाचि एकाक्षर्यां "अमानोना प्रतिषेधे" इति । एवमग्रेऽपि सति प्रयोजने स्मर्तव्यम् ॥३॥ राजानो–नृपा सौख्य ददते, जनानामिति शेष । एवमग्रेऽपि अर्थसामर्थ्यात् स्वेप्सितशेषशेषशब्दाकर्ष' कर्तव्यः । अत्र नामक्रियाबहुवचनकृतोऽर्थभेद' ॥ ४ ॥

शतार्थिकृता शास्त्रादौ अपि क्वचित् क्वचित् नामवचनभेदात् क्वचित् क्वचित् क्रियावचनभेदात् क्वचित् क्वचित् काकुवचनभेदाच्च अर्थभेदो दृश्यते ततोऽत्र बहु(र्थ)करणे को दोष ? । एतत् तु सर्वं अत्रैव ग्रन्थान्ते वक्ष्यते । एवमेते चत्वारोऽप्यर्था. काकुवचनेनापि कार्या । यथा—राजा–नृपति न.–असभ्य सौख्यं ददते? अपि तु न ददते । इत्यादि पूर्वरीत्या कर्तव्या । जाता ॥ ८ ॥

एते पुनरपि अष्टावप्यर्था असौख्यशब्देन सम योज्यन्ते ॥ यथा—राजा–नृपति न –असभ्य असौख्य ददते । इद करनिकरनिपीडितप्रजावचनम् । इत्यादि पूर्व

१ 'एतयैव' इति ग–घ–पाठ ।

घत् कार्या॰ । व्युत्पत्तिरपि पूर्ववत् । अर्थयोजना तु यत्र न कृता भवति तत्र सर्वत्र सुधीभिः स्वयं कार्या । मया विस्तरभयान्न लिख्यते । सर्वे॰ ॥ १६ ॥

एते १६ अर्थाः नृपवाचकराजन्शब्दस्य जाताः । एव चन्द्रवाचिराजन्शब्दस्याप्येते १६ अर्थाः कार्याः । यथा—राजा–चन्द्रो नः–अस्मभ्यं सौख्य ददते । इद सयोगिन्याः स्त्रिया॰ चकोरस्य वा वाक्यम् । इत्यादि पूर्वविधिना ज्ञेया । अर्थयोजना स्वय कार्या । जाता ॥ ३२ ॥

एवं यक्षवाचिराजन्शब्दस्याप्येतेऽर्थाः (१६) कार्या । यथा—राजा–यक्षो न॰–अस्मभ्यं सौख्यं ददते । इदं यक्षभक्तजनवचनम् । इत्यादि पूर्वविधिना कार्याः । जाता॰ ॥ ४८ ॥ अत्र राजन्शब्दो यक्षवाचको ज्ञेय॰ । यदवाचि श्रीकालिदासकविना—

"तस्य स्थित्वा कथमपि पुर॰ [1]केतकाधीनहेतो-
रन्तर्वाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ ।
मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेत
कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसस्थे ? ॥ १ ॥"
—मेघदूते (पू॰ श्लो॰ ३)

इति । अर्था ॥ ४८ ॥

एवं यमवाचिराजन्शब्दस्याप्येतेऽर्था॰ कार्या॰ । यथा—राजा–यमो नः–अस्मभ्य सौख्य ददते । इद यमभक्तसेवकवचनं कविसमयमाश्रित्य । अथवा मरणसमये अतिदु॰खिजनवचनं इत्यादि पूर्वविधिना ज्ञेया । अर्थयोजना स्वय कार्या । जाता॰ ॥६४॥ पूर्वोक्त–३८ (?) मीलने जाता॰ ॥ १०४ ॥ अर्था । सर्वमीलने च जाताः ॥ २०४ ॥

राजा अनः ददते सौख्यम्* ॥ २०५–२२० ॥

राजा–नृपति॰ सौख्यं ददते । कि॰ राजा ? 'अन' "नः पुनर्बन्धबुद्धयोः" इति वचनात् न विद्यते बन्धो–बन्धनं यस्मात् यस्य यस्मिन् वा सोऽन ॥ १ ॥ इदं धर्मिष्ठजनवचनम् । एव राजा–नृपोऽसौख्य ददते । कि॰ राजा ? 'अन' बन्धनरहित॰ । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । इद पापिष्ठवचनम् ॥ २ ॥ राजा–नृप सौख्य ददते, ममेति शेषः । कि॰ ? 'अन॰' नो–बुद्ध न न॰ अन॰ मूर्ख इति यावत् । इति मूर्खवचनम् । यतो हि सदृशा॰ सदृशै॰ सम राजन्ते । यदुक्तम्—

"[2]हसा रज्जति सरे, भमरा रज्जन्ति केतकीकुसुमे ।
चन्दणवणे भुअगा, सरिसा सरिसेण रज्जति ॥ १ ॥"

इत्यादि ॥ ३ ॥

---

१ 'केतकाधानहेतो', 'केतकाधानहेतो' इति वा पाठ ।

२ छाया—

हसा रज्यन्ति सरसि भ्रमरा रज्यन्ति केतकीकुसुमे ।
चन्दनवने भुजङ्गा सदृशा सदृशेन रज्यन्ति ॥

राजा–नृपः असौख्यं ददते । किं० ? 'अनः' मूर्खः । इदं पण्डितस्य राजसेवकस्य वचनम् । यतो हि मूर्खो राजा दुःखेन आराध्यते । यदुक्तम् (श्रीभर्तृहरिमहर्षिभिः)—

"शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक् छत्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसङ्ग्रहेण विविधैर्मन्त्रैः प्रयोगैर्विषं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ १ ॥"

–(नीतिशतके श्लो० १०)

इत्यादि ॥४॥ राजा–नृपः सौख्यं ददते । ममेति शेषः । किंविशिष्टो राजा ? । 'अनः' न विद्यन्ते नाः –नराः –अर्थान्निजनिकटवर्तिसेवका यस्य सोऽनः, एतकृते एकाकी इत्यर्थः । इदमन्यजनलज्जमाननवोढावचनम् । अत्र नशब्दो नरवाचकः । यदुक्तमेकाक्षर्यां (श्लो० ७६) विश्वशम्भुना–"नो नरे च सनार्थे(थे) च नोऽनर्थेऽपि प्रदर्शते(र्शने)" इति । इदमग्रेऽपि सर्वत्रानुसरणीयम् ॥५॥ राजा–नृपोऽसौख्यं ददते । प्रजानामिति शेषः । किं० राजा ? 'अनः' नररहितः, एकाकीत्यर्थः । एकाकी हि राजा विपक्षान् निराकृत्य प्रजासुखदाने न समर्थो भवेदित्यर्थयोजना । इदं विपक्षलक्षपीड्यमानवचनम् ॥६॥ राजा–नृपः सौख्यं ददते । किं० राजा ? । 'अनः' न विद्यते नः –अनर्थो यस्मात् यस्य यस्मिन् वाऽसौ अनः । इदं नीतिवाक्यम् ॥ ७ ॥ राजा–नृपः असौख्यं ददते । किं० राजा ? 'अनः' अनर्थरहितः । इदमनर्थप्रियजनवचनम् ॥ ८ ॥ एते अष्टावप्यर्था[1] काकुवचनेनापि समं कार्याः । यथा राजा सौख्यं ददते ? अपि तु न ददते । किं० ? 'अनः' बन्धरहितः । इत्यादिप्रकारेण पूर्ववत् कार्याः । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या सर्वत्र । जाताः ॥ १६ ॥ पूर्वोक्त २०४ मीलने च जाताः सर्वेऽपि ॥ २२० ॥

राजाऽऽनः ददते सौख्यम्* ॥ २२१–२२४ ॥

राज्ञः राज्ञो वा आनः–मुखश्वासः सौख्यं ददते । इदं सम्भोगसमये रामावचनम् ॥ १ ॥ राजानो–राजमुखश्वासोऽसौख्यं ददते । इदं रतसमये रुष्टरामावचनम् ॥ २ ॥ राज्ञः राज्ञो वा आनः –प्राणो राजानः सौख्यं १ असौख्यं २ ददते । इत्यादिप्रकारेण अर्थद्वयं कार्यम् । अर्थयोजना स्वयं कार्या । जाताः ॥ ४ ॥ पूर्वोक्तसर्वमीलने जाताः ॥ २२४ ॥

राज–आ–नः ददते अः सौखी अम् ॥ २२५–२२८ ॥

"अः स्यादर्हति सिद्धे च" इति वचनात् अः –श्रीअर्हन्–जिनः अम्–परब्रह्म ददते । जिनभक्तिभाजामित्यर्थः (ति शेषः ?) । किं० अः ? 'राजानः' राजते इति अचि राजः, एवं(विधः) आ इति अतिशयितं नः–ज्ञानं यस्य स राजानः । पुनः किं० ? 'सौखी' सुखानां–परमानन्दरूपाणां समाहारः सौखं, तदस्यास्तीति सौखी । परमानन्दमय इत्यर्थः ॥ १ ॥ एवं

---

1 'अष्टाऽप्यर्थाः' इति ग–घ–पाठः ।

शिव१केशव२सिद्ध३वाचकेनापि अशब्देन समं पृथक् पृथक् अर्थत्रयं कार्यम् । जाताः ॥ ४ ॥ अत्र चित्रादित्वाद् विसर्गाभावभावौ न दोषाय । यदुक्त रुद्रटालङ्कारटीकाया नमिसाधुना—

"विसर्जनीयाभावभावयोर्न विशेषः ।"

यथा—

"द्विपतां मूलमुच्छेत्तुं, राजवंशादजायथाः ।
द्विपञ्चस्त्रस्यति कथं, वृकयूथादजा यथा ॥ १ ॥"

इत्यादि । सर्वमीलने ॥ २२८ ॥

राजा अनः ददते सौख्यम्* ॥ २२९–२३२ ॥

राजा–नृपः अनः–शकट ददते । सेवकानामिति शेषः । किं॰ अनः? 'सौख्यं' सौख्यहेतुत्वात् सौख्यकारकत्वात् वा, कारणे कार्योपचारात् सौख्यम् । राज्ञा हि स्वसेवकेभ्यः सुखकारिशकटादिभिरपि अवष्टम्भदानयोग्यत्वात् ॥ १ ॥ राजा–नृपः अनः–शकटं ददते । किं॰? 'असौख्यं' न विद्यते सौख्य यस्मात् तदसौख्यम् । असौख्यकारकमित्यर्थः । अभक्तसेवकाना एवविधस्यैव शकटादेर्दानयोग्यत्वात् ॥ २ ॥ एव काकुवचनेनापि सम अर्थद्वय कार्यम् । यथा राजा–नृपः शकट ददते? अपि तु न । किं॰ अनः? 'सौख्य' सौख्यकारकम् । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे ॥ २३२ ॥

रां जा[1] नः ददते असौख्यः ॥ २३३–२४० ॥

नः–वुद्धः अवगततत्त्वः रा–लक्ष्मीं ददते । हे जा !–हे जेतारः! पुरुषाः! किं॰ नः? 'असौख्यः'[2] आत्–अर्हत सौख्यं यस्य सः असौख्यः, जैन इत्यर्थः । इद जेतृपुरुषान् प्रति केषाञ्चिद् वचनम् ॥ १ ॥ एवं आत्–कृष्णात् सौख्यं यस्य सः असौख्यो–वैष्णवः ॥२॥ तथा आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य सः असौख्यः–माहेश्वरः ॥ ३ ॥ तथा आत्–सिद्धात् सौख्य यस्य स असौख्य –सिद्धभक्त ॥४॥ एव आत्–वायो वायुदे(दै?)वताद् वा सौख्य॰ असौख्य –वाताभिलापी वायुदेवताभक्तो वा ॥ ५ ॥ तथा आत्—ब्रह्मणः सौख्यं यस्य स असौख्य । यो हि ब्रह्मण सकाशात् सौख्य प्राप्नोति स एवविधः ॥ ६ ॥ तथा आत् –चन्द्रात् सौख्य यस्य स असौख्य । यस्य हि चन्द्रो देवः स एवविध उच्यते ॥ ७ ॥ तथा आत्–अग्ने अग्निदेवात् सौख्य यस्य सः असौख्य –आग्नेय ॥ ८ ॥ एतेऽष्टावप्यर्थाः जैनार्थवाचि असौख्यशब्दवत् पूर्ववत् कार्या । यथा असौख्यो–वैष्णवो रा–लक्ष्मीं ददते। हे जा !–हे जेतृपुरुषा ! । किं॰ अ॰? 'नो' वुद्धोऽवगततत्त्व इत्यादि अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ८ ॥ सर्वे॰ ॥ २४० ॥

---

१ रुद्रटकृतकाव्यालङ्कारटीकायाम् इत्यर्थः । २ 'अथवा असौख्यो–जैन इति कर्तृपदम्, किं॰ असौख्यः नो वु (?) इत्यादि' पाठः क–पार्श्वे सूचित ।

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अ'–कृष्णः तस्माज्जो–जातः अज'–कन्दर्पः तस्य सम्बोधनं हे अज ! रा–लक्ष्मीः न–अस्मभ्य आ–लक्ष्मीं सम्पद ददते । कि० अज? 'असौख्य !' आत्–कृष्णात् सौख्यं यस्य स असौख्य, अथवा अस्य–कृष्णस्य सुखं यस्मात् स' असौख्य । पुत्रादि पितु' सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य ! । इद कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकानां वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ २४२–२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति वृहद्व्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज !–हे कन्दर्प ! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा–लक्ष्मीदेवता न'–अस्माक सौख्य–सुखं ददते । इदमपि कन्दर्प प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्य ददते । शेष सर्व उक्त्यादियोजन पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४४ ॥

अ'–शिवः ततो ज–जन्म यस्य स अज –ईश्वरपुत्रो–विनायकस्तत्सम्बोधन हे अज ! रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्मभ्यं आ–सम्पद ददते । कि० हे अज? हे 'असौख्य' ! आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य स, अथवा अस्य–शिवस्य सौख्य यस्मात् स असौख्य' तत्स० हे असौख्य ! । इद विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदा लक्ष्मीसेवकाना वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ २४५–२४८ ॥

आत्–वायो जो–जात अज –हनूमान् तत्स० हे अज ! आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्याना तत्सेवकानाम् (वचनम्) ॥१॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पादकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावाना तत्त्यागिना ऋषिप्रभृतीना च वचनम् ॥२॥ एव आत्–चन्द्रात् जो–जात. अज –बुध इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन सम पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज ! अनोत् ! अत् ! अते सौख्यम् ॥ २४९–२५० ॥

अन –शकट तदाकारत्वात् "उदेष्यति शकट कृत्तिकोदयात्" इति दर्शनात् अनो –रोहिणीं स्वय अतति–गच्छतीति अनोत्–चन्द्र. तत्स० हे अनोत् ! त्व सौख्य अते –गच्छे । हे 'राज !' राजते–शोभते इति अचि राज. तत्स० हे राज ! । पुन हे 'अत् !'

अतति–सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तलुकि च अत् तत्सं० हे अत्! । चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोषाय । इद ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एवं काक्काऽपि एकोऽर्थः कार्य· । यथा हे अनोत्!–हे चन्द्र! त्वं सौख्यं अतेः? अपि तु न अते इत्यर्थः । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१–२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–चन्द्रः नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन सम रममाणगोपाङ्गनाना चन्द्रोद्योतमद्योतिते जगति स्वप्रिय प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव हे अ!–कृष्ण! राजा–चन्द्रो नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं–कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३–२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो नः–असभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । अत्र हि द्वारिकातो बहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधका· पृष्टाः—यदुत भोः! कीदृग् यक्ष ? । ततस्ते इदमाहु· ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५–२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो न·–असभ्य १ अस्माक २ वा असौख्यं उपद्रवरूप ददते । इद कोपियक्षोपद्रुतप्रजाना स्वस्वामिन विष्णुं प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७–२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो न·–असभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य अपहरणाभावरूप ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो न –अस्माक भवदीयप्रजाना अपहरण (न) करोतीत्यर्थ· । इद यमापरिभूतप्रजावचन स्वस्वामिन प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९–२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो न –असभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्य ददते, अपहरणकरणात् । इद कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकाना स्वस्वामिन हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६१–२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा अर्थात् अन्यायी नृप नो–न सौख्य

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अ'–कृष्णः तस्माज्जो–जात' अज'–कन्दर्प' तस्य सम्बोधनं हे अज! रा–लक्ष्मीः न'–असभ्य आ–लक्ष्मीं सम्पद ददते । किं० अज? 'असौख्य!' आत्–कृष्णात् सौख्य यस्य स' असौख्य , अथवा अस्य–कृष्णस्य सुखं यस्मात् स असौख्य । पुत्राद्धि पितु सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य! । इद कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ २४२–२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा' पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति बृहद्न्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज!–हे कन्दर्प! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा–लक्ष्मीदेवता न'–अस्माक सौख्य–सुखं ददते । इदमपि कन्दर्प प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्य ददते । शेष सर्व उक्त्यादियोजनं पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २

अ'–शिवः ततो ज–जन्म यस्य स
अज! रा–लक्ष्मीदेवता न –असभ्य आ–सम्पद
आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य स , अथवा
तत्सं० हे असौख्य! । इद विनायकं प्रति
वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज ! आ नो ददते

आत्–वायो जो–जात अज –ह
पूरणे वा । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक

द्रकादिदोषदर्शनेन
आत्–चन्द्रात् जो–जातः अज –बुध
पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् ।

राज ! अनोत ! अत !

अतति–सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तलुकि च अत् तत्सं० हे अत्! । चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोषाय । इद ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एवं काकाऽपि एकोऽर्थः कार्यः । यथा हे अनोत्!–हे चन्द्र! त्वं सौख्यं अतेः? अपि तु न अते' इत्यर्थ । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१–२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–चन्द्रः न'–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन सम रममाणगोपाङ्गनाना चन्द्रोद्योतप्रद्योतिते जगति स्वप्रिय प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव हे अ!–कृष्ण! राजा–चन्द्रो नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं–कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३–२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । अत्र हि द्वारिकातो वहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः पृष्टाः—यदुत भोः! कीदृग् यक्ष'? । ततस्ते इदमाहु' ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५–२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो न'–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्यं उपद्रवरूप ददते । इदं कोपियक्षोपद्रुतप्रजाना स्वस्वामिनं विष्णु प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७–२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो न'–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य अपहरणाभावरूप ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो न'–अस्माक भवदीयप्रजाना अपहरण (न) करोतीत्यर्थः । इद यमापरिभूतप्रजावचन स्वस्वामिन प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९–२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा असौख्य ददते, अपहरणकरणात् । इद कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकाना स्वस्वामिन हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* २६१

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अ'-कृष्णः तस्माज्जो-जात' अज'-कन्दर्प' तस्य सम्बोधनं हे अज ! रा-लक्ष्मीः न-अस्मभ्य आ-लक्ष्मीं सम्पद ददते । कि० अज ? 'असौख्य !' आत्-कृष्णात् सौख्य यस्य स' असौख्य, अथवा अस्य-कृष्णस्य सुखं यस्मात् स असौख्य । पुत्रादि पितु सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य ! । इद कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४२-२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति वृहद्व्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज !-हे कन्दर्प ! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा-लक्ष्मीदेवता न'-अस्माक सौख्य-सुखं ददते । इदमपि कन्दर्प प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्य ददते । शेष सर्वं उत्पत्त्यादियोजन पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४४ ॥

अः-शिवः ततो ज-जन्म यस्य स अज-ईश्वरपुत्रो-विनायकस्तत्सम्बोधनं हे अज ! रा-लक्ष्मीदेवता न-अस्मभ्य आ-सम्पद ददते । कि० हे अज ? हे 'असौख्य' ! आत्-ईश्वरात् सौख्य यस्य स, अथवा अस्य-शिवस्य सौख्य यस्मात् स असौख्य तत्स० हे असौख्य ! । इद विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदा लक्ष्मीसेवकाना वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४५-२४८ ॥

आत्-वायो जो-जात अज-हनूमान् तत्स० हे अज ! आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । रा-लक्ष्मीदेवता न-अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्याना तत्सेवकानाम् (वचनम्)॥१॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पादकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावाना तत्त्यागिना ऋषिप्रभृतीना च वचनम् ॥२॥ एव आत्-चन्द्रात् जो-जात अज-बुध इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन सम पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज ! अनोत् ! अत् ! अते· सौख्यम् ॥ २४९-२५० ॥

अन-शकट तदाकारत्वात् "उदेष्यति शकट कृत्तिकोदयात्" इति दर्शनात् अनो [illegible] ति अनो [illegible] तत्स० हे अनोत् ! त्व सौख्य अते -

अतति–सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तलुकि च अत् तत्सं० हे अत्! । चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोषाय । इदं ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एवं काक्काऽपि एकोऽर्थः कार्यः । यथा हे अनोत्!–हे चन्द्र! त्वं सौख्यं अतेः? अपि तु न अते' इत्यर्थः । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१–२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–चन्द्रः न'–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन समं रममाणगोपाङ्गनाना चन्द्रोद्योतप्रद्योतिते जगति स्वप्रियं प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव हे अ!–कृष्ण! राजा–चन्द्रो नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं–कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३–२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य ददते । अत्र हि द्वारिकातो बहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः पृष्टाः—यदुत भोः! कीदृग् यक्ष'? । ततस्ते इदमाहुः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५–२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो न'–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्यं उपद्रवरूप ददते । इदं कोपियक्षोपद्रुतप्रजाना स्वस्वामिन विष्णुं प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७–२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य अपहरणाभावरूप ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो न'–अस्माक भवदीयप्रजाना अपहरण (न) करोतीत्यर्थ. । इद यमापरिभूतप्रजावचन स्वस्वामिन प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९–२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो नः–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्य ददते, अपहरणकरणात् । इद कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकाना स्वस्वामिन हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६१–२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा अर्थात् अन्यायी नृप' नो–न सौख्य

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अ'–कृष्णः तस्माज्जो–जातः अज'–कन्दर्प' तस्य सम्बोधनं हे अज ! रा–लक्ष्मीः न–अस्मभ्य आ–लक्ष्मीं सम्पद ददते । कि० अज? 'असौख्य !' आत्–कृष्णात् सौख्यं यस्य स असौख्यः, अथवा अस्य–कृष्णस्य सुखं यस्मात् स असौख्य । पुत्रादि पितु' सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य ! । इदं कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४२–२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति बृहद्व्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज !–हे कन्दर्प ! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य–सुखं ददते । इदमपि कन्दर्पं प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । शेष सर्वं उक्त्यादियोजनं पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४४ ॥

अ'–शिवः ततो ज–जन्म यस्य स अज –ईश्वरपुत्रो–विनायकस्तत्सम्बोधन हे अज ! रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्मभ्यं आ–सम्पद ददते । कि० हे अज? हे 'असौख्य' ! आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य स, अथवा अस्य–शिवस्य सौख्य यस्मात् स असौख्य तत्स० हे असौख्य ! । इद विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदा लक्ष्मीसेवकाना वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४५–२४८ ॥

आत्–वायो जो–जात अज –हनूमान् तत्स० हे अज ! आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्याना तत्सेवकानाम् (वचनम्) ॥१॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पादकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावाना तत्त्यागिना ऋषिप्रभृतीना च वचनम् ॥२॥ एव आत्–चन्द्रात् जो–जात• अज –बुध इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन सम पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज ! अनोत् ! अत् ! अते• सौख्यम् ॥ २४९–२५० ॥

अन –शकट तदाकारत्वात् "उदेष्यति शकट कृत्तिकोदयात्" इति दर्शनात् अनो –रोहिणीं स्वय अतति–गच्छतीति अनोत्–चन्द्र तत्स० हे अनोत् ! त्व सौख्य अते –गच्छे । हे 'राज !' राजते–शोभते इति अचि राज• तत्स० हे राज ! । पुन हे 'अत् !'

अतति–सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तलुकि च अत् तत्सं० हे अत्! । चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोपाय । इदं ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एव काकाऽपि एकोऽर्थः कार्यः । यथा हे अनोत्!–हे चन्द्र! त्वं सौख्यं अतेः? अपि तु न अतेः इत्यर्थः । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इद चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१–२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–चन्द्रः नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन समं रममाणगोपाङ्गनाना चन्द्रोद्योतप्रद्योतिते जगति स्वप्रिय प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव हे अ!–कृष्ण! राजा–चन्द्रो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं–कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३–२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । अत्र हि द्वारिकातो बहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः पृष्टाः—यदुत भो.! कीदृग् यक्ष? । ततस्ते इदमाहुः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५–२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो न–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्यं उपद्रवरूप ददते । इद कोपियक्षोपद्रुतप्रजाना स्वस्वामिनं विष्णुं प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७–२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य अपहरणाभावरूप ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो नः–अस्माक भवदीयप्रजाना अपहरण (न) करोतीत्यर्थ । इद यमापरिभूतप्रजावचन स्वस्वामिन प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९–२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो न–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्य ददते, अपहरणकरणात् । इद कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकाना स्वस्वामिन हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६१–२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा अर्थात् अन्यायी नृप नो–न सौख्य

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अ'–कृष्णः तस्माज्जो–जात' अजः–कन्दर्प' तस्य सम्बोधनं हे अज ! रा–लक्ष्मीः न–अस्मभ्य आ–लक्ष्मीं सम्पद ददते । कि० अज ? 'असौख्य !' आत्–कृष्णात् सौख्य यस्य स असौख्य., अथवा अस्य–कृष्णस्य सुखं यस्मात् स' असौख्य । पुत्रादि पितु सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य ! । इद कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४२–२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा' पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति वृहद्व्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज !–हे कन्दर्प ! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य–सुखं ददते । इदमपि कन्दर्पं प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । शेष सर्वं उक्त्यादियोजन पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४४ ॥

अ'–शिवः ततो जं–जन्म यस्य स अज –ईश्वरपुत्रो–विनायकस्तत्सम्बोधनं हे अज ! रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्मभ्य आ–सम्पद ददते । कि० हे अज ? हे 'असौख्य' ! आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य स, अथवा अस्य–शिवस्य सौख्य यस्मात् स. असौख्य तत्सं० हे असौख्य ! । इद विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदा लक्ष्मीसेवकाना वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४५–२४८ ॥

आत्–वायो जो–जात अज –हनूमान् तत्स० हे अज ! आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्याना तत्सेवकानाम् (वचनम्)॥१॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पादकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावाना तत्त्यागिना ऋषिप्रभृतीना च वचनम् ॥२॥ एव आत्–चन्द्रात् जो–जात. अज –बुध इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन सम पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज ! अनोत् ! अत् ! अतेः सौख्यम् ॥ २४९–२५० ॥

अन'–शकट तदाकारत्वात् "उदेष्यति शकट कृत्तिकोदयात्" इति दर्शनात् अनो –रोहिणीं स्वय अतति–गच्छतीति अनोत्–चन्द्र तत्स० हे अनोत् ! त्व सौख्य अते –गच्छे । हे 'राज !' राजते–शोभते इति अचि राज. तत्स० हे राज ! । पुन हे 'अत् !'

अतति-सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तल्लुकि च अत् तत्सं० हे अत्! । चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोषाय । इदं ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एवं काक्काऽपि एकोऽर्थः कार्यः । यथा हे अनोत्!-हे चन्द्र! त्वं सौख्यं अतेः? अपि तु न अतेः इत्यर्थः । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१-२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-चन्द्रः न-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन समं रममाणगोपाङ्गनानां चन्द्रोद्योतप्रद्योतिते जगति स्वप्रियं प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एवं हे अ!-कृष्ण! राजा-चन्द्रो नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं-कामपीडां ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३-२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यक्षो नः-असभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । अत्र हि द्वारिकातो बहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः पृष्टाः—यदुत भोः! कीदृग् यक्षः? । ततस्ते इदमाहुः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५-२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यक्षो नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा असौख्यं उपद्रवरूपं ददते । इदं कोपितयक्षोपद्रुतप्रजानां स्वस्वामिनं विष्णुं प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७-२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यमो नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं अपहरणाभावरूपं ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो नः-अस्माकं भवदीयप्रजानां अपहरणं (न) करोतीत्यर्थः । इदं यमापरिभूतप्रजावचनं स्वस्वामिनं प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९-२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यमो नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा असौख्यं ददते, अपहरणकरणात् । इदं कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकानां स्वस्वामिनं हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६१-२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा अर्थात् अन्यायी नृपः नो-न सौख्यं

रा अ-ज! आं नो ददते अ-सौख्य! ॥ २४१ ॥

अ'–कृष्णः तस्माज्जो–जातः अज'–कन्दर्प' तस्य सम्बोधनं हे अज! रा–लक्ष्मीः न–अस्मभ्य आ–लक्ष्मीं सम्पद ददते । कि० अज? 'असौख्य!' आत्–कृष्णात् सौख्य यस्य स' असौख्य, अथवा अस्य–कृष्णस्य सुखं यस्मात् स' असौख्य । पुत्रादि पितु सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य! । इद कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४२–२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति बृहन्न्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज!–हे कन्दर्प! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य–सुखं ददते । इदमपि कन्दर्पं प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्य ददते । शेष सर्वं उत्पत्त्यादियोजन पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज! आं नो ददते अ-सौख्य! ॥ २४४ ॥

अ –शिवः ततो ज–जन्म यस्य स अज –ईश्वरपुत्रो–विनायकस्तत्सम्बोधनं हे अज! रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्मभ्य आ–सम्पद ददते । कि० हे अज? हे 'असौख्य'! आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य स, अथवा अस्य–शिवस्य सौख्य यस्मात् स असौख्य तत्सं० हे असौख्य! । इद विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदा लक्ष्मीसेवकाना वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४५–२४८ ॥

आत्–वायो जो–जात अज –हनूमान् तत्स० हे अज! आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्याना तत्सेवकानाम् (वचनम्)॥१॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पादकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावाना तत्त्यागिना ऋषिप्रभृतीना च वचनम् ॥२॥ एव आत्–चन्द्रात् जो–जात अज –बुध इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन सम पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज! अनोत्! अत्! अतेः सौख्यम् ॥ २४९–२५० ॥

अन –शकट तदाकारत्वात् "उदेष्यति शकट कृत्तिकोदयात्" इति दर्शनात् अनो –रोहिणीं स्वय अतति–गच्छतीति अनोत्–चन्द्र तत्सं० हे अनोत्! त्व सौख्य अते –गच्छे । हे 'राज!' राजते–शोभते इति अचि राज· तत्स० हे राज! । पुन हे 'अत्!'

अतति–सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तलुकि च अत् तत्सं० हे अत्! । चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोपाय । इदं ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एव काकाऽपि एकोऽर्थः कार्यः । यथा हे अनोत्!–हे चन्द्र! त्वं सौख्यं अते.? अपि तु न अते. इत्यर्थः । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१–२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–चन्द्रः नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन समं रममाणगोपाङ्गनाना चन्द्रोद्योतमःद्योतिते जगति स्वप्रिय प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव हे अ!–कृष्ण! राजा–चन्द्रो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं–कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३–२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो नः–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । अत्र हि द्वारिकातो वहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः पृष्टाः—यदुत भोः! कीदृग् यक्षः? । ततस्ते इदमाहुः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५–२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यक्षो नः–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्यं उपद्रवरूप ददते । इद कोपियक्षोपद्रुतप्रजाना स्वस्वामिनं विष्णुं प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७–२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य अपहरणाभावरूप ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो नः–अस्माक भवदीयप्रजाना अपहरण (न) करोतीत्यर्थ । इद यमापरिभूतप्रजावचन स्वस्वामिन प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९–२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा–यमो नः–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्य ददते, अपहरणकरणात् । इद कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकाना स्वस्वामिन हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६१–२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा अर्थात् अन्यायी नृपः नो–न सौख्य

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अ'–कृष्णः तस्माज्जो–जातः अज'–कन्दर्पः तस्य सम्बोधनं हे अज ! रा–लक्ष्मीः न'–असभ्य आ–लक्ष्मीं सम्पद ददते । कि० अज ? 'असौख्य !' आत्–कृष्णात् सौख्यं यस्य स' असौख्य , अथवा अस्य–कृष्णस्य सुखं यस्मात् स असौख्य' । पुत्रादि पितु सुख भवत्येवेति तत्सम्बोधन हे असौख्य ! । इद कन्दर्पदेव प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४२–२४३ ॥

"एते चतुर्दशापि स्वरा' पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु" इति बृहद्व्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे घा । हे अज !–हे कन्दर्प ! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा–लक्ष्मीदेवता न'–अस्माक सौख्य–सुखं ददते । इदमपि कन्दर्पं प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकाना घचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्य ददते । शेष सर्वं उक्त्यादियोजन पूर्ववत् । इद रुष्टलक्ष्मीदेवताताडितरत्यादीना वचनम् । अन्यथा घा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४४ ॥

अ'–शिवः ततो ज–जन्म यस्य स' अज –ईश्वरपुत्रो–विनायकस्तत्सम्बोधनं हे अज ! रा–लक्ष्मीदेवता न –असभ्य आ–सम्पद ददते । कि० हे अज ? हे 'असौख्य' ! आत्–ईश्वरात् सौख्य यस्य स , अथवा अस्य–शिवस्य सौख्य यस्मात् स असौख्य' तत्स० हे असौख्य ! । इद विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदा लक्ष्मीसेवकाना वचनम् ॥ २४४ ॥

रा अ-ज ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २४५–२४८ ॥

आत्–वायो जो–जात अज –हनूमान् तत्स० हे अज ! आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । रा–लक्ष्मीदेवता न –अस्माक सौख्य असौख्य च ददते । इद हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्याना तत्सेवकानाम् (वचनम्) ॥१॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पादकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावाना तत्त्यागिना ऋषिप्रभृतीना च वचनम् ॥२॥ एव आत्–चन्द्रात् जो–जात, अज –बुध इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन सम पूर्ववत् अर्थद्वय कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । जाता ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज ! अनोत् ! अत् ! अतेः सौख्यम् ॥ २४९–२५० ॥

अन –शकट तदाकारत्वात् "उदेष्यति शकट कृत्तिकोदयात्" इति दर्शनात् अनो –रोहिणीं स्वय अतति–गच्छतीति अनोत्–चन्द्र तत्स० हे अनोत् ! त्व सौख्य अते –गच्छे । हे 'राज !' राजते–शोभते इति अचि राज, तत्स० हे राज ! । पुन हे 'अत् !'

अतति-सततं गच्छति अम्बरतले इति क्विपि तलुकि च अत् तत्सं० हे अत्!। चित्रादित्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोषाय । इदं ज्योत्स्नापानप्रीणितचकोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एव काक्काऽपि एकोऽर्थ कार्य । यथा हे अनोत्!-हे चन्द्र! त्वं सौख्य अते.? अपि तु न अतेः इत्यर्थः । शेषं विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २५१-२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-चन्द्रः न -असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन सम रममाणगोपाङ्गनाना चन्द्रोद्योतप्रद्योतिते जगति स्वप्रिय प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव हे अ!-कृष्ण! राजा-चन्द्रो नः-असभ्य १ अस्माकं २ वा आ इति पादपूरणे असौख्यं-कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३-२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यक्षो न'-असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । अत्र हि द्वारिकातो वहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः पृष्टाः—यदुत भोः! कीदृग् यक्ष ? । ततस्ते इदमाहुः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५-२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यक्षो नः-असभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्यं उपद्रवरूप ददते । इदं कोपियक्षोपद्रुतप्रजाना स्वस्वामिनं विष्णु प्रति वचनम् । सर्वे० ॥ २५६ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७-२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यमो न'-असभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य अपहरणाभावरूप ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो न'-अस्माक भवदीयप्रजाना अपहरण (न) करोतीत्यर्थ । इद यमापरिभूतप्रजावचन स्वस्वामिन प्रति ॥२॥ सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९-२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा-यमो न'-असभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्य ददते, अपहरणकरणात् । इद कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकावासिलोकाना स्वस्वामिन हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६१-२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा अर्थात् अन्यायी नृप' नो-न सौख्य

ददते ॥ १ ॥ तथा अ इति आमन्त्रणे । हे अ !–हे कृष्ण ! राजा अर्थाध्यायी नृपः नो–न असौख्यं ददते, प्रजानामिति शेषः । इद नीतिवाक्यद्वय व्याख्याने सदसि नीतिशास्त्र विदा केनापि कोविदेन श्रीकृष्णमुद्दिश्योक्तम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६३–२६६ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ ! हे कृष्ण ! राजा–लोकरूढिवशात् घूकः नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य ददते, वामपार्श्वे दर्शितदर्शनत्वात् शब्दकरणत्वाद् वेति अर्थवशाद् गम्यम् २ । एव असौख्यं ददते । दक्षिणपार्श्वे दर्शितदर्शनत्वात् शब्दकरणत्वाद् वेत्यपि अर्थवशाद् गम्यम् । इद भिन्नभिन्नसमये दिग्विजयार्थं प्रस्थिताना कृष्णपुत्रादीना वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २६६ ॥

राः ज ! अ ! नो ददते सौख्यम्* ॥ २६७–२८२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ !–हे कृष्ण ! "रा कनके विभवे मेघे स्थानके ४" इति श्रीअनेकार्थतिलकवचनप्रामाण्यात् रा–कनकं नः–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य ददते । किं० अ ? हे ज !–हे शत्रुजेतः ! । इद श्रीकृष्णेन युष्माक किं सुखदायकमिति प्रश्निताना स्वर्णाभरणवाञ्छकाना गोपाङ्गनाना कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । शेष पूर्ववत् । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४ ॥

एव (रा–) विभवो द्रव्य (अस्मभ्यं अस्माक वा) सौख्य ददते । इद द्रव्यार्थिना श्रीकृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । इद प्रव्रज्यासमये ससारविरक्ताना द्वारिकावासिना श्रीकृष्णं प्रति जनाना केषाञ्चित् वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वमी० ॥ ८ ॥

एवं रा–मेघः नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य–सुख ददते । इद श्रीकृष्ण प्रति कर्षुकाणा वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । इद क्षेत्रे धान्यनिष्पत्तिसमये कर्षुकाणामेव वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्व ८ मीलने ॥ १२ ॥

एव राः–स्थानम्–आश्रयः सौख्य ददते । इद स्थानार्थिना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वमीलने ॥१६॥ सर्वे० ॥२८२॥

रा ज ! अ ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २८३–३०० ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ !–हे कृष्ण ! रा–लक्ष्मीः नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । किं० अ ? हे ज ! हे शत्रुजेत ! इद लक्ष्मीसन्तोषितनिजदास दासीप्रभृतीना कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । इद परस्पर कलिसमये लक्ष्मीसपत्नीना राधा–रुक्मिणीप्रभृतीना वचन २ श्रीकृष्ण प्रति । पूर्वमीलने ॥ ४ ॥ एव रा–रमणी नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ च सौख्य असौख्य च ददते । इद कृष्ण प्रति प्रमदार्थिना प्रमदाविरक्ताना च वचनम् । (४)पूर्वमीलने ॥ ८ ॥ सर्वे० ॥ ३०० ॥

राजा अ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ ३०१–३०३ ॥

आ इति पादपूरणे। हे अ!–हे कृष्ण! रा–लक्ष्मीं जस्यति–धातूनामनेकार्थत्वात् नाशयतीति राजा–आपद् न.–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्यं–दु ख ददते। इद आपदा पीडिताना जनाना कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एवं नो–न सौख्यं ददते अर्थयोजना पूर्ववत् ॥ १ ॥ पूर्वमी० ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ३०३ ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्[*] ॥ ३०४–३०७ ॥

रा–रमणीं जस्यति–नाशयति–मारयतीति डप्रत्यये आपि च राजा–स्त्रीमारिका काचिदेवविधा स्त्री। आ इति कोपे। हे अ! हे कृष्ण! न–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य १ असौख्य चं २ ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ३०७ ॥

र-अजा अ! अ नो ददते सौख्यम्[*] ॥ ३०८–३११ ॥

अजति–क्षिपतीति अजा। रस्य–कामस्य अजा–क्षेपका राजा–शीलवती स्त्री। हे अ!–हे कृष्ण! अ इति आमन्त्रणे। न–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य १ असौख्यं वा २ ददते। इद शीलवल्लभाना तद्विपरीताना च श्रीकृष्णं प्रति वचनम् ॥४॥ सर्वे० ३११

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्[*] ॥ ३१२–३७२ ॥

आ इति आमन्त्रणे। हे अ! "अ' शिवे केशवे वायौ, ब्रह्म-चन्द्रा-ऽग्नि सा(भा)नुषु" इति विश्वशम्भु(श्लो० ५)वचनात् हे ईश्वर! राजा–चन्द्र न–अस्मभ्य १ अस्माकं २ च सौख्य ददते। इद रतसमये स्वप्रियेश्वरेण सम रममाणपार्वतीवचन चन्द्रोद्द्योतप्रद्योतिते जगति स्वप्रिय प्रति ॥ २ ॥ एवं हे अ!–हे ईश्वर! राजा–चन्द्रो न–अस्मभ्य १ अस्माकं च २, आ इति पादपूरणे, असौख्य–कामपीडा ददते। त्वद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम्। इदमपि पार्वतीवचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४ ॥ अत्र 'न' इति वहुवचन आत्मनो गौरवख्यापनार्थम्। एव यथा पञ्चाशदधिकद्विशतार्थेभ्य २५० पश्चाद् ये एकपष्टिरर्थाः विष्णुवाचकेन अशब्देन सम कृता, तथा शिववाचकेनापि अशब्देन सम एकपष्टिरर्था कार्या। विशेष्यस्य भिन्नत्वाच्च अर्थभेद स्फुट एव। मया तु ग्रन्थविस्तरभीत्या लिखनस्य एकपद्धत्या अल्प भेदत्वाच्च न विविच्य लिखिता। पृथग्भेदान्वेषिभि विद्वद्भि स्वय कार्या। एवं अर्थयोजनाऽपि यथासम्भव स्वय कार्या सुधीभि। ततो जाता ॥ ६१ ॥ पूर्वोक्ता ॥ ३११ ॥ मीलने च जाता ॥ ३७२ ॥

राजा अ! आ नो ददते सौख्यम्[*] ॥३७३–४३३ ॥

अस्य–कृष्णस्य अपत्य इ–काम तस्यापि अपत्य अ–अनिरुद्धः। तत हे अ!–

---

१ 'सौख्यम्' इत्यपान्तरे। २ 'वा' इति पाठान्तरम्।

अथ ४

ददते ॥ १ ॥ तथा अ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! राजा अर्थान्यायी नृपः नो–न असौख्यं ददते, प्रजानामिति शेषः । इद नीतिवाक्यद्वयं व्याख्याने सदसि नीतिशास्त्र-विदा केनापि कोविदेन श्रीकृष्णमुद्दिश्योक्तम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६३–२६६ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ! हे कृष्ण! राजा–लोकरूढिवशात् घूकः न –असभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य ददते, वामपार्श्वे दर्शितदर्शनत्वात् शब्दकरणत्वाद् वेति अर्थवशाद् गम्यम् २ । एव असौख्यं ददते । दक्षिणपार्श्वे दर्शितदर्शनत्वात् शब्दकरणत्वाद् वेत्यपि अर्थवशाद् गम्यम् । इद भिन्नभिन्नसमये दिग्विजयार्थं प्रस्थिताना कृष्णपुत्रादीना वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २६६ ॥

राः ज! अ! नो ददते सौख्यम्* ॥ २६७–२८२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! "राः कनके विभवे मेघे स्थानके ४" इति श्रीअनेकार्थतिलकवचनप्रामाण्यात् रा –कनकं नः–असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । किं० अ? हे ज!–हे शत्रुजेतः! । इदं श्रीकृष्णेन युष्माकं किं सुखदायकमिति प्रश्निताना स्वर्णाभरणवाञ्छकाना गोपाङ्गनाना कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्यं ददते । शेषं पूर्ववत् । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४ ॥

एव (रा –) विभवो द्रव्य(असभ्य अस्माक वा) सौख्य ददते । इद द्रव्यार्थिना श्रीकृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । इद प्रव्रज्यासमये ससारविरक्ताना द्वारिकावासिना श्रीकृष्णं प्रति जनाना केषाञ्चित् वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वमी० ॥ ८ ॥

एवं रा –मेघ न –असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य–सुख ददते । इद श्रीकृष्णं प्रति कर्षुकाणा वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्यं ददते । इद क्षेत्रे धान्यनिष्पत्तिसमये कर्षु-काणामेव वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वं ८ मीलने ॥ १२ ॥

एव राः–स्थानम्–आश्रय सौख्य ददते । इद स्थानार्थिना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वमीलने ॥१६॥ सर्वे० ॥२८२॥

रा ज! अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २८३–३०० ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ!–हे कृष्ण! रा–लक्ष्मीः न –असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । किं० अ? हे ज! हे शत्रुजेत! इद लक्ष्मीसन्तोषितनिजदास-दासीप्रभृतीना कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । इद परस्पर कलिसमये लक्ष्मीसपत्नीना राधा–रुक्मिणीप्रभृतीना वचन २ श्रीकृष्ण प्रति । पूर्वमीलने ॥ ४ ॥ एव रा–रमणी नः–असभ्य १ अस्माक २ च सौख्य असौख्य च ददते । इद कृष्ण प्रति प्रमदार्थिना प्रमदाविरक्ताना च वचनम् । (४)पूर्वमीलने ॥ ८ ॥ सर्वे० ॥ ३०० ॥

राज ! अनो ददते सौख्यम्* ॥ ४४४–४४५ ॥

हे राज !–हे यते ! नो–ज्ञान तद्विरुद्धं अनः–अज्ञानं सौख्यं ददते । अस्माकमिति शेष । इद यतीन् प्रति अज्ञान कामयमानाना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्यं ददते । इद ज्ञानार्थिना वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४४५ ॥

राजा ! नो ददते सौख्यम्† ॥ ४४६–४४७ ॥

"नः पुनर्वन्धवुद्धयो" इति वचनात् नो–वन्धोऽर्थात् कर्मणा वन्ध' । हे राजाः !–हे यतिन ! न –अस्माक सौख्य ददते ? अपि तु न इति काक्वा व्याख्येयम् ॥ १ ॥ अथवा सौख्यं ददते । अर्थयोजना यथा चेतसि चमत्कारमादधाति तथा स्वयमेव विधेया । एव असौख्य ददते । इदं कर्मवन्धभीताना नराणा यतीन् प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४४७ ॥

राज ! अनो ददते सौख्यम्* ॥ ४४८–४४९ ॥

हे राज !–हे यते ! नो–वन्धस्तद्विरुद्धो अन –अवन्ध', कर्ममोक्ष इत्यर्थ । अस्माकं सौख्य ददते । इद मुक्तिकामाना यति प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४४९ ॥

राजा ! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४५०–४५१ ॥

"नो नरे च[1] सनाथे च, नोऽनर्थेऽपि प्रदर्शने" इति विश्वशम्भु(श्लो० ७६)वचनात् हे राजा !–हे यतय ! न'–अनर्थ. अस्माक सौख्य ददते । इद यतीन् प्रति प्रतिबोधसमये धीवरादीना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्यं ददते । इद अनर्थभीतचेतसा चतुराणा वच. ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४५१ ॥

र-अज-अ नो ददते सौख्यम्* ॥ ४५२–४५५ ॥

र –काम –कामदेव । अजो–हरः–ईश्वरदेव । अ –कृष्णः । ततो रश्च अजश्च अश्च राजा काम–शिव–विष्णुसज्ञकास्त्रयोऽपि देवा न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । इद (तत्)तद्भक्ताना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४ ॥ पूर्वोक्तमी० ॥ ४५५ ॥

र-अ-अजा. ! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४५६–४६५ ॥

हे राजा !–हे काम-शिव विष्णुदेवा ! नो–वुद्ध १ ज्ञान २ वन्ध ३ अनर्थो ४ वा अस्माकमिति गम्यम्, सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या

---

१ 'न सनाथे च' इति प्रत्यन्तरे ।

हे अनिरुद्ध! आ इति सम्बोधने, राजा-चन्द्र' नः-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । इदमपि रतसमये स्वप्रियेण सम रममाणाया उषाया वचन अनिरुद्ध प्रति ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते त्वद्विरहे इति शेष । शेष पूर्ववत् ॥ ३ ॥ तत ॥ ४ ॥ अथवा नो-न असौख्य ददते, सौख्य ददते इत्यर्थ । तथा नो-न सौख्य-सुख ददते, दु ख ददते इत्यर्थ । शेष पूर्ववत् । एव अनिरुद्धवाचिनाऽपि अशब्देन सम पूर्वरीत्या एकषष्टिरर्था ज्ञेया । तद्दिक् प्रदर्शिता । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्याऽऽय । पूर्वोक्त३७२मीलने जाता सर्वेऽपि ॥ ४३३ ॥ तथाऽत्र वायु-चन्द्राऽर्हद्वाचिनाऽपि अशब्देन समं बहवोऽर्था अनया रीत्या उत्पद्यन्ते, पर मया प्रयासबाहुल्यात् परस्पर स्तोकभेदत्वाच्च उपेक्षिता । जाता सर्वे॥४३३॥

र-अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ४३४-४३७ ॥

अजन्ति-क्षिपन्तीति अचि अजा, ततो रस्य-कामस्य अजा-क्षेपका राजा-कामहन्तारोऽर्थाद् विशेषणाद् विशेष्यप्रतीतिरिति न्यायाद् वा यतय न-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य-सुख ददते । यतो हि—

"सुरासुरनरा सर्वे, येनैते स्ववशीकृता ।
निर्जितो यै स कामोऽपि, ते यतीशा सुखप्रदा ॥ १ ॥"

इत्युक्तत्वात् यतय सुखप्रदा एव स्यु ॥ एव असौख्य ददते । इद कामिना वचनम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तमीलने सर्वे० ॥ ४२७ ॥

राजा! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४३८-४३९ ॥

हे राजा!-हे यतय! । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । नो-बुद्ध अवगततत्त्वोऽर्थात् जिन सौख्य-सुख ददते, अमृतस्राविवचनेन प्रीणयतीत्यर्थ । अस्माकमिति शेष । इद भगवद्-व्याख्यानश्रवणानन्तर अत्यन्त तुष्टमनसो भव्यस्य यतीनुद्दिश्य वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते अभव्यस्य, अन्यथा वाऽर्थयोजना कर्तव्या ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४३९ ॥

राज! अनो ददते सौख्यम्* ॥ ४४०-४४१ ॥

हे राज!-हे यते! अन-अबुद्धः सौख्य ददते । इद मूर्खाणा वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । इद पण्डितजनवचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४४१ ॥

राजा! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४४२-४४३ ॥

हे राजा!-हे यतयः! । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । "नस्तु सविदि" इति अनेकार्थतिलकोक्ते नो-ज्ञान सौख्य ददते । अस्माकमिति अर्थवशाद् गम्यम् । इद यतीन् प्रति ज्ञानार्थिना वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते मूर्खता कामयमानानाम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४४३ ॥

एव आ–ब्रह्मा इत्यनेनापि शब्देन सम अर्थद्वयम् ॥ २ ॥ जाता अष्टमीलने ॥ १० ॥ सर्वे० ॥ ४९७ ॥

र-आ-ज-आनो ददते सौख्यम्* ॥ ४९८–५०५ ॥

"र' स्मरे। तीक्ष्ण्ये विश्वानरे शब्दे, रामे वज्रे नरे" इति श्रीतिलकानेकार्थवचनात्। "र' सूर्येऽग्नौ धने कामे" इति श्रीविश्वशम्भु(श्लो० १०१)वचनाच्च र'–कन्दर्प १ अग्निदेवता २ सूर्यदेवता ३ नरश्च ४, ततो रात्–कन्दर्पात् १ अग्निदेवात् २ सूर्यात् ३ नरात् ४ आ–सामस्त्येन जो–जात आनो–मुखश्वासो राजान सौख्य १ असौख्य २ च ददते। इद तोषपोषसमये रोषसमये च तत्तत्स्त्रीणा अन्येषा वा वचनम्। जाता' ॥८॥ सर्वमीलने ॥ ५०५ ॥

ल-आ-ज-आनो ददते सौख्यम्* ॥ ५०६–५०७ ॥

"लश्च लौ च (लुश्च) विडौजसि" इति सुधाकलश(श्लो० ३८)वचनात् ल'–इन्द्र तस्मात् आ–सामस्त्येन जो–जात· आनो–मुखश्वासो लाजान सौख्य १ असौख्य २ च ददते। अस्माकमिति शेष । इद शचीना स्वपतिना सम मुखचुम्बनकामाना १ अकामाना च तस्मिन् तस्मिन् समये वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ५०७ ॥

र-अज-आनो ददते असौख्यम् ॥ ५०८ ॥

"र जले रङ्गवेगयो " इति विश्वशम्भु(श्लो० १०१)वचनात् रस्य–रङ्गस्य अज'–क्षेपक –निराकारक आनो–मुखश्वासो यस्य स राजान एवविध कोऽपि जन· असौख्य ददते, दु खदायिश्वासत्वात्। इद तथाविधस्त्रीपुरुषवचन निजसखीजन प्रति ॥ ५०८ ॥

रा-अज-आनो ददते सौख्यम्* ॥ ५०९–५१० ॥

रा–दीप्ति तस्या अज'–क्षेपको राज' एवविध' आनो–मुखश्वासो यस्य स राजान' सौख्य १ असौख्य २ च ददते। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ५१० ॥

राज अनो-द! द-त! ईसौख्य!* ॥ ५११ ॥

अन'–शकट अर्थात् शकटरूप दैत्य द्यति–खण्डयतीति अनोदोऽर्थाक्षेपान्नारायणः तत्स० हे अनोद!–हे श्रीकृष्ण! त्व राज–दीप्ति प्राप्नुहि। 'राजृ दीप्तौ" इत्यस्य धातोरुभयपदित्वात् परस्मैपदित्वम्। हे दत! द–दान तेन ता–शोभा यस्य स दत' तत्स० हे दत! हे ईसौख्य! ई–लक्ष्मी निजभार्या तस्या सौख्य यस्य यस्मात् स ईसौख्यः तत्स० हे ईसौख्य! ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ५११ ॥

र! अज अनो-द! द-त! ईसौख्यम् ॥ ५१२–५७२ ॥

हे अनोद!–हे श्रीकृष्ण! त्व ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य अज–गच्छ। हे र! राजते

---

१ 'स तोषभोगसमये' इति ख-ग-पाठ ।

सुधीभिः। एते चत्वारोऽर्थाः सौख्यासौख्यपदाभ्यां द्विगुणिताः ८ भवन्ति। एवं नो–नर इति नरशब्देनापि सम अर्थद्वय कार्यम्। जाताः ॥ १० ॥ सर्व० ॥ ४६५ ॥

र-अज-आ नो ददते सौख्यम्* ॥ ४६६–४७१ ॥

"रः सूर्येऽग्नौ धने कामे" इत्यादि विश्वशम्भु(श्लो० १०१)वचनात् र –श्रीसूर्यदेव, अजो–हरिः, आ–ब्रह्मा, ततो द्वन्द्वे कृते राजा –श्रीसूर्य विष्णु ब्रह्माख्यास्त्रयोऽपि देवाः न –अस्मभ्य १ अस्माक २ न ३ वा सौख्य १ असौख्य २ वा ददते ॥ ६ ॥ इद तद्भक्तिमता तद्विपरीताना च वचनम्। अर्था जाताः ॥ ६ ॥ सर्वमीलने जाता ॥ ४७१ ॥

र-अज-आ ! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४७२–४८१ ॥

हे राजा !–हे सूर्य-हरि ब्रह्मदेवा ! नो–बुद्ध १ ज्ञान २ वन्ध ३ अनर्थो ४ नरो ५ वा सौख्य १ असौख्यं २ च ददते। अर्थयोजना तु स्वयं विधेया धीमद्भि सद्भि। अर्था ॥ १० ॥ सर्वमीलने ॥ ४८१ ॥

रा-ज-आन. ददते सौख्यम्* ॥ ४८२–४८७ ॥

"रा रमा रमणी वाला" इति (विश्व० श्लो० १०१)वचनात् रा–लक्ष्मी ततो जो–जात आनो–मुखश्वास राजान सौख्य १ असौख्य २ च ददते। इद श्रीकृष्णस्य सम्भोगसमये तन्निवृत्तिसमये च वचनम्। अन्यथा वा अर्थयोजना कार्या। अर्था ॥ २ ॥ एव रा–रमणी तस्या सकाशात् जो–जात आनो–मुखश्वास सौख्य १ असौख्य २ ददते। इद कामिविरक्तजनयोर्वचनम् ॥ २ ॥ एव रा–वाला ततो जो–जात आनो–मुखश्वास सौख्य १ असौख्य २ ददते। अर्थयोजना स्वयमेव यथा चमत्कार करोति तथा विधेया ॥ २ ॥ पूर्व ४ मीलने ॥ ६ ॥ सर्वमीलने ॥ ४८७ ॥

रा-अ-ज-आनो ददते सौख्यम्* ॥ ४८८–४९७ ॥

रा–पर्यायेण श्री १ अ –कृष्णः। रया–श्रिया उपलक्षित अ राअ –श्रीकृष्णः। तस्मात् जो–जात आनो–मुखश्वासो राजान सौख्य १ असौख्यं २ च ददते। इद सम्भोगसमये मुखचुम्बनावसरे गोपाङ्गनाना, तद्विपरीतसमये तासामेव अन्यासा च वचनम् ॥२॥

एव कृष्णवाचि अशब्दवत् शिव१अर्हत्२अनिरुद्ध३वाचिनाऽपि अशब्देन सम अर्था कार्या। तत पूर्ववत् समासादिके कृते सति राजान इति कोऽर्थ ? श्रीशिवमुखश्वास १ श्रीअर्हन्मुखश्वासः २ श्रीअनिरुद्धमुखश्वासश्च ३ सौख्य १ असौख्यं २ च ददते। जाता ॥ ६ ॥ अर्थयोजना स्वय कार्या। पूर्वद्वयमीलने ॥ ८ ॥

ज्ञेयम् । सन्धौ कृते च रूपसिद्धिः इत्येवरीत्या स्वयं ३१ अर्थाः कार्याः । अर्थयो० । मया तु विस्तरभीत्या न विस्तरतया लिखिताः । जाताः ॥ ६१ ॥ सर्वे० ॥ ५७२ ॥

र! अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ५७३–५८४ ॥

र –अग्नि तत्सम्बोधने हे र! अर्थादधिष्ठानाधिष्ठात्रोरभेदोपचाराद् वा हे अग्न्यधिष्ठायकदेवते!, हे अग्निदेवते! इत्यर्थः । अजाः –छागाः हुता इति अर्थसामर्थ्याद् गम्यम्, नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्य–स्वर्गादिसुखं ददते । इदं अग्निहोतृवाक्यम् । एवं असौख्यं ददते । इदं तद्विपरीतानां वचनम् ॥ ४ ॥ एवं नो–न सौख्यं ददते ॥५॥ एवं नो–न असौख्यं ददते ॥ ६ ॥ शेषं पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ६ ॥

एवं "अजस्त्रैवार्षिको व्रीहिः" (अनेका० श्लो० २१ इति) धनञ्जयी(य)कोशाभिधानात् अजाः–त्रैवार्षिका व्रीहयः इति त्रिवार्षिकव्रीहिवाचिनाऽपि अजशब्देन समं पूर्ववत् षडर्थाः कार्याः ॥ ६ ॥ यथा–हे र!–हे अग्निदेवते! अजास्त्रैवार्षिका व्रीहयो नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या । एवमन्येऽपि अर्थाः कार्याः । अथवा प्रकारान्तरेण अर्थाः कार्याः । तथाहि–हे र!–हे नर! अजाः –त्रैवार्षिका व्रीहयो नः –अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । इदं केनचिद् वैगुण्येन येषां त्रैवार्षिका व्रीहय एव रोचन्ते नान्यत् धान्यं तेषां वचनम् । एवं असौख्यं ददते तद्विपरीतानाम् ॥ ६ ॥ उभयमीलने जाताः ॥ १२ ॥ सर्वे० ॥ ५८४ ॥

रा-अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ५८५-६२० ॥

"अजो विष्णौ रघूद्भवे । विरञ्चे मन्मथे रुद्रे, मेषे" इति तिलकानेकार्थवचनात् रा–श्रीः, ततः रया–श्रिया उपलक्षिता अथवा रापूर्वका अजाः राजाः, श्रीकृष्णाः इत्यर्थः । नः–अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । इदं वैष्णववचनम् ॥ २ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं कालनेमि-हयग्रीव-शकटा-ऽरिष्टदैत्यादीनां वचनम् । जाताः ॥ ४ ॥ एवं नो–न सौख्यं असौख्यं च ददते इति ॥ २ ॥ अर्थाः । शेषं पूर्ववत् । जाताः ॥ ६ ॥

एवं राजाः । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रघूद्भवाः अजाभिधाना राजानो नः –अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते–प्रयच्छन्ति । इदं तन्मित्राणां तच्छत्रूणां च वचनम् । एवं ६ अर्थाः कार्याः ॥ जाताः ॥ १२ ॥

एवं राजाः –श्रीब्रह्माणः १ श्रीकामदेवाः २ ईश्वराश्च इत्यर्थवाचिनाऽपि राजशब्देन समं षट् षडर्थाः ६ कार्याः । जाताः ॥१८॥ पूर्वोक्त १२ मीलने ॥ ३० ॥

एवं हे र!–हे नर! अजाः –छागाः गलस्तन्यो वा नः –अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं असौख्यं च ददते । नो–न सौख्यं असौख्यं च ददते । इदं अजापालानां तद्विपरीतानां

इति डे र' तत्स० हे र ! । पुन हे दत ! । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ एवं ईसौख्य अज-क्षिप, दूरीकुर इत्यर्थ । इद श्रीकृष्णं प्रति प्रतिबोधसमये यतीश्वरवचनम् ॥ २ ॥ एवं "ईर्भुवि श्रियाम्" इति तिलकानेकार्थवचनात् ईसौख्य-पृथ्वीसौख्य अज-गच्छ । इद सेवकानामाशिषा वचनम् ॥ ३ ॥ एव ईसौख्य-पृथ्वीसौख्य अज-त्यज । इदमपि यतिवचन प्रतिबोधसमये ॥ ४ ॥ एवम्—

"इ' कुत्सार्थेऽपि पापे (कामे)ऽपि, निषेधे नयनभ्रमे ॥ ६ ॥
ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे शिरोभ्रमे ।
स्त्रीलिङ्गोऽयमुपाद्यन्तो, नान्तोऽस्माल्लोपन सुप ॥ ७ ॥
ईर्यो योऽयात्र जसा रूप, स्यादमारूपमीं शसि ।"

इति विश्वशम्भु(श्लो० ६-८)वचनात् इसौख्य-कुत्सासौख्य अज-क्षिप ॥ ५ ॥

एव ईसौख्य-मदिरासौख्य ६ मोहसौख्य ७ अज-क्षिप । अर्थयोजना स्वयं कार्या । एवं ईसौख्य-महानन्दसौख्य अज-गच्छ ॥८॥ एव ईसौख्य-प्रत्यक्ष(?)सौख्य अज-गच्छ । अर्थयो० ॥ ९ ॥ एव "इ स्मरेऽर्थेऽव्यय खेदे कोपोक्तौ" इति तिलकानेकार्थवचनात् इसौख्य-कामसौख्य अज-गच्छ ॥ १० ॥ पक्षे क्षिप ॥ ११ ॥ अर्थयो० ।

(र ! अज अनोद ! दते ! सौख्यम्*)

दतेसौख्य इत्यत्र एव पदविश्लेष कार्य -दते असौख्यम् । तत एव उक्ति हे अनोद ! त्व असौख्य-दु ख अज-क्षिप ॥ १२ ॥ एव असौख्य-दु ख अज-गच्छ । इद कृष्णस्य दु खमिच्छतस्तथाविधस्य कस्यचिद्वचनम् ॥ १३ ॥ हे दते ! दस्य-देवस्य ति -पूजा यस्य स । अथवा दवत्-देववत् ति -पूजा यस्य स दतिस्तत्स० हे दते ! । शेष पूर्ववत् ॥ १३ ॥ एव सौख्य अज-गच्छ ॥ १४ ॥ क्षिप वा ॥ १५ ॥ अर्थयो० । एव एते एव पञ्चदशार्था ॥ १५ ॥ परोक्षाप्रथमपुरुषैकवचनजातया आज इत्येवरूपक्रियया सम योज्या । यथा हे अनोद ! त्व ईसौख्य-लक्ष्मीसौख्य आज-जगाम । शेष पूर्ववत् । एवमन्येऽपि अनया पूर्वोक्तरीत्या च ॥ १४ ॥ अर्था कार्या । अर्थयोजना स्वय कार्या । जाता ॥ ३० ॥

(राज अनोद-द ! त ! ई-सौख्य !)

एव अनोद-श्रीकृष्ण दयते-पालयति-रक्षतीति अनोदद -नन्दगोकुली तत्स० हे अनोदद !-हे नन्दगोकुलिन् ! त्व राज-दीप्ति प्राप्नुहि । हे ईसौख्य ! पूर्ववत् [१] । हे त ! तस्य-तत्त्वस्य ज्ञानस्य वा इत्यादिप्रयोगदर्शनात् तो-ज्ञान आधाराधेययोरभेदोपचारात् "कुन्ता प्रविशन्ति" इत्यादिवत् लक्षणया वा त इति कोऽर्थ ? ज्ञानवानित्यर्थ । अथवा तनोति सुखादिक इति डे प्रत्यये त. तस्य स० हे त ! । यत्र च ते सौख्य असौख्य एव पदविभागस्तत्र तस्य पूर्वोक्त एव अर्थ । इ इति च सम्बोधने पादपूरणे वा

१ 'हे र ' पूर्ववत्' इत्यधिक पाठ क-ख-ग-घ-प्रतिषु वरीवर्ति, किन्तु सोऽस्थानीय इति प्रतिभाति ।
* 'र ! अज अनोदर ! त ! इ-सौख्य' इति पाठसम्भवे तत्स्वीकार कर्तुं शक्य ।

ज्ञेयम् । सन्धौ कृते च रूपसिद्धि' इत्येवंरीत्या स्वय ३१ अर्था कार्या । अर्थयो० । मया तु विस्तरभीत्या न विस्तरतया लिखिता । जाता ॥ ६१ ॥ सर्वे० ॥ ५७२ ॥

र ! अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ५७३–५८४ ॥

र –अग्निः तत्सम्बोधने हे र ! अर्थादधिष्ठानाधिष्ठात्रोरभेदोपचाराद् वा हे अग्न्यधिष्ठायकदेवते !, हे अग्निदेवते ! इत्यर्थ । अजा –छागाः हुता इति अर्थसामर्थ्याद् गम्यम्, न'–अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य–स्वर्गादिसुख ददते । इद अग्निहोतृवाक्यम् । एव असौख्य ददते । इद तद्विपरीताना वचनम् ॥ ४ ॥ एव नो–न सौख्य ददते ॥५॥ एव नो–न असौख्य ददते ॥ ६ ॥ शेपं पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ६ ॥

एव "अजस्त्रैवार्षिको व्रीहि" (अनेका० श्लो० २१ इति) धनञ्जयी(य)कोशाभिधानात् अजाः–त्रैवार्षिका व्रीहय इति त्रिवार्षिकव्रीहिवाचिनाऽपि अजशब्देन सम पूर्ववत् पडर्था' कार्या ॥ ६ ॥ यथा–हे र !–हे अग्निदेवते ! अजास्त्रैवार्षिका व्रीहयो न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या । एवमन्येऽपि अर्था कार्या । अथवा प्रकारान्तरेण अर्था कार्या । तथाहि–हे र !–हे नर ! अजा –त्रैवार्षिका व्रीहयो न –अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । इदं केनचिद् वैगुण्येन येपा त्रैवार्षिका व्रीहय एव रोचन्ते नान्यत् धान्य तेपा वचनम् । एव असौख्य ददते तद्विपरीतानाम् ॥ ६ ॥ उभयमीलने जाता ॥ १२ ॥ सर्वे० ॥ ५८४ ॥

रा-अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ५८५-६२० ॥

"अजो विष्णौ रघूद्भवे । विरञ्चे मन्मथे रुद्रे, मेपे" इति तिलकानेकार्थवचनात् रा–श्री:, तत रया–श्रिया उपलक्षिता अथवा रापूर्वका अजा राजा', श्रीकृष्णाः इत्यर्थ । न'–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । इद वैष्णववचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य ददते । इद कालनेमि-हयग्रीव-शकटा-ऽरिष्टदैत्यादीना वचनम् । जाता ॥ ४ ॥ एव नो–न सौख्य असौख्य च ददते इति ॥ २ ॥ अर्थौ । शेप पूर्ववत् । जाता ॥ ६ ॥

एव राजा । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रघूद्भवा अजाभिधाना राजानो न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य १ असौख्य २ च ददते–प्रयच्छन्ति । इद तन्मित्राणा तच्छत्रूणा च वचनम् । एव ६ अर्था कार्या ॥ जाता ॥ १२ ॥

एव राजा –श्रीब्रह्माण १ श्रीकामदेवा २ ईश्वराश्च इत्यर्थवाचिनाऽपि राजशब्देन सम पद् पडर्था ६ कार्या । जाता ॥१८॥ पूर्वोक्त १२ मीलने ॥ ३० ॥

एव हे र !–हे नर ! अजा –छागा गलस्तन्यो वा न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य असौख्य च ददते । नो–न सौख्य असौख्य च ददते । इद अजापालाना तद्विपरीतानां

इति डे र तत्स० हे र!। पुन हे दत!। व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ एवं ईसौख्यं अज-क्षिप, दूरीकुरु इत्यर्थ । इद श्रीकृष्ण प्रति प्रतिबोधसमये यतीश्वरवचनम् ॥ २ ॥ एव "ईर्भुवि श्रियाम्" इति तिलकानेकार्थवचनात् ईसौख्य-पृथ्वीसौख्य अज-गच्छ । इदं सेवकानामाशिषा वचनम् ॥ ३ ॥ एव ईसौख्य-पृथ्वीसौख्यं अज-त्यज । इदमपि यतिवचन प्रतिबोधसमये ॥ ४ ॥ एवम्—

"इः कुत्सार्थेऽपि पापे (कामे)ऽपि, निषेधे नयनभ्रमे ॥ ६ ॥
ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे शिरोभ्रमे ।
स्त्रीलिङ्गोऽयमुपाद्यन्तो, नान्तोऽस्माल्लोपन सुप ॥ ७ ॥
ईर्यो योऽयात्र जसा रूप, स्यादमारूपमीं शसि ।"

इति विश्वशम्भु(श्लो० ६-८)वचनात् इसौख्य-कुत्सासौख्य अज-क्षिप ॥ ५ ॥

एव ईसौख्य-मदिरासौख्य ६ मोहसौख्य ७ अज-क्षिप । अर्थयोजना स्वयं कार्या । एव ईसौख्य-महानन्दसौख्य अज-गच्छ ॥८॥ एव ईसौख्य-प्रत्यक्ष(?)सौख्य अज-गच्छ । अर्थयो० ॥ ९ ॥ एव "इ स्मरेऽर्थेऽव्यय खेदे कोपोक्तौ" इति तिलकानेकार्थवचनात् इसौख्य-कामसौख्य अज-गच्छ ॥ १० ॥ पक्षे क्षिप ॥ ११ ॥ अर्थयो० ।

(र! अज अनोद! दते! सौख्यम्*)

दतेसौख्य इत्यत्र एव पदविश्लेष कार्य -दते असौख्यम्। तत एव उक्ति हे अनोद! त्व असौख्य-दु ख अज-क्षिप ॥ १२ ॥ एव असौख्य-दु ख अज-गच्छ । इद कृष्णस्य दु खमिच्छतस्तथाविधस्य कस्यचिद्वचनम् ॥ १३ ॥ हे दते! दस्य-देवस्य ति -पूजा यस्य स । अथवा दवत्-देववत् ति -पूजा यस्य स दतिस्तत्स० हे दते!। शेष पूर्ववत् ॥ १३ ॥ एव सौख्य अज-गच्छ ॥ १४ ॥ क्षिप वा ॥ १५ ॥ अर्थयो० । एव एते एव पञ्चदशार्था ॥ १५ ॥ परोक्षाप्रथमपुरुषैकवचनजातया आज इत्येवरूपक्रियया सम योज्या । यथा हे अनोद! त्व ईसौख्य-लक्ष्मीसौख्य आज-जगाम । शेष पूर्ववत् । एवमन्येऽपि अनया पूर्वोक्तरीत्या च ॥ १४ ॥ अर्था कार्या । अर्थयोजना स्वय कार्या । जाता ॥ ३० ॥

(राज अनोद-द! त! ई-सौख्य!)

एव अनोद-श्रीकृष्ण दयते-पालयति-रक्षतीति अनोदद -नन्दगोकुली तत्स० हे अनोदद!-हे नन्दगोकुलिन्! त्व राज-दीप्ति प्राप्नुहि। हे ईसौख्य! पूर्ववत्[1]। हे त! तस्य-तत्त्वस्य ज्ञानस्य वा इत्यादिप्रयोगदर्शनात् तो-ज्ञान आधाराधेययोरभेदोपचारात् "कुन्ता प्रविशन्ति" इत्यादिवत् लक्षणया वा त इति कोऽर्थ ? ज्ञानवानित्यर्थ । अथवा तनोति सुखादिक इति डे प्रत्यये त तस्य स० हे त!। यत्र च ते सौख्य असौख्य एव पदविभागस्तत्र तस्य पूर्वोक्त एव अर्थ । इ इति च सम्बोधने पादपूरणे वा

१ 'हे र! पूर्ववत्' इत्यधिक पाठ क-ख-ग-घ-प्रतिषु वरीवर्ति, किन्तु सोऽस्थानीय इति प्रतिभाति ।
* 'र! अज अनोदर! त! ई-सौख्य' इति पाठसम्भवे तत्स्वीकार कर्तुं शक्य ।

इति श्रीविश्वशम्भु(श्लो० २४–२५)वचनात् खं–सुखं तस्य भावः ख्यं, सुखत्वमित्यर्थः । असौ–कृपाणे सति ददते । वैरिणामिति शेषः । अपि तु न ददते इति काकुवचनम् ॥१॥ एवं राजा–नृपः नो–न असौ–कृपाणे सति ख्यं–सौख्यत्व ददते, वैरिणामिति शेषः ॥२॥

एवं राजा–नृपो नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा असौ–कृपाणे (सति) ख्य–सुखत्व ददते। कोऽर्थः ? यावद् राजा सशस्त्र तावत् शत्रुभ्यो भयाभावेन अस्माकं सदा सौख्यमेवेति भावः ॥ २ ॥ पूर्वोक्त २ मीलने ॥ ४ ॥

एवं असौ–प्रत्यक्षो राजा–नृपो न –अस्मभ्यं १ अस्माक २ न ३ वा ख्यं–सौख्यत्व ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ३ ॥ पूर्वोक्त ४ मीलने ॥ ७ ॥ सर्वे० ॥ ६३७ ॥

राजा नो ददते असौ खी अम् ॥ ६३८–६४० ॥

असौ राजा । खीति विशेषणात् स्वामी इन्द्रो न –अस्मभ्यं १ अस्माक २ (वा)

"अ मान्तो ब्रह्मसवादे, परब्रह्मप्रवाचकः ॥
व्यसने व्याधिते व्याधौ, ज्ञानविज्ञानवन्दने ।"

इति विश्वशम्भु(श्लो० १९–२०)वचनात् अ–परब्रह्म ददते, परब्रह्मसदृशं सौख्यं ददातीत्यर्थः । किं० ? 'खी' खे–स्वर्गे तिष्ठतीति खी । इद स्वर्गाधिपसन्मानितसुरवचनम् ॥२॥

एव असौ राजा अर्थवशात् यादवेश खी–सुखी सन् अ–कृष्णं नो–न ददते । इद कंसवधानन्तर जरासन्धराज्ञा कृष्णे याचिते सति वलमान जरासन्ध प्रति गतप्रत्यागतनिजपुरुषवचनम् ॥ १ ॥ सम्बन्धश्चान्यशास्त्रान्तरादवसेय ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ६४० ॥

राजा नो ददते अः सौखी अम् ॥ ६४१–६४३ ॥

अः–कृष्ण नः–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा अ–परब्रह्म ददते । कि० ? 'राजा' स्वामी । पुन 'सौखी' सुखसमाहारयुक्[1] ॥ १ ॥ एव अ –कृष्ण अ ददते । कि० ? 'राजा' । पुनः नो–न सौखी असौखी–सुखसमाहारवियुक्तः, प्राप्तकष्टस्थितिरित्यर्थः । भगवतो हि श्रीनारायणस्य दशावतारान्तर्गतमीनावतारस्य शङ्खदैत्यापहृतवेदोद्धारपरायणस्य पातालगमने प्राप्तकष्टत्वात् । यदुक्त खण्डप्रशस्तकाव्ये—

"मायामीनतनोस्तनोतु भवतां पुण्यानि पङ्कच्छुतिः
पुच्छाच्छोटसमुच्छलज्जलभरप्राग्भाररिक्तोदधे ।
पातालावटमध्यसङ्कटतया पर्याप्तकष्टस्थिते–
र्वेदोद्धारपरायणस्य सततं नारायणस्य प्रभो ॥ १ ॥"–शार्दूल०

इत्यादि । अत्रत्यसम्बन्धस्त्वन्यशास्त्रान्तरादवसेय । मया तु ग्रन्थविस्तरभीत्या न लिखित । इद शङ्खदैत्यान्तकरणानन्तर वेदे वालिते निजसेवकजनवचनम् ॥ २ ॥

---

१ अन्यशब्दश्लिष्ट । २ 'युक्त' इति ग घ पाठ । ३ अन्यशब्दश्लिष्ट ।

च वचनम् ॥ ६ ॥ अर्थयोजनाऽपि यत्र तादृशी न भवति कृता तत्र कुशाग्रीयमतिभिः स्वय कार्या । मया तु ग्रन्थगौरवभिया न वारवार लिख्यते । पूर्वोक्त ३० मीलने जाताः ॥ ३६ ॥ सर्वे० ॥ ६२० ॥

राजान.[1] ददते सौख्यम्* ॥ ६२१–६२४ ॥

हे राजान !–हे नृपाः ! ददते अर्थात् दान ददानाय पुरुषाय सौख्य–सुख, अस्तु इति शेष., दानस्य सर्वाभीष्टार्थसाधकत्वात् । यदुक्तम्—

"धर्मस्य मूल पदवी महत्त्व , पद विवेकस्य फल विभूते ।
प्राणा प्रभुत्वे प्रतिभूश्च सिद्धे–र्दान गुणानामिदमेकमोक. ॥ १ ॥
दानेन चक्रित्वमुपैति जन्तु–र्दानेन देवाधिपतित्वमुच्चै ।
दानेन नि शेषयशोऽभिवृद्धि–र्दान शिवे धारयति क्रमेण ॥ २ ॥"

इत्यादि ॥ १ ॥ एव असौख्य–दु ख स्यादिति गम्य इह मार्गणादिलोककृतसन्तापवशादिति ॥ २ ॥ एव अददते पुरुषाय, कृपणायेत्यर्थ । सौख्य । मार्गणादिजनानुच्चाटनत्वात् । इद मार्गणादिसन्तापितस्य दीयमानदानस्य पञ्चजनस्य राज्ञ प्रति वचनम् ॥ ३ ॥ एव अददते असौख्य दानपुण्याभावात् ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६२४ ॥

राज ! आ–नो ! ददते अददते सौख्यम्* ॥ ६२५–६२८ ॥

आ–अतिशायिनी नु –स्तुतिर्लोके यस्य स आनु तस्य स० हे आनो–अतिशायिस्तुतिमन् ! ददते पुरुषाय सौख्य ॥ १ ॥ हे राज ! राजते अचि राजस्तत्स० हे राज ! । शेष पूर्ववत् । अमुना प्रकारेण पूर्ववत् ४ अर्था कार्या । एवमत्र खण्डनया भिन्नभिन्नविशेष्यसम्बोधनपदकर्पणेन अनेकेऽर्था उत्पद्यन्ते, पर मया बहुप्रयासभीत्या न लिखिता. । सर्वे० ॥ ६२८ ॥

राजानो ददते सौख्यम्* ॥ ६२९–६३० ॥

राजान आनयति–जीवयतीति राजानो–राजवैद्य सौख्य ददते, रोगिणामिति शेष , रोगापहारेण सौख्यदानात् ॥ १ ॥ एव असौख्य ददते । तथाविधाना केषाञ्चित् ॥ २ ॥ अर्थयो० । सर्वे० ॥ ६३० ॥

राजानो[2] ददते असौ ख्यम्* ॥ ६३१–६३७ ॥

राजानो–नृपा ।

"(वाच्यलिङ्ग) खशब्दोऽर्के, वितर्के व्योम्नि वेदने ।
प्रश्ननिन्दानृपक्षेप–सुखशून्येन्द्रिये दिवि ॥ २४ ॥
अवसानेऽपवर्गेऽपि, परब्रह्मण्यपीरित ।"

---

१ 'अददते'इति अथान्तरे । २ 'राना नो' इत्यथान्तरे ।

इत्यादि ॥ ४ ॥ एवं राजा-चन्द्रो न.-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा अ-पर० ददते। कि० ? 'खी' ख-सुख देवसम्बन्धि अस्यास्तीति खी। इद रोहिण्या वचनम् ॥ २ ॥ पू० ६ ॥ असौ राजा-चन्द्र चन्द्रग्रह नो-न अ-पर० ददते। कि० ? यत 'खी' ख-निन्दा अय पापिष्ठो मा पीडयति इत्यादिरूपा यस्य स खी। द्वितीयचतुर्थपञ्चमाष्टमनवमद्वादश इत्यर्थः। द्वितीयादिचन्द्रो हि कृते अशुभे लोकैर्निन्द्यते। यदुक्त [1]रत्नकोशे—

"जन्मस्थः कुरुते पुष्टि, द्वितीये नास्ति निर्वृति।
तृतीये राजसन्मान, चतुर्थे कलहागम ॥ १ ॥
पञ्चमेऽर्थपरिभ्रश', षष्ठे धान्यधनागम।
सप्तमे राजपूजा च, अष्टमे प्राणसशय ॥ २ ॥
नवमे कार्यहानिः स्यात्, सिद्धिश्च दशमे भवेत्।
एकादशे जयो नित्य, द्वादशे मृत्युमादिशेत् ॥ ३ ॥"

॥ ७ ॥ एव राजा-यक्ष असौ-प्रत्यक्ष न-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा आराधितः इति अर्थवशात् गम्यम् अ-पर० ददते। कि० ? खी-सुखवान्। इद यक्षदीयमानपरब्रह्मणा यक्षसेवकाना वचनम् ॥ २ ॥ पू०७मी० ॥ ९ ॥ असौ राजा-यक्षो अनाराधित इति शेष अ-पर० नो-न ददते। कि० ? 'खी' पूर्ववत् ॥ १ ॥ पूर्व ९मी० ॥ १० ॥ सर्वे० ॥ ६५३ ॥

र-अज-आ नः अददत †ईसौख्यम् ॥ ६५४-६५७ ॥

र-काम अजो-हरः आ-ब्रह्मा, ततो द्वन्द्वे कृते राजा-कन्दर्पेश्वरब्रह्माण। एते त्रयोऽपि देवा न-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ईसौख्य इसौख्य च-लक्ष्मीसौख्य कामसौख्य च अददत-अदुरित्यर्थ। अत्र 'डुदाञ् दाने' (पा० धा० १०९१) इत्यस्य धातोरात्मनेपदविवक्षाया अनद्यतनीविषये प्रथमपुरुषबहुवचने अददत इति रूपम्। एवमग्रेऽपि विज्ञेयम्। अर्था ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६५७ ॥

र[2]-अज-आ न. अददत [3]ईसौख्यम् ॥ ६५८-६६१ ॥

रो-रवि अज-स्मर अ-कृष्ण, ततो द्वन्द्वे कृते राजा-रवि स्मर-कृष्णा न-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा [4]ईसौख्य अददत-अदुरित्यर्थ ॥ २ ॥ एव हे र'-हे अग्निदेवते! अजा-छागा, हुता इति शेष, न-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा [5]ईसौख्य-स्वर्गादिसौख्य राज्यादिसौख्य वा अददत-अदुरित्यर्थ। पूर्वमी० ॥ ४ ॥ इद अग्निहोतृ(त्रि?)वाक्यम्। तेषा हि अय अभिप्राय-अजादिहोमात् स्वर्गादिसुख प्राप्यते ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६६१ ॥

---

१ 'रम्भकोशे' इति ख-पाठ। २ अर्थान्तरे तु 'र' अजा न ०' इति पाठ। ३-४-५ 'इसौख्यम्' इति ख-पाठ।

† अनेन चिह्नेन सूच्यते यदुतार्थान्तरे ईकारस्थाने इकार इकारस्थाने ईकारो वा ज्ञेय।

एवं नो-न अ-परब्रह्म परब्रह्मसदृश सौख्य ददते । शेष पूर्ववत् । इदं कृष्णस्य द्वारिकागमने विरहव्याकुलवृन्दावनवर्तिगोपाङ्गनावचनम् ॥३॥ अत्र चित्रादित्वात् विसर्गलोपो न दोषाय ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ६४३ ॥

राजा नो ददते असौ खी अम् ॥ ६४४ ॥

असौ राजा-नृप नः-अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा अ-परब्रह्म ददते । कि० ? 'खी' ख-संविदस्यास्तीति खी । इद ज्ञानिराजदीयमानपरब्रह्मणो नरस्य वचनम् ॥ १ ॥ एव असौ राजा अ-पर० नो-न ददते यत । कि० ? खी-ज्ञानी । इद जडवचनम् । ज्ञानिनो हि गुणान् ज्ञानिन एव जानन्ति, न तु अतद्विधा अज्ञानिन । अतो मूर्खाणा ज्ञानिनो न सौख्यप्रदा । यदुक्त श्रीचम्पूकथायाम्—

"जानन्ति हि गुणान् वक्तु, तद्विधा एव तादृशाम् ।
वेत्ति विश्वम्भरा भार, गिरीणा गरिमाश्रयम् ॥ १ ॥"

इति ॥ २ ॥

असौ न -अस्माक राजा-अस्मत्स्वामी अ-पर० ददते । भक्तानामिति गम्यम् । कि० ? 'खी' ज्ञानी, अर्थादुत्पन्नकेवलज्ञान । इद कोपि स्विकस्वामिन अङ्गीकृतसयमभार तत समुत्पन्नकेवलज्ञान संममालोक्य अवादीत् ॥ ३ ॥ एव असौ राजा-यमो नो-न अ-पर० ददते । कि० ? 'खी' ख-वितर्क किममु नरादिक संहरामि किममुमित्यादिरूपो विद्यते यस्मिन् यस्य वा स खी । यमस्य हि प्राणिप्राणसंहरणस्वभावत्वात् परब्रह्मदान कुत ? । इद यमापह्रियमाणनरवचनम् ॥ ४ ॥ असौ राजा-यमो न -अस्मभ्य १ अस्माक २ वा अ-पर० ददते ? अपि तु नेत्यर्थ इति काक्वा व्याख्येयम् । यतो हि परो लक्षोपायैर्निजजीवितरक्षणकृते क्रियमाणैरपि यमो जनादि हरत्येव । यदुक्तम्—

"वदत यदीह कश्चिदनु सन्ततसुखपरिभोगलालित
प्रयतनशतपरोऽपि विगतव्ययमायुरवाप्तवान् नर ? ।
न खलु नरसुरौघसिद्धविद्याधरकिंनरनायकोऽपि य
सोऽपि कृतान्तदन्तकुलिशाक्रमणक्रशितो न नश्यति ॥ १ ॥
नश्यति नौति यैति वितनोति करोति रसायनक्रिया
चरति गुरुव्रतानि विवराण्यपि विशति विशेषकातर ।
तपति तपांसि खादति मितानि करोति च मन्त्रसाधनं
तदपि कृतान्तदन्तयन्त्रक्रकचक्रमणैर्विदीर्यते ॥ २ ॥"

---

१ 'समालोक्य' इति क-पाठ । २ 'नश्यति' इति ख-पाठ । ३ 'यतति' इति ग पाठ ।

राजानोऽददत †ई सौख्यम् ॥ ६७३ ॥

राजानो–नृपाः ई–लक्ष्मी च पुनः सौख्यं–सुखं अददत ॥ १ ॥ एवं राजानो–नृपाः इं–काम सुख (सौख्यं ?) यथा स्यात् तथा अददत। धातूनामनेकार्थत्वात् प्रमदाजन कामवन्त कृतवन्त इत्यर्थः। अत्र चित्रादित्वादनुस्वारागमनगमनयोर्न विशेष.। यदवादि (श्रीवाग्भटैः) श्रीवाग्भटालङ्कारे (श्लो० २०)—

"यमक-श्लेष चित्रेषु, ववयोर्डलयोर्न मित् ।
नानुस्वार-विसर्गौ तु, चित्रभङ्गाय सम्मतौ ॥ १ ॥"

इत्यादि। एवमग्रेऽपि। नन्वत्र चशब्दस्य कथमसतोऽपि ग्रहणम्? सत्यमाह भवान्। तथापि महाग्रन्थान्तरे प्रयोगदर्शनात् युक्तम्। यदुक्तं श्रीहैमबृहद्वृत्तिसारोद्धारकक्षपुटे—

"यथा[1] अहर्नयमानो, गामश्वं पुरुष पशुम् ।
वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव दुर्मदी ॥१॥" ॥ ६७३ ॥

राजानोऽदद्त ई [2]सौख्य ! ॥ ६७४–६८५ ॥

हे सौख्य !–सौख्यसौख्यवतोरभेदोपचारात् हे सौख्यवत्पुरुष ! राजानो–नृपाः १ चन्द्रा २ यक्षा ३ यमा ४ वा ई–लक्ष्मी इ–काम वा अददत। शेष पूर्ववत् ॥ ८ ॥ एव ई इति इ इति वा पादपूरणे। राजानो–नृपा १ चन्द्राः २ यक्षा ३ यमाः ४ सौख्य–सुख अददत। अर्थयोजना०। पूर्वोक्त ८ मीलने ॥ १६ ॥ सर्वे० ॥ ६८५ ॥

राजानः ! दद् तेसौख्य ॥ ६८६–६८९ ॥

हे राजानः !–हे नृपाः ! १ चन्द्राः ! २ यक्षाः ! ३ यमा ! ४ वा। यूयमिति शेष। 'तेसौख्यं' ता–लक्ष्मी इ–काम तयो सौख्य तेसौख्य दद इति ४। अर्थयोजना स्वय विधेया ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६८९ ॥

रा जा नो ददत †ईसौख्यम् ॥ ६९०–६९५ ॥

जा–जेतार. पुरुषा न–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा नो–न वा ३ ईसौख्यं–लक्ष्मीसौख्य १ इसौख्य–कामसौख्य २ वा अददत ॥ ६ ॥ अर्थयोजना स्वय०। कि० ? 'रा' राजन्त इति रा। सर्वे० ॥ ६९५ ॥

रा जाः ! नो दद तेसौख्यम् ॥ ६९६–६९७ ॥

हे जाः ! यूय तेसौख्यं–लक्ष्मीकामसुख नो–न दद। अथवा नो–न दद? अपि तु अदद्ध्वमित्यर्थ। अर्थयो० २। कि० ? 'रा' पूर्ववत्। सर्वे० ॥ ६९७ ॥

---

१ 'यथाह्यपर्तेयमानो' इति ख–पाठ। २ अर्थान्तरे 'सौख्य' इति पृथक् पद ज्ञेयम्।

राजानः अददत [1]ईसौख्यम् ॥ ६६२–६६३ ॥

राजानो–नृपा ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य इसौख्यं–कामसौख्यं च अददत–अदुरित्यर्थः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ६६३ ॥

राजानः ! दद तेसौख्यम् ॥ ६६४ ॥

हे राजान !–हे नृपा ! यूयमिति क्रियासामर्थ्याद् गम्यम् । 'तेसौख्य दद' ता–लक्ष्मी इ –काम तयो सौख्य तेसौख्य दद–अदद्ध्वमित्यर्थः । अत्र ददेति परोक्षामध्यमपुरुषबहुवचने रूपम् । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् । सच० ॥ ६६४ ॥

र-अ-अ. जा ! नो ददते [2]सौख्यम्? ॥ ६६५–६६६ ॥

हे जा –हे जेतृपुरुषा ! र अर्थात् अग्निदेव अ –कृष्णः अ –गरुड । ततो द्वन्द्वे कृते रा –अग्नि विष्णु-गरुडाख्या देवा नो–न सौख्य सुख ददते? अपि तु ददते इत्यर्थ । एव नो–न असौख्य ददते ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ६६६ ॥

राजान ! अददत [1]इसौख्यम् ॥ ६६७–६७२ ॥

हे राजान !–हे चन्द्रमस ! भवन्त इति शेष क्रियासामर्थ्याद् गम्य इसौख्य–कामसौख्य अददत–अदुरित्यर्थ । सयोगिनीनामिति शेष ॥ १ ॥ एव ईसौख्य–लक्ष्मीं (लक्ष्मीसुख) अददत । देवत्वेन स्वसेवाजुपा लक्ष्मीसौख्यदानत्वात् तेषाम् । अत्र चन्द्रमसा बहुत्व जैनमतमाश्रित्य—

> "[1]दो ससि दो रवि पढमे दुगुणा लवणम्मि धाइय(यई?)सडे ।
> बारस ससि बारस रवि तप्पभिइ निद्दिट्ठससिरविणो ॥ १ ॥
> तिगुणा पुव्विल्लजुया अणतराणतरम्मि खित्तम्मि ।
> कालोए बायाला बिसत्तरी पुक्खरद्धम्मि ॥ २ ॥"

इत्यादिप्रकारेणासङ्ख्येयत्व चन्द्रमसाम् ॥ सर्वे० ॥ २ ॥ एव हे राजान !–हे यक्षा ! भवन्त इति शेष ईसौख्य इसौख्य वा अददत, अदुरित्यर्थ ॥ २ ॥ अर्थयोजना स्वय कार्या । एव हे राजान !–हे यमा ! भवन्त ईसौख्य १ इसौख्य वा २ अददत? अपि तु नेत्यर्थ ॥ एत्र ॥४॥ सर्वे० ॥ ६७२ ॥

---

१ छाया—

> द्वो शशिनौ द्वौ रवी प्रथमे द्विगुणा लवणे धातकीखण्डे ।
> द्वादश शशिनो द्वादश रवय तत्प्रभृति निर्दिष्टशशिरवय ॥
> त्रिगुणा पूर्वीययुता अनन्तरानन्तरे क्षेत्रे ।
> कालोदधौ द्विचत्वारिंशद् द्वासप्तति पुष्करार्धे ॥

२ 'कुया' इति ख–पाठ ।

राजानोऽदद्त [1]ई सौख्यम् ॥ ६७३ ॥

राजानो–नृपा' ई–लक्ष्मीं च पुन' सौख्य–सुखं अददत ॥ १ ॥ एव राजानो–नृपाः इ–काम सुखं (सौख्यं ?) यथा स्यात् तथा अददत। धातूनामनेकार्थत्वात् प्रमदाजन कामवन्त कृतवन्त इत्यर्थ । अत्र चित्रादित्वादनुस्वारागमनगमनयोर्न विशेषः । यदवादि (श्रीवाग्भटैः) श्रीवाग्भटालङ्कारे (श्लो० २०)—

"यमक-श्लेप चित्रेपु, ववयोर्डलयोर्न भित् ।
नानुस्वार-विसर्गौ तु, चित्रभङ्गाय सम्मतौ ॥ १ ॥"

इत्यादि । एवमग्रेऽपि । नन्वत्र चशब्दस्य कथमसतोऽपि ग्रहणम् ? सत्यमाह भवान् । तथापि महाग्रन्थान्तरे प्रयोगदर्शनात् युक्तम् । यदुक्त श्रीहैमबृहद्वृत्तिसारोद्धारकक्षपुटे—

"[1]यथा अहर्नयमानो, गामश्वं पुरुप पशुम् ।
वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव दुर्मदी ॥१॥" ॥ ६७३ ॥

राजानोऽदद्त ई [2]सौख्य ! ॥ ६७४–६८५ ॥

हे सौख्य !–सौख्यसौख्यवतोरभेदोपचारात् हे सौख्यवत्पुरुप ! राजानो–नृपाः १ चन्द्रा २ यक्षा ३ यमा ४ वा ई–लक्ष्मी इ–काम वा अददत । शेषं पूर्ववत् ॥ ८ ॥ एव ई इति इ इति वा पादपूरणे । राजानो–नृपा १ चन्द्रा' २ यक्षा' ३ यमाः ४ सौख्यं–सुख अददत । अर्थयोजना० । पूर्वोक्त ८ मीलने ॥ १६ ॥ सर्वे० ॥ ६८५ ॥

राजानः ! दद तेसौख्य ॥ ६८६–६८९ ॥

हे राजान !–हे नृपाः ! १ चन्द्रा ! २ यक्षा' ! ३ यमा ! ४ वा । यूयमिति शेप । 'तेसौख्यं' ता–लक्ष्मी इ–काम तयो' सौख्य तेसौख्य दद इति ४ । अर्थयोजना स्वय विधेया ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६८९ ॥

रा जा नो दद्त [1]ईसौख्यम् ॥ ६९०–६९५ ॥

जा–जेतार पुरुपा न–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा नो–न वा ३ ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य १ इसौख्य–कामसौख्य २ वा अददत ॥ ६ ॥ अर्थयोजना स्वय० । किं० ? 'रा' राजन्त इति रा । सर्वे० ॥ ६९५ ॥

रा जा' ! नो दद तेसौख्यम् ॥ ६९६–६९७ ॥

हे जा ! यूय तेसौख्य–लक्ष्मीकामसुख नो–न दद । अथवा नो–न दद ? अपि तु अदद्ध्वमित्यर्थ । अर्थयो० २ । किं० ? 'रा' पूर्ववत् । सर्वे० ॥ ६९७ ॥

---

१ 'यथाह्यर्तयमानो' इति ख–पाठ । २ अथान्तरे 'सौख्य' इति पृथक् पद ज्ञेयम् ।

राजानः अददत [†]ईसौख्यम् ॥ ६६२–६६३ ॥

राजानो–नृपा ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य इसौख्यं–कामसौख्य च अददत–अदुरित्यर्थ. ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ६६३ ॥

राजान ! दद तेसौख्यम् ॥ ६६४ ॥

हे राजान !–हे नृपा ! यूयमिति क्रियासामर्थ्याद् गम्यम् । 'तेसौख्य दद' ता–लक्ष्मी इ–काम तयो सौख्य तेसौख्य दद–अदद्ध्वमित्यर्थ । अत्र ददेति परोक्षामध्यमपुरुषनहुवचने रूपम् । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् । सर्वे० ॥ ६६४ ॥

र-अ-अः जा ! नो ददते *सौख्यम्? ॥ ६६५–६६६ ॥

हे जा–हे जेतृपुरुषा ! र अर्थात् अग्निदेव अ–कृष्णः अ–गरुड । ततो द्वन्द्वे कृते रा–अग्नि विष्णु गरुडाख्या देवा नो–न सौख्य सुख ददते? अपि तु ददते इत्यर्थ । एव नो–न असौख्य ददते ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ६६६ ॥

राजान ! अददत [†]इसौख्यम् ॥ ६६७–६७२ ॥

हे राजान !–हे चन्द्रमस ! भवन्त इति शेप क्रियासामर्थ्याद् गम्य इसौख्य–कामसौख्य अददत–अदुरित्यर्थ । सयोगिनीनामिति शेप ॥ १ ॥ एव ईसौख्य–लक्ष्मी (लक्ष्मीसुख) अददत । देवत्वेन स्वसेवाजुपा लक्ष्मीसौख्यदानत्वात् तेपाम् । अत्र चन्द्रमसा वहुत्व जैनमतमाश्रित्य—

"[1]दो ससि दो रवि पढमे दुगुणा लवणम्मि धाइय(यई?)सडे ।
वारस ससि वारस रवि तप्पभिइ निद्दिट्ठससिरविणो ॥ १ ॥
तिगुणा पुव्विल्ल[2]जुया अणतराणतरम्मि खित्तम्मि ।
कालोए वायाला विसत्तरी पुक्खरद्धम्मि ॥ २ ॥"

इत्यादिप्रकारेणासङ्ख्येयत्वं चन्द्रमसाम् ॥ सर्वे० ॥ २ ॥ एव हे राजान !–हे यक्षा ! भवन्त इति शेप ईसौख्य इसौख्य वा अददत, अदुरित्यर्थ ॥ २ ॥ अर्थयोजना स्वय कार्या । एव हे राजान !–हे यमा ! भवन्त ईसौख्य १ इसौख्यं वा २ अददत? अपि तु नेत्यर्थ ॥ एत्र ॥४॥ सर्वे० ॥ ६७२ ॥

---

१ छाया—

द्वौ शशिनो द्वौ रवी प्रथमे द्विगुणा लवणे धातकीखण्डे ।
द्वादश शशिनो द्वादश रवय तत्प्रभृति निर्दिष्टशशिरवय ॥
त्रिगुणा पूर्वीययुता अनन्तरानन्तरे क्षेत्रे ।
कालोदधौ द्विचत्वारिंशद् द्वासप्तति पुष्कराध ॥

२ 'कुया' इति ख–पाठ ।

राजानोऽददत ईं सौख्यम् ॥ ६७३ ॥

राजानो–नृपा' ईं–लक्ष्मीं च पुनः सौख्यं–सुखं अददत ॥ १ ॥ एवं राजानो–नृपाः इ–काम सुख (सौख्य ?) यथा स्यात् तथा अददत। धातूनामनेकार्थत्वात् प्रमदाजन कामवन्त कृतवन्त इत्यर्थ । अत्र चित्रादित्वादनुस्वारागमनगमनयोर्न विशेषः । यदवादि (श्रीवाग्भटैः) श्रीवाग्भटालङ्कारे (श्लो० २०)—

"यमक-श्लेष चित्रेषु, बवयोर्डलयोर्न भित् ।
नानुस्वार-विसर्गौ तु, चित्रभङ्गाय सम्मतौ ॥ १ ॥"

इत्यादि । एवमग्रेऽपि । नन्वत्र चशब्दस्य कथमसतोऽपि ग्रहणम् ? सत्यमाह भवान् । तथापि महाग्रन्थान्तरे प्रयोगदर्शनात् युक्तम् । यदुक्त श्रीहैमबृहद्वृत्तिसारोद्धार-कक्षपुटे—

"यॆया[1] अहर्नयमानो, गामश्वं पुरुप पशुम् ।
वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव दुर्मदी ॥१॥" ॥ ६७३ ॥

राजानोऽददत ईं सौख्य[2] ॥ ६७४–६८५ ॥

हे सौख्य !–सौख्यसौख्यवतोरभेदोपचारात् हे सौख्यवत्पुरुष ! राजानो–नृपा॰ १ चन्द्रा २ यक्षा ३ यमा ४ वा ईं–लक्ष्मीं इ–काम वा अददत । शेष पूर्ववत् ॥ ८ ॥ एव ई इति इ इति वा पादपूरणे । राजानो–नृपा १ चन्द्रा॰ २ यक्षा॰ ३ यमाः ४ सौख्यं–सुख अददत । अर्थयोजना० । पूर्वोक्त ८ मीलने ॥ १६ ॥ सर्वे० ॥ ६८५ ॥

राजान॰ ! दद तेसौख्य ॥ ६८६–६८९ ॥

हे राजान॰ !–हे नृपाः ! १ चन्द्रा॰ ! २ यक्षा॰ ! ३ यमा ! ४ वा । यूयमिति शेष । 'तेसौख्य' ता–लक्ष्मी इ–काम तयो सौख्य तेसौख्य दद इति ४ । अर्थयोजना स्वय विधेया ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६८९ ॥

रा जा नो ददत ईंसौख्यम् ॥ ६९०–६९५ ॥

जा–जेतार पुरुषा न–अस्मभ्य १ अस्माक २ वा नो–न वा ३ ईंसौख्य–लक्ष्मी-सौख्य १ इसौख्य–कामसौख्य २ वा अददत ॥ ६ ॥ अर्थयोजना स्वय० । किं० ? 'रा' राजन्त इति रा । सर्वे० ॥ ६९५ ॥

रा जा ! नो दद तेसौख्यम् ॥ ६९६–६९७ ॥

हे जा ! यूय तेसौख्य–लक्ष्मीकामसुख नो–न दद । अथवा नो–न दद ? अपि तु अदद्ध्वमित्यर्थ । अर्थयो० २ । कि० ? 'रा' पूर्ववत् । सर्वे० ॥ ६९७ ॥

---

१ 'यमाह्यर्थेयमानो' इति ख–पाठ । २ अथान्तरे 'सौख्य' इति पृथक् पद ज्ञेयम् ।

राजा नोऽददत [1]इसौख्यम् ॥ ६९८–७०० ॥

राजा –यतय , व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् , न –अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा ईसौख्य अददत । अथवा राजा–यतयो नो–न इसौख्य–कामसौख्यं अददत ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ७०० ॥

लाजानो ददते सौख्यम्[2] ॥ ७०१–७१४ ॥

रलयोरैक्यात् लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य–सुख ददते । अत्र केनचिदजीर्णतन्दुलेन जीर्णतन्दुलस्य पुस पृष्ट यदुत भो ! युष्माक तन्दुला कीदृशा' ? ततस्तैरुक्तमिद वचनम् ॥ २ ॥ एव लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा असौख्य ददते । इद तद्विपरीतजनाना वचनम् । सर्वे० ॥४॥ एव लाजा नो–न सौख्यं १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ २ ॥ पूर्व ४ मीलने ॥ ६ ॥

एव लाजा –तन्दुला हे न !–हे पुरुष ! सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयो० पूर्व ६ मीलने ॥ ८ ॥

एव "न पुनर्वन्धबुद्धयो" इति वचनात् । उ इति पादपूरणे सम्बोधने वा । हे न ! –हे बुद्ध ! लाजा –तन्दुला सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । तदभिलापुकाणा अनभिलापुकाणा च ॥ पूर्व८मीलने ॥ १० ॥

एव न –अस्माक लाजा अस्मदीयतन्दुला सौख्यं १ असौख्य २ च ददते । अर्थयो० । पूर्व १० मीलने ॥ १२ ॥

एव लाजाना तन्दुलाना अन'–शकट लाजान –तन्दुलशकट सौख्य ददते । अप्राप्ततन्दुलस्येति शेष । एव लाजान –तन्दुलशकट असौख्य ददते तथाविधाना केषाञ्चित् ॥ २ ॥ पूर्व १२ मीलने ॥ १४ ॥ सर्वे० ॥ ७१४ ॥

लाजा नो[3] अददत [1]ईसौख्यम् ॥ ७१५–७३६ ॥

लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य ऋद्धिसुख अददत–अदुरित्यर्थ । तन्दुलेभ्यो हि लक्ष्मीसौख्य भवत्येवेति अर्थयोजना । अन्यथा वा यथासम्भव विधेया ॥ २ ॥ एव लाजा न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा इसौख्य–कामसुख अददत–अदुरित्यर्थ । अर्थयो० । २ (पूर्व)मीलने ॥४॥ एव लाजा नो–न ईसौख्य इसौख्य वा अददत । अर्थयो० २ । पूर्व० ४ मीलने ॥ ६ ॥ एव लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ई–लक्ष्मीं इ–काम सुख यथा स्यात् तथा अददत–अदु । अर्थयो० । ४ । पूर्व ४ मीलने ॥ ८ ॥ एव नो–न ई–लक्ष्मीं चकारस्य पूर्वोक्तरीत्या सौख्य च अददत । एव कामवाचिना इशब्देन सममपि अर्थ कार्य । २ । पूर्व ८ मीलने ॥ १० ॥ एव

---

१ 'यतिन' इति ख-पाठ । २ अर्थान्तरेषु 'न !', 'न ! उ', 'लाजा–अन' इति । ३ अर्थान्तरयोजना पूर्ववत् ।

हे न॰!–हे पुरुष! लाजा ईसौख्य १ ई च पुन॰ सौख्यं वा अददत। ११ एवं इसौख्यं १ इ च पुन॰ सौख्य वा अददत ॥ ४ ॥ अर्थयो॰। पूर्व १० मीलने ॥ १४ ॥ एव उ इति सम्बोधने हे न!–बुद्ध! लाजा ईसौख्य १ ई च पुन. सौख्य वा २ अददत। एव इसौख्य इ–काम सौख्य–सुख च वा अददत। अर्थयो॰ ४। पूर्व १४ मी॰ ॥१८॥ एवं न – अस्माक लाजा॰ अस्मदीयतन्दुला ईसौख्य १ इसौख्य वा २ अददत अदुरित्यर्थ॰ २। पूर्व १८ मीलने ॥ २० ॥ एव लाजान –तन्दुलशकट ईसौख्य इसौख्य वा २ अददत अदुः। पूर्व २० मीलने ॥ २२ ॥ एव सर्वमीलने ॥ ७३६ ॥

लाजा! नो दद तेसौख्यम् ॥ ७३७–७३८ ॥

हे लाजा!–हे तन्दुला॰! यूय तेसौख्य–लक्ष्मी-कामसुख नो–न दद। अथवा नो–न दद? अपि तु अदद्ध्वमित्यर्थ ॥ २ ॥ सर्वे॰ ॥ ७३८ ॥

लाजा नो ददते सौख्यम् ॥ ७३९–७७६ ॥

एवं यथा सप्तत्रिंशदर्था तन्दुलवाचिना लाजशब्देन पूर्व प्रदर्शिता॰। तथा "लाजा भ्रष्टधान्ये स्युरक्षते" इति अनेकार्थतिलकवचनात् लाजा–भृष्टधान्यानि तद्वाचिनाऽपि लाजशब्देन सप्तत्रिंशदर्था कार्या। यथा लाजा–भृष्टधान्यानि न.–अस्मभ्य १ अस्माक वा २ सौख्यं ददते इत्यादि। एव सर्वेऽपि ॥ ७७६ ॥

लाज-अनो ददते सौख्यम्* ॥ ७७७–७७८ ॥

"लाज॰ स्यादार्द्रतन्दुले। लाजास्तु भृष्टधान्ये स्युर्लाज पुनरुशीरके" इति श्रीहैमानेकार्थ(का॰ २ श्लो॰ ८९–९०)वचनात् लाजानि–वालका तेषा अन –शकट लाजान॰–वालकशकट सौख्य असौख्य च ददते। भोगिना योगिना चेत्यर्थयोजना। सर्वे॰॥७७८॥

लाज-अन॰ अददत †ईसौख्यम् ॥ ७७९–७८० ॥

लाजानो–वालकशकट ईसौख्य–लक्ष्मीसुख १ कामसुखं २ (वा) अददत–अदात्। अर्थयो॰ ॥ २ ॥ सर्वे॰ ॥ ७८० ॥

लाजाणः ददते[१] सौख्यम्* ॥ ७८१–७९६ ॥

लाजा –तन्दुलास्तान् अणति–गच्छति गत्यर्थाना प्राप्त्यर्थत्वात् प्राप्नोतीति लाजाण। अच्प्रत्यय तन्दुलप्रापक। एवविध कोऽपि जन सौख्य १ असौख्य २ च ददते। अर्थयो॰ ॥२॥ एव लाजाण ईसौख्य इसौख्य वा अददत। पूर्व २ मी॰ ॥ ४ ॥ एव भृष्टधान्यप्रापकवाचिनाऽपि लाजाणशब्देन ४ अर्था कार्या। यथा लाजाण –भृष्टधान्यप्रापक सौख्य असौख्य च ददते इत्यादि पूर्व ४ मी॰ ८। एव वालकप्रापकवाचि-

१ अर्थान्तरे अददत इसौख्यम्।

राजा नोऽददत [1]इसौख्यम् ॥ ६९८–७०० ॥

राजा[1]–यतय , व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत्, न –अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा ईसौख्य अददत । अथवा राजा–यंतयो नो–न इसौख्य–कामसौख्य अददत ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ७०० ॥

लाजानो ददते सौख्यम्[2] ॥ ७०१–७१४ ॥

रलयोरैक्यात् लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य–सुखं ददते । अत्र केनचिदजीर्णतन्दुलेन जीर्णतन्दुलस्य पुस पृष्ट यदुत भो ! युष्माक तन्दुला कीदृशा ? ततस्तैरुक्तमिद वचनम् ॥ २ ॥ एव लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा असौख्य ददते । इद तद्विपरीतजनाना वचनम् । सर्वे० ॥४॥ एव लाजा नो–न सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ २ ॥ पूर्व ४ मीलने ॥ ६ ॥

एव लाजा –तन्दुला हे न ! –हे पुरुष ! सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयो० पूर्व ६ मीलने ॥ ८ ॥

एव "न पुनर्बन्धबुद्धयो " इति वचनात् । उ इति पादपूरणे सम्बोधने वा । हे न ! –हे बुद्ध ! लाजा –तन्दुला सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । तदभिलापुकाणा अनभिलापुकाणा च ॥ पूर्व८मीलने ॥ १० ॥

एव न –अस्माक लाजा अस्मदीयतन्दुला सौख्य १ असौख्य २ च ददते । अर्थयो० । पूर्व १० मीलने ॥ १२ ॥

एव लाजाना तन्दुलाना अन –शकट लाजान –तन्दुलशकट सौख्य ददते । अप्राप्ततन्दुलस्येति शेप । एव लाजान –तन्दुलशकट असौख्य ददते तथाविधाना केषाञ्चित् ॥ २ ॥ पूर्व १२ मीलने ॥ १४ ॥ सर्वे० ॥ ७१४ ॥

लाजा नो अददत [3]ईसौख्यम् ॥ ७१५–७३६ ॥

लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ईसौख्य–लक्ष्मीसौख्य ऋद्धिसुखं अददत–अदुरित्यर्थ । तन्दुलेभ्यो हि लक्ष्मीसौख्य भवत्येवेति अर्थयोजना । अन्यथा वा यथासम्भव विधेया ॥ २ ॥ एव लाजा न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा इसौख्य–कामसुख अददत–अदुरित्यर्थ । अर्थयो० । २ (पूर्व)मीलने ॥४॥ एव लाजा नो–न ईसौख्य इसौख्य वा अददत । अर्थयो० २ । पूर्व० ४ मीलने ॥ ६ ॥ एव लाजा –तन्दुला न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ई–लक्ष्मीं इ–काम सुख यथा स्यात् तथा अददत–अदु । अर्थयो० । ४ । पूर्व ४ मीलने ॥ ८ ॥ एव नो–न ई–लक्ष्मीं चकारस्य पूर्वोक्तरीत्या सौख्य च अददत । एव कामवाचिना इशब्देन सममपि अर्थ कार्य । २ । पूर्व ८ मीलने ॥ १० ॥ एव

---

१ 'यतिन ' इति ख-पाठ । २ अथान्तरेषु 'न !', 'न ! उ', 'लाजा–अन ' इति । ३ अर्थान्तरयोजना पूर्ववत् ।

लाः जाः नो ददते सौख्यम्* ॥ ८२०–८२९ ॥

“ल' स्याद् द्रुमशाखाया” इति कालिदासवचनात् लः–द्रुमशाखा तत्र अतन्ति–सततं गच्छन्तीति ला –कपय हे जा'[1] नो–न सौख्य १ असौख्यं वा २ ददते। एव ले–अम्बरे अदन्तीति ला'–खेटा । हे ज !–हे जेतृपुरुष! आः इति पादपूरणे। न –अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य १ असौख्य वा २ ददते ॥ ४ ॥ एव न –अस्मभ्य १ अस्माक वा २, ईसौख्य इसौख्य २ वा अददत ॥ ४ ॥ सर्वे० ८ ॥ पूर्व १२ मीलने ॥२०॥ सर्वे० ८२९ ॥

लाः[1] ज-अन' ददते सौख्यम्* ॥ ८३०–८४१ ॥

(हे) लाः !–हे इन्द्रा'! १ हे खेटा [2] २ (वा) जाना–जेतृपुरुषाणा अन.–शकट जान सौख्य असौख्य च ददते ॥ सर्वे० ४ ॥ एव जाया'–जनन्या वा अन'–शकट जान सौख्य १ असौख्य २ च ददते । सम्बोधनपदद्वय पूर्ववत् ॥८॥ पूर्व ४ मी० १२ । सर्वे० ८४१ ॥

ल-अजा' नो ददते सौख्यम्* ॥ ८४२–८७७ ॥

अजन्ति–क्षिपन्तीति अजा –क्षेपकाः, लस्य–इन्द्रस्य अजा –क्षेपका. लाजा । ये केचन एवविधा न.–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य १ असौख्य २ वा ददते ॥ ४ ॥ अर्थयोजना स्वय० । एव लाया –लक्ष्म्या अजा –क्षेपका लाजा'–लक्ष्मीतिरस्कारकारिण पुरुषा न –अस्माक १ अस्मभ्यं २ वा सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयो० । पूर्व ४ मी० ८ ॥ एव ले–आकाशे अजन्ति–गच्छन्तीति लाजाः–ग्रहाः न'–अस्मभ्य० इत्यादि पूर्ववत् ४ कार्या । पूर्व ८ मी० १२ ॥ एव ला –द्रुमशाखाः तासु अजन्ति–गच्छन्ति–एकस्या शाखाया सकाशात् अन्यस्या शाखाया कुर्दनेन यान्तीति लाजा –वानरा न –अस्मभ्य० इत्यादि ४ कार्या ।पूर्व १२ मी० १६॥ एव १६ अपि अर्था ईसौख्य १ इसौख्य वा २ अददत–अदुरित्यर्थ । इत्येवरीत्या द्विगुणा कार्या जाता ॥३२॥ एव ‘ला आदाने’ (पा० धा १०५८) इत्युक्तत्वात् लाधातु । हे जा ! नो–न असौख्य सौख्य २ वा ददते इति वैयाकरणाना अवैयाकरणाना च वचन ॥ २ ॥ एव राधातुरपि २ ॥ ४ ॥ पूर्व ३२ मी० ३६ ॥ सर्वेऽपि सङ्कलिता ॥ ८७७ ॥

ल–अज ! अन. ददते सौख्यम्* ॥ ८७८–९२७ ॥

लस्य–इन्द्रस्य अज –क्षेपक लाज १, अथवा लाया –लक्ष्म्या अज -क्षेपक लाज' २, एव राज –कामक्षेपक ३, एवं राज –हर्षक्षेपक ४, रा–रमणी तस्या अज –क्षेपक वा राज ५, तत्सम्बोधने हे राज ! ॥ ५ ॥ अन –शकट सौख्यं १ असौख्य २ वा ददते । ममेति शेष । अयमर्थ –यो हि कोऽपि इन्द्रमवगणयति त प्रति कस्यचित् प्रियशकटस्य अप्रियशकटस्य वा पुरुषस्योक्तिरिय जाता ॥१०॥ एव हे लाज ! ५ व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ।

---

१ ‘ज ! आ’ इत्यर्थान्तरेषु । २ ‘राया’ इति ग–पाठ ।

नाऽपि लाजाणशब्देन ४ अर्था कार्या । पूर्व ८ मी० ॥१२॥ एव लाजा—आर्द्रतन्दुला पृथुका इत्यर्थः तान् अणतीति लाजाण—पृथुकप्रापको जन सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । एव पूर्ववत् ४ पूर्व १२ मी० १६ । सर्वे० ॥ ७९६ ॥

राजा अणः ददते सौख्यम्* ॥ ७९७—८०० ॥

अणः—शब्द सौख्य असौख्य च ददते । कि० ? 'राजा' रञ्जयति जनमनासीति राजा, मधुरगीतादिध्वनिरित्यर्थ । एव ईसौख्य इसौख्य च अददत । अर्थयो० ॥ ८००॥

ला जा-नो! ददते सौख्यम्* ॥ ८०१—८०४ ॥

"जाया जनन्योर्जावन्त" इति श्रीविश्वशम्भु(श्लो० ३५)वचनात् जाया—जनन्या नु—स्तुतिर्यस्य स जानु, अथवा जया—मात्रया हेतुभूतया नु—स्तुतिर्यस्य स जानु, अथवा जयेन आ—सामस्त्येन नु—स्तुतिर्यस्य स जानुस्तत्सम्बोधने हे जानो! । "लो महेन्द्रे मृते गत्या, ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे" इति विश्वशम्भु(श्लो० १०४)वचनात् ला—इन्द्रा सौख्य १ असौख्य २ च ददते । इद शचीना बलादीना च वचनम् ॥२॥ एव ला—इन्द्रा हे जानो! ईसौख्य इसौख्य च अददत २ ॥ पूर्व २ मी० ४ ॥ एव सर्वे० ॥८०४॥

ला! जा नो दद तेसौख्यम्* ॥ ८०५—८१० ॥

हे ला !—हे इन्द्रा ! यूयं तेसौख्य—लक्ष्मी—कामसौख्य नो दद ॥ १ ॥ एव नो—न दद? अपि तु दद्ध्वमित्यर्थ ॥ २ ॥ किं० ला ? 'जा !' प्रतिपक्षजेतार ! ॥२॥ एव हे ला !—हे इन्द्रा ! जा—जेतारः पुरुषा न—अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । अर्थयो० ॥४॥ पूर्व २ मी० ॥ ६ ॥ सर्वे० ॥ ८१० ॥

ला![3] जा नो ददते असौख्यम् ॥ ८११—८१५ ॥

हे ला !—हे इन्द्रा ! जा—जेतार—असत्पराभवकारिण प्रतिपक्षाः नः—अस्मभ्य १ अस्माक २ वा असौख्य ददते । इद पराभिभूतदेवानामिन्द्र प्रति वचनम् ॥२॥ एव नो—न सौख्य ददते १ ॥३॥ एव हे जा !—हे जेतृपुरुषा ! ला—इन्द्रा नो—न सौख्य ददते । इदं बलादीना वचनम् । एव नो—न असौख्य ददते । इद शचीना वचनम् ॥२॥ पूर्व ३ मी० ५ ॥ सर्वे० ॥ ८१५ ॥

ला ज! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ ८१६—८१९ ॥

"ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे" इति विश्वशम्भु(श्लो० १०४)वचनात् ला—लक्ष्मी । हे ज!—हे जेतृपुरुष! आ इति सम्बोधने । न—अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य असौख्य वा २ ददते । इद भोगिना योगिना च वचनम् ॥४॥ सर्वे० ॥ ८१९ ॥

---

१ 'ज-आ-नो!' इत्यर्थान्तरे । २ 'महेन्द्रे लो' इति पाठान्तरम् । ३ 'ला जा' इत्यर्थान्तरे' ।

राजा नः अदतत इः सौख्यम् ॥ ९६९–९८९ ॥

इः–काम नः–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य अददत–अदात् । किं० इः? 'राजा' रञ्जयति कामिजनमनासीति राजा । राजते वा राजा । एवं इः–काम नः–अस्माकं सौख्य अददत? अपि तु नेति काक्वा व्याख्येयम् । आरक्तविरक्तयोर्वचनमेतत् । एव अस्य–ईश्वरस्य अपत्यं इः–विनायक १ एव अस्य–वायोः अपत्यं इः–हनुमान् पवनपुत्रत्वात् तस्य २, एव अस्य–चन्द्रस्य अपत्य इः–बुधः ३, एवं अस्य–अग्नेः अपत्यं इः–अग्निपुत्र ४ एव अस्य–गरुडस्य अपत्य इः–गरुडपुत्र ५, एवं अस्य अर्हतोऽपत्यं इः–गणधरादिः ६ इत्यर्थवाचिनाऽपि इशब्देन समं प्रत्येक त्रय त्रयोऽर्थाः कार्याः । जाताः षड्भिर्गुणिता १८ । पूर्व ३ मी० २१ । अर्थयोजना स्वयं कार्या । अत्र सर्वत्र विसर्गलोप चित्रादित्वात् न दोषाय ॥ सर्वे० ॥ ९८९ ॥

राज! आ नः अददत ईः सौख्यम् ॥ ९९०–१००४ ॥

हे राज! हे लाज! वा । पूर्वोक्तार्थपञ्चकमध्ये कस्यापि सम्बोधनम् । आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । ई–लक्ष्मी नः–अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य अददत–ददते स्म । इदं तथाविधपुरुष प्रति लक्ष्मीवाञ्छकाना वचनम् । एव नः–अस्माक सौख्यं अददत? अपि तु न इति काक्वा व्याख्येयम् । अर्था ३ । एव भूमि१मदिरा२मोह३ महानन्द ४ वाचिनाऽपि ईशब्देन समं अर्थत्रय २ कार्यम् । जाताः १२ ॥ पूर्व ३ मी० १५ ॥ सर्वे० १००४ ॥

* * * *

॥ ऐं श्रीसर्वज्ञाय नमः ॥

अथ पुनः प्रकारान्तरेण खण्डनया अर्थानाह—

राजा अ! नोदद! ते सौख्यम् ॥ १–१४० ॥

अटति अतति वा अः, कायति कामयते वा क, भातीति भ–नक्षत्रं इति 'क्वचित्' (सिद्ध० ५–१–१७१) सूत्रे बृहद्वृत्तिव्याख्यानात् अटति–अतति–सततं गच्छति संसारे इति अः–प्राणी अर्थात् कश्चिन्नरादि तत्सम्बोधन हे अ! । अथास्यैवासाधारणविशेषणमाह– हे नोदद! नोदन नोदः–प्रेरण भो त्वमिद कार्यं कुर्वित्यादिरूप त ददातीति नोदद । 'असाधारणविशेषणात् विशेष्यप्रतीते' इति न्यायात् एवंविध कोऽपि प्रेरणादायक पुरुषविशेषस्तत्स० हे नोदद! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य–सुख, ददात्विति शेष । इदमाशीर्वचनम् । अत्र सप्तसु अर्थेषु नोददशब्द प्रेरणादायको ज्ञेय । हे अ! नोदद! ते–त्वया सौख्य दीयतामित्यर्थात् अर्थप्रकरणाद् वा गम्यम् । अत्र युष्मच्छब्दस्य तृतीयैकवचने ते इत्यादेश । यदुक्तम्—

"नः पुनर्बन्धवुद्धयो" इति (एकाक्षर०) वचनात् नन'–अबन्धवः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते २ ॥१०॥ इमानि 'प्रियबन्धाऽप्रियबन्धयोर्वचनानि । पूर्व १० मी० २० ॥

(लाजाः! नो ददते सौख्यम्*)

एव हे लाजा ! ५ व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । नो–बुद्धोऽवगततत्त्व. सौख्यं १ असौख्यं २ ददते । इमानि ज्ञानिमूर्खयोर्वचनानि २ ॥ १० ॥ पूर्व २० मी० ३० ॥

(लाजा! ना उ ददते सौख्यम्*)

हे लाजा ! ५ उ इति आमन्त्रणे । ना–पुमान् सौख्य १ असौख्य २ च ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ १० ॥ पूर्व ३० मी० ४० ॥

(लाजाः! नो दद! तेसौख्यम्)

एव लाजा ! राजा ! वा ५ यूय तेसौख्य–लक्ष्मीकामसुख नो–न दद ५ । एव नो न दद ? अपि तु अददध्वमित्यर्थ ॥ १० ॥ पूर्व ४० मी० ५० ॥ सर्व० ॥ ९२७ ॥

ल-अ–अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ९२८–९३३ ॥

"ल इन्द्रे चलने स्मृत" इति तिलकानेकार्थवचनात् लेन–चलनेन गत्या अस्य–वायो अजा –क्षेपका लाजा 'विशेषणाद् विशेष्यप्रतीते' (इति न्यायात्) लाजा –अश्वा न –असभ्य १ अस्माक २ वा नो–न सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । इद प्रियाश्वाना तद्विपरीताना च पुरुषाणा वचन ॥ ६ ॥ सर्व० ॥ ९३२ ॥

ल-अ-आ जा! नो ददते सौख्यम्* ॥९३४–९३५ ॥

ले–आकाशे अतन्ति–गच्छन्ति अटन्तीति वा ला एवविधा आ –चन्द्रा लाजा । हे जा !–हे जेतार ! पुरुषा ! लाजा नो–न सौख्य ददते । इद विरहिण्या वचनम् । एव नो–न असौख्य ददते । इद सयोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्व० ॥ ९३५ ॥

राजा नो ददते अ. सौख्यम्* ॥ ९३६–९६८ ॥

अ –कृष्ण न –असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य १ असौख्य २ च ददते । किं० अ ? 'राजा' स्वामी ॥४॥ एव शिव१वायु२ब्रह्म३चन्द्र४अग्नि५वाचकेनाऽपि अशब्देन सम प्रत्येक ४ अर्था कार्या । यत्र स्वाम्यर्थो न सम्भवति तत्र राजते शोभते इति कर्तव्यम् । तत पञ्चगुणिता चत्वारो जाता २० ॥ पूर्व ४ मी० २४ ॥ सर्व० ॥ ९५६ ॥ एव अर्हत्१सिद्ध२वाचकेनाऽपि अनिरुद्ध(३)वाचकेनाऽपि अशब्देन सम प्रत्येक चत्वार चत्वारोऽर्था कार्या । त्रिगुणिता जाता १२ ॥ सर्व० ॥ ९६८ ॥

---

१ 'प्रियबन्धाप्रियबन्धयो' इति ग–घ–पाठ । २ नो–न ३ वा इति प्रतिभाति ।

राजा नः अदतत इः सौख्यम् ॥ ९६९–९८९ ॥

इ'–काम. न'–असभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्यं अददत–अदात् । किं० इः ? 'राजा' रञ्जयति कामिजनमनासीति राजा। राजते वा राजा। एवं इः–काम' नः–अस्माकं सौख्यं अददत ? अपि तु नेति काक्का व्याख्येयम् । आरक्तविरक्तयोर्वचनमेतत्। एवं अस्य–ईश्वरस्य अपत्य इ –विनायक' १ एव अस्य–वायो. अपत्य इ –हनुमान् पवनपुत्रत्वात् तस्य २, एव अस्य–चन्द्रस्य अपत्य इ'–बुध' ३, एव अस्य–अग्नेः अपत्यं इः–अग्निपुत्र ४ एव अस्य–गरुडस्य अपत्य इ –गरुडपुत्र' ५, एवं अस्य अर्हतोऽपत्यं इ –गणधरादि. ६ इत्यर्थवाचिनाऽपि इशब्देन सम प्रत्येक त्रय त्रयोऽर्था कार्या । जाता. षड्भिर्गुणिता १८। पूर्व ३ मी० २१। अर्थयोजना स्वय कार्या। अत्र सर्वत्र विसर्गलोप' चित्रादित्वात् न दोषाय ॥ सर्वे० ॥ ९८९ ॥

राज ! आ नः अददत ईः सौख्यम् ॥ ९९०–१००४ ॥

हे राज ! हे लाज ! वा । पूर्वोक्तार्थपञ्चकमध्ये कस्यापि सम्बोधनम् । आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । ई –लक्ष्मी न.–असभ्य १ असाक २ वा सौख्य अददत–ददते स्म। इद तथाविधपुरुष प्रति लक्ष्मीवाञ्छकाना वचनम् । एव न –असाक सौख्यं अददत ? अपि तु न इति काक्का व्याख्येयम् । अर्था ३ । एव भूमि१मदिरा२मोह-३ महानन्द ४ वाचिनाऽपि ईशब्देन समं अर्थत्रय २ कार्यम्। जाता. १२ ॥ पूर्व ३ मी० १५॥ सर्वे० १००४ ॥

卐 卐 卐 卐

॥ ऐँ श्रीसर्वज्ञाय नम ॥

अथ पुन' प्रकारान्तरेण खण्डनया अर्थानाह—

राजा अ ! नोदद ! ते सौख्यम् ॥ १–१४० ॥

अदति अतति वा अ', कायति कामयते वा क , भातीति भ–नक्षत्रं इति 'क्वचित्' (सिद्ध० ५–१–१७१) सूत्रे बृहद्वृत्तिव्याख्यानात् अटति–अतति–सतत गच्छति ससारे इति अ –प्राणी अर्थात् कश्चिन्नरादि तत्सम्बोधन हे अ!। अथास्यैवासाधारणविशेषणमाह–हे नोदद! नोदन नोद –प्रेरण भो त्वमिद कार्यं कुर्वित्यादिरूप त ददातीति नोदद. । 'असाधारणविशेषणात् विशेष्यप्रतीते' इति न्यायात् एवंविध कोऽपि प्रेरणादायक पुरुष-विशेषस्तत्स० हे नोदद ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य–सुख, ददात्विति शेष । इदमाशीर्वचनम्। अत्र सप्तसु अर्थेषु नोददशब्द प्रेरणादायको ज्ञेय । हे अ ! नोदद ! ते–त्वया सौख्य दीयतामित्यर्थात् अर्थप्रकरणाद् वा गम्यम्। अत्र युष्मच्छब्दस्य तृतीयैकवचने ते इत्यादेश । यदुक्तम्—

"नः पुनर्बन्धबुद्धयोः" इति (एकाक्षर०) वचनात् अन–अबन्धः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते २ ॥१०॥ इमानि [1]प्रियबन्धाऽप्रियबन्धयोर्वचनानि । पूर्व १० मी० २० ॥

(लाजाः! नो ददते सौख्यम्*)

एव हे लाजा ! ५ व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । नो–बुद्धोऽवगततत्त्व सौख्यं १ असौख्यं ५२ ददते । इमानि ज्ञानिमूर्खयोर्वचनानि २ ॥ १० ॥ पूर्व २० मी० ३० ॥

(लाजा.! ना उ ददते सौख्यम्*)

हे लाजा.! ५ उ इति आमन्त्रणे । ना–पुमान् सौख्य १ असौख्य २ च ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १० ॥ पूर्व ३० मी० ४० ॥

(लाजा.! नो दद ! तेसौख्यम्)

एव लाजा ! राजा ! वा ५ यूय तेसौख्य–लक्ष्मीकामसुख नो–न दद ५ । एव नो न दद ? अपि तु अदद्ध्वमित्यर्थ ॥ १० ॥ पूर्व ४० मी० ५० ॥ सर्व० ॥ ९२७ ॥

ल-अ–अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ९२८–९३३ ॥

"ल इन्द्रे चलने स्मृत" इति तिलकानेकार्थवचनात् लेन–चलनेन गत्या अस्य–वायो अजा –क्षेपका लाजा 'विशेषणाद् विशेष्यप्रतीते' (इति न्यायात्) लाजा –अश्वा न –असभ्य १ अस्माक २ वा नो–न सौख्य १ असौख्य २ वा ददते । इद प्रियाश्वाना तद्विपरीताना च पुरुषाणा वचन ॥ ६ ॥ सर्व० ॥ ९३३ ॥

ल-अ-आ जा! नो ददते सौख्यम्* ॥९३४–९३५ ॥

ले–आकाशे अतन्ति–गच्छन्ति अटन्तीति वा ला एवविधा आ –चन्द्रा लाजा । हे जा !–हे जेतार ! पुरुषा ! लाजा नो–न सौख्य ददते । इद विरहिण्या वचनम् । एव नो–न असौख्य ददते । इद सयोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्व० ॥ ९३५ ॥

राजा नो ददते अ सौख्यम्* ॥ ९३६–९६८ ॥

अः–कृष्ण न –असभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य १ असौख्य २ च ददते । किं० अ ? 'राजा' स्वामी ॥४॥ एव शिव१वायु२ब्रह्म३चन्द्र४अग्नि५वाचकेनाऽपि अशब्देन सम प्रत्येक ४ अर्था कार्या । यत्र स्वाम्यर्थो न सम्भवति तत्र राजते शोभते इति कर्तव्यम् । तत पञ्चगुणिता चत्वारो जाता २० ॥ पूर्व ४ मी० २४ ॥ सर्व० ॥ ९५६ ॥ एव अर्हत्१सिद्ध२वाचकेनाऽपि अनिरुद्ध(३)वाचकेनाऽपि अशब्देन सम प्रत्येक चत्वार चत्वारोऽर्था कार्या । त्रिगुणिता जाता १२ ॥ सर्व० ॥ ९६८ ॥

---

१ 'प्रियबन्धाबन्धयो' इति ग–घ–पाठ । २ नो–न ३ वा इति प्रतिभाति ।

राजा नः अदतत इः सौख्यम् ॥ ९६९–९८९ ॥

इः–कामः न•–असभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्य अददत–अदात् । किं० इ• ? 'राजा' रञ्जयति कामिजनमनासीति राजा । राजते वा राजा । एव इ•–काम न –अस्माकं सौख्यं अददत ? अपि तु नेति काक्वा व्याख्येयम् । आरक्तविरक्तयोर्वचनमेतत् । एव अस्य–ईश्वरस्य अपत्यं इ –विनायक १ एव अस्य–वायो• अपत्य इ•–हनुमान् पवनपुत्रत्वात् तस्य २, एव अस्य–चन्द्रस्य अपत्यं इ –बुध ३, एव अस्य–अग्ने अपत्यं इ.–अग्निपुत्र ४ एव अस्य–गरुडस्य अपत्य इ –गरुडपुत्र• ५, एव अस्य अर्हतोऽपत्यं इ.–गणधरादिः ६ इत्यर्थवाचिनाऽपि इशब्देन सम प्रत्येक त्रय त्रयोऽर्था कार्या• । जाता षड्भिर्गुणिता १८ । पूर्व ३ मी० २१ । अर्थयोजना स्वयं कार्या । अत्र सर्वत्र विसर्गलोप चित्रादित्वात् न दोषाय ॥ सर्वे० ॥ ९८९ ॥

राज ! आ नः अददत ई• सौख्यम् ॥ ९९०–१००४ ॥

हे राज ! हे लाज ! वा । पूर्वोक्तार्थपञ्चकमध्ये कस्यापि सम्बोधनम् । आ इति सम्बोधने पादपूरणे वा । ई –लक्ष्मी नः–असभ्य १ असाक २ वा सौख्य अददत–ददते स्म । इद तथाविधपुरुष प्रति लक्ष्मीवाञ्छकाना वचनम् । एव न –असाक सौख्यं अददत ? अपि तु न इति काक्वा व्याख्येयम् । अर्था• ३ । एव भूमि१मदिरा२मोह३ महानन्द ४ वाचिनाऽपि ईशब्देन सम अर्थत्रय २ कार्यम् । जाता• १२ ॥ पूर्व ३ मी० १५ ॥ सर्वे० १००४ ॥

卐 卐 卐 卐

॥ ऐं श्रीसर्वज्ञाय नम ॥

अथ पुन• प्रकारान्तरेण खण्डनया अर्थानाह—

राजा अ ! नोदद ! ते सौख्यम् ॥ १–१४० ॥

अटति अतति वा अ•, कायति कामयते वा क , भातीति भ–नक्षत्रं इति 'क्वचित्' (सिद्ध० ५–१–१७१) सूत्रे बृहद्वृत्तिव्याख्यानात् अटति–अतति–सतत गच्छति ससारे इति अ –प्राणी अर्थात् कश्चिन्नरादि तत्सम्बोधन हे अ ! । अथास्यैवासाधारणविशेषणमाह–हे नोदद ! नोदन नोद –प्रेरण भो त्वमिद कार्यं कुर्वित्यादिरूप त ददातीति नोदद । 'असाधारणविशेषणात् विशेष्यप्रतीते ' इति न्यायात् एवविध कोऽपि प्रेरणादायकं पुरुषविशेषस्तत्स० हे नोदद ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य–सुख, ददात्विति शेष । इदमाशीर्वचनम् । अत्र सप्तसु अर्थेषु नोददशब्द प्रेरणादायको ज्ञेय । हे अ ! नोदद ! ते–त्वया सौख्य दीयतामित्यर्थात् अर्थप्रकरणाद् वा गम्यम् । अत्र युष्मच्छब्दस्य तृतीयैकवचने ते इत्यादेश । यदुक्तम्—

"वैपरीत्यविधानेन, नियमो नेष्यते बुधैः ।
अत सर्वविभक्तीना, भवन्ति वमनसादयः ॥'

इत्यादि । तथा—"गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणा" (मेघदूते पू० श्लो० ७) इत्यादि महाकविश्रीकालिदासप्रयोगदर्शनाच्च । अथवा "ते मे त्वया मयाऽर्थे सातत्येऽपि नित्यसहार्थयोरपि" इति अव्ययवृत्तिव्याख्यानात् ते इति त्वयाऽर्थे निपात । एवमग्रेऽपि सदाऽनुसर्तव्यम् । कि० त्वया? 'राजा' राजते इति राट् तेन राजा २ । हे अ! नोदद! ते–त्वया राजा सौख्य नीयतामिति क्रियापदमर्थाक्षेपात् लभ्यम् । अत्र 'णीञ् प्रापणे' (पा० धा० ९०१) इत्यस्य धातोर्द्विकर्मकत्वात् कर्मद्वयम् ॥ ३ ॥ हे अ! नोदद! ते–तव राजा सौख्य, ददात्विति शेष । इदमप्याशीर्वचनम् ॥ ४ ॥ हे अनोदद! ते–तव राजा–भवदीयो नृप' सौख्य, दत्तामिति शेष ॥ ५ ॥ हे अ! नोदद! ते–तव राजा सौख्यं वर्तते, सौख्यहेतुत्वात् सौख्यकारकत्वात् तदभेदकत्वेन सौख्यमेव, मुखचन्द्र इत्यादि कविशिष्यो(क्षो?)दाहरणात् ॥६॥ हे अ! नोदद! ते–तव राजा–भवदीयो नृप सौख्य साक्षात् सौख्यमेव, ममेति शेष ॥ ७ ॥ एव नञ्पूर्वेणापि प्रेरणादायकवाचिनोददपदेन पूर्वविधिना सप्तार्था कार्या । यथा–हे अ! अनोदद!–हे अप्रेरणादायक! ते–तुभ्य राजा–नृपति. सौख्य–सुख, ददातु इति शेष । इत्यादि व्युत्पत्तिरर्थयोजना च स्वय कार्या । सर्वे० ॥ १४ ॥

नोदन नोद –प्रेरण त दयते–पालयतीति नोदद –प्रेरणापालकः । अत्र हि केनापि कस्मैचित् प्रोक्तम्–भो महानुभाव! सुपात्राय दान देहीति प्रेरणा चक्रे । ततस्तेनापि परमहितोपदेशत्वात् तथैवाकारितरां तस्मात् सोऽपि नोदद इत्युच्यते तत्स० हे नोदद! अ इति अत्रापि विशेष्यसम्बोधनपद कार्यम् । यथा—हे अ! हे नोदद!–प्रेरणापालक! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददात्वित्यादि दिग्मात्रेणापि प्रेरणापालकवाचिनोददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वेण च पूर्ववत् १४ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ २८ ॥ अत्र राजा अ! अनोदद! ते सौख्य इत्यत्र पदमध्ये वारद्वय "सवर्णे दीर्घ सह" (सारस्वते सू० ५२) इति सूत्र स्मरणीयम् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र ज्ञातव्यम् ॥ २८ ॥

---

१ इद तु तृतीय चरण, सम्पूर्ण पद्य तु यथा—

सन्तप्ताना त्वमसि शरण तत् पयोद! प्रियायाः
सन्देश मे हर धनपतिक्रोधविश्लेषितस्य ।
गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणा
बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या ॥७॥"

२ 'त्वया गन्तव्येत्यर्थ' इति श्रीमल्लिनाथा टीकायाम् ।

३–४ 'वाचिना वृद०' इति ग–घ–पाठ ।

नोदं–प्रेरणं विवक्षितरूपं द्यति–खण्डयतीति सोऽपि नोददः–प्रेरणखण्डकः । केनापि कस्मैचिदुक्त यदुत भो देवानुप्रिय ! यत्यादिभ्यो दान देहीति । ततस्तेनारुचित[1] तदीयवचनेन न कृतं तस्मात् सोऽपि नोदद । तत हे अ ! हे नोदद ! ते–तुभ्यं राजा सौख्य ददातु इत्यादि प्रकारेण पूर्ववदत्रापि १४ अर्था प्रेरणखण्डकवाचिनोददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वेण च कार्या । सर्वे० ॥ ४२(२?) ॥

नोदन नोद –प्रेरण तेन तत्र दो–दान यस्य यस्मात् यस्मिन् वा सोऽपि नोदद', यो हि स्वयमदाता सन् परप्रेरणया दान ददाति सोऽपि नोदद इत्युच्यते । तत हे अ ! हे नोदद ! ते–तुभ्य राजा–नृपति· सौख्य ददातु इत्यादिना प्रकारेणापि १४ अर्था प्रेरणा-दानवाचिनोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्या· । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । अत्र दो दानवाचको ज्ञेय । यदुक्तं श्रीविश्वशम्भुनाममालाया (श्लो० ६७)—

"दो दाने पूजने क्षीणे, दानशौण्डे च पालके ।
देवे दीप्तौ दुराधर्षे"

इत्यादि । सुधाकलशोऽप्याह (श्लो० २४–२५)–

"दो दाने दायकेऽपि च ।
दाने दातरि दा केचित् विदुर्दा छेदबन्धयो "

इत्यादि । एवमग्रेऽपि यत्र कुत्रापि यदर्थवाचिनोदशब्दस्य कार्यं स्यात् तत्र सर्वत्रापि एतस्मात् स्थलात् तदर्थवाची दशब्दोऽनुसर्तव्य । सर्वे अर्था· ॥ ५६ ॥

नोद –प्रेरण तेन तस्मात् तस्मिन् वा द'–पूजन यस्मात् यस्य यस्मिन् वा सोऽपि नोदद । यो हि परप्रेरणया गुर्वादीन् पूजयति (सोऽपि नोददः) । तत हे नोदद ! अ ! ते–तुभ्य राजा–नृपति' सौख्य ददातु इत्यादि पूर्ववदत्रापि १४ अर्था प्रेरणापूजनवाचिना नोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्या । सर्वे० ॥ ७० ॥

नोदे–प्रेरणे द –क्षीणोऽशक्तो नोदद , यो हि प्रेरण कर्तुमतीवाशक्तो वृद्धावस्था प्राप्त इत्यर्थ , तत्स० नोदद ! । अ ! ते–तुभ्यं राजा सौख्य ददातु इत्यादिना पुनरपि १४ अर्था प्रेरणक्षीणवाचिना नोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्या । सर्वे० ॥ ८४ ॥

नोद –प्रेरण तेन तस्माद् वा दो–दानशौण्ड , यो हि स्वय कीकट सन् परप्रेरणया दानशौण्डो भवति सोऽपि नोदद इत्युच्यते, तत्स० हे नोदद ! अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि १४ अर्था प्रेरणादानशौण्डवाचिनोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्या । सर्वे० ॥ ९८ ॥

नोद –प्रेरण तेन तस्माद् वा द –पालक , य सोऽपि नोदद । यो हि स्वयं परम-पालयन् त्वममु प्रतिपालयेति परप्रेरणया पर पालयति सोऽपि नोदद इत्युच्यते, ततस्तत्स०

---

1 दरिद्र । उक्त च अभि० (का० ३, श्लो० २२)–दरिद्री दुर्विधो दु स्थो दुर्गतो नि स्वकीकटौ ।

"वैपरीत्यविधानेन, नियमो नेष्यते बुधैः ।
अतः सर्वविभक्तीनां, भवन्ति वसनमादयः ॥'

इत्यादि । तथा—"गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणा" (मेघदूते पू० श्लो० ७) इत्यादि महाकविश्रीकालिदासप्रयोगदर्शनाच्च । अथवा "ते मे त्वया मयाऽर्थे ज्ञातव्येऽपि नित्यसहार्थयोरपि" इति अव्ययवृत्तिव्याख्यानात् ते इति त्वयाऽर्थे निपात । एवमग्रेऽपि सदाऽनुसर्तव्यम् । किं० त्वया ? 'राजा' राजते इति राट् तेन राजा २ । हे अ ! नोदद ! ते-त्वया राजा सौख्य नीयतामिति क्रियापदमर्थाक्षेपात् लभ्यम् । अत्र 'णीञ् प्रापणे' (पा० धा० ९०१) इत्यस्य धातोर्द्विकर्मकत्वात् कर्मद्वयम् ॥ ३ ॥ हे अ ! नोदद ! ते-तव राजा सौख्य, ददात्विति शेष । इदमप्याशीर्वचनम् ॥ ४ ॥ हे अनोदद ! ते-तव राजा-भवदीयो नृप सौख्य, दत्तामिति शेष ॥ ५ ॥ हे अ ! नोदद ! ते-तव राजा सौख्यं वर्तते, सौख्यहेतुत्वात् सौख्यकारकत्वात् तदभेदकत्वेन सौख्यमेव, मुखचन्द्र इत्यादि कविशिष्यो(क्षो ?)दाहरणात् ॥६॥ हे अ ! नोदद ! ते-तव राजा-भवदीयो नृप सौख्य साक्षात् सौख्यमेव, ममेति शेष ॥ ७ ॥ एव नञ्पूर्वेणापि प्रेरणादायकवाचिनोददपदेन पूर्वविधिना सप्तार्था कार्या । यथा-हे अ ! अनोदद !-हे अप्रेरणादायक ! ते-तुभ्य राजा-नृपति सौख्य-सुख, ददातु इति शेष । इत्यादि व्युत्पत्तिरर्थयोजना च स्वय कार्या । सर्वे० ॥ १४ ॥

नोदनं नोद -प्रेरण त दयते-पालयतीति नोदद -प्रेरणापालक । अत्र हि केनापि कस्मैचित् प्रोक्तम्-भो महानुभाव ! सुपात्राय दान देहीति प्रेरणा चक्रे । ततस्तेनापि परमहितोपदेशत्वात् तथैवाकारितरा तस्मात् सोऽपि नोदद इत्युच्यते तत्स० हे नोदद ! अ इति अत्रापि विशेष्यसम्बोधनपद कार्यम् । यथा—हे अ ! हे नोदद !-प्रेरणापालक ! ते-तुभ्य राजा-नृपति सौख्य ददात्वित्यादि दिग्मात्रेणापि प्रेरणापालकवाचिनोददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वेण च पूर्ववत् १४ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ २८ ॥ अत्र राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्य इत्यत्र पदमध्ये वारद्वय "सवर्णे दीर्घ सह" (सारस्वते सू० ५२) इति सूत्र स्मरणीयम् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र ज्ञातव्यम् ॥ २८ ॥

---

१ इद तु तृतीय चरण, सम्पूर्ण पद्य तु यथा—

सन्तप्तानां त्वमसि शरण तत् पयोद ! प्रियायाः
सन्देश मे हर धनपतिक्रोधविश्लेषितस्य ।
गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणा
बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या ॥७॥"

२ 'त्वया गन्तव्येत्यथ' इति श्रीमल्लिनाथा टीकायाम् ।

३-४ 'वाचिना वद०' इति ग-घ-पाठ ।

अनः—शकट दयते—पालयति इति अनोद·—शकटपालक', तं प्रति अर्थाक्षेपात् द्रव्यादि ददातीति अनोदद' । अत्रापि मर्यादा कृता—यो मम शकट पालयति—रक्षति तस्याह धनादिक दद्मि । ततः केनापि शकट पालितं, ततस्तेनापि तस्य धनादि दत्तं, तत् सोऽप्यनोदद उच्यते, तत्स० हे अनोदद! । हे अ!—हे प्राणिन्! ते—तुभ्य इत्यादि ७ अर्था' । सर्वे० ॥ १६८ ॥

अन'—शकट पालयतीति अर्थसामर्थ्याद् धातूनामनेकार्थत्वाद् वा बलाद् रक्षतीति अनोद', तमपि द्यति—खण्डयति य· सोऽप्यनोदद· । अत्र हि केनापि कस्यापि मन्दिरायां निजशकट रक्षणाय मुक्तमासीत्, तत' कियत्कालान्तरेण शकटस्वामिना तत्पार्श्वाच्छकट याचित, ततस्तेन जातलोभेन रक्षित, न तु दत्तम्, ततस्तेन रुष्टेन स मारित, तस्मात् सोऽप्यनोदद उच्यते, तत्स० हे अनोदद! । हे अ!—प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्थाः शकटरक्षकमारकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ १७५ ॥

अन—शकट द्यति—खण्डयति इति अनोद, तमपि दयते—पालयतीति अनोदद । अत्रापि केनापि केलिप्रियेण प्रोक्तम्—भो बलिष्ठ! यद्येतत् शकट निजबलेन भङ्क्षि (भनक्षि?) तदाऽह यावज्जीव पूर्वोक्तप्रकारेण त्वा पालयामि, ततस्तेन शकट भग्न, ततस्तेनापि स पालित', तस्मात् सोऽप्यनोदद उच्यते तत्स० इत्यादि ७ अर्था· शकटखण्डकपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या' । सर्वे० ॥ १८२ ॥

अन—शकट द्यति—खण्डयति इति अनोद—शकटखण्डक', तमपि द्यति—खण्डयतीति अनोदद । अत्रापि केनापि शकटप्रियेण निजद्वेषिण प्रत्युक्तम्—यदि त्वं शकटं भङ्क्ष्यसि तदाऽह त्वामपि हनिष्यामि । ततस्तेन चटितप्रबलप्रकोपेन तच्छकट भग्नम् । ततस्तेनापि स मारित, तत्स० हे अनोदद! । अ!—प्राणिन्! ते—तुभ्य राजा—नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था· शकटभञ्जकमारकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ १८९ ॥

अन—शकट ददातीति अनोद', तस्मै दो—दान यस्य सोऽप्यनोदद', तत्स० हे अनोदद! । हे अ!—प्राणिन्! ते—तुभ्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि ७ पूर्ववत् कार्याः । अर्थयोजनादिकमपि स्वय कार्यम् । सर्वे० ॥ १९६ ॥

अनोद—शकटदायक, तस्य तस्मै वा द—पूजन यस्य सोऽप्यनोदद इत्युच्यते, तत्स० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था पूर्ववत् कार्या । सर्वे० ॥ २०३ ॥

अनोद—शकटदायक स चासौ द—क्षीणश्च अनोदद तत्स० हे अनोदद! हे अ!—प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था पूर्ववत् कार्या । सर्वे० ॥ २१० ॥

---

१ 'मन्दिरे' इति ख-पाठ । २ 'मन्दिर मन्दिरा कुटि' इति श्रीशब्दरत्नाकरे (का० ४, श्लो० ३४) । ३ 'पश्चात्' इति ग-घ-पाठ' ।

हे नोदद ! अ !–प्राणिन् ! इत्यादि विधिना १४ अर्था प्रेरणापालकवाचिना नोददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ११२ ॥

नोदे–प्रेरणे दो–देवो यस्य सोऽपि नोदद । यस्य हि देवोऽपि कार्यावसरे त्वमेवं कुर्विति प्रेरण करोति एवविधो य कोऽपि, अथवा नोदे–प्रेरणे द इव–देव इव य स] यो हि देववत् प्रेरणा विधत्ते तत्स० हे नोदद ! अ !–प्राणिन् ! इत्याद्यर्था १४ पूर्ववदत्रापि एतदर्थद्वयवाचिना नोददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १२६ ॥

[1](नोद –प्रेरण तेन तस्मिन् वा दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि नोदद' । यो हि परप्रेरणया दीप्तिमानित्यर्थ । तत्स० हे नोदद ! अ !–प्राणिन् ! इत्यादि १४ अर्था । पुनरपि प्रेरण-दीप्तिवाचिना नोददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १४० ॥)

अथ पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्यम्* ॥ १४१–६२२ ॥

अन –शकट ददातीति अनोद –शकटदाता त अनोदं–शकटदातार प्रति ददातीति अर्थाक्षेपात् मूल्य यच्छतीति अनोदद इत्युच्यते । अत्र हि केनचित् शकटार्थिना प्रोक्त यदुत भो लोका ! यो मह्य शकट ददाति तस्मै अह मूल्य यथायोग्य दद्मि । तत केनापि तस्मै शकट दत्त ततस्तेनापि तस्य मूल्य दत्तम्, तस्मात् सोऽनोदद इत्युच्यते, तत्स० हे अनोदद ! अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था शकट-दातृदायकवाचिना अनोददपदेन कार्या । सर्वे० ॥ १४७ ॥

अन –शकट ददातीति अनोद , तमपि दयते–पालयतीति अनोदद । अत्रापि केनचित् पथिश्रान्तेन प्रोक्तम्–यो हि मम श्रान्तस्य निषीदनाय शकट ददाति तमह याव-ज्जीव पालयामि । यावदह अय चाजीवावस्तावदेन धनधान्यद्रव्याद्यवष्टम्भदानेन निर्वाह-यामि । तत केनापि दत्तमन तस्य, ततस्तेनापि स पालित , तस्मात् सोऽनोदद उच्यते तत्स० हे अनोदद ! अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था शकट(दातृ)पालकवाचिना अनोददपदेन कार्याः ॥ १५४ ॥

अन –शकट ददातीति अनोद –शकटदाता, तमप्यनोद द्यति–खण्डयतीति अनोदद । अत्र हि केनापि कारणेन केनापि राज्ञा इति मर्यादा कृता यदुत य कोऽपि कस्मैचिदपि शकट दास्यति तमह हनिष्यामि, ततोऽवगणिततद्वचनेन केनापि शकट कस्मैचिद् दत्त, ततो जातप्रबलकोपेन तेन स मारित , तस्मात् सोऽप्यनोदद इत्युच्यते, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि अर्था ७ शकटदातृमारक-वाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ १६१ ॥

---

१ '१४०' इति ख–पाठ । २ धनुश्चिह्नान्तगत पाठ ख–प्रतौ नास्ति । ३ 'अत्रापि' इति ख–पाठ ।
४ 'पालयते' इत्यधिक ख–पाठ ।

अनोदः-शकटखण्डक स चासौ द-पालक अथवा तस्य दः-पालकः, तत्स० हे अनोदद ! हे अ[1]-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था शकटखण्डकपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २९४ ॥

अनोद-शकटखण्डक कोऽप्येवंविधो वलिष्ठः, तद्वद् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० इत्यादि ७ अर्था शकटखण्डकदीप्तिवा० कार्या । सर्वे० ॥ ३०१ ॥

अथ पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

अनः-शकट अर्थात् शकटरूप दैत्य (त) द्यति-खण्डयति इति अनोदो-नारायणः। एवं अग्रेऽपि नारायणवाचि अनोदशब्दस्य व्युत्पत्ति कार्या । त दयते-पालयतीति अनोदद अर्थान्नन्दगोकुली । तेन हि वाल्यावस्थाया हरिः पालितो-निजगृहे रक्षित पुत्रवदिति श्रुति । सम्बन्धस्तु शास्त्रान्तरादवसेय । तत्सम्बोधन हे अनोदद ! हे अ[1]-प्राणिन् ! ते-तुभ्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था नन्दगोकुलिवाचिनाऽनोददपदेन केवलेन कार्या । अत्र 'अ' इति विशेष्य(?) पूर्ववद् गण्यम् । तत तेआदेशस्यावैषम्यम् । सर्वे० ॥३०८॥

अनोदवत्-नारायणवत् दो-दान यस्य सोऽप्यनोददस्तत्स० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्था नारायणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३१५ ॥

अनोदो-नारायणस्तस्य तस्मिन् वा द-पूजन यस्य सोऽप्यनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ[1]-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः नारायणपूजनवाचिना अनोददपदेन के० कार्या सर्वे० ॥ ३२२ ॥

अनोदवत्-नारायणवत् दो-दानशौण्डो य सोऽप्यनोदद, तत्स० इत्यादि ७ अर्था नारायणदानशौण्डवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३२९ ॥

अनोद एव-नारायण एव दो-देवो यस्य सोऽप्यनोदद, तत्स हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्था नारायणदेववाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३३६ ॥

अनोदवत्-नारायणवत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ[1]-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था नारायणदीप्तिवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३४३ ॥

अनोदवत्-नारायण इव ददाति अर्थाद् दान यच्छतीति अनोदद, एवविधः कोऽपि दाता, तत्स० इत्यादि ७ अर्था नारायणसमदायकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३५० ॥

अनोदो-नारायणस्तद्वद् दयते अर्थाद् दयावत्त्वेन परप्राणान् रक्षतीति अनोददः, तत्स० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्था नारायणपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३५७ ॥

---

१ 'अभयदान' इति ख-पाठ ।

अनोद -शकटदायकः स चासौ दो-दानशौण्डश्च अनोददः, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था पूर्ववत् कार्या । सर्वे० ॥ २१७ ॥

अनोदः-शकटदायकः, स चासौ द-पालकश्च अनोददः, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-हे प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटदायकपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २२४ ॥

अनोद -शकटदायक, तद्वत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-हे प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटदायकदीप्तिवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २३१ ॥

अन -शकट दयते-पालयतीति अनोद, तस्मै दो-दान यस्य सोऽप्यनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था शकटपालकदानवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २३८ ॥

अनोदाय-शकटपालकाय द -पूजन यस्य सोऽप्यनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था शकटपालकपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २४५ ॥

अनोद-शकटपालक, स चासौ द -क्षीणश्च अनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था शकटपालकक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २५२ ॥

अनोद -शकटपालक, स चासौ दो-दानशौण्डोऽनोदद, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था शकटपालकदानशौण्डवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २५९ ॥

अनोद -शकटपालक एवविध कोऽपि, तद्वद् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददस्तत्स० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटपालकदीप्तिवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २६६ ॥

अनोद -शकटखण्डक, तस्मै दो-दान यस्य सोऽप्यनोददस्तत्स० इत्यादि ७ अर्था शकटखण्डकदानवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २७३ ॥

अनोद -शकटखण्डक तस्मै तस्य तस्मात् तस्मिन् वा द -पूजन यस्य सोऽप्यनोददस्तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था शकटखण्डकपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २८० ॥

अनोद -शकटखण्डक, स चासौ द -क्षीण अनोददः, तत्स० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्था शकटखण्डकक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २८७ ॥

अनोदो–हरिप्रेरणं तस्य द॰–पालको य॰ सोऽप्यनोददः, तत्स॰ हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था॰ हरिप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन के॰ कार्या॰। सर्वे॰ ॥ ४४१ ॥

अनोदो–हरिप्रेरण तेन दो–दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स॰ हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था॰ हरिप्रेरणदीप्तिवाचिना अनोददपदेन के॰ कार्या। सर्वे॰ ॥ ४४८ ॥

एव "अ शिवे केशवे वायौ" (विश्व॰ श्लो॰ ५) इत्याद्युक्तत्वात् यथा विष्णुवाचिना अशब्देन समं पूर्वं ३६४(५?) अर्थेभ्य आरभ्य ४४८ अर्थान् यावत् ये ८४ अर्था कृतास्तथा शिवावाचिना अशब्देनापि ८४ अर्था कार्या॰। यथा अ॰–शिवस्तद्वन्नोद–प्रेरण–ददातीति अनोददः, तत्स॰ हे अनो॰ हे अ!–हे प्राणिन्! ते–तुभ्य राजा–नृपति॰ सौख्य ददातु इत्यादिविधिना ८४ अर्था पूर्ववत् कार्या। अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या। सर्वे॰ ॥ ५३२ ॥

एव अर्हद्वाचिनाऽपि अशब्देन सम पूर्ववत् ८४ अर्था कार्याः। अ–अर्हन् तद्वन्नोद–प्रेरणं धर्मोपदेशरूपं लोकाना ददातीति अनोदद–अम्बडादि॰, तत्स॰ हे अनोदद! हे अ!–हे प्राणिन्! ते–तुभ्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि॰ सर्वे॰ ॥ ६१६ ॥

अः–विधिः तस्मै तस्य तत्र वा नोद–प्रेरण ददाति सोऽप्यनोदद॰, एवविध॰ कोऽपि। अर्थयोजना स्वय कार्या तत्स॰ हे अनोदद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था॰ विधिप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या। सर्वे॰ ॥ ६२३ ॥

राजा अ! आ-नोद-द! ते सौख्यम् ॥ ६२४–७५६ ॥

आ–विधिस्तद्वन्नोद–प्रेरण ददातीति सोऽप्यानोदद तत्स॰ हे आनोदद! हे अ!–प्राणिन्! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदायकवाचिना[1] आनोददपदेन केवलेन कार्या। सर्वे॰ ॥ ६३० ॥

आवत् नोद–परकृत प्रेरण द्यति–खण्डयति सोऽप्यानोदद॰ तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था विधिसमप्रेरणखण्डकवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्या। सर्वे॰ ॥ ६३७ ॥

आनोद–विधिप्रेरण दयते–पालयतीति सोऽप्यानोदद॰ तत्स॰ इत्यादि ७ अर्थाः विधिप्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्या। सर्वे॰ ॥ ६४४ ॥

आनोद–विधिप्रेरण द्यति–खण्डयति सोऽप्यानोदद, विध्याज्ञाविराधक इत्यर्थः, तत्स॰ हे आनोदद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणविराधकवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्या। सर्वे॰ ॥ ६५१ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन तस्माद् वा दो–दान यस्य सोऽप्यानोदद, यो हि स्वयमदाता सन् विधिप्रेरणया ददातीति तत्स॰ हे आनोदद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदानवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्या। सर्वे॰ ॥ ६५८ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन तस्माद् वा द–पूजन यस्य सोऽप्यानोदद, तत्स॰ हे

१ 'भाचिना' इत्यधिक रा-पाठश्चिन्तनीय।

अनोदो–नारायणस्तद्वत् द्यति अर्थादरीन् खण्डयतीति सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था: पूर्ववत् कार्याः। सर्वे० ॥ ३६४ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

अः–कृष्णः तद्वन्नोद–प्रेरण ददातीति अनोदद, तत्सं० हे अनोदद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था कृष्णप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः। एवमग्रेऽपि अनोददशब्दस्य यथासम्भव व्युत्पत्तिः कार्या। सर्वे० ॥ ३७१ ॥

अः–कृष्णस्तद्वन्नोद अर्थात् परकृततिरस्काररूप प्रेरण द्यति–खण्डयतीति अनोदद तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था कृष्णप्रेरणखण्डकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः। सर्वे० ॥ ३७८ ॥

अः–कृष्णः तद्वन्नोद अर्थात् प्रेरण अर्हत्प्रणीतधर्मोद्यमरूप दयते–पालयतीति अनोदद तत्सं० हे अनोदद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था कृष्णप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या। सर्वे० ॥ ३८५ ॥

अनोदो–हरिप्रेरण भो त्वमिद कार्यं कुर्वित्यादिरूप, त ददातीति अनोदद तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ३९२ ॥

अनोद–हरिप्रेरण दयते–पालय[ती]ति य सोऽप्यनोदद, तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ३९९ ॥

अनोद–हरिप्रेरण द्यति–खण्डय[ती]ति य सोऽप्यनोदद, हर्याज्ञाखण्डक कश्चिदित्यर्थ, तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हर्याज्ञाखण्डकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ४०६ ॥

अनोदेन–हरिप्रेरणेन दो–दान यस्य सोऽप्यनोदद। यो हि स्वय दानमददत् हरिप्रेरणया ददातीति ततस्तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ४१३ ॥

अनोदो–हरिप्रेरण तेन द–पूजन स्वमिम पूजयेति पूजास्वरूप यस्य सोऽनोदद। यो हि स्वय गुर्वादीनपूजयन्नपि हरिप्रेरणया पूजयतीति तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणपूजनवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ४२० ॥

अनोद–हरिप्रेरण तत्र द–क्षीण अर्थात् तत्कर्तुमक्षम, तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणक्षीणवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ४२७ ॥

अनोदो–हरिप्रेरण तेन दो–दानशौण्डो य सोऽप्यनोदद। यो हि स्वयमदाता सन् हरिप्रेरणया दानशौण्डो भवति तत्सं० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणदानशौण्डवाचिना अनोददपदेन के० कार्या। सर्वे० ॥ ४३४ ॥

---

१ 'रणेन यो ददा०' इति ख–पाठ। २ 'पूजारूप' इति ग–घ–पाठ।

अनोदो–हरिप्रेरण तस्य दः–पालको य सोऽप्यनोदद', तत्स० हे अनोदद! इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ४४१ ॥

अनोदो–हरिप्रेरण तेन दो–दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोदद', तत्स० हे अनोदद' इत्यादि ७ अर्था हरिप्रेरणदीप्तिवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ४४८ ॥

एव "अ शिवे केशवे वायौ" (विश्व० श्लो० ५) इत्याद्युक्तत्वात् यथा विष्णुवाचिना अशब्देन सम पूर्वं ३६४(५?) अर्थेभ्य आरभ्य ४४८ अर्थान् यावत् ये ८४ अर्था कृतास्तथा शिवावाचिना अशब्देनापि ८४ अर्था कार्या । यथा अ –शिवस्तद्वन्नोद–प्रेरण–ददातीति अनोददः, तत्स० हे अनो० हे अ '–हे प्राणिन्! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादिविधिना ८४ अर्था पूर्ववत् कार्या । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या। सर्वे० ॥ ५३२ ॥

एवं अर्हद्वाचिनाऽपि अशब्देन समं पूर्ववत् ८४ अर्था कार्याः । अ –अर्हन् तद्वन्नोद–प्रेरणं धर्मोपदेशरूपं लोकाना ददातीति अनोदद –अम्बडादि', तत्स० हे अनोदद ' हे अ !–हे प्राणिन्! ते–तुभ्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि० सर्वे० ॥ ६१६ ॥

अः–विधिः तस्मै तस्य तत्र वा नोद–प्रेरण ददाति सोऽप्यनोदद , एवविध कोऽपि । अर्थयोजना स्वय कार्या तत्स० हे अनोदद! हे अ '–प्राणिन् ' इत्यादि ७ अर्था' विधिप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ६२३ ॥

राजा अ! आ-नोद-द! ते सौख्यम् ॥ ६२४–७५६ ॥

आ–विधिस्तद्वन्नोद–प्रेरण ददातीति सोऽप्यानोदद तत्स० हे आनोदद ' हे अ '–प्राणिन्! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदायकवाचिना आनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ६३० ॥

आवत् नोद–परकृत प्रेरण द्यति–खण्डयति सोऽप्यानोदद' तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिसमप्रेरणखण्डकवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६३७ ॥

आनोद–विधिप्रेरण दयते–पालयतीति सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था' विधिप्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६४४ ॥

आनोद–विधिप्रेरण द्यति–खण्डयति सोऽप्यानोदद , विध्याज्ञाविराधक इत्यर्थ', तत्स० हे आनोदद ' हे अ '–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणविराधकवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६५१ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन तस्माद् वा दो–दान यस्य सोऽप्यानोदद , यो हि स्वयमदाता सन् विधिप्रेरणया ददातीति तत्स० हे आनोदद! हे अ '–प्राणिन्! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदानवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६५८ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन तस्माद् वा द –पूजन यस्य सोऽप्यानोदद , तत्स० हे

१ 'आचिना' इत्यधिक ख–पाठश्चिन्तनीय ।

आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणपूजनवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६६५ ॥

आनोदो-विधिप्रेरण तेन दो-दानशौण्डो य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदानशौण्डवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६७२ ॥

आनोदस्य-विधिप्रेरणस्य द -पालक सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ६७९ ॥

आनोदो-विधिप्रेरण तेन दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदीप्तिवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६८६ ॥

एव आचार्यवाचिना आशब्देनापि सम ब्रह्मवाचिआशब्दवत् ७० अर्था कार्या । आ-आचार्यस्तद्वन्नोद-प्रेरण धर्मोपदेशरूप ददातीति आनोदद , तत्स० हे आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ते-तुभ्य राजा-नृपति सौख्य ददातु इत्यादि । सर्वे० ॥ ७५६ ॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्यम् ॥ ७५७-२१४७५ ॥

नोदन नोद -प्रेरण, न नोद अनोद , तेन अनोदेन ददातीति अनोदद । यो हि प्रेरणमन्तरेण स्वयमेव दानादि ददातीति तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्य राजा-नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था पूर्ववदत्रापि अप्रेरणदायकवाचिना अनोददशब्देन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ७६३ ॥

एव अनोदेन-प्रेरणमन्तरेण दयते-परान् पालयतीति सोऽप्यनोदद , तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ७७० ॥

अनोदेन-प्रेरणाभावेन द्यति-शत्रून् खण्डयतीति अनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणखण्डकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या सर्वे० ॥ ७७७ ॥

अनोदेन-प्रेरणाभावेन दो-दान यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ७८४ ॥

अनोदेन-प्रेरणमन्तरेण द -पूजन यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ७९१ ॥

न विद्यते नोद -प्रेरण यस्य यस्मिन् वा सोऽप्यनोद , स चासौ द -क्षीणश्च अनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः सर्वे० ॥ ७९८ ॥

अनोदेन-प्रेरणमन्

अनोद -प्रेरणाभावस्तेन द'-पालक अनोदद', तत्स० हे अनोदद! हे अ[1]-प्राणिन्[1] इत्यादि ७ अर्था प्रेरणाभावपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या' । सर्वे० ॥ ८१२ ॥

अनोद'-प्रेरणारहित: स चासौ द -पालक अनोदद' तत्स० इत्यादि ७ अर्था प्रेरणारहितपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या' ॥ ८१९ ॥

अनोदे-अप्रेरणे दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणदीप्तिवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ८२६ ॥

पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(राजा अ! आ-नोद्-द! ते सौख्यम्।)

आ-सामस्त्येन नोदे नोदेन नोदनात् वा दो-दानं यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० हे आनोदद! हे अ!-प्राणिन्! ते-तुभ्य राजा-नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था' कार्या.। अर्थयोजनाऽपि सर्वत्र स्वयमेव कार्या। सर्वे० ॥ ८३३ ॥

आ-सामस्त्येन नोदात् नोदे वा द -पूजन यस्य सोऽप्यानोदद' तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८४० ॥

आ-सामस्त्येन नोदे-प्रेरणे द -क्षीण' आनोदद' तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः कार्या.। सर्वे० ॥ ८४७ ॥

आ-सामस्त्येन नोदे-प्रेरणे दो-दानशौण्डो य. सोऽप्यानोदद' तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८५४ ॥

आ-सामस्त्येन नोदे-प्रेरणे दो-देव इव य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८६१ ॥

आ-सामस्त्येन नोदे नोदेन वा दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८६८ ॥

पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(अनोद) अप्रेरणं-प्रेरणारहित द-कलत्रं यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० हे अनोदद! हे अ[1]-प्राणिन्[1] इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८७५ ॥

एते अर्था नोदद-अनोदद-आनोददपदैर्नानार्थवाचकैर्जाता ॥

अथ ददाददपदाभ्यामर्थानाह—

(राजान अ! दद! ते सौख्यम्।)

द-दान ददातीति ददो-दाता तत्स० हे दद! हे अ[1]-प्राणिन्[1] राजानो-नृपा ते-तव सौख्य ददतामिति शेप इत्याशीर्वचनम् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र यथाऽवसर ददपदस्य व्युत्पत्ति कार्या। अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ १ ॥ हे दद! हे अ!-प्राणिन्!

१ 'नोदेन नोदात्' इति क-पाठ ग-घ-पाठस्तु 'नोदात् नोदेन वा।

आनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणपूजनवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६६५ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन दो–दानशौण्डो य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदानशौण्डवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६७२ ॥

आनोदस्य–विधिप्रेरणस्य द –पालक सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ६७९ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन दो–दीप्तिर्यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदीप्तिवाचिना आनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ६८६ ॥

एव आचार्यवाचिना आशब्देनापि सम ब्रह्मवाचिआशब्दवत् ७० अर्था कार्या । आ–आचार्यस्तद्वन्नोद–प्रेरण धर्मोपदेशरूप ददातीति आनोदद , तत्स० हे आनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि । सर्वे० ॥ ७५६ ॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्यम् ॥ ७५७–२११७५ ॥

नोदन नोद –प्रेरण, न नोद अनोद , तेन अनोदेन ददातीति अनोदद । यो हि प्रेरणमन्तरेण स्वयमेव दानादि ददातीति तत्स० हे अनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था पूर्ववदत्रापि अप्रेरणदायकवाचिना अनोददशब्देन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ७६३ ॥

एव अनोदेन–प्रेरणमन्तरेण दयते–परान् पालयतीति सोऽप्यनोदद , तत्स० हे अनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ७७० ॥

अनोदेन–प्रेरणाभावेन द्यति–शत्रून् खण्डयतीति अनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणखण्डकवाचिना अनोदपदेन के० कार्या सर्वे० ॥ ७७७ ॥

अनोदेन–प्रेरणाभावेन दो–दान यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ७८४ ॥

अनोदेन–प्रेरणमन्तरेण द –पूजन यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ ७९१ ॥

न विद्यते नोद –प्रेरण यस्य यस्मिन् वा सोऽप्यनोद , स चासौ द –क्षीणश्च अनोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः सर्वे० ॥ ७९८ ॥

अनोदेन–प्रेरणमन्तरेण दो–दानशौण्डो य सोऽप्यनोदद इत्यादि ७ अर्था अप्रेरण० कार्या । सर्वे० ॥ ८०५ ॥

अनोद -प्रेरणाभावस्तेन द -पालक अनोदद', तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः प्रेरणाभावपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ८१२ ॥

अनोद -प्रेरणारहितः स चासौ द -पालक अनोदद' तत्स० इत्यादि ७ अर्था प्रेरणारहितपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्या ॥ ८१९ ॥

अनोदे–अप्रेरणे दो–दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददः तत्स० इत्यादि ७ अर्था· अप्रेरणदीप्तिवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ८२६ ॥

पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(राजा अ ! आ–नोद्–द् ! ते सौख्यम् ।)

आ–सामस्त्येन नोदे नोदेन नोदनात् वा दो–दान यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० हे आनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्थाः कार्या. । अर्थयोजनाऽपि सर्वत्र स्वयमेव कार्या । सर्वे० ॥ ८३३ ॥

आ–सामस्त्येन नोदात् नोदे वा द -पूजन यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८४० ॥

आ–सामस्त्येन नोदे–प्रेरणे द -क्षीण आनोदद. तत्स० इत्यादि ७ अर्था. कार्या. । सर्वे० ॥ ८४७ ॥

आ–सामस्त्येन नोदे–प्रेरणे दो–दानशौण्डो य. सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८५४ ॥

आ–सामस्त्येन नोदे–प्रेरणे दो–देव इव य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८६१ ॥

आ–सामस्त्येन नोदे नोदेन वा दो–दीप्तिर्यस्य सोऽप्यानोदद तत्स० इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८६८ ॥

पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(अनोद) अप्रेरण–प्रेरणारहित द–कलत्रं यस्य सोऽप्यनोदद तत्स० हे अनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था कार्या । सर्वे० ॥ ८७५ ॥

एते अर्था नोदद–अनोदद–आनोददपदैर्नानार्थवाचकैर्जाता' ॥

अथ ददाददपदाभ्यामर्थानाह—

(राजान. अ ! दद् ! ते सौख्यम् ।)

द–दान ददातीति ददो–दाता तत्स० हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! राजानो–नृपा ते–तव सौख्य ददतामिति शेप इत्याशीर्वचनम् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र यथाऽवसर ददपदस्य व्युत्पत्ति कार्या । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ १ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् !

१ 'नोदेन नोदात्' इति क–पाठ ग–घ–पाठस्तु 'नोदनात् नोदेन वा ।

आनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणपूजनवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्या । सर्वे॰ ॥ ६६५ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन दो–दानशौण्डो य॰ सोऽप्यानोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदानशौण्डवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्या । सर्वे॰ ॥ ६७२ ॥

आनोदस्य–विधिप्रेरणस्य द –पालक सोऽप्यानोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे॰ ॥ ६७९ ॥

आनोदो–विधिप्रेरण तेन दो–दीप्तिर्यस्य सोऽप्यानोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदीप्तिवाचिना आनोददपदेन के॰ कार्याः । सर्वे॰ ॥ ६८६ ॥

एव आचार्यवाचिना आशब्देनापि समं ब्रह्मवाचिआशब्दवत् ७० अर्था॰ कार्या । आ–आचार्यस्तद्वन्नोद–प्रेरण धर्मोपदेशरूप ददातीति आनोदद , तत्स॰ हे आनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि । सर्वे॰ ॥ ७५६ ॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्यम् ॥ ७५७–२१९७५ ॥

नोदन नोद –प्रेरण, न नोद अनोद , तेन अनोदेन ददातीति अनोदद॰ । यो हि प्रेरणमन्तरेण स्वयमेव दानादि ददातीति तत्स॰ हे अनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था पूर्ववदत्रापि अप्रेरणदायकवाचिना अनोददशब्देन केवलेन कार्या । सर्वे॰ ॥ ७६३ ॥

एव अनोदेन–प्रेरणमन्तरेण दयते–परान् पालयतीति सोऽप्यनोदद , तत्स॰ हे अनोदद ! हे अ !–प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे॰ ॥ ७७० ॥

अनोदेन–प्रेरणाभावेन द्यति–शत्रून् खण्डयतीति अनोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणखण्डकवाचिना अनोदपदेन के॰ कार्या सर्वे॰ ॥ ७७७ ॥

अनोदेन–प्रेरणाभावेन दो–दान यस्य सोऽप्यनोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणदानवाचिना अनोददपदेन के॰ कार्या । सर्वे॰ ॥ ७८४ ॥

अनोदेन–प्रेरणमन्तरेण द –पूजन यस्य सोऽप्यनोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे॰ ॥ ७९१ ॥

न विद्यते नोद –प्रेरण यस्य यस्मिन् वा सोऽप्यनोद , स चासौ द –क्षीणश्च अनोदद तत्स॰ इत्यादि ७ अर्था अप्रेरणक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः सर्वे॰ ॥ ७९८ ॥

अनोदेन–प्रेरणमन्तरेण दो–दानशौण्डो य सोऽप्यनोदद इत्यादि ७ अर्था अप्रेरण॰ कार्या । सर्वे॰ ॥ ८०५ ॥

यथा हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! राजानो-नृपा ते-तव सौख्य ददतामित्यादि ३० अर्थाः पूर्वोक्तरीत्या कार्याः । पूर्व३०मीलने जाताः ॥ ६० ॥

पुन प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

दं-पूजन ददातीति दद'-धातूनामनेकार्थत्वात् पूजाकारक' अर्थाज्जिनप्रतिमादि-पूजाकृत् कोऽपि भव्यजीव तत्स० हे दद' अ'-प्राणिन् ! राजानो-नृपा ते-तव सौख्यं ददतामित्यादि ६० अर्था पूर्ववदत्रापि पूजनदायकवाचिना ददपदेन केवलेन नञ्समास-पूर्वेण च कार्या । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । सर्वे० ॥ १२० ॥

दो-दानशौण्डस्तद्वद् ददातीति दद तत्स० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ६० अर्था' दानशौण्डदायकवाचिनाऽपि ददपदेन केवलेन नञ्पूर्वकेण (च) कार्या । सर्वे० ॥ देभ्यो-देवेभ्यो ददाति अर्थात् बल्यादि यच्छतीति दद , तत्स० हे दद ' हे अ '-प्राणिन् ' इत्यादि ६० अर्था देवदायकवाचिना ददपदेन के० नञ्० कार्या. । सर्वे० ॥ २४० ॥

देन-दीक्ष्या दानादि ददातीति दद , तत्स० हे दद ' हे अ '-प्राणिन् ! इत्यादि ६० अर्था दीक्षिदायकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ३०० ॥

दान्-क्षीणान् दयापरत्वात् दयते-पालयतीति य सोऽपि दद , तत्स० हे दद ! हे अ '-प्राणिन् ' (इत्यादि) ६० (अर्था) क्षीणपालकवाचिना ददपदेन (केव०) नञ्पूर्वेण च कार्या । सर्वे० ॥ ३६० ॥

दान्-दानशौण्डान् ददते-पालयति य' सोऽपि दद -कोऽपि सुराजा तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दानशौण्डपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ४२० ॥

द-कलत्र दयते-पालयति य सोऽपि दद , तत्स० हे दद ' हे अ '-प्राणिन् ' इत्यादि ६० (अर्था) कलत्रपालकवाचिना ददपदेन केवलेन० कार्या । सर्वे० ॥४८०॥

द-दान द्यति-खण्डयति इति दद अर्थाद् दाननिषेधक कोऽपि पापमति , तत्स० हे दद ! हे अ '-प्राणिन् ' इत्यादि ६० अर्था दाननिषेधकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ५४० ॥

द-पूजन द्यति-खण्डयति सोऽपि दद अर्थाद् भगवत्पूजानिषेधक पापिष्ठ कश्चित्, तत्स० हे दद ' हे अ !-प्राणिन् ' इत्यादि ६० अर्था पूंजननिषेधकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ६०० ॥

दान्-क्षीणान् द्यति-खण्डयति सोऽपि दद , कोऽपि महानिर्दयोऽतीव पापिष्ठ , तत्स० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ६० अर्था क्षीणखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ६६० ॥

दान्-दानशौण्डान् द्यति-खण्डयति य सोऽपि दद अर्थाद् य कोऽपि सु(कु)राजा

१ 'पूजानिषेधक ' इति ग-घ-पाठ ।

ते–तुभ्य राजानो–नृपा' सौख्य ददतामिति बन्धुप्रवचनम् ॥ २ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–त्वया राजानो नृपा सौख्य नीयन्ता इति क्रियापदमर्थाक्षेपात् सर्वत्र प्राप्यम् । समर्थनयुक्तिः पूर्वोक्ता स्मरणीया ॥ ३ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तव राजानो–भवदीयनृपा सौख्य ददतामिति शेष ॥ ४ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते राजानो–नृपा' सौख्य प्राप्नुवन्तु इत्यप्याशीर्वचनम् ॥ ५ ॥

(राजा नः अ ! दद ! ते सौख्यम् ।)

हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! न –अस्माभिरनुभूते राजा ते–तत्र सौख्य ददातु ॥ ६ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तव राजा–त्वदीयो नृप सौख्य प्राप्नोतु इत्याशीर्वचनम् । कै कृत्वा ? न –अस्माभि सेवकभूतैरिति गम्यम् ॥ ७ ॥ हे दद ! ते–तव राजा न –अस्मभ्य सौख्य ददातु ॥ ८ ॥ हे दद ' हे अ !–प्राणिन् ! ते–त्वया न –वय सौख्यं नीयामहे । किं० (त्वया) ? 'राजा' नृपेण । व्युत्पत्ति पूर्ववत् कार्या ॥९॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तव राजा न –अस्मत् सौख्य प्राप्नोतु ॥१०॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तव राजा न –अस्माक सौख्य करोत्विति शेष ॥ ११ ॥ हे दद ! हे अ '–प्राणिन् ! ते–त्वया न –अस्माक सौख्य दातव्यमिति शेष । किं० त्वया ? 'राजा' नृपेण ॥ १२ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–त्वया न –अस्माक सौख्य कर्तव्यम् । किं० त्वया ? 'राजा' नृपेण ॥ १३ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–त्वया न –अस्मत् सौख्य प्राप्यताम् । किं० त्वया ? 'राजा' नृपेण ॥ १४ ॥

हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा सौख्य ददातु किं० राजा ? 'न ' बुद्ध' । व्युत्पत्त्यादि सर्वं पूर्ववत् । "न पुनर्बन्धबुद्धयोः" इत्येकाक्षरनाममाला ॥ १ ॥ हे दद ! ते–तव राजा सौख्य ददातु । किं० राजा ? 'न ' अवगततत्त्व ॥ २ ॥[1] हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तव राजा–त्वदीयनृप सौख्य ददातु । किं० राजा ? 'नो' बुद्ध ॥ ४ ॥ एव नञ्समासपूर्वेणापि अनशब्देनार्थचतुष्टय पूर्ववत् कार्यम् । यथा–हे दद ! ते–तुभ्य राजा सौख्य ददातु । किं० राजा 'अन'' अबुद्ध –अनवगततत्त्वः, मूर्ख इति यावत् । अर्थयोजनादिकमपि सर्वं स्वय कार्यम् ॥४॥ सर्वे पूर्वोक्तमीलने ॥२२॥ हे दद ' हे अ '–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा सौख्य ददातु । किं० राजा ? 'अन ' बन्धनरहितः । एत्र पूर्ववदत्रापि ४ अर्थाः कार्या ॥४॥ जाता ॥ २६ ॥ हे दद ! हे अ !–प्राणिन् ! ते–तुभ्य राजा–नृपति सौख्य ददातु । किं० राजा ? 'अन ' । "नकार कीर्तितो ज्ञाने" इत्यादि (श्रीवररुचिकृते एकाक्षरनिघण्टके श्लो० २२) वचनात् ज्ञानरहितो जड इति यावत् । इत्यादि ४ अर्था पूर्ववदत्रापि कार्या । पूर्वोक्तमीलने ॥ ३० ॥ एव नञ्समासपूर्वेणापि दानदायक वाचिना ददपदेन सम ३० कार्या । अर्थयोजनाऽपि स्वय कार्या । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ।

---

१ तृतीयार्थानिर्देशात् प्रतिभाति यदुतात्र पाठप्रपात , पर तु एतदाश्चर्यकारि यत् प्रतिचतुष्टयेऽप्येवम् ।

२ इत्यादिशब्देन 'न श्रुतेऽपि परिकीर्तित ' इति ज्ञायते ।

३ 'पूर्वोक्तितो ज्ञाने मीलने' इति ख–पाठ , 'पूर्वोक्तितो ज्ञाने मीलने' इति ग–पाठ ।

यथा हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! राजानो-नृपा ते-तव सौख्यं ददतामित्यादि ३० अर्थाः पूर्वोक्तरीत्या कार्याः । पूर्व३०मीलने जाता' ॥ ६० ॥

पुन' प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

दं-पूजन ददातीति दद -धातूनामनेकार्थत्वात् पूजाकारक अर्थाज्जिनप्रतिमादि-पूजाकृत् कोऽपि भव्यजीव तत्स० हे दद' अ '-प्राणिन् ! राजानो-नृपा ते-तव सौख्य ददतामित्यादि ६० अर्था पूर्ववदत्रापि पूजनदायकवाचिना ददपदेन केवलेन नञ्समास-पूर्वेण च कार्या । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । सर्वे० ॥ १२० ॥

दो-दानशौण्डस्तद्वद् ददातीति दद तत्स० हे दद' हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ६० अर्था दानशौण्डदायकवाचिनाऽपि ददपदेन केवलेन नञ्पूर्वकेण (च) कार्या । सर्वे० ॥

देभ्यो-देवेभ्यो ददाति अर्थात् वल्यादि यच्छतीति दद , तत्स० हे दद ! हे अ '-प्राणिन्' इत्यादि ६० अर्था देवदायकवाचिना ददपदेन के० नञ्० कार्या । सर्वे० ॥ २४० ॥

देन-दीप्त्या दानादि ददातीति दद , तत्स० हे दद ' हे अ '-प्राणिन्' इत्यादि ६० अर्था. दीप्तिदायकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ३०० ॥

दान्-क्षीणान् दयापरत्वात् दयते-पालयतीति य सोऽपि दद', तत्स० हे दद ! हे अ '-प्राणिन्' (इत्यादि) ६० (अर्था) क्षीणपालकवाचिना ददपदेन (केव०) नञ्पूर्वेण च कार्या । सर्वे० ॥ ३६० ॥

दान्-दानशौण्डान् ददते-पालयति य' सोऽपि दद -कोऽपि सुराजा तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दानशौण्डपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या. । सर्वे० ॥ ४२० ॥

द-कलत्र दयते-पालयति य सोऽपि दद , तत्स० हे दद ' हे अ '-प्राणिन्' इत्यादि ६० (अर्था) कलत्रपालकवाचिना ददपदेन केवलेन० कार्या । सर्वे० ॥४८०॥

द-दान द्यति-खण्डयति इति दद अर्थाद् दाननिषेधक कोऽपि पापमति , तत्स० हे दद ! हे अ '-प्राणिन्' इत्यादि ६० अर्था दाननिषेधकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ५४० ॥

द-पूजन द्यति-खण्डयति सोऽपि दद अर्थाद् भगवत्पूजानिषेधक पापिष्ठ कश्चित्, तत्स० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ६० अर्था पूंजननिषेधकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ६०० ॥

दान्-क्षीणान् द्यति-खण्डयति सोऽपि दद , कोऽपि महानिर्दयोऽतीव पापिष्ठ , तत्स० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ६० अर्था क्षीणखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ६६० ॥

दान्-दानशौण्डान् द्यति-खण्डयति य सोऽपि दद अर्थाद् य कोऽपि सु(कु)राजा

१ 'पूजानिषेधक' इति ग-घ-पाठ ।

दानशौण्डान् जनान् विलोक्य दण्डयति इति स हि दद उच्यते तत्स० हे दद ! इत्यादि ६० (अर्था) दानशौण्डखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥७२०॥

द-दीप्तिं अर्थात् परेषा द्यति-खण्डयति इति सोऽपि दद, तत्स० हे दद ! इत्यादि ६० अर्था. दीप्तिखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ७८० ॥

दो-देवस्तद्दर्शान् द्यति-खण्डयतीति दद, तत्स० हे दद ! इत्यादि ६० अर्था. देव(यत्)खण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ८४० ॥

द-कलत्र द्यति-खण्डयति सोऽपि दद-स्त्रीघातकारकोऽधम, तत्स० हे दद ! इत्यादि ६० अर्था· स्त्रीमारकददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ९०० ॥

दस्य-दानस्य दो-दान यस्य सोऽपि दद, तत्स० हे दद ! इत्यादि ६० अर्था दान-दानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ९६० ॥

दो-दान तेन द-पूजन यस्य सोऽपि दद, तत्स० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ६० अर्था दानपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे ॥ १०२० ॥

दे-दाने द-क्षीण दद, दान दातुमसमर्थ इत्यर्थ, तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १०८० ॥

दे-दाने दो-दानशौण्डो य सोऽपि दद, तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानदान-शौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ११४० ॥

दस्य-दानस्य द-पालक सोऽपि दद, तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १२०० ॥

दे-दाने द इव-देव इव य सोऽपि दद, यो हि दानावसरे देव इवोदारचित्तो भवति तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानदेववाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १२६० ॥

दो-दान तेन तत्र वा दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद, तत्स० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ६० अर्था दानदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १३२० ॥

द-पूजनं पूजा तस्य दो-दान यस्य यस्माद् यस्मिन् वा सोऽपि दद, तत्स० इत्यादि ६० अर्था पूजनदानवाचिना ददपदेन केवलेन नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥१३८०॥

दे-पूजने द-क्षीणो य सोऽपि ददस्तत्स० इत्यादि ६० अर्था पूजनक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १४४० ॥

देन-कलत्रेण सह द-क्षीण दद । यस्य हि स्त्रिया सम अतितीव्र काम भुञ्जानस्य देह' क्षीणस्तत्स० हे दद ! इत्यादि ६० अर्था कलत्रक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १५०० ॥

देन-पूजनेन उपलक्षितो दो-दानशौण्ड सोऽपि दद', तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पूजनदानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या' । सर्वे० ॥ १५६० ॥

दस्य-पूजनस्य द -पालक' ददः, तत्स० इत्यादि ६० (अर्था') पूजनपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या' । सर्वे० ॥ १६२० ॥

दः-पूजनं तेनोपलक्षितो दो-देवो यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पूजन० कार्या' । सर्वे० ॥ १६८० ॥

देन-पूजनेन दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पूजनदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १७४० ॥

देभ्य -क्षीणेभ्यो दो-दान यस्य सोऽपि दद०, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः क्षीणदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या' । सर्वे० ॥ १८०० ॥

द-कलत्र तस्मै तस्य तस्मिन् वा दो-दान यस्य सोऽपि दद०, तत्स० इत्यादि ६० अर्था कलत्रदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १८६० ॥

द-क्षीण द-कलत्र यस्य सोऽपि दद', तत्स० इत्यादि ६० अर्था क्षीणकलत्रवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्या । सर्वे० ॥ १९२० ॥

दाना-क्षीणाना द -पूजन यस्य सोऽपि दद', तत्स० इत्यादि ६० अर्था क्षीणपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ १९८० ॥

दाना-क्षीणाना द -पालक सोऽपि दद', तत्स० इत्यादि ६० अर्था क्षीणपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २०४० ॥

द -क्षीण दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद ,तत्स० इत्यादि ६० अर्था क्षीणदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २१०० ॥

दवत्-दानशौण्डवत् दो-दान यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था' दानशौण्डदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २१६० ॥

दस्य-दानशौण्डस्य द -पूजन यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानशौण्डपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या' । सर्वे० ॥ २२२० ॥

दो-दानशौण्ड स चासौ द -क्षीण दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था' कार्या' । सर्वे० ॥ २२८० ॥

दो-दानशौण्डस्तस्य द -पालक यः सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्था' दानशौण्डपालकवाचिना ददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ २३४० ॥

दवत्-दानशौण्डवत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था. दानशौण्डदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २४०० ॥

१ पूजावाचिना इति घ पाठ ।

दानशौण्डान् जनान् विलोक्य दण्डयति इति स हि दद उच्यते तस्य० हे दद! इत्यादि ६० (अर्था) दानशौण्डखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥७२०॥

द–दीप्तिं अर्थात् परेषां धति–खण्डयति इति सोऽपि दद, तत्स० हे दद! इत्यादि ६० अर्था दीप्तिखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ ७८० ॥

दो–देवस्तद्दर्शनं धति–खण्डयतीति दद, तत्स० हे दद! इत्यादि ६० अर्था देव(वत्)खण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ ८४० ॥

द–कलत्रं धति–खण्डयति सोऽपि दद –स्त्रीघातकारकोऽधम, तत्स० हे दद! इत्यादि ६० अर्था स्त्रीमारकददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ ९०० ॥

दस्य–दानस्य दो–दानं यस्य सोऽपि दद, तत्स० हे दद! इत्यादि ६० अर्था दानदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ ९६० ॥

दो–दानं तेन द'–पूजनं यस्य सोऽपि दद, तत्स० हे दद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ६० अर्था दानपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे ॥ १०२० ॥

दे–दाने द–क्षीण दद, दानं दातुमसमर्थ इत्यर्थ, तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ १०८० ॥

दे–दाने दो–दानशौण्डो य सोऽपि दद, तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानदानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ ११४० ॥

दस्य–दानस्य द–पालक सोऽपि दद, तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ १२०० ॥

दे–दाने द इव–देव इव य सोऽपि दद, यो हि दानावसरे देव इवोदारचित्तो भवति तत्स० इत्यादि ६० अर्था दानदेववाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ १२६० ॥

दो–दानं तेन तत्र वा दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद, तत्स० हे दद! हे अ!–प्राणिन्! इत्यादि ६० अर्था दानदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ १३२० ॥

द–पूजनं पूजा तस्य दो–दानं यस्य यस्माद् यस्मिन् वा सोऽपि दद, तत्स० इत्यादि ६० अर्था पूजनदानवाचिना ददपदेन केवलेन नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥१३८०॥

दे–पूजने द–क्षीणो य सोऽपि ददस्तत्स० इत्यादि ६० अर्था पूजनक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ १४४० ॥

देन–कलत्रेण सह द–क्षीण दद। यस्य हि स्त्रिया समं अतितीव्रं कामं भुञ्जानस्य देह' क्षीणस्तत्स० हे दद! इत्यादि ६० अर्था कलत्रक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या। सर्वे० ॥ १५०० ॥

दो-देवस्तद्वत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद', तत्स० हे दद !-हे अ[1]-प्राणिन् इत्यादि ६० अर्था देवदीप्तिवाचिना ददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३१२० ॥

देन-दीप्त्या दो-दान सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था दीप्तिदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ३१८० ॥

देन-दीप्त्या द'-पूजन यस्य सोऽपि दद । यो हि देवादिपूजा कुर्वन् दीप्तिमान् भवति सोऽपि ददः इत्यादि ६० अर्था. दीप्तिपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या. । सर्वे० ॥ ३२४० ॥

देन-दीप्त्या द.-क्षीण सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था· दीप्तिपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ३३०० ॥

देन-दीप्त्या उपलक्षितो दो-दानशौण्डो य सोऽपि दद', तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दीप्तिदानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्वेण च कार्या. । सर्वे० ॥ ३३६० ॥

देन-दीप्त्या दो-देवो य सोऽपि दद । यो हि दीप्त्या कृत्वा देव इव दृश्यते तत्स० इत्यादि ६० अर्था दीप्तिदेववाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या. । सर्वे० ॥ ३४२० ॥

अत्र पूर्वोक्तेषु सर्वेषु अर्थेषु तृतीया-चतुर्थी-प्रथमा पञ्चमीविभक्तिवहुवचनेषु असच्छब्दस्य नसादेशो विज्ञेय । यदुक्त श्रीकालापकमहाव्याकरणे-"युष्मदस्मदो. पद पदात् षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासु वसनसौ युष्मदस्मदो पद पदात् पर षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासु वहुत्वे निष्पन्न यथासङ्ख्य वसनसावित्येतावादेशौ वा प्राप्नोति । पुत्रो युष्माक पुत्रोऽस्माकं, पुत्रो व पुत्रो नः । पुत्रो युष्मभ्यं पुत्रोऽस्मभ्य, पुत्रो वः पुत्रो न । पुत्रो युष्मान् पुत्रोऽस्मान्, पुत्रो व पुत्रो न । युष्मदस्मदोरिति किम् ? पुत्रस्तेषा स्वामी । पदादिति किम् ? युष्माक अस्माकम् । तथाऽत्र सूत्रे षष्ठी-चतुर्थी द्वितीयास्विति व्यतिक्रमनिर्देशात् क्वचित् पञ्चमी-तृतीया-प्रथमास्वपि वसनसादयो भवन्ति । तथा च विष्णुवार्तिके—

"प्रथमाया तृतीयाया, पञ्चम्या चापि साधितम् ।
प्राप्नोति युष्मदादीना, वसनसादीन् पद क्वचित् ॥ १ ॥"

यथा—"एक दृष्ट्वा धनु पाणि, मानुष समुपस्थितम् ।
राजस[2] वलमुत्सृज्य, किं वो भीता इव स्थिता ? ॥ १ ॥"

इद रावणवाक्यम् । अत्र वो यूयमित्यर्थ ।

"श्रुत वश्चित्रगुप्तस्य, भाषित मनस प्रियम् ।"

---

१ 'करणेषु' इति ग घ पाठ । २ 'राक्षस' इति ग घ पाठ ।

द -पालक' तस्मै दो–दानं यस्य सोऽपि दद', तत्सं० इत्यादि ६० अर्था पालक-दानवाचिना ददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ २४६० ॥

दस्य–पालकस्य द -पूजन यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था पालक-पूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या' । सर्वे० ॥ २५२० ॥

दः–पालक स चासौ द -क्षीणश्च दद', तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पालकक्षीण वाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २५८० ॥

द -पालक स चासौ दो–दानशौण्डश्च दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था' पालक-दानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २६४० ॥

द –पालक दो–देवो यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था पालकदान-वाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २७०० ॥

द–पालक द–कलत्र यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था कार्या । सर्वे० ॥ २७६० ॥

द –कोऽपि पालक तद्वद् द –दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था पालकदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २८२० ॥

दाय–देवाय दो–दान यस्य सोऽपि दद , कोऽपि देवभक्त इत्यर्थ , तत्स० इत्यादि ६० अर्था देवदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ २८८० ॥

दाना–देवाना द -पूजन यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था देवपूजन-वाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ २९४० ॥

दवत्–देववत् अर्थात् वैश्रमणदेववत् दो–दानशौण्डो य सोऽपि दद' । अत्र-वैश्रमणदेवोपमा च दानशूरत्वात् । स हि दानशूरो भवति । यदुक्त श्रीस्थानाङ्गसूत्रे चतु स्थानके–"चत्तारि[3] सूरा पन्नत्ता । त जहा–खतिसूरा १ तवसूरा २ दाणसूरा ३ जुद्धसूरा ४, खतिसूरा अरिहता, तवसूरा अणगारा, दाणसूरा वेसमणा, जुद्धसूरा वासुदेवा" इत्यादि । तत्स० इत्यादि ६० अर्था देवदानशौण्डवाचिना ददपदेन के०-नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ३००० ॥

दाना–देवाना द -पालकोऽर्थादिन्द्र ,अथवा दो–देवो द -पालको यस्य सोऽपि दद , तत्स० इत्यादि ६० अर्था देवपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या सर्वे० ॥३०६०॥

---

१ 'तस्मिन्' इति ग घ पाठ । २ 'पालक तस्मै दो' इति क पाठ ।

३ छाया—

चत्वार शूरा प्रज्ञप्ता , तद्यथा-क्षान्तिशूरा तप शूरा दानशूरा युद्धशूरा । क्षान्तिशूरा अर्हन्त , तप शूरा अनगारा , दानशूरा वैश्रमणा , युद्धशूरा वासुदेवा ।

श्लो० ११) उक्तत्वात् अरं-धर्मं १ दानं २ धन ३ सूर्यं ४ आ-सामस्त्येन अजन्ति-गच्छन्ति 'गत्यर्थाना ज्ञानार्थत्वात्' प्राप्नुवन्तीति रत्वे कृते राजा'-धर्मिष्ठा १ गुणिन २ पुण्याढ्या ३ सूर्यसेवकाश्च ४ हे न !-हे नर! हे दद !-हे दानदायक! ते-तुभ्य १ तव २ वा सौख्य ददताम् । ततः ॥ ८ ॥ एव ते राजा' धर्मिष्ठादय चत्वार' न'-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा सौख्य ददताम् । एतेऽपि ८ पूर्व ८ मीलने १६ ॥ एव नञ्पूर्वेणापि ददपदेन सम १६ अर्थाः कार्या । जाता ३२ ॥ पूर्व १४ मीलने जाताः ४६ ॥

राजा आ न' ! दद ! ते सौख्यम् ॥

आ-धर्मः । किंविशिष्ट' ? राजा-रञ्जको दीप्यमानो वा । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । हे नः !-हे नर ! हे दद ! ते-तुभ्य १ तव २ वा सौख्य ददातु २ । एत्र नञ्पूर्वेणापि ददपदेन २ अर्थौ कार्यौ । जाता ४ । एव अं -अर्हन् । किं० ? 'राजा' स्वामी इत्यादि प्रकारेणापि ४ अर्था' कार्या । जाता' ८ ॥ एवं राजा -सिद्धा व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् इत्यादि प्रकारेणापि ४ अर्था कार्या । जाता १२ ॥ एव आ-आचार्य । कि० ? 'राजा' रञ्जक इत्यादि प्रकारेणापि ४ अर्था कार्या । जाता १६ ॥ पूर्व४६मीलने जाता ६२ अर्था ॥ आ (अ ?)-सूर्यः । कि० ? 'राजा' स्वामी दीप्यमानो वा । हे न !-हे नर! हे दद !- दानदायक ! ते-तुभ्य १ तव २ वा सौख्य ददातु २ । एव अददपदेनापि सम २, एव ४ । सर्वे० ॥ ६६ ॥ एव अ -कृष्ण । किं० ? 'राजा' इत्यादिप्रकारेण पूर्ववत् ४ अर्था कार्या । एव अ -ईश्वरः । कि० ? 'राजा' इत्यादिप्रकारेण ४ । जाता, ७० ॥ एते ७० अर्था दानदायकददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वेण च जाता ।

एव द-पूजन पूजा देदातीति दद ॥ १ ॥ दो-दानशौण्डस्तद्वत् ददातीति ददः ॥ २ ॥ देभ्यो-देवेभ्यो ददातीति दद ॥ ३ ॥ देन-दीप्त्या ददातीति दद ॥ ४ ॥ दान् -क्षीणान् दयते-दयापरत्वात् पालयतीति दद ॥ ५ ॥ दान्-दानशौण्डान् दयते-पालयतीति दद ॥ ६ ॥ द-कलत्र दयते-पालयतीति दद ॥ ७ ॥ द-दान द्यति-खण्डयतीति दद ॥ ८ ॥ द-पूजन द्यति-खण्डयतीति दद ॥ ९ ॥ दान्-क्षीणान्-द्यति खण्डयतीति दद ॥ १० ॥ दान्-दानशौण्डान् द्यति-खण्डयतीति दद ॥ ११ ॥ द-दीप्तिं द्यति-खण्डयतीति दद ॥ १२ ॥ दो-देवस्तद्वत् द्यति-अरीन् खण्डयतीति ददः ॥ १३ ॥ द-कलत्र द्यति-खण्डयतीति दद ॥ १४ ॥ दस्य-दानस्य दो-दान यस्य सोऽपि दद ॥ १५ ॥ दो-दान तेन द -पूजन यस्य सोऽपि दद ॥ १६ ॥ दे-दाने द -क्षीणो य सोऽपि दद ॥ १७ ॥ दे-दाने दो-दानशौण्डो य सोऽपि (दद) ॥ १८ ॥ दस्य-दानस्य द -पालक सोऽपि दद ॥ १९ ॥ दे-दाने द इव-देव इव य, सोऽपि दद ॥ २० ॥ दो-दान तेन तत्र वा दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि दद ॥ २१ ॥ द -पूजन तस्य दो-दान यस्य सोऽपि दद ॥ २२ ॥ दे-पूजने द -क्षीणो य सोऽपि

१ 'अ' इत्यपि सम्भवति । २ 'अ' इति क-पाठ । ३-५ 'ददतीति' इति क ख पाठ ।

अत्र वो युष्माभिरित्यर्थः । एवमग्रेऽपि–

"गेये केन विनीतौ वा, कस्य चेयं कवेः कृतिः ।
इति राज्ञा स्वयं पृष्टौ, तौ वाल्मीकमशंसतु ॥"

अत्र वा युवामित्यर्थ' । अत्रोक्ते कर्मणि प्रथमा ।

"देशे विचरतस्तस्य, लक्षणानि निबोध मे ।" इति ।

अत्र मे इति मत्सकाशादित्यर्थः । इति पञ्चमी" । अत्र यद्यपि उदाहरणे युष्मच्छब्दस्य वसादेश एव तथापि तद्वत् अस्मच्छब्दस्यापि नसादेशो विज्ञेय' । तथा अनेनैव सूत्रबले- नास्मच्छब्दस्यापि तृतीयैकवचने ते इत्यादेश' समर्थनीय । एवं सर्वत्र यथासम्भव समर्थना विधेया । सर्वे० ॥ ३४२० ॥

एव यक्षवाचकस्य सूर्यवाचकस्य च राजन्शब्दस्यार्था कार्या । तत एते ४२९५ अर्था पञ्चवार गुणिता जाता २१४७५ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राज–आन अ ! दद ! ते सौख्यम् ॥१–६॥

हे दद !–हे दानदायक ! हे अ !–प्राणिन् ! राज्ञ आनो–मुखश्वासो राजानः–राज- मुखश्वास ते–तुभ्यं सौख्य–सुख ददातु । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ १ ॥ हे अ ! –हे प्राणिन् ! हे दद !–हे दानदायक ! राजानो–राजमुखश्वास. ते–तव सौख्य दत्ते ॥ २ ॥ हे अ !–हे प्राणिन् ! हे दद !–हे दानदायक ! ते–तव राजानो–भवन्नृपमुखश्वासः सौख्य दत्ताम्, ममेति शेष । राज्ञा सम मम सयोगो भवत्विति शेष. । इद नृपपार्श्ववर्तिसेवक- जन प्रति कामातुराया कामिन्या वचनम् ॥ ३ ॥ राज्ञ आन.–प्राण बलमिति यावत् राजानो–राजप्राण हे अ !–हे प्राणिन् ! हे दद !–हे दानदायक ! ते–तुभ्य सौख्य ददातु । यावद् राजा जीवति तावत् त्व सुखी भवेत्यर्थ. । इद दानदायक राजोपजीविनं सेवकविशेष प्रति निजबन्धुजनवचनम् इत्यादि ३ अर्था राजमुखश्वासवाचिराजन्शब्द- वदत्रापि राजप्राणवाचिराजान शब्दस्य ददपदेन सम कार्या । सर्वे० ॥ ६ ॥

राज–आ न. ! दद ! ते सौख्यम् ॥ १–४६ ॥

राजभि –नृपै कृत्वा आ–शोभा येषा ते राजा –राजसेव्या केचन महापुरुषा हे न !–हे नर ! हे दद !–हे दानदायक ! ते–तुभ्य ते–तव वा सौख्य ददतामित्या- शीर्वचनम् ॥ १–२ ॥ ते राजा. न –अस्माक १ अस्मभ्य २ वा सौख्य ददतामित्याशी- र्वचः । जाता ४ ॥ एव नञ्पूर्वेण ददपदेनापि ४ अर्था. कार्या । जाता ८ ॥ पूर्वं ६ षट् मीलने जाता १४ ॥ "नशब्द पावके सूर्ये, धर्मे दाने धने पुमान्" इति (विश्वशम्भु०

१ 'राजाऽऽभख्या' इति ग म–पाठः । २ '३५४२' इति ग पाठ । ३ '०क्सेविन' इति ग-म-पाठ ।

इत्यादि । एवमग्रेऽपि यत्र यत्र स्थाने यदर्थवाचकः खशब्दो विलोक्यते तत्र तत्र एतदुक्त सरणीयम् । सु–सुष्ठु च तत् ख–वित् सुख–प्रधानसवित् तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ २ ॥ सु–सुष्ठु च तत् खं–प्रश्न॰ सुख–प्रधानप्रश्नः—मुक्ति॰ कथ प्राप्यते ? ससा॰रात् कथं छुट्यते ? धर्म॰ केन विधिना आराध्यते ? इत्यादिरूप तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ३ ॥ सु–सुष्ठु च तत् ख च–निन्दा सुखं–प्रधाननिन्दा—अय ससार असार॰, एते कषाया॰ नरकहेतव , तस्माद् दूरे त्याज्या इत्यादि तिरस्काररूपेत्यर्थ॰, तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ४ ॥ अथवा सु–पूजनं तस्य ख–निन्दा सुख तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ४ ॥ सु–सुष्ठु च तत् ख च सुख–विशिष्टसुख तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ५ ॥ सु–सुष्ठु च तत् ख च सुख–विशिष्टस्वर्ग तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ६ ॥ सु–सुष्ठु च तत् खं–परब्रह्मसुख तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ७ ॥ सु–सुष्ठु च सा ख्या–ज्ञान सुख्या तस्या॰ समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ८ ॥ सु–सुष्ठु च ख–मोक्षसुखं तस्य भावोऽपि सौख्यम् ॥ ९ ॥ सुखस्य समाहारो भावो वाऽपि सौख्यम् ॥ १० ॥ अत्र यथापूर्वं सुखवाचिसौख्यशब्देन सम २५५३५ अर्था जाता । तथा च वितर्कसमाहारादिपृथक्पृथगर्थवाचिसौख्यशब्दनवकेनापि समं प्रत्येक पृथक् पृथक् २५५३५ अर्था कार्या । तत २५५३५ अर्था दशवार गुणिता जाता २५५३५० अर्थाः ॥ यथा–हे अ !–प्राणिन् ! हे नोदद ! ते–तुभ्य राजा–नृपति॰ सौख्य प्रधानवितर्कसमाहार ददातु इत्यादिदिग्मात्रमर्थकरणे अर्थयोजनाऽपि सर्वत्र स्वयमेव विधेया । मया विस्तारभीत्या न सर्वत्र लिख्यते । तत यथा एते २५५३५० अर्था केवलेन सौख्यशब्देन समं जातास्तथा एतावन्त एवार्था नञ्समासपूर्वेणापि सौख्यशब्देन सम कार्या॰ । यथा हे अ !–हे प्राणिन् ! हे नोदद ! ते–तुभ्य राजा–नृपतिः असौख्य–दु ख ददातु इत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेण कार्या॰ । ततो द्विगुणिता जाता ५१०७०० अर्था । एते एव अर्था काकुवचनेन सम द्विगुणिता॰ सन्तो जाता सर्वे ॥ १०२१४०० ॥ यथा हे अ !–हे प्राणिन् ! हे नोदद ! ते–तुभ्य राजा–नृपतिः सौख्य ददातु ? अपि तु नेत्यर्थ । इत्यादि दिग्मात्रप्रदर्शनप्रकारेण अन्येऽपि अर्था कार्या । अर्थयोजना तु यत्र न कृता भवति तत्र सर्वत्र स्वयं कार्या तदर्थिभि सद्भि । मया तु गन्थविस्तरभीत्या न लिखिता ॥ १०२१४०० ॥

अथ पुन प्रकारान्तरेण शृङ्खलानामप्रश्नोत्तरभेदेन अर्थदर्शनम्—

"क सन्तापकरो भवेद् विरहिणा ? सहृतिरष्ठीवत
का स्यात् ? प्रेरणदानदातृजनयो सम्बोधन कि पृथक् ? ।
रूप दन्त इति ध्वनेर्वदत भो कीदृक् चतुर्थ्यादिम ?
क स्याद्ध्यायिनरेश्वरस्य विजयो ? विष्णुप्रिया पृच्छति ॥ १ ॥"

ददः ॥ २३ ॥ देन–कलत्रेण सह द–क्षीणः सोऽपि ददः ॥ २४ ॥ देन–पूजनेन उपलक्षितो दो–दानशौण्डो यः सोऽपि ददः ॥ २५ ॥ दस्य–पूजनस्य द–पालकः सोऽपि ददः ॥ २६ ॥ देन–पूजनेन उपलक्षितो दो–देवो यस्य सोऽपि ददः ॥ २७ ॥ देन–पूजनेन दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ २८ ॥ देभ्यः–क्षीणेभ्यो दो–दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ २९ ॥ द–कलत्रं तस्मै दो–दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३० ॥ द–क्षीणः द–कलत्रं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३१ ॥ दाना–क्षीणानां द–पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३२ ॥ दाना–क्षीणानां द–पालको यः सोऽपि ददः ॥ ३३ ॥ द–क्षीणः दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ३४ ॥ दवत्–दानशौण्डवत् दो–दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३५ ॥ दस्य–दानशौण्डस्य द–पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३६ ॥ दो–दानशौण्डः स चासौ द–क्षीणः सोऽपि ददः ॥ ३७ ॥ दो–दानशौण्डस्तस्य द–पालकः सोऽपि ददः ॥ ३८ ॥ दवत्–दानशौण्डवत् दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ३९ ॥ द–पालकः तस्मै दो–दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४० ॥ दस्य–पालकस्य द–पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४१ ॥ द–पालकः स चासौ द–क्षीणश्च सोऽपि ददः ॥ ४२ ॥ द–पालकः स चासौ द–क्षीणश्च सोऽपि ददः ॥ ४३ ॥ द–पालकः स चासौ दो–दानशौण्डश्च सोऽपि ददः ॥ ४४ ॥ द–पालको दो–देवो यस्य सोऽपि ददः ॥ ४५ ॥ द–पालकः द–कलत्रं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४६ ॥ द–पालकस्तद्वद् दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ४७ ॥ दाय–देवाय दो–दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४८ ॥ दाना–देवानां दः–पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४९ ॥ दवत्–देववत् अर्थात् वैश्रमणदेववद् दो–दानशौण्डो यस्य सोऽपि ददः ॥ ५० ॥ दाना–देवानां द–पालको यः सोऽपि ददः ॥ ५१ ॥ दो–देवस्तद्वत् दो–दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ५२ ॥ देन–दीप्त्या दो–दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ५३ ॥ देन–दीप्त्या द–पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ५४ ॥ देन–दीप्त्या द–क्षीणः सोऽपि ददः ॥ ५५ ॥ देन–दीप्त्या उपलक्षितो दो–दानशौण्डो यस्य सोऽपि ददः ॥ ५६ ॥ देन–दीप्त्या दो–देवो यः सोऽपि ददः ॥ ५७ ॥ अनेनापि भिन्नार्थवाचकेन सप्तपञ्चाशत्प्रमितेन ददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वकेण च प्रत्येकं पृथक् पृथक् सप्तति सप्तति ७० अर्थाः कार्याः । ततः सप्तपञ्चाशत् ५७ सप्तत्या गुणिता जाता ३९९० ॥ ततः दानार्थवाचकददपदनिष्पन्नसप्तत्यर्थ७०मीलने जाता ४०६० ॥ एते ४०६० अर्थाः पूर्वोक्त २१४७५ अर्थमीलने जाता २५५३५ अर्थाः ॥

सु–सुष्ठु च तत् ख च सुखं–प्रधानवितर्कः तस्य सुखस्य समाहारः सौख्यम् ॥ १ ॥ अत्र खशब्दो वितर्के। यदुक्तं श्रीविश्वशम्भुना एकाक्षर(नाम)मालायां (श्लो०२४-२५)–

"(वाच्यलिङ्ग) खशब्दोऽर्के, वितर्के व्योम्नि वेदने ।
प्रश्ननिन्दानृपक्षेप–सुखशून्येन्द्रिये दिवि ॥ १ ॥
अवसानेऽपवर्गेऽपि परब्रह्मण्यपीरितः ॥"

---

१ मयोपलब्धासु सर्वासु प्रतिषु ४२तमस्यार्थस्य पुनरावृत्तिर्दृश्यते। एवं सति ४३तमोऽर्थः कथं भिन्नोगण्येत ?।

सा–लक्ष्मीः ते–तव। शिवा–पार्वती क–कुत्र प्रेम धत्ते ? उ० ‘आ’ ईश्वरे। कीदृक् पुमान् कं भजते–सेवते ? उ० ‘खी अ’। खी–ज्ञानवान्। “अ स्यादर्हति” इति वचनात् जैनमते अ–अर्हन्त वैष्णवमते अ–कृष्ण वा। सुसुखिन'–अत्यन्तसुखभाजो जनाः किं वदन्ति ? उ० ‘राजा नो ददतेऽसौख्यम्’। राजा–यमो न–अस्माक असौख्य ददते, अपहरणात्॥ अर्थद्वयम्॥ २॥

अथ पुन' प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(राजाः नोदद ! ते सौख्यम्)

हे नोदद !–हे प्रेरणादायक ! ते–तुभ्य राजा–सूर्य अ[ज]–ब्रह्मा अ'–कृष्ण', ततो द्वन्द्वे कृते राजा सूर्य-ब्रह्म-कृष्णाः, एते त्रयोऽपि देवा सौख्य, ददतामिति शेष। असौख्य वा ते–तव ददता इति शापवचनम्॥ २॥ हे नोदद !–प्रेरणखण्डक ! राजा–चन्द्र' अ.–ईश्वर आ–स्वयभू। ततो द्वन्द्वे कृते राजा ते–तुभ्य तव वा सौख्यं असौख्य वा ददताम्॥ २॥ अर्थयोजना स्वय कार्या। सर्वे०॥ ४॥ पूर्वद्वयमीलने॥ ६॥ पुन पूर्वोक्त १०२१४०० मीलने १०२१४०६॥ पुन पूर्वोक्त १००० सहस्रार्थमीलने जाता १०२२४०६॥

संवति १६४९प्रमिते श्रावणसुदि १३दिनसन्ध्याया ‘कश्मीर’देशविजयमुद्दिश्य श्रीराजश्रीरामदासवाटिकाया कृतप्रथमप्रयाणेन श्रीअकब्बरपातिसाहिना जलाल(लुद्दी)-दीनेन अभिजातसाहिजातश्रीसिलेमसुरत्राणसामन्तमण्डलिकराजराजिविराजितराजसभाया अनेकविधवैयाकरणतार्किकविद्वत्तमभट्टसमक्ष अस्मद्गुरुवरान् युगप्रधानखरतरभट्टारक-श्रीजिनचन्द्रसूरीश्वरान् आचार्यश्रीजिनसिंहसूरिप्रमुखकृतमुखसुमुखशिष्यव्रातसपरिकरान् असमानसन्मानबहुमानदानपूर्वं समाहूय अयमष्टलक्षार्थी ग्रन्थो मत्पार्श्वाद् वाचयाचक्रेऽवक्रेण चेतसा। ततस्तदर्थश्रवणसमुत्पन्नप्रभूतनूतनप्रमोदातिरेकेण सञ्जातचित्तचमत्कारेण बहुप्रकारेण श्रीसाहिना बहुप्रशंसापूर्वं ‘पठता पाठ्यता सर्वत्र विस्तार्यता सिद्धिरस्तु’ इत्युक्त्वा च स्वहस्तेन गृहीत्वा एतत् पुस्तक मम हस्ते दत्त्वा प्रमाणीकृतोऽय ग्रन्थ। अत सोपयोगित्वात् श्रीसाहीनपि समुद्दिश्य अर्थमाह—

राजा न ददते सौख्यम्॥

रा–पङ्क्तिरथन्यायेन श्री तया उपलक्षित अ–अकार श्रीअ तथा अजो–ब्रह्मा सोऽपि पर्यायेण क “को ब्रह्मा” इति (विश्वशम्भु० श्लो २१) उक्तत्वात्। तत श्रीअपूर्व क श्रीअक। तथा ‘अ शिवे केशवे वायौ” इत्यादि श्रीविश्वशम्भु(श्लो० ५)वचनप्रामाण्यात् अ–वायु, स च पर्यायेण “वो वाते वरुणे रुद्रे” इति सुधाकलश(श्लो० ३९) वचनात् व। तत पूर्वमीलने श्रीअकब। “यमकश्लेषचित्रेषु बवयोर्डलयोर्न भित्” इति

१ अयं पाठ ख–पुस्तके नास्ति। २ रा भ अज भ भा इति सन्धिविश्लेष।

"परब्रह्मार्थिभक्ताना, कीदृक् कि ददते प्रभु ? ।
राजन्वत्य प्रजा प्राहु, कि पद ? वद कोविद ! ॥ २ ॥"

राजा नो ददते सौख्यम् ॥

(राजा जानो ! नोद ! दद ! दते ते असौ सौखी अम्)

व्याख्या–विरहिणा जनाना सन्तापकर को भवेत् ? । उत्तरम्–'राजा' चन्द्र । अष्ठीवतो–जलकीलस्य सहृति का–सम्बोधन किम् ? । उत्तरम्–हे 'जानो !' । तथा प्रेरणं च दानदातृजनश्च प्रेरणदानदातृजनौ तयो पृथक् पृथक् सम्बोधन किम् ? उत्तरम्–हे 'नोद !' हे 'दद !' द–दान ददातीति ददस्तत्स० । दन्त इति ध्वने–शब्दस्य चतुर्थ्यादिम–चतुर्थीविभक्तिप्रथमवचनसत्क रूप भो पण्डिता ! यूय वदत–कीदृक् स्यात् ? उत्तरम् 'दते' । विष्णुप्रिया–लक्ष्मी पृच्छति–न्यायिनरेश्वरस्य विजय क स्यात् ? उत्तरम् । 'ते असौ' सङ्के । प्रभु –स्वामी कीदृक् सन् परब्रह्मार्थिभक्ताना किं ददते ? उत्तरम्–'सौखी अ' सुखाना समाहार सौख सौखमस्यास्तीति सौखी सन् अ–परब्रह्म ददते । हे कोविद ! त्व वद राजन्वत्य प्रजाः किं पद प्राहु –प्रवदन्ति ? तदा उत्तरम् । राजेति, राजा–नृपो न –अस्माक सौख्य ददते न्यायित्वात् । राजन्वत्य इति शोभनो राजा यासु ता राजन्वत्य , मतौ निपातनात् रूपसिद्धि । यदाहु हेमसूरिपादा –'राजन्वान् सुराज्ञि' (सिद्ध० अ० २, पा० १, सू० ९८) सुराजकेऽर्थे राजन्वान् मतौ निपात्यते । राजन्वान् देश । राजन्वत्य प्रजा इति । इति अर्थद्वय सर्जमीलने ।

अथ पदोत्तरनामप्रश्नोत्तरभेदेन अर्थदर्शनम्—

कृष्ण का व्रजति प्रमोदवशत ? का सर्वभक्षा मता ?
ध्वस्त कि हरिणा ? कलत्रवधकस्याहूतिरावेद्यताम् ।
कृष्ण पृच्छति–का च कस्य दयिता ? क प्रेम धत्ते शिवा ?
कीदृक् ना भजते च क सुसुखिनो जल्पन्ति कि प्राणिनः ? ॥ १ ॥

"राजा नो ददतेऽसौख्यम् ॥"

(रा अजा अनः दद ! ते अ ! सा औ खी अम्)

प्रमोदवशात् का स्त्री कृष्ण प्रति याति ? उत्तरम् 'रा' । "रा रमा रमणी बाला" इति (वि-श्वशम्भु० श्लो० १०१) वचनात् रमा, लक्ष्मीरित्यर्थः । सर्वभक्षा का मता ? उत्तरम् 'अजा' गलस्तनी । हरिणा–नारायणेन किं ध्वस्तम् ? उ० 'अन' शकटम्, शकटनामा दैत्य इत्यर्थः । कलत्रवधकस्य–स्त्रीखण्डकस्य सम्बोधन कथ्यताम् । उ० हे 'दद' ! "द कलत्र" इति (सुधा० श्लो० २५) वचनात् द–कलत्र द्यति–खण्डयतीति ददस्तत्स० हे दद ! । कृष्णः पृच्छति–का कस्य दयिता ? । उ० हे अ !–हे कृष्ण !

इत्यादि । सर्वसम्मीलने जाता अर्था १०२२४०७ ॥

अत्र अष्टलक्षेभ्योऽर्थेभ्यो यत् साधिक लक्षद्वयमधिक जातमस्ति तत् ये अर्था अष्टलक्षार्थीमध्ये केचन न सम्भवन्ति अर्थयोजनया वा न मिलन्ति तत्र स्थाने स्थाप्यम् । ततोऽष्टलक्षार्थी सम्पूर्णा अविघटा अविसवादिनी च ज्ञेया । जाताः सर्वे अर्था· अष्टौ लक्षाः ॥ ८००००० ॥

॥ अथ प्रशस्तिः ॥

वर्धमानो जिनो जीयाद्, वर्धमानो गुणव्रजै ।
तीर्थं यदीयमद्यापि, जागर्ति जगतीतले ॥ १ ॥–अनु०

श्रीगौतमाद्या गणधारिवर्या
यच्छन्तु मे वाञ्छितमच्छवुद्धय· ।
यद्वाक्यमुक्ताफलदामराम
कुर्वन्ति कण्ठे कृतिन प्रकामम् ॥ २ ॥–इन्द्रवशा (?)

श्रीहरिभद्रमुनीन्द्र–प्रमुखा मा पूर्वसूरय पान्तु ।
हृन्मञ्जूषामध्ये, यद्गुणरत्नानि धार्यन्ते ॥ ३ ॥–आर्या

श्रीमद्देवाचार्याः, पूर्वाचार्या प्रभूतगुणवर्या· ।
समभूवन् भवसागर–तारणवरतरणिचरणयुगाः ॥ ४ ॥–आर्या

तस्य पट्टमलङ्चक्रे, नेमिचन्द्राख्यसूरिराट् ।
यद्वचोऽमृतपानेन, प्रापुर्निर्जरता नराः ॥ ५ ॥–अनु०

तदनु द्योतविद्योती, सूरिरुद्योतनोऽभवत् ।
उद्यद्विहारविख्यातः, प्रद्योतन इवाद्भुत' ॥ ६ ॥–अनु०

यकः शोधयामास वै सूरिमन्त्र
गिरीन्द्रार्बुदस्याद्भुते शृङ्गभागे ।
विधायाष्टम सन्नमन्नागनाथ–
स्ततो वर्धमानाभिध सूरिरासीत् ॥ ७ ॥–भुजङ्गप्रयातम्

श्रीमद्दुर्लभराजराजसदसि 'श्रीपत्तने' पत्तने
वादे श्वेतपटै प्रभूतकपटै साक सदा लम्पटै· ।
कृत्वा य प्रकटीचकार वसतेर्मार्गं मनोहारिण
सूरिर्भूरिजयो जिनेश्वरगुरुर्जातो जगद्विश्रुत' ॥ ८ ॥–शार्दूल०

---

१ 'सागरतारण' इति ख–पाठ , प्रो पिटसन्रिपोटनाम्नि ग्रन्थे चतुर्थविभागे (पृ० ६९) तु 'सागरतरणे वरतरणधर' इति पाठ ।

२ 'सन्नत भागनाथ' इति ख-ग घ-पाठश्चिन्तनीय ।

(वाग्भटालङ्कारे श्लो० २०) उत्तरत्वात् वकारस्थाने बकारो गम्यः । ततः बीजकम् । ततः अ. (?) अपरनामा आ-अग्नि', र तु पर्यायेण "रो भवनौ । तेजस्वे वैश्वानरे कामे" इति (काव्यकल्पलतायां तृतीयप्रताने चित्रप्रपञ्चे) श्रीअमरकविवचनात् रः । ततः सर्वमीलने सन्धौ च राजा -श्रीअकबरः न'-अस्मभ्यं सौख्यं-सुखं ददते । प्रजानामिति शेष । प्रजानां च सुखदानं न्यायित्वात्, परमकृपापरत्वात्, शुल्कादिमोचनकत्वात्, षड्-दर्शनीसन्मानदायकत्वात्, शत्रुञ्जयादिमहातीर्थरक्षाकारकत्वात्, श्रीजैनादिधर्मभक्तत्वात्, सर्वसम्मतत्वाच्च । अत्र श्रीसाहेरेव पद्यबन्धेन स्वकृतैव मया वर्णना लिख्यते—

न्यायो नीवृति सर्वत प्रकटित शुल्क त्वया त्याजित
तीर्थस्थानमहत्पथाश्च[1] विहिता षड्दर्शनी प्रा(प्री?)णिता ।
गोरक्षादिकृते अमारिपटहो यद्दापितस्तत्प्रभो !
धर्मात् ते विजय सदैव समरे लोकेऽपि धर्माश्रयः ॥ १ ॥–शार्दूल०

न्यायो नीवृति रामचन्द्रनृपतेर्दान च कर्णप्रभो
श्रीमद्विक्रमभूपतेरपकृति श्रीपाण्डवाना जय ।
सत्कीर्तिश्च नलस्य शस्त्रगुण इत्येकैक एवाभवद्
दृश्यन्ते भवति प्रभो ! क्षितितले सर्वेऽपि ते साम्प्रतम् ॥ २ ॥–,,

ससारे यदपूर्व, वस्तु समस्त तदस्ति ते द्वारि ।
अकबर ! पर त्वपूर्वो, न्यायो नो दृश्यते क्वापि ॥ ३ ॥–आर्या

दाने देवतरु परोपकरणे श्रीविक्रमाधीश्वरो
धैर्ये 'मेरु'गिरिस्तथा जलनिधिर्गम्भीरताया हरिः ।
ऐश्वर्ये सुमतौ बृहस्पतिरसौ देशोपमा दृश्यते
नो जीवप्रतिपालने तव भुवि श्रीपातसाहिप्रभो ! ॥ ४ ॥–शार्दूल०

स्वमानरक्षणात् तुष्टो, रत्नराशिरदात् तव ।
त्रयोदश सुरत्नानि, विष च तव वैरिणाम् ॥ ५ ॥–अनु०

अत्रत्या रक्षिता सर्वे, साहिनाऽनिमिषास्तत ।
स्तम्भा (?) न स्थातुमिच्छन्ति, दैत्यभीता· सुरा अपि ॥ ६ ॥"

दत्त श्रीजिनचन्द्राणा, श्रीअकब्बरसाहिना ।
सप्तभीतिहृते मन्ये, अमारिदिनसप्तकम् ॥ ७ ॥"

अहो साहेरिय शक्ति–र्यद्गुरोरुपदेशत ।
ददेऽमरपद येन, स्वेच्छासञ्चारिणामपि ॥ ८ ॥

---

१ कहत्पथाश्च'(?) इति ख–पाठ ।

इत्यादि । सर्वसम्मीलने जाता अर्था १०२२४०७ ॥

अत्र अष्टलक्षेभ्योऽर्थेभ्यो यत् साधिक लक्षद्वयमधिक जातमस्ति तत् ये अर्था अष्टलक्षार्थीमध्ये केचन न सम्भवन्ति अर्थयोजनया वा न मिलन्ति तत्र स्थाने स्थाप्यम् । ततोऽष्टलक्षार्थी सम्पूर्णा अविघटा अविसवादिनी च ज्ञेया । जाताः सर्वे अर्था अष्टौ लक्षा' ॥ ८००००० ॥

॥ अथ प्रशस्ति ॥

वर्धमानो जिनो जीयाद्, वर्धमानो गुणव्रजै ।
तीर्थं यदीयमद्यापि, जागर्ति जगतीतले ॥ १ ॥–अनु०

श्रीगौतमाद्या गणधारिवर्या
यच्छन्तु मे वाञ्छितमच्छवुद्धय ।
यद्वाक्यमुक्ताफलदामराम
कुर्वन्ति कण्ठे कृतिन प्रकामम् ॥ २ ॥–इन्द्रवशा (?)

श्रीहरिभद्रमुनीन्द्र–प्रमुखा मा पूर्वसूरय पान्तु ।
हृन्मञ्जूषामध्ये, यद्गुणरत्नानि धार्यन्ते ॥ ३ ॥–आर्या

श्रीमद्देवाचार्याः, पूर्वाचार्या प्रभूतगुणवर्या. ।
समभूवन् भवसागर–तारणवरतरणिचरणयुगाः ॥ ४ ॥–आर्या

तस्य पट्टमलङ्चक्रे, नेमिचन्द्राख्यसूरिराट् ।
यद्वचोऽमृतपानेन, प्रापुर्निर्जरता नराः ॥ ५ ॥–अनु०

तदनु द्योतविद्योती, सूरिरुद्योतनोऽभवत् ।
उद्यद्विहारविख्यात , प्रद्योतन इवाद्भुत' ॥ ६ ॥–अनु०

थक' शोधयामास वै सूरिमन्त्र
ते शृङ्गभागे ।

(वाग्भटालङ्कारे श्लो० २०) उपरत्वात् वकारस्थाने बकारो गण्यः। ततः श्रीअकबः। ततः अ (?) अपरनामा आ–अग्निः, स तु पर्यायेण "रो ध्वनौ। तीक्ष्णे वैश्वानरे कामे" इति (काव्यकल्पलतायां तृतीयप्रताने चित्रप्रपञ्चे) श्रीअमरकविवचनात् रः। ततः सर्वमीलने सन्धौ च राज्ञः–श्रीअकबरः न –अस्मभ्य सौख्यं–सुखं ददते। प्रजानामिति शेषः। प्रजानां च सुखदानं न्यायित्वात्, परमकृपापरत्वात्, शुल्कादिमोचनकत्वात्, षड्दर्शनीसन्मानदायकत्वात्, शत्रुञ्जयादिमहातीर्थरक्षाकारकत्वात्, श्रीजैनादिधर्मभक्तत्वात्, सर्वसम्मतत्वाच्च। अत्र श्रीसाहेरेव पद्यबन्धेन स्वकृतैव मया वर्णना लिख्यते—

न्यायो नीकृति सर्वतः प्रकटितः शुल्कं त्वया त्याजितं
तीर्थस्थानवहल्पथाश्च[1] विहिता षड्दर्शनी प्रा(प्री?)णिता।
गोरक्षादिकृते अमारिपटहो यद्वापितस्तत्प्रभो!
धर्मात् ते विजयः सदैव समरे लोकेऽपि धर्माज्जयः॥ १ ॥–शार्दूल०

न्यायो नीकृति रामचन्द्रनृपतेर्दानं च कर्णप्रभोः
श्रीमद्विक्रमभूपतेरपकृतिः श्रीपाण्डवानां जयः।
सत्कीर्तिश्च नलस्य शस्तगुण इत्येकैक एवाभवद्
दृश्यन्ते भवति प्रभो! क्षितितले सर्वेऽपि ते साम्प्रतम्॥ २ ॥–,,

संसारे यदपूर्वं, वस्तु समस्तं तदस्ति ते द्वारि।
अकबर! परं त्वपूर्वो, न्यायो नो दृश्यते क्वापि॥ ३ ॥–आर्या

दाने देवतरुः परोपकरणे श्रीविक्रमाधीश्वरो
धैर्ये 'मेरु'गिरिस्तथा जलनिधिर्गम्भीरताया हरिः।
ऐश्वर्ये सुमतौ बृहस्पतिरसौ देशोपमा दृश्यते
नो जीवप्रतिपालने तव भुवि श्रीपातसाहिप्रभो!॥ ४ ॥–शार्दूल०

स्वमानरक्षणात् तुष्टो, रत्नराशिरदात् तव।
त्रयोदश सुरत्नानि, विषं च तव वैरिणाम्॥ ५ ॥–अनु०

अत्रत्या रक्षिताः सर्वे, साहिनाऽनिमिषास्ततः।
स्तम्भा (?) न स्थातुमिच्छन्ति, दैत्यभीताः सुरा अपि॥ ६ ॥"

दत्तं श्रीजिनचन्द्राणां, श्रीअकब्बरसाहिना।
सप्तभीतिहृते मन्ये, अमारिदिनसप्तकम्॥ ७ ॥"

अहो साहेरियं शक्ति–र्यद्गुरोरुपदेशतः।
ददेऽमरपदं येन, स्वेच्छासञ्चारिणामपि॥ ८ ॥

---

१ कहल्पथाश्च'(?) इति ख–पाठः।

प्रणमदमरचन्द्रा निर्जितश्लोकचन्द्रा
इह भुवि जिनचन्द्राः सूरिराजीसुरेन्द्राः ॥ १८ ॥–मालिनी

यद्दीक्षिताः समभवन् पंदिनः सुशिष्या
श्राद्धाश्च सङ्घपतयोऽर्पितवासयोगात् ।
प्राप्तोदय. प्रवरलब्धिसमृद्धिसिद्धे.
पात्रं ततोऽजनि जिनोदयसूरिराज. ॥ १९ ॥–वसन्ततिलका

रेजिरे राजराजास्या, राजराजिनमस्कृताः ।
श्रीजिनराजसूरीन्द्रा, भव्यराजीवभास्करा. ॥ २० ॥–अनु०

श्रीम'ज्जेसलमेरुदुर्ग'नगरे 'जाबाल'पुर्यां तथा
श्रीम'द्देवगिरौ' तथा 'अहि'पुरे 'श्रीपत्तने' पत्तने ।
भाण्डागारमवीभरद् वरतरैर्नानाविधै पुस्तकै
स श्रीमज्जिनभद्रसूरिसुगुरुर्भाग्याद्भुतोऽभूद् भुवि ॥ २१ ॥–शार्दूल०

तत क्रमाच्छ्रीजिनचन्द्रसूरि., समुद्रसूरिर्जिनहंससूरि ।
माणिक्यसूरिर्गुणरत्नसूरिर्जातस्तत सारविचारसूरि ॥ २२ ॥–उप०

तदीयपदपूर्वाद्रि–प्रकाशनरविप्रभा. ।
श्रीजिनचन्द्रसूरीन्द्रा, जयन्ति जयिनोऽधुना ॥ २३ ॥–अनु०

येभ्यो मुदाऽदायि युगप्रधान–पदं प्रभुश्रीमदकब्बरेण ।
प्रभूतभाग्योदयसुप्रसिद्धा, जयन्तु ते श्रीजिनचन्द्रसूर्य ॥ २४ ॥–उप० (?)

श्रीसाहिवाक्याद् गुरुभि प्रमोदाद्, ये वर्यमाचार्यपदे प्रतिष्ठिता ।
जाग्रद्यशोराशिविराजमाना, जयन्ति ते श्रीजिनसिंहसूरय ॥ २५ ॥–उप०

तच्चारुचरणाम्भोज–चञ्चरीकमना सना ।
गणिः सकलचन्द्राख्यो, विख्यातो मुख्यशैक्षकः ॥ २६ ॥–अनु०

तच्छिष्योऽभ्यस्तिवृद्ध्यर्थं, गणि. समयसुन्दरः ।
वाचक सव्यधाद् वृत्ति–मर्थरत्नावलीमिमाम् ॥ २७ ॥–अनु०

श्रीजिनसिंहमुनीश्वर–वाचकवरसमयराजगणिराजाम् ।
मद्विद्यैकगुरूणा–मनुग्रहो मेऽत्र विज्ञेय ॥ २८ ॥–आर्या

---

१ 'पतिना' इति मो–पाठ । २ 'पद्' इति क–पाठ ।

'संवेगरङ्गशाला', येन कृता जगति लोकहितहेतु'।
जात श्रीजिनचन्द्र', सूरिस्तत्पट्टमभचन्द्रः ॥ ९ ॥–आर्या
अतिचङ्गनवाङ्गीवृत्तिकार! खरतरगणनायक! सुगुणधा(धी?)र!
यशसा युत! जय चिरमभयदेवसूरीश्वर! सुरकृतचरणसेव! १०–आर्यागीतिः

कृत्वा समीपेऽभयदेवसूरे–
येनोपसम्पद्ग्रहण प्रमोदात्।
पपे रहस्यामृतमागमाना
सूरिस्तत श्रीजिनवल्लभोऽभूत् ॥ ११ ॥–उपजाति

जिग्यिरे येन योगिन्य–श्चतु षष्टिर्यतीन्दुना।
सूरि श्रीजिनदत्तोऽभूत्, तत्पदाम्बुजभास्कर ॥ १२ ॥–अनु०

ततस्तनुभृता प्रिय समजनिष्ट शिष्टक्रिय
प्रणष्टतिमिरोत्कर स्तुजिनचन्द्रसूरीश्वर।
कवित्वसुममालिको न(न?)रमणीमनोज्ञालिको
नमन्निखिलनायक. प्रवलसौख्यसन्दायक ॥ १३ ॥–पृथ्वी

जिनपतिसूरिजिनेश्वर–सूरीश्वरजिनप्रबोधजिनचन्द्राः।
तत्पट्टेऽनुक्रमतो–ऽभूवन् भूपीठविख्याता. ॥ १४ ॥–आर्या

यस्यादेशात् 'खरतर'वसत्याख्यचैत्य प्रचक्रे
तेजःपालो विपुलविभवोऽपि स्वय तत्र चैत्ये।
य प्रातिष्ठत् त्रिभुवनगुरो शान्तिनाथस्य बिम्ब
सोऽभूच्छ्रीमज्जिनकुशलराट् सूरिराजीतुराषाट् ॥ १५ ॥–मन्दाक्रान्ता

नम्रानेकविवेकसेकविलसत्क्ष्मापालजम्बालज–
प्रत्यग्रप्रतिबोधबन्धुररवि प्रत्यर्थिभूभृत्पवि।
य 'कूर्चालसरस्वती'ति सुतरा ख्याति क्षितौ प्राप्तवान्
स श्रीमज्जिनपद्मसूरिसुगुरुर्जातस्ततस्तारक ॥ १६ ॥–शार्दूल०

तच्चारुचरणनीरज–चञ्चुरतरचञ्चरीककरणिरभूत्।
स श्रीमज्जिनलब्धिः, सूरि सौभाग्यगुणलब्धि ॥ १७ ॥–आर्या

तदनु विगतच(त?)न्द्राः पश्चिमाम्भोधिमन्द्रा.
कुशलकुमुदचन्द्राः प्रत्तभव्याङ्गिभद्रा।

---

१ मुद्रितोऽस्या पूर्वार्ध श्रीजिनदत्तसूरिग्रन्थमालाया (सूयपुरे)।

२ 'सुर'शब्दो नास्ति ग घ प्रत्यो।

प्रणमदमरचन्द्रा निर्जितश्लोकचन्द्रा
इह भुवि जिनचन्द्राः सूरिराजीसुरेन्द्राः ॥ १८ ॥–मालिनी

यद्दीक्षिता समभवन् पदिनः सुशिष्या
श्राद्धाश्च सङ्घपतयोऽर्पितवासयोगात् ।
प्राप्तोदयः प्रवरलब्धिसमृद्धिसिद्धेः
पात्रं ततोऽजनि जिनोदयसूरिराजः ॥ १९ ॥–वसन्ततिलका

रेजिरे राजराजास्या, राजराजिनमस्कृताः ।
श्रीजिनराजसूरीन्द्रा, भव्यराजीवभास्कराः ॥ २० ॥–अनु०

श्रीम'ज्जेसलमेरुदुर्ग'नगरे 'जावाल'पुर्यां तथा
श्रीम'द्देवगिरौ' तथा 'अहि'पुरे 'श्रीपत्तने' पत्तने ।
भाण्डागारमवीभरद् वरतरैर्नानाविधैः पुस्तकैः
स श्रीमज्जिनभद्रसूरिसुगुरुर्भाग्याद्भुतोऽभूद् भुवि ॥ २१ ॥–शार्दूल०

ततः क्रमाच्छ्रीजिनचन्द्रसूरिः, समुद्रसूरिर्जिनहंससूरिः ।
माणिक्यसूरिर्गुणरत्नसूरिर्जातस्ततः सारविचारसूरिः ॥ २२ ॥–उप०

तदीयपदपूर्वाद्रि–प्रकाशनरविप्रभाः ।
श्रीजिनचन्द्रसूरीन्द्रा, जयन्ति जयिनोऽधुना ॥ २३ ॥–अनु०

येभ्यो मुदाऽदायि युगप्रधान–पदं प्रभुश्रीमदकब्बरेण ।
प्रभूतभाग्योदयसुप्रसिद्धा, जयन्तु ते श्रीजिनचन्द्रसूरयः ॥ २४ ॥–उप० (?)

श्रीसाहिवाक्याद् गुरुभिः प्रमोदाद्, ये वर्यमाचार्यपदे प्रतिष्ठिताः ।
जाग्रद्यशोराशिविराजमाना, जयन्ति ते श्रीजिनसिंहसूरयः ॥ २५ ॥–उप०

तच्चारुचरणाम्भोज–चञ्चरीकमनाः सनाः ।
गणिः सकलचन्द्राख्यो, विख्यातो मुख्यशैक्षकः ॥ २६ ॥–अनु०

तच्छिष्योऽभ्यस्तिवृद्ध्यर्थं, गणिः समयसुन्दरः ।
वाचकः सव्यधाद् वृत्ति–मर्थरत्नावलीमिमाम् ॥ २७ ॥–अनु०

श्रीजिनसिंहमुनीश्वर–वाचकवरसमयराजगणिराजाम् ।
मद्विद्यैकगुरूणा–मनुग्रहो मेऽत्र विज्ञेयः ॥ २८ ॥–आर्या

---

१ 'पतिनः' इति मो–पाठः । २ 'पद' इति क–पाठः ।

मत्सरेणाहतो मूर्खो-ऽसहमान' परोन्नतिम् ।
सच्छास्त्र दूषयत्येव, वारिकुम्भमरिष्टवत् ॥ २९ ॥–अनु०

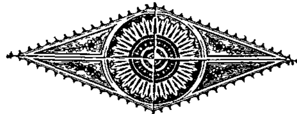
मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य सम्यक्
ज्ञात्वा प्रयास मम दुष्कर च ।
कृत्वा प्रसाद कवयो गुणज्ञा
प्रमाणयन्तु स्फुटमेतदर्थान् ॥ ३० ॥–उप०

यदत्र शास्त्रे मतिमान्द्यदोष-
वशादशुद्ध किमपि स्फुट स्यात् ।
विशोधयन्तूप्रधिय प्रसद्य
तृण यथा निर्मलसौधकुण्डात् ॥ ३१ ॥–उपेन्द्र०

श्रीविक्रमनृपवर्षात्, समये रसजलधिरागसोम(१६४६)मिते ।
श्रीमल्'लाभ'पुरेऽस्मिन्, वृत्तिरियं पूर्णता नीता ॥ ३२ ॥–आर्या

अर्थरत्नावली वृत्ति', कविकण्ठावलम्बिनी ।
वाच्यमाना चिर नन्द्याद्, यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३३ ॥–अनु०

इति श्रीमत्खरतरगच्छाधिराजश्रीजिनमाणिक्यसूरिपट्टालङ्कारश्रीअकब्बरसाहि-
जलालदी(लुद्दी)नप्रदत्त'युगप्रधान'पदविरुदश्रीश्रीश्रीमज्जिनचन्द्रसूरिशिष्य-
मुख्यपण्डितप्रवरसकलचन्द्रगणिमणिशिष्यवाचकसमयसुन्दर-
गणिविरचिता अर्थरत्नावलीनाम्नी अष्टलक्षार्थी
सम्पूर्णा ॥ श्री ॥

१ 'काव्ये' इति प्रो-पाठ ।

श्रीशुभतिलकोपाध्यायविरचित

॥ गायत्रीविवरणम् ॥

ॐ नमः ॥ श्रीजिनाय नमः ॥

चिदात्मदर्शसङ्क्रान्त-लोकालोकविहायसे ।
परिवाग्वर्तिरूपाय, प्रणम्य परमात्मने ॥ १ ॥-अनु०
गम्भीरार्थामपि श्रुत्वा, किञ्चिद् गुरुमुखाम्बुजात् ।
परेषामुपयोगाय, 'गायत्रीं' विवृणोम्यहम् ॥ २ ॥-अनु०
इमा ह्यनादिनिधना, ब्रह्मजीवानुवेदिन. ।
आमनन्ति परे मन्त्र, मननत्राणयोगतः ॥ ३ ॥-अनु०
गायन्त त्रायते यस्माद्, गायत्रीति तत. स्मृता ।
आचारसिद्धावप्यस्या, इत्यन्वर्थ उदाहृतः ॥ ४ ॥-अनु०

मन्त्रश्च स प्रमाणकोटिसण्टङ्कमाटीकते यः सर्वपार्षदो भवति अर्हमित्यादिवदिति सर्वदर्शनाभिप्रायेण गायत्री व्याख्यानायोपक्रम्यते । सा चेय सूत्रत.—

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् सवितुर्वरेण्य भर्गोदे वस्यधीमहि धियोऽयो! नः! प्रचोदयात्

अस्य व्याख्या—ॐमिति परमेष्ठिपञ्चकमाह । कथमिति चेदुच्यते-अर्हन्त इत्याद्यक्षर अः । अशरीरा इति सिद्धास्तदाद्यक्षर अः । आचार्या इत्याद्यक्षर आ । उपाध्याया इत्याद्यक्षर उ' । मुनीत्याद्यक्षर अस्वरम् सन्धिवशात् ओम् । पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारादेवमुक्तिं । तदेवासाधारणगुणसम्पदा विशिनष्टि—भूर्भुवःस्वरिति । भूरित्यव्यय भूर्लोके । भुव इति भूलोके । स्वरिति स्वर्लोके । त्रयाणा द्वन्द्वे भूर्भुव स्वः । अधस्तिर्यगूर्ध्वरूप लोकत्रय तत् तनोति-ज्ञानात्मना व्याप्नोति भूर्भुव स्वस्तत् । प्रसिद्धा ह्यर्हत्सिद्धाना सर्वद्रव्यपर्याय-

---

१ 'पारे वाग्वृत्ति०' इति प्रतिभाति । २ 'मुपकाराय' इति ख-पाठ । ३ 'मनादि' इति ख-पाठ । ४ 'पर' इति क-पाठ । ५ 'गायित गायित यस्मात्' इति ख-पाठ । ६ 'स एव प्रमाणकोटिमाटीकते' इति ख-पाठ । ७ 'अर्हमित्यस्य अ । [अ] सिद्धा अकर्मका इति तेषामपि अ । आचार्याणा आ। उपाध्यायाना उ । जात ओ इति । मुनीनां मकारे ॐ इति । पदै०' इति ख-पाठ ।

८ उक्त च—

"अरिहता असरीरा आयरिया उवज्झाया मुणिणो ।
पचक्खरनिप्पन्नो ॐकारो पच परमेट्ठी ॥"

९ 'विशेषणतया विशिनष्टि । भूरित्यव्यय भूवाचकम् । भुव इति पाताललोके' इति ख-पाठ' ।

विषयेण केवलज्ञानात्मना लोकालोकव्यापि ज्ञानात्मनो व्यापकत्वात्, केवलज्ञानस्य सकल-विषयतया "सव्वगयं सम्मत्तं" इति (विशेषावश्यक गा० २७५१) वचनात् सामान्य-रूपतया ज्ञानाद् वा । अत एव सवितुर्दिव्य-महस्त्वस्य प्रकाशात् प्रधानतरं, तदुक्तं तस्य देशविषयत्वात् प्रस्तुतस्य कर्ममलनिर्मलस्य भर्गोद्योतस्य सर्वविषयत्वात् । आहुश्च पूज्याः (श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिन आवश्यकनिर्युक्तौ लोगस्साधिकारे)—""चंदाइच्चगहाणं" इत्यादि । न चाचार्यादिविषयस्य केवलिकज्ञानलम्भो नास्तीति वाच्यम् । तेषामपि केवलिक-ज्ञानोपलब्धानां भावानां सामान्येन ज्ञानसम्यक्त्वादिगुणः भर्गोऽस्ति इति । भ इति ईश्वरः । उरिति ब्रह्मा दयते-पालयति जगदिति गो-विष्णुः 'क्विप्' (सिद्ध० ५-१-१७२) इति दे रूपम् । लोके हि जगद् ब्रह्मोत्पादयति रजोगुणाश्रितः, विष्णुः स्थापयति सत्त्व-गुणाश्रितः । ईश्वरः संहरति तामसभावाश्रित इति । भश्च उश्च दश्चेति भगोदः, द्वन्द्वैक-वद्भावात्, तस्मिन् । किंविशिष्टे? 'वसि' वसतीति वस् क्विपि रूपं तस्मिन् वसि । क्व वसि इत्याह—'अधीमहि' अस्य (-विष्णोः) अपत्यं इः-कामः तस्य मह्यो-भूमयः इमह्यः-कामिन्यस्ता अधिकृत्य अधीमहि-स्त्रीषु तिष्ठमाने, स्त्र्यायत्तात्मनीत्याशयः । प्रतीत चैत-दीश्वर-ब्रह्म विष्णुषु कामिनीपरवश(क)त्वम् । पार्वत्यनुनयार्थमीश्वरस्य ताण्डवाडम्बर-श्रुते । ब्रह्माणमधिकृत्य वेदेऽप्युक्तम्–"प्रजापतिः स्वां दुहितरमकामयत्" । विष्णोस्तु गोपादिवल्लभोपदर्शकतत्तद्वचनश्रवणात् । पठ्यते च—

"राधा पुनातु जगदच्युतदत्तदृष्टि-
मन्थानकं विदधती दधिरिक्तभाण्डे ।
तस्याः स्तनस्तबकलोलविलोचनालि-
देवोऽपि दोहनधिया वृषभं निरुन्धन् ॥"—वसन्त०

---

१ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया च यथा—

"सव्वगयं सम्मत्तं, सुत्ते चरित्ते न पज्जवा सव्वे ।
देसविरइं पडुच्चा, दोण्ह वि पडिसेहणं कुज्जा ॥"
सर्वगतं सम्यक्त्वं श्रुते चारित्रे न पर्यवाः सर्वे ।
देशविरतिं प्रतीत्य द्वयोरपि प्रतिषेधनं कुर्यात् ॥

२ 'अत आह' इति ख-पाठः ।

३ समग्रा गाथा तच्छाया चैवम्—

"चंदाइच्चगहाणं, पहा पयासेइ परिमियं खित्तं ।
केवलियनाणलंभो, लोगालोगं पयासेइ ॥"
चन्द्राऽऽदित्यग्रहाणां प्रभा प्रकाशयति परिमितं क्षेत्रम् ।
केवलिकज्ञानलाभो लोकालोकं प्रकाशयति ॥

४ 'तमोगुणान्वित' इति ख-पाठः । ५ 'स्त्रादिषु' इति ख-पाठः । ६ ईश्वरेण हि कामान्धेन पार्वत्याः पुरो नाट्यं कृतं, ब्रह्मा' इति ख-पाठः ।

इत्यादि। शिष्य प्रति शिक्षामाह–हे नः'–नर! नृशब्दस्यामन्त्रणे रूपम्। सबहुमानं ह्यामन्त्रित. शिष्यः प्रस्तुतार्थश्रवणे उत्साहितो भवति, अतो विशेषणमाह—'धियोऽयो'' इति। 'युक् मिश्र[व]णे' (सिद्ध० धा०) इत्यय परैरमिश्र[व]णे चेत्यधीयते, अतो यौति–पृथग्भवतीति यु। विचि छान्दसत्वाद् गुणाभाव'। न युरयु तस्यामन्त्रणं हे अयो'–अपृथग्भूत! कस्या'? 'धिय.' बुद्धित.। यतः त्वं बुद्धेरपृथग्भूतो बुद्धिमान्–प्रेक्षापूर्वकारी, अतस्त्वं शिष्यसे। तदन्यत्र हि रक्त-द्विष्ट-मूढ-पूर्वव्युद्ग्राहितादावुपदेशानर्हत्वात् अन्धकारनृत्तानुकारी प्रयास इति। पुनर्व्युत्पाद्यस्यैव विशेषणान्तरमाह—'प्रच!' इति। प्रकृष्ट चरतीति प्रच'–प्रकृष्टाचारो मार्गानुसारिप्रवृत्तिरितियावत् 'क्वचिद्' (सिद्ध० ५–१–१७१) इति डे रूपम्। यथा वा प्रच –हस इति, प्रकृष्टाचारे ह्युपदेशसाफल्यं, आचारपराङ्मुखाणा शास्त्रसद्भावप्रतिपादने प्रत्युत प्रत्यवायसम्भवात्। किम्? 'उदयात्' उदयं प्राप्तम्। अनन्यसामान्यगुणातिशयसम्पदा प्रतिष्ठितमाराध्यत्वेन परमेष्ठिपञ्चक कर्तृभूतमिति। अयमिह तात्पर्यार्थ —ईश्वर ब्रह्म विष्णुपु उपलक्षणत्वादन्येष्वपि कपिल-सुगतादिपु दैवतेपु मध्ये भो पुरुप' ज्ञानवन्' प्रकृष्टाचार! परमेष्ठिपञ्चकमेव पूर्वदर्शितदिङ्मात्रगुणातिशययोगादाराध्यतया प्रतिष्ठितम्, अतस्तदेवाराधनीय, तदेव चोपासनीय, तदेव शरणतया प्रतिपत्तव्य, तदाज्ञामृतरस एवास्वादनीय, तद्व्यतिरिक्ताराध्यान्तरस्यासद्भावात्। भावेऽपि (च) वस्तुतस्तत्त्वानुपपत्ते', तद्दोपाणा लेशत इहैव निर्णीतत्वात्, तद्व्यवच्छेदेन चाराध्यतायामतिप्रसङ्ग। उक्त च—

"कामानुपक्तस्य रिपुप्रहारिण, प्रपञ्चिनोऽनुग्रहशापकारिण'।
सामान्यपुवर्गसमानधर्मिणो, महत्त्वक्लृप्तौ सकलस्य तद् भवेत्॥"

इति। इह चाधीमहि वसीति विशेषणेन तेपा रागसूचन, साहचर्याद् द्वेप-मोहावप्यवसेयौ, तेपामायुधादिसद्भावात् पूर्वापरव्याहतार्थागमाद्यभिधानाच्च, यदुक्तम्—

"रागोऽङ्गनासङ्गमनानुमेयो, द्वेपो द्विपद्दारणहेतिगम्य।
मोह कुवृत्तागमदोपसाध्य॥"

इत्यादि। आचार्यादीना न सर्वथा रागादिक्षय इति चेत्? न, तेपामप्याप्तोपदेशेन रागादिक्षयार्थं प्रवृत्तेस्तथाविधरागाद्यसद्भावात् तदत्यन्तक्षयस्य च भावित्वात् भाविनि भूतवदुपचारात् वीतरागितैवेति, भावाचार्यादिभिरेवात्राधिकार इति सर्वं समञ्जसम्। इत्यार्हताभिप्रायेण मन्त्रव्याख्या॥

१ 'विशेष्यसे' इति ख–पाठ। २ 'पुन शिष्यस्यैव' इति ख–पाठ। ३ 'त्रेण गुणा' इति ख–पाठः। ४ 'तथाहि–कामा०' इति ख–पाठ। ५ 'विशेपणे द्वेपस्योपलक्षण आयुधादिसद्भावेन द्वेपस्यापि तेपां सद्भावात्। इति जैनमताभिप्रायेण व्याख्या॥ १॥' इति ख–पाठ। ६ तर्करहस्यदीपिकाऽनुसारेण (पृ० ४५) अवशिष्टचरण त्वेवम्—"नो यस्य देवः स स चैवमर्हन्"।

(ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्। सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेऽव त्व धीमहि धियो यो! नः
प्रचोदयात्ऽत्॥)

अथाऽक्षपादाः [स्त्र येटनी(दिन)?] स्वं देवम्–ईश्वर प्रणिदधाना प्रार्थनापुरःसरमेयमभिदधते—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि। ओमिति सर्वविद्यानामादिबीज मंत्रमागमोपनिषद्भूतम्, अशेषविघ्नविघातनिघ्नम्, अखिलदृष्टादृष्टफलसङ्कल्पकल्पद्रुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्त परममङ्गलम्। न चैतद्व्यतिरिक्त अन्यत् तत्त्वमस्ति वस्तुत इति। हे भूर्भुव स्वस्तदिति लोकत्रयव्यापिन्!, आक्षपादाना हि शिवः सर्वगत इति। तथा सवितु–भास्वतो वरेण्य!–प्रधानतर!, सर्वज्ञत्वात्। वरेण्य इति अनुनासिकस्तु 'अड्डवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादे'' (सिद्ध० १–२–४१) इति लक्षणवशात्। यथा—

''साम साम श्रुन तावद्, दधिँ दधि मधुँ मधु।
श्रूयन्ते शुभ्रुयामत्र, न यावन्मधुरा गिर॥''

विशेष्यमाह—हे भर्ग! उदे! इति। उत्कृष्ट इ–कामो यस्य स उदि' तस्यामन्त्रणं (हि) उदे!। अर्वाचीनावस्थापेक्षया विशेषणमिदम्। प्रार्थनामाह—अत्र त्व इति क्रियापदद्वय यथासङ्ख्यमुत्तरपदद्वयेनाभिसम्बध्यते। तत्र अव–रक्ष पालय वर्धयेतियावत्। किमित्याह–धीं–मतिं कर्मपदम्। धीर्बुद्धि ज्ञान तत्त्वाधिगम इत्यनर्थान्तरम्। धिय ई–श्री' धी ता, धीयुक्ता वा श्रियम्, ईश्वरत प्रार्थना ज्ञानस्य ''ईश्वरात् ज्ञानमन्विच्छेत्'' इति वचनात्। तथा त्व–विनाशय। 'पोंच् अन्तकर्मणि' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य रूपम्। किमित्याह–अहिधिय कर्मतापन्ना। अहि–सर्प तस्येव धिय क्रूरताद्या परापचिकीर्षादिवार्ता। न–अस्माक, बुद्धि वर्धय क्रूरताद्या कुबुद्धीश्च विध्वसयेत्यर्थ। पुनर्विशेषणान्तरमाह–हे यो!–मिश्रित! सम्बद्ध! 'युक् मिश्रणे' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य विचि रूपम्। कया इत्याह–'प्रचोदया' 'चुदण् सञ्चोदने' (सिद्ध० धा०) तत चोदन चोद [स]–शृङ्गारभावसूचन, प्रकृष्टश्चोदो यस्या सा प्रचोदा अर्थात् पार्वती तया सहेति वाक्यशेष। अर्वाचीनावस्थापेक्षया, पार्वतीपीनपयोधरप्रणयीत्याकूतम्। परमपदावस्थाया तु प्रचोदया अयो!–अमिश्रित' इति व्याख्येयम्। ''षडिन्द्रियाणि षड् विषयाः षड् बुद्धय सुख दु खं शरीर चेत्येकविंशतिप्रभेदभिन्नस्य दु'खस्यात्यन्तोच्छेदो मोक्ष'' इति नैयायिकवचनप्रामाण्यात्। तथा उदे! इति प्राचीनविशेषणमपि। उत्क्रान्त ए–कामोदित्युदिस्तस्यामन्त्रण उदे! इति योज्यम्। तथा अत्! इति विशेषणम्। अत्ति–भक्षयति जगदिति अत् सृष्टिसहारकत्वात्। उक्त च (श्रीहारिभद्रीये षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० १२)—

---

१ 'अथवाऽक्ष' इति क–पाठ। २ 'समस्तागमानामुपनिषद्भूतम्, अतोऽस्य प्रणिधान परममङ्गलत्वादादौ उपन्यस्त न चै०' इति ख–पाठ। ३ 'तत्त्वान्तर' इति ख–पाठ। ४ 'यथा' इति ग पाठ। ५ 'वर्णेत्यादिना विशेष्य०' इति ख–पाठ। ६ 'धीमिति कम' इति क–पाठ। ७ 'कुबुद्धीर्विनाशय, पुन०' इति ख–पाठ। ८ 'स्यायां' इति ग–पाठ। ९ 'दिति सिद्धिस्तस्या०' इति ख–पाठ।

"अक्षपादमते देवः, सृष्टिसहारकृत् शिवः ।
विभुर्नित्यैकसर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥"–अनु०

इति नैयायिकाभिप्रायेण मन्त्रव्याख्या ॥ २ ॥

अथ वैशेपिकाभिप्रायेणाप्येवमेव, तैरपि शिवस्य देवतयाऽभ्युपगमात् । नवरं तन्मते परमपदावस्थास्वरूपमेवम्–"बुद्धिसुखदु खेच्छाद्वेपप्रयत्नधर्माधर्मसस्काररूपाणा नवाना विशेपगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्ष " इति[1] ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् ! सवितुर्वरेण्यं भर् गोदेवस्य धीम ! हि धियो यो ! नः प्रचोदयात् ।

अथवा साङ्ख्याः स्वं देवं–कपिलं प्रणिदधाना इदं वदन्ति—हे 'धीम !' धीः–बुद्धिः ता 'माहृ(ङ्) मानशब्दयो ' (सिद्ध० धा० ?) शब्दयति–प्ररूपयति इति धीम'– भगवान् कपिलस्तस्यामन्त्रणम् । ॐ भूर्भुव स्वस्तदिति पूर्ववत् ।

"अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्य सर्वगतोऽक्रिय ।
अकर्ता निर्गुण सूक्ष्म, आत्मा कपिलदर्शने ॥"

इति वचनात् । सवितुर्वरेण्यमित्याक्षपादपक्षवत् । कपिलमेवोपयोगसम्पदा विशेपयति–भर् इति । 'डुभृगृक् पोपणे च' (सिद्ध० धा०) । बिभर्तीति भर्–पोपक' । विचि गुणे च रूपम् । कस्येत्याह–'गोदेवस्य' । गोशब्देनात्र खुरककुदसास्नालाङ्गूलविपाणाद्यवयवसम्पन्न' पशुरुच्यते । अनेन च विधेयता लक्ष्यते । ततो गोरिव विधेयानि–वश्यानि देवानि–इन्द्रियाणि यस्य स तथा तस्य, जितेन्द्रियस्येत्यर्थ । न च गोविधेयता कवीना न रूढिः, "गौरिवैति विधेयताम्" इत्यादि लक्ष्यदर्शनात् । धीमेति व्याख्यातमेव । 'हि' स्फुटम् । 'धियो यो !' इति । हे बुद्धितत्त्वात् पृथग्भूत[2], प्रकृतिपुरुपविवेकदर्शनात् "निवृत्ताया प्रकृतौ पुरुपस्य स्वरूपावस्थान मोक्ष "इति वचनात्, प्रकृतिवियोगे च बुद्ध्यादीनामपि विगमात्, कारणाभावे कार्याभावात् । धिय इति पद पुनरावृत्त्या पञ्चम्यन्त प्रचोदयेत्यनेन सम्बध्यते । ततश्च धियो–बुद्धितत्त्वात् न –अस्मानपि प्रचोदय–प्रेरय, व्यपनयेत्यर्थ । पष्ठ्यन्त वा[3] धिय इति । पष्ठी च "कर्मणि शेपजा" यथा–'मापाणामश्नीयात्' । तथा "न केवल यो महता विभापते" इत्यत्र । ततश्च न –अस्माकमपि धिय प्रकृतिहेतुका व्यपनयेति भाव[4] । स्वय मुक्तोऽस्मान् मोचयेतेतिर्योवत् । 'अत्' इति । अदिति दान्तमव्यय आश्चर्यार्थम् । तथाच अदिति आश्चर्यरूप ! तत्कारणेऽनिवृत्तत्वात् तस्यामन्त्रण हे अद् ! । 'विरामे वा' (सिद्ध० १–३–५१) इति दस्य त । इति साङ्ख्याभिप्राये[5] ॥ ४ ॥

---

१ 'वैशेपिकाभिप्रायेण व्याख्या' इत्यधिक ख–पाठ । २ 'बुद्धितत्त्व तन्मिमीते–शब्द०' इति ख–पाठः । ३ 'वा ततो मापाणामश्नीयादित्यादिवत् धिय' इति ख–पाठ । ४ 'भावः' इति ख–पाठ । ५ श्लोकार्धाङ्कोऽयम् ।

(ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्! सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेऽव स्य धीमहिधियो यो! नः प्रचोदयाऽत्!!)

अथाऽक्षपादाः[स्व चेदनी(दिन)?] स्व देवम्–ईश्वर प्रणिदधाना प्रार्थनापुरःसरमेवमभिदधते—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि। ओमिति सर्वविद्यानामादिबीज मंमप्रागमोपनिषद्भूतम्, अशेषविघ्नविघातनिघ्नम्, अखिलदृष्टादृष्टफलसङ्कल्पकल्पद्रुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्तं परममङ्गलम्। न चैतद्व्यतिरिक्त अन्यत् तत्त्वमस्ति वस्तुत इति। हे भूर्भुव स्वस्तदिति लोकत्रयव्यापिन्!, आक्षपादाना हि शिवः सर्वगत इति। तथा सवितु'–भास्वतो वरेण्य!–प्रधानतर!, सर्वज्ञत्वात्। वरेण्य इति अनुनासिकस्तु 'अइउवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादे' (सिद्ध० १–२–४१) इति लक्षणवशात्। यथा—

"साम साम घुत्र तावद्, दधिँ दधि मधुँ मधु।
श्रूयन्ते सुभ्रुवामत्र, न यावन्मधुरा गिर॥"

विशेष्यमाह—हे भर्ग! उदे! इति। उत्कृष्ट इ'–कामो यस्य स उदि' तस्यामन्त्रणं (हे) उदे!। अर्वाचीनावस्थापेक्षया विशेषणमिदम्। प्रार्थनामाह—अव स्य इति क्रियापदद्वय यथासङ्ख्यमुत्तरपदद्वयेनाभिसम्बध्यते। तत्र अव–रक्ष पालय वर्धयेतियावत्। किमित्याह–धीं–मतिं कर्मपदम्। धीर्बुद्धि ज्ञान तत्त्वाधिगम इत्यनर्थान्तरम्। धिय ई–श्री धी ता, धीयुक्ता या श्रियम्, ईश्वरत प्रार्थना ज्ञानस्य "ईश्वरात् ज्ञानमन्विच्छेत्" इति वचनात्। तथा स्य–विनाशय। 'षोंच् अन्तकर्मणि' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य रूपम्। किमित्याह–अहिधिय कर्मतापन्ना। अहि–सर्प तस्येव धिय क्रूरताद्या परापचिकीर्षादिवार्ता। न–अस्माक, बुद्धि वर्धय क्रूरताद्या कुबुद्धीश्च विध्वसयेत्यर्थ। पुनर्विशेषणान्तरमाह–हे यो!–मिश्रित' सम्बद्ध! 'युक् मिश्रणे' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य विचि रूपम्। कया इत्याह–'प्रचोदया' 'चुदण् सञ्चोदने' (सिद्ध० धा०) तत चोदन चोद [स]–शृङ्गारभावसूचन, प्रकृष्टश्चोदो यस्या सा प्रचोदा अर्थात् पार्वती तया सहेति वाक्यशेष। अर्वाचीनावस्थापेक्षया, पार्वतीपीनपयोधरप्रणयीत्याकूतम्। परमपदावस्थाया तु प्रचोदया अयो!–अमिश्रित! इति व्याख्येयम्। "षडिन्द्रियाणि षड् विषयाः षड् बुद्धय सुख दु ख शरीर चेत्येकविंशतिप्रभेदभिन्नस्य दु'खस्यात्यन्तोच्छेदो मोक्ष" इति नैयायिकवचनप्रामाण्यात्। तथा उदे! इति प्राचीनविशेषणमपि। उत्क्रान्त ए–कामादित्युदिस्तस्यामन्त्रण उदे! इति योज्यम्। तथा अत्! इति विशेषणम्। अत्ति–भक्षयति जगदिति अत् सृष्टिसहारकत्वात्। उक्त च (श्रीहारिभद्रीये षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० १३)—

१ 'अथवाऽक्ष' इति क–पाठ। २ 'समस्तागमानामुपनिषद्भूतम्, अतोऽस्य प्रणिधान परममङ्गलत्वादादौ उपन्यस्त न चै०' इति ख–पाठ। ३ 'तत्त्वान्तर' इति ख–पाठ। ४ 'यथा' इति ग पाठ। ५ 'वर्णेत्यादिना विशेष्य०' इति ख–पाठ। ६ 'धीमिति कर्म' इति क–पाठ। ७ 'कुबुद्धीर्विनाशय, पुन०' इति ख–पाठ। ८ 'स्यायां' इति ग–पाठः। ९ 'दिति सिद्धिसस्या०' इति ख–पाठ।

"अक्षपादमते देवः, सृष्टिसंहारकृत् शिवः ।
विभुर्नित्यैकसर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रय' ॥"–अनु०

इति नैयायिकाभिप्रायेण मन्त्रव्याख्या ॥ २ ॥

अथ वैशेषिकाभिप्रायेणाप्येवमेव, तैरपि शिवस्य देवतयाऽभ्युपगमात् । नवरं तन्मते परमपदावस्थास्वरूपमेवम्–"बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानां विशेषगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्ष" इति¹ ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् ! सवितुर्वरेण्यं भर् गोदेवस्य धीम ! हि धियो यो ! नः प्रचोदयात् ।

अथवा साङ्ख्याः स्वं देवं–कपिलं प्रणिदधाना इदं वदन्ति—हे 'धीम'² धीः–बुद्धिः तां 'माह्(ङ्) मानशब्दयोः' (सिद्ध० धा० ?) शब्दयति–प्ररूपयति इति धीमः–भगवान् कपिलस्तस्यामन्त्रणम् । ॐ भूर्भुव स्वस्तदिति पूर्ववत् ।

"अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्य सर्वगतोऽक्रिय ।
अकर्ता निर्गुण सूक्ष्म, आत्मा कपिलदर्शने ॥"

इति वचनात् । सवितुर्वरेण्यमित्याक्षपादपक्षवत् । कपिलमेवोपयोगसम्पदा विशेषयति–भर् इति । 'डुभृग्क् पोषणे च' (सिद्ध० धा०) । बिभर्तीति भर्–पोषक । क्विपि गुणे च रूपम् । कस्येत्याह–'गोदेवस्य' । गोशब्देनात्र खुरककुदसास्नालाङ्गूलविषाणाद्यवयवसम्पन्नः पशुरुच्यते । अनेन च विधेयता लक्ष्यते । ततो गोरिव विधेयानि–वश्यानि देवानि–इन्द्रियाणि यस्य स तथा तस्य, जितेन्द्रियस्येत्यर्थ । न च गोर्विधेयता कवीनां न रूढिः, *"गौरिवैति विधेयताम्" इत्यादि लक्ष्यदर्शनात् । धीमेति व्याख्यातमेव । 'हि'* स्फुटम् । 'धियो यो!' इति । हे बुद्धितत्त्वात् पृथग्भूत!, प्रकृतिपुरुषविवेकदर्शनात् "निवृत्तायां प्रकृतौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्ष" इति वचनात्, प्रकृतिवियोगे च बुद्ध्यादीनामपि विगमात्, कारणाभावे कार्याभावात् । धिय इति पदं पुनरावृत्त्या पञ्चम्यन्तं प्रचोदयेत्यनेन सम्बध्यते । ततश्च धियो–बुद्धितत्त्वात् न–अस्मानपि प्रचोदय–प्रेरय, व्यपनयेत्यर्थ । षष्ठ्यन्तं वा³ धिय इति । षष्ठी च "कर्मणि शेषजा" यथा–'माषाणामश्नीयात्' । तथा "न केवलं यो महतो विभाषते" इत्यत्र । ततश्च न–अस्माकमपि धियः प्रकृतिहेतुका व्यपनयेति भाव⁴ । स्वयं मुक्तोऽस्मान् मोचयेतेतियावत् । 'अत्' इति । अदिति दान्तमव्ययं आश्चर्यार्थम् । तथाच अदिति आश्चर्यरूप ! तत्कारणेऽनिवृत्तत्वात् तस्यामन्त्रणं हे अद् ! । 'विरामे वा' (सिद्ध० १–३–५१) इति दस्य त । इति साङ्ख्याभिप्रायः⁵ ॥ ४ ॥

---

१ 'वैशेषिकाभिप्रायेण व्याख्या' इत्यधिक ख–पाठ । २ 'बुद्धितत्त्व तन्मिमीते–शब्द०' इति ख–पाठः । ३ 'वा ततो माषाणामश्नीयादित्यादिवत् धिय' इति ख–पाठ । ४ 'भावः' इति ख–पाठ । ५ श्लोकार्धाङ्कोऽयम् ।

(ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्। सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेऽव स्व धीमहिधियो यो! नः प्रचोदयाऽत्!।)

अथाऽक्षपादाः[स्वं वेदनी(दिन)?] स्व देवम्–ईश्वर प्रणिदधाना प्रार्थनापुरःसरमेवमभिदधते—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि। ओमिति सर्वविद्यानामादिबीज मंत्रमागमोपनिषद्भूतम्, अशेषविघ्नविघातनिघ्नम्, अखिलदृष्टादृष्टफलसङ्कल्पकल्पद्रुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्त परममङ्गलम्। न चैतद्व्यतिरिक्त अन्यत् तत्त्वमस्ति वस्तुत इति। हे भूर्भुव स्वस्तदिति लोकत्रयव्यापिन्!, आक्षपादाना हि शिवः सर्वगत इति। तथा सवितु–भास्वतो वरेण्य!–प्रधानतर!, सर्वज्ञत्वात्। वरेण्य इति अनुनासिकस्तु 'अड्ढवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादे' (सिद्ध० १–२–४१) इति लक्षणवशात्। यथा—

"साम साम श्रुन तावद्, दधिँ दधि मधुँ मधु।
श्रूयन्ते सुभ्रुवामत्र, न यावन्मधुरा गिर.॥"

विशेष्यमाह—हे भर्ग! उदे! इति। उत्कृष्ट इ'–कामो यस्य स उदि' तस्यामन्त्रणं (हे) उदे!। अर्वाचीनावस्थापेक्षया विशेषणमिदम्। प्रार्थनामाह—अव स्व इति क्रियापदद्वय यथासङ्ख्यमुत्तरपदद्वयेनाभिसम्बध्यते। तत्र अव–रक्ष पालय वर्धयेतियावत्। किमित्याह–धीं–मतिं कर्मपदम्। धीर्बुद्धि ज्ञान तत्त्वाधिगम इत्यनर्थान्तरम्। धिय ई–श्री धी ता, धीयुक्ता वा श्रियम्, ईश्वरत प्रार्थना ज्ञानस्य "ईश्वरात् ज्ञानमन्विच्छेत्" इति वचनात्। तथा स्व–विनाशय। 'षोंच् अन्तकर्मणि' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य रूपम्। किमित्याह–अहिधिय कर्मतापन्ना। अहि–सर्प तस्येव धिय क्रूरताद्या परापचिकीर्षादिवार्ता। न–अस्माक, बुद्धि वर्धय क्रूरताद्या कुबुद्धीश्च विध्वसयेत्यर्थ। पुनर्विशेषणान्तरमाह–हे यो!–मिश्रित! सम्बद्ध! 'युक् मिश्रणे' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य विचि रूपम्। कया इत्याह–'प्रचोदया' 'चुदण् सञ्चोदने' (सिद्ध० धा०) तत चोदन चोद [स]–शृङ्गारभावसूचन, प्रकृष्टश्चोदो यस्या सा प्रचोदा अर्थात् पार्वती तया सहेति वाक्यशेष। अर्वाचीनावस्थापेक्षया, पार्वतीपीनपयोधरप्रणयीत्याकूतम्। परमपदावस्थाया तु प्रचोदया अयो!–अमिश्रित! इति व्याख्येयम्। "षडिन्द्रियाणि षड् विषयाः षड् बुद्धय सुख दु खं शरीर चेत्येकविशतिप्रभेदभिन्नस्य दु'खस्यात्यन्तोच्छेदो मोक्ष" इति नैयायिकवचनप्रामाण्यात्। तथा उदे! इति प्राचीनविशेषणमपि। उत्क्रान्त ए–कामादित्युदिस्तस्यामन्त्रण उदे! इति योज्यम्। तथा अत्! इति विशेषणम्। अत्ति–भक्षयति जगदिति अत् सृष्टिसहारकत्वात्। उक्त च (श्रीहारिभद्रीये षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० १३)—

१ 'अथवाऽक्ष' इति क–पाठ। २ 'समस्तागमानामुपनिषद्भूतम्, अतोऽस्य प्रणिधान परममङ्गलत्वादादौ उपन्यस्त न चै०' इति ख–पाठ। ३ 'तत्त्वान्तर' इति ख–पाठ। ४ 'यथा' इति ग पाठ। ५ 'वर्णेत्यादिना विशेष्य०' इति ख–पाठ। ६ 'धीमिति कर्म' इति क–पाठ। ७ 'कुबुद्धीर्विनाशय, पुन०' इति ख–पाठ। ८ 'स्यामां' इति ग–पाठः। ९ 'दिति सिद्धिलसा०' इति ख–पाठः।

"अक्षपादमते देव., सृष्टिसंहारकृत् शिवः ।
विभुर्नित्यैकसर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥"—अनु०

इति नैयायिकाभिप्रायेण मन्त्रव्याख्या ॥ २ ॥

अथ वैशेषिकाभिप्रायेणाप्येवमेव, तैरपि शिवस्य देवतयाऽभ्युपगमात् । नवरं तन्मते परमपदावस्थास्वरूपमेवम्—"बुद्धिसुखदु खेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काररूपाणा नवाना विशेषगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्ष " इति[1] ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् । सवितुर्वरेण्यं भर् गोदेवस्य धीम । हि धियो यो । नः प्रचोदयात् ।

अथवा साङ्ख्याः स्वं देवं—कपिलं प्रणिदधाना इदं वदन्ति—हे 'धीम!' धी·—बुद्धि· ता 'माङ्(ग्) मानशब्दयो ' (सिद्ध० धा० ?) शब्दयति—प्ररूपयति इति धीम — भगवान् कपिलस्तस्यामन्त्रणम् । ॐ भूर्भुव स्वस्तदिति पूर्ववत् ।

"अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्य· सर्वगतोऽक्रिय ।
अकर्ता निर्गुण सूक्ष्म, आत्मा कपिलदर्शने ॥"

इति वचनात् । सवितुर्वरेण्यमित्याक्षपादपक्षवत् । कपिलमेवोपयोगसम्पदा विशेषयति—भर् इति । 'डुभृगक् पोषणे च' (सिद्ध० धा०) । बिभर्तीति भर्—पोषक । क्विपि गुणे च रूपम् । कस्येत्याह—'गोदेवस्य' । गोशब्देनात्र खुरककुदसास्नालाङ्गूलविषाणाद्यवयवसम्पन्न पशुरुच्यते । अनेन च विधेयता लक्ष्यते । ततो गोरिव विधेयानि—वश्यानि देवानि—इन्द्रियाणि यस्य स तथा तस्य, जितेन्द्रियस्येत्यर्थ । न च गोर्विधेयता कवीना न रूढिः, "गौरिवैति विधेयताम्" इत्यादि लक्ष्यदर्शनात् । धीमेति व्याख्यातमेव । 'हि' स्फुटम् । 'धियो यो!' इति । हे बुद्धितत्त्वात् पृथग्भूत[2], प्रकृतिपुरुषविवेकदर्शनात् "निवृत्ताया प्रकृतौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थान मोक्ष "इति वचनात्, प्रकृतिवियोगे च बुद्ध्यादीनामपि विगमात्, कारणाभावे कार्याभावात् । धिय इति पद पुनरावृत्त्या पञ्चम्यन्त प्रचोदयेत्यनेन सम्बध्यते । ततश्च धियो—बुद्धितत्त्वात् न —अस्मानपि प्रचोदय—प्रेरय, व्यपनयेत्यर्थ । षष्ठ्यन्त वा धिय इति । षष्ठी च "कर्मणि शेषजा" यथा—'माषाणामश्नीयात्' । तथा "न केवल यो महता विभाषते" इत्यत्र[3] । ततश्च न —अस्माकमपि धिय प्रकृतिहेतुका व्यपनयेति भाव[4] । स्वय मुक्तोऽस्मान् मोचयेतेतिर्यावत् । 'अत्' इति । अदिति दान्तमव्यय आश्चर्यार्थम् । तथाच अदिति आश्चर्यरूप ! तत्कारणेऽनिवृत्तत्वात् तस्यामन्त्रणं हे अद् ! । 'विरामे वा' (सिद्ध० १–३–५१) इति दस्य त । इति साङ्ख्याभिप्राये[5] ॥ ४ ॥

---

१ 'वैशेषिकाभिप्रायेण व्याख्या' इत्यधिक ख–पाठ । २ 'बुद्धितत्त्व सन्मिमीते–शब्द०' इति ख–पाठः । ३ 'वा ततो माषाणामश्नीयादित्यादिवत् धिय' इति ख–पाठ । ४ 'भाव ' इति ख–पाठ । ५ श्लोकार्धाङ्कोऽयम् ।

(ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्! सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेऽव स्य धीमहिधियो यो! नः प्रचोदयाऽत्!।)

अथाऽक्षपादाः[स्व चेटनी(दिन)?] स्व देवम्-ईश्वर प्रणिदधाना प्रार्थनापुरःसरमेवमभिदधते—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि। ओमिति सर्वविद्यानामादिबीज मेमप्रागमोपनिषद्भूतम्, अशेपविघ्नविघातनिघ्नम्, अखिलदृष्टादृष्टफलसङ्कल्पकल्पद्रुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्त परममङ्गलम्। न चैतद्व्यतिरिक्त अन्यत् तत्त्वमस्ति वस्तुत इति। हे भूर्भुव स्वस्तदिति लोकत्रयव्यापिन्!, आक्षपादाना हि शिवः सर्वगत इति। तथा सवितु-भास्वतो वरेण्य!-प्रधानतर!, सर्वज्ञत्वात्। वरेण्य इति अनुनासिकस्तु 'अइउवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादे' (सिद्ध० १-२-४१) इति लक्षणवशात्। यथा—

"साम साम भ्रुव तावद्, दधिँ दधि मधुँ मधु।
श्रूयन्ते सुभ्रुवामत्र, न यावन्मधुरा गिर॥"

विशेष्यमाह—हे भर्ग! उदे! इति। उत्कृष्ट इः-कामो यस्य स उदि' तस्यामन्त्रणं (हे) उदे!। अर्वाचीनावस्थापेक्षया विशेषणमिदम्। प्रार्थनामाह—अव स्य इति क्रियापदद्वय यथासङ्ख्यमुत्तरपदद्वयेनाभिसम्बध्यते। तत्र अव-रक्ष पालय वर्धयेतियावत्। किमित्याह-धीं-मति कर्मपदम्। धीर्बुद्धि ज्ञान तत्त्वाधिगम इत्यनर्थान्तरम्। धिय ई-श्री धी ता, धीयुक्ता वा श्रियम्, ईश्वरत प्रार्थना ज्ञानस्य "ईश्वरात् ज्ञानमन्विच्छेत्" इति वचनात्। तथा स्य-विनाशय। 'षोंच् अन्तकर्मणि' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य रूपम्। किमित्याह-अहिधिय कर्मतापन्ना। अहि-सर्प तस्येव धिय क्रूरताद्या परापचिकीर्षादिवार्ता। न-अस्माक, बुद्धि वर्धय क्रूरताद्या कुबुद्धीश्च विध्वंसयेत्यर्थ। पुनर्विशेषणान्तरमाह-हे यो!-मिश्रित! सम्बद्ध! 'युक् मिश्रणे' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य विचि रूपम्। कया इत्याह-'प्रचोदया' 'चुदण् सञ्चोदने' (सिद्ध० धा०) तत चोदन चोद [स]-शृङ्गारभावसूचन, प्रकृष्टश्चोदो यस्या सा प्रचोदा अर्थात् पार्वती तया सहेति वाक्यशेष। अर्वाचीनावस्थापेक्षया, पार्वतीपीनपयोधरप्रणयीत्याकूतम्। परमपदावस्थाया तु प्रचोदया अयो!-अमिश्रित! इति व्याख्येयम्। "षडिन्द्रियाणि षड् विषयाः षड् बुद्धय सुख दु खं शरीर चेत्येकविंशतिप्रभेदभिन्नस्य दुःखस्यात्यन्तोच्छेदो मोक्ष" इति नैयायिकवचनप्रामाण्यात्। तथा उदे! इति प्राचीनविशेषणमपि। उत्क्रान्त ए-कामादित्युदिस्तस्यामन्त्रण उदे! इति योज्यम्। तथा अत्! इति विशेषणम्। अत्ति-भक्षयति जगदिति अत् सृष्टिसहारकत्वात्। उक्त च (श्रीहारिभद्रीये षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० १३)—

---

१ 'अथवाऽक्ष' इति क-पाठ। २ 'समस्तागमानामुपनिषद्भूतम्, अतोऽस्य प्रणिधान परममङ्गलत्वादादौ उपन्यस्त न चै०' इति ख-पाठ। ३ 'तत्त्वान्तर' इति ख-पाठ। ४ 'यथा' इति ग पाठ। ५ 'वर्णत्यादिना विशेष्य०' इति ख-पाठ। ६ 'धीमिति कर्म' इति क-पाठ। ७ 'कुबुद्धीर्विनाशय, पुन०' इति ख-पाठ। ८ 'स्थायां' इति ग-पाठः। ९ 'दिति सिद्धिस्तस्या०' इति ख-पाठ।

"अक्षपादमते देवः, सृष्टिसंहारकृत् शिवः ।
विभुर्नित्यैकसर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥"–अनु०

इति नैयायिकाभिप्रायेण मन्त्रव्याख्या ॥ २ ॥

अथ वैशेषिकाभिप्रायेणाप्येवमेव, तैरपि शिवस्य देवतयाऽभ्युपगमात् । नवरं तन्मते परमपदावस्थास्वरूपमेवम्–"बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानां विशेषगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्षः" इति[1] ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् ! सवितुर्वरेण्यं भर्ग् गोदेवस्य धीम ! हि धियो यो ! नः प्रचोदयात् ।

अथवा साङ्ख्याः स्वं देवं–कपिलं प्रणिदधाना इदं वदन्ति—हे 'धीम !' धीः–बुद्धिः तां 'माङ्(ग्) मानशब्दयोः' (सिद्ध० धा० ?) शब्दयति–प्ररूपयति इति धीम – भगवान् कपिलस्तस्यामन्त्रणम् । ॐ भूर्भुव स्वस्तदिति पूर्ववत् ।

"अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः ।
अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्म, आत्मा कपिलदर्शने ॥"

इति वचनात् । सवितुर्वरेण्यमित्याक्षपादपक्षवत् । कपिलमेवोपयोगसम्पदा विशेषयति–भर् इति । 'डुभृगक् पोषणे च' (सिद्ध० धा०) । बिभर्तीति भर्–पोषकः । विचि गुणे च रूपम् । कस्येत्याह–'गोदेवस्य' । गोशब्देनात्र खुरककुदसास्नालाङ्गूलविषाणाद्यवयवसम्पन्नः पशुरुच्यते । अनेन च विधेयता लक्ष्यते । ततो गोरिव विधेयानि–वश्यानि देवानि–इन्द्रियाणि यस्य स तथा तस्य, जितेन्द्रियस्येत्यर्थः । न च गोर्विधेयता कवीनां न रूढिः, "गौरिवैति विधेयताम्" इत्यादि लक्ष्यदर्शनात् । धीमेति व्याख्यातमेव । 'हि' स्फुटम् । 'धियो यो !' इति । हे बुद्धितत्त्वात् पृथग्भूत[2], प्रकृतिपुरुषविवेकदर्शनात् "निवृत्तायां प्रकृतौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्षः" इति वचनात्, प्रकृतिवियोगे च बुद्ध्यादीनामपि विगमात्, कारणाभावे कार्याभावात् । धिय इति पदं पुनरावृत्त्या पञ्चम्यन्तं प्रचोदयेत्यनेन सम्बध्यते । ततश्च धियो–बुद्धितत्त्वात् न –अस्मानपि प्रचोदय–प्रेरय, व्यपनयेत्यर्थः । षष्ठ्यन्तं वा[3] धिय इति । षष्ठी च "कर्मणि शेषजा" यथा–'माषाणामश्नीयात्' । तथा "न केवलं यो महतो विभाषते" इत्यत्र । ततश्च नः –अस्माकमपि धियः प्रकृतिहेतुका व्यपनयेति भावः[4] । स्वयं मुक्तोऽस्मान् मोचयेतेतिर्योवत् । 'अत्' इति । अदिति दान्तमव्ययं आश्चर्यार्थम् । तथाच अदिति आश्चर्यरूप ! तत्कारणेऽनिवृत्तत्वात् तस्यामन्त्रणं हे अद् ! । 'विरामे वा' (सिद्ध० १–३–५१) इति दस्य तः । इति साङ्ख्याभिप्रायेः[5] ॥ ४ ॥

---

1 'वैशेषिकाभिप्रायेण व्याख्या' इत्यधिकः ख–पाठः । 2 'बुद्धितत्त्व तन्मिमीते–शब्द०' इति ख–पाठः । 3 'वा ततो माषाणामश्नीयादित्यादिवत् धिय' इति ख–पाठः । 4 'भावः' इति ख–पाठः । 5 श्लोकार्धाङ्कोऽयम् ।

(ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्! सवितुर्वरेण्यं भर्गादेऽव स्य धीमहिधियो यो! नः प्रचोदयाऽत्!।)

अथाऽक्षपादाः [स्व वेदनी(दिन)?] स्वं देवम्–ईश्वर प्रणिदधाना प्रार्थनापुरःसरमेयमभिदधते—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि। ओमिति सर्वविद्यानामादिबीज मममागमोपनिषद्भूतम्, अशेषविघ्नविघातनिघ्नम्, अखिलदृष्टादृष्टफलसङ्कल्पकल्पद्रुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्तं परममङ्गलम्। न चैतद्व्यतिरिक्त अन्यत् तत्त्वमस्ति वस्तुत इति। हे भूर्भुव स्वस्तदिति लोकत्रयव्यापिन्!, आक्षपादाना हि शिवः सर्वगत इति। तथा सवितु–भास्वतो वरेण्य!–प्रधानतर!, सर्वज्ञत्वात्। वरेण्य इति अनुनासिकस्तु 'अइवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादे' (सिद्ध० १–२–४१) इति लक्षणवशात्। यथा—

"साम साम धुन तावद्, दधिँ दधि मधुँ मधु।
श्रूयन्ते सुभ्रुवामत्र, न यावन्मधुरा गिर॥"

विशेष्यमाह—हे भर्ग! उदे! इति। उत्कृष्ट इ.–कामो यस्य स उदि' तस्यामन्त्रणं (हे) उदे!। अर्वाचीनावस्थापेक्षया विशेषणमिदम्। प्रार्थनामाह—अव स्य इति क्रियापदद्वय यथासङ्ख्यमुत्तरपदद्वयेनाभिसम्बध्यते। तत्र अव–रक्ष पालय वर्धयेतियावत्। किमित्याह–धीं–मतिं कर्मपदम्। धीर्बुद्धि ज्ञान तत्त्वाधिगम इत्यनर्थान्तरम्। धिय ई–श्री धी ता, धीयुक्ता वा श्रियम्, ईश्वरत प्रार्थना ज्ञानस्य "ईश्वरात् ज्ञानमन्विच्छेत्" इति वचनात्। तथा स्य–विनाशय। 'षोंच् अन्तकर्मणि' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य रूपम्। किमित्याह–अहिधिय कर्मतापन्ना। अहि–सर्प तस्येव धिय क्रूरताद्या परापचिकीर्षादिवार्ता। न–अस्माक, बुद्धि वर्धय क्रूरताद्या कुबुद्धीश्च विध्वंसयेत्यर्थ। पुनर्विशेषणान्तरमाह–हे यो!–मिश्रित! सम्बद्ध! 'युक् मिश्रणे' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य विचि रूपम्। कया इत्याह–'प्रचोदया' 'चुदण् सञ्चोदने' (सिद्ध० धा०) तत चोदन चोद [स]–शृङ्गारभावसूचन, प्रकृष्टश्चोदो यस्या सा प्रचोदा अर्थात् पार्वती तया सहेति वाक्यशेष। अर्वाचीनावस्थापेक्षया, पार्वतीपीनपयोधरप्रणयीत्याकूतम्। परमपदावस्थाया तु प्रचोदया अयो!–अमिश्रित! इति व्याख्येयम्। "षडिन्द्रियाणि षड् विषयाः षड् बुद्धय सुख दु खं शरीर चेत्येकविंशतिप्रभेदभिन्नस्य दु'खस्यात्यन्तोच्छेदो मोक्ष" इति नैयायिकवचनप्रामाण्यात्। तथा उदे! इति प्राचीनविशेषणमपि। उत्क्रान्त ए–कामादित्युदिस्तस्यामन्त्रण उदे! इति योज्यम्। तथा अत्! इति विशेषणम्। अत्ति–भक्षयति जगदिति अत् सृष्टिसहारकत्वात्। उक्त च (श्रीहारिभद्रीये षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० १३)—

१ 'अथवाऽक्ष' इति क–पाठ। २ 'समस्तागमानामुपनिषद्भूतम्, अतोऽस्य प्रणिधान परममङ्गलत्वादादौ उपन्यस्त न चै०' इति ख–पाठ। ३ 'तत्त्वान्तर' इति ख–पाठ। ४ 'यथा' इति ग पाठ। ५ 'वर्णेत्यादिना विशेष्य०' इति ख–पाठ। ६ 'धीमिति कर्म' इति क–पाठ। ७ 'कुबुद्धीर्विनाशय, पुन०' इति ख–पाठ। ८ 'स्थायां' इति ग–पाठ। ९ 'दिति सिद्धिस्तस्या०' इति ख–पाठ।

सिद्धं योन'प्रचोदेति। न चैवंप्रकाराः प्रयोगा न लभ्यन्त इति वाच्यम्। "वन्धुप्रियां वन्धुजनोऽऽजुहाव" इति (कुमार० स० १, श्लो० २६) महाकवि(कालिदास)प्रयोगदर्शनात्॥ अथवा स्वस्तदिति विशेषणमेव, प्रचोदेति पुन' क्रियापदम्। अन इति कर्मपद, अन्तरात्मसारथिना प्रवर्तनीयत्वात् अन इवान'-शरीर तत् प्रचोद। 'चुदण् सञ्चोदने' (सिद्ध० धा०) इत्यस्य चुरादेर्णिचो अनित्यत्वात् तदभावे हौ रूप, सञ्चोदन च नोदनमिति, धातुपारायणकृता तथैव व्याख्यानात्, ततश्च प्रचोद-प्रकर्षेण नुद-स्फेटय। नह्यमुग्धकायकलिमनुत्सृज्य क्वचिदपि परमसुखलाभ। उक्त हि वेदे-"अशरीर वा व सन्त प्रियाप्रिये न स्पृशतः। न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति"। इति वैष्णवाभिप्राय॰॥ ५॥

(ॐ भूर्भुवः स्वस्तत्! सवितुर्वरेण्य भर् गोदेवस्य धीम! हि धियोयो नः प्रचोदयाऽत्)

यदि वा सौगताः स्व देव-वुद्ध भट्टारक प्रणिदधाना एवमाहु'-ॐभूर्भुवःस्वरित्यादि। ओमिति प्राग्वत्। हे भू !-आधार! भुवो-भव्यलोकस्य स्व -परलोक तनोति-विस्तारयति प्रज्ञापयतीतियावत् स्वस्तत्। आत्मनाऽस्तित्वेऽपि परलोकाभ्युपगमात् "आत्मा नास्ति पुनर्भवोऽस्ति" इति वचनात्। "आत्मानास्तित्व च-पञ्चेमानि भिक्षव! संज्ञामात्र प्रतिज्ञामात्र सवृतिमात्र व्यवहारमात्रम्। कतमानि पञ्च?, अतीताद्धा अनागताद्धा प्रतिसख्यानिरोध आकाश पुद्गला" इति बुद्धोक्तिप्रामाण्यात्, अत्र पुद्गल इत्यात्मा; सवितु -तपनस्य वरेण्य !-प्रधान!, रविवान्धवत्वात् सप्तमस्य बुद्धस्य शाक्यसिंहाभिधानस्य। भर् गोदेवस्येति। विभर्तीति भर्-पोषक। कस्येत्याह—'गोदेवस्य' गोभिर्भूतार्थगर्भाभिर्वाग्भि दीव्यति-स्तौतीति गोदेवस्तस्य। यदि नामासवेदयताऽपि डिम्भेन भगवते बुद्धाय कल्पितः पाशुमुष्टी राज्य फलितस्तदा कि नामाश्चर्यं भावसारस्तुतिपराणा मनीषितसिद्धिविधाने। तथा हे 'धीम!' धिय-ज्ञानमेव मिमीते-शब्दयति प्ररूपयतीति धीम। बहिरर्थाकाराणामविद्यादर्शितत्वादवस्तुत्वेन ज्ञानाद्वैतस्य तन्मते प्रमाणत्वात्। उक्त च मुनीन्द्रपादोपजीविभि —

"ग्राह्यग्राहकनिर्मुक्तं, विज्ञान परमार्थसत्।
नान्योऽनुभाव्यो वुद्ध्याऽस्ति, तस्या नानुभवोऽपर॰॥
ग्राह्यग्राहकवैधुर्यात्, स्वय सैव प्रकाश्यते।
वाह्यो न विद्यते ह्यर्थो, यथा वालैर्विकल्प्यते॥
वासनालुठित चित्त-मर्थाभासे प्रवर्तते।"

१ प्रेक्ष्यता चतुर्दश पृष्ठम्। २ छान्दोग्योपनिषदि (अ० ८, ख० १२) प्रारम्भे उल्लेखोऽयम्, परन्तु तत्र एतद्वाक्यद्वयस्य पूर्वापरीभाव। ३ 'अथ' इति ख-पाठ। ४ 'आत्मनस्तु पुनर्भावो०' इति ख-पाठश्चिन्तनीय। ५ 'त-मात्र' इति ख-पाठ। ६ 'धश्चाकाश' इति ख-पाठ। ७ 'रवेवरेण्य!' इति ग पाठ। ८ साक्षिरूपेण उदाहृत पद्यपञ्चकमिद श्रीगुणाकारसूरिभि षड्दर्शनसमुच्चयटीकाया तर्करहस्यदीपिकाऽभिधायाम्।

अथवा वैष्णवाः स्व देव-हरिं प्रणिदधाना इदमुच्चरन्ति-ॐभूर्भुवःस्वरि-त्यादि । ओमिति प्राग्वत् । भूर्भुव स्वलदिति लोकत्रये व्यापिन् !

"जले विष्णु' स्थले विष्णु-र्विष्णुः पर्वतमस्तके ।
सर्वभूतमयो विष्णु-स्तस्माद् विष्णुमयं जगत् ॥ १ ॥"

इति वचनात् । अथवा भूरित्याश्रयो भुव -पृथिव्या । स्वलदिति "स्वर्ग परे च लोके स्वर्" इत्यमरकोश(श्लो० २८४४)वचनात् स्व.-परलोकस्त तनोतीति स्वलत्-परलोकहेतुः "गतिमिच्छेज्जनार्दनात्" इति वचनात् भवेत्यध्याहारात् न इत्यग्रे तनपदस्येह सम्बन्धनात् अस्माकमाराधकाना परलोक सुखावहो भवेदिति हृदयम् । तथा सवितुर्वरेण्यमिति । सवितु -जनकात् वरेण्य !-प्रधानतर !, प्रजानामायतिसुख पालनात् पितुरप्यधिकतरमे-मन्नित्यर्थ । अनुनासिकस्तु प्राग्वत् । तथा भर्गदेवेति । भर्गश्च उश्च तयोरपि देव , पूज्य-त्वात्, बाणाहवादौ पार्वतीपते पराजयश्रवणात्, ब्रह्मणस्तु हरेर्नाभिपुण्डरीकजन्मतया प्रसिद्धेः । तथा स्य इति त्यदस्तदर्थस्यामन्त्रणेऽमी प्रयोग । ततश्च हे स्य !-हे स ! स्मृतिपथप्रविष्टत्वादेव विशेषणोपन्यास । "सस्कारप्रबोधसम्भूतमनुभूतार्थविषय तदित्या कार सवेदन स्मरणम्" इति स्मृतिलक्षणात् । अनेन प्रणिधानैकतानता ध्वन्यते, तथा मतुब्लोपादभेदोपचाराद् वा धिय -पण्डिता । 'अर्ह मह पूजाया' (सिद्ध० धा०) इति धातो क्विबन्तस्य मह इति रूपम् । महतीति मह'-पूजक , आराधक इतियावत् । धिया मह धीमह -तथाविधविद्वज्जनपर्युपासकपुरुपस्तस्मिन्नाराधके यका धी -बुद्धिर्ज्ञान तस्य अयु -अपृथग्भूतस्तस्यामन्त्रण हे अयो !, सद्गुरुसेवातत्पराणा बुद्धिगोचर इत्यर्थ । न ह्यनुपासितसद्गुरूणा लौकायतिकादीना परमात्मा ज्ञानगोचरतामश्नुते । यो न इत्य-न्तरा अकारप्रश्लेपात् हे अ !-विष्णो ! न इति योजितमेव । प्रचोदयादिति प्रकृष्ट चोद -शृङ्गारभावसूचन यस्या सा प्रचोदा, प्रचोदा चासौ या च-लक्ष्मी' प्रचोदया, ता अतति-सातत्येन गच्छति (इति) प्रचोदयात्, तस्यामन्त्रण' हे प्रचोदयात्[1] यद्वा पूर्वं न इति न योज्यते, सामर्थ्यादेवास्माकमिति प्रतीते । ततश्च आन प्रचोद इति ज्ञेयम् । हे (अ ! हे) 'अन प्रचोद !' अन -शकट तत् प्रचोदयति-प्रेरयति इति अन प्र-चोदस्तस्यामन्त्रणम् । शैशवे हि विष्णुना चरणेन शकट पर्यस्तमिति श्रुतिः । तत 'समानाना तेन दीर्घ ' (सिद्ध० १-२-१) इति सन्धौ आन प्रचोदेति भवति । ननु च योपदात् परे आन प्रचोदपदे यवान प्रचोद इति भवितव्य कथमत्र योन प्रचो-देति ? नैव कातन्त्रे 'पदात् एदोत् परः पदान्ते लोपमकार' इति सूत्रे एदोद्भ्यामिति सिद्धे यत् परग्रहण तदिष्टार्थं । तेन क्वचिदाकारोऽपि लुप्यते, ततोऽत्राकारलोपात्

---

१ 'येण व्याख्या' इति ख-पाठ । २ 'अथ' इति ख-पाठ । ३ 'एवमाहु ' इति ख-पाठ ।
४ 'इत्यादि वचनात्' इति क-पाठ । ५ अत पर पाठो नास्ति ख-प्रत्याम्, वैष्णवाभिप्रायिणी व्याख्यापरि समाप्ते ।

किं स्वच्छन्देनास्मन्मतयः पावकतर्पणादौ प्रवर्तन्ताम्? नेत्याह—प्रचोदयादिति चोदनं चोदया, चोदनेत्यर्थः। 'णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्देरनः' (सिद्ध० ५–३–१११) इत्यनेन अनप्राप्तावपि शलिप्रत्ययादिति बाहुलकाद्, णेर्लुक्प्रसङ्ग इति चेन्न। णिलुकोऽनित्यत्वात्। तथा च धातुपारायण—भीष्यादिभ्योऽनापवादे(?) अप्रत्ययेऽपि णेर्लुकि भीपादीना सिद्धवद् विधानाण्णिलुकोऽनित्यत्वज्ञापनार्थं, तेन "चिन्तया सुप्रकम्पया" इत्यादि सिद्धम्। इति। चोदना च क्रिया प्रति प्रवर्तकं वचन यथा—"अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकामः" (तैत्तिरीय-संहितायाम्) इति। व्याचकार च षड्दर्शनसमुच्चयकारः—

"चो(नो?)दनालक्षणो धर्म-श्चोदना तु क्रिया प्रति।
प्रवर्तक वचः प्राहु, स्व कामोऽग्नि यथा यजेत्॥"

इति (षड्दर्शनसमुच्चये अ० ६, श्लो० ४)। प्रकर्षेण चोदयः प्रचोदयोऽस्मिन्नस्तीति। 'अभ्रादिभ्य' (सिद्ध० ७–२–४६) इति बहुवचनस्याकृतिगणज्ञापनार्थत्वात् अप्रत्यये प्रचोदयो–[1]वेदस्तस्मात्, वेदोपदेशमाश्रित्येत्यर्थः। 'गम्ययपः कर्माधारे' (सिद्ध० २–२–७४) इति पञ्चमी। [2]किंविशिष्टाद् वेदात्? 'सवितुः' 'व' वशब्दस्य "कादम्बखण्डद-लितानि व पङ्कजानि" इत्यादिषूपमानार्थस्य रूढत्वादादित्यादिवत्, समस्तार्थसार्थप्रकाशक-तया भास्करतुल्यादित्यर्थ। तस्माद् वेदादस्मन्मतय अग्न्याराधनादौ प्रवर्तन्ताम्। अत्र यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धाद् यतो विद्यते, किं तत्? 'ॐ' ओमित्यक्षर, छन्दसामादिभूतत्वात् तस्य। किंविशिष्टम्? 'भूर्भुव स्वस्तत्' भुवनत्रयव्यापि। न हि किञ्चिदभिधेयसमाविष्ट वस्तु गुरुसम्प्रदाययुक्त्याऽन्विष्यमाण [3]अत्रान्तरे शब्दपर्यायैर्नावाप्यते, सर्वैरपि प्रवादिभिरविगा-नेनास्य सकलभुवनत्रयकमलाधिगमबीजतयोपवर्णितत्वादिति परिभावनीयमेतत्। अत एव चास्यासाधारण विशेषमाह—आण्यमिति। आण्यते—उच्चार्यते स्मर्यत इति आण्य–प्रणि-धेयम्। कस्येत्याह—'वस्य' उ–ब्रह्मा, उ–शङ्करश्च, अ–[4]कृष्ण। सन्धिवशात् व–पुरुषत्रय तस्यापि ध्येयमिति भाव। वस्येति कर्तरि षष्ठी 'कृत्यस्य वा' (सिद्ध० २–२–८८) इति लक्षणात्। यद्वा वेदात्। किंविशिष्टात्? सवितु–उत्पादयितु, प्रतिपादयितुरितियावत्। कि तदिति व्याप्यमाह—ओमित्यादि। शेष पूर्ववत्। नवर वशब्दो वाक्यालङ्कारे ज्ञेय। रे आण्यमित्याकारलोप प्राक्तनवाचोयुक्तेरेवावसेय। तदय समुदायार्थ—यस्मिन् वेदे आदावखिलजगत्त्रयव्यापी देवत्रयेणापि प्रणिधेय प्रणव उद्गीयते यश्च समस्तार्थप्रकाशनै-कभास्करस्तस्य वेदस्योपदेशमाश्रित्य कामसम्पत्कारणे विद्वज्जनाभ्यर्चनीये चाग्न्याराधने आस्माकीना बुद्धय [8]प्रवर्तनशीला सन्तु। इति भट्टदर्शनाभिप्रायेण व्याख्या॥ ७॥

१ 'देवस्तस्मात् देवापदेश' इति ख–पाठ। २ 'वेति उपमार्थ सवितु सवाधप्रकाशकत्वेन सूर्यसमानात् तस्माद्' इति ख–पाठ। ३ 'लोकत्रय्यापि। तर्हि किञ्चि०' इति ख–पाठ। ४ 'मघ्रोकारशब्दस्य पर्यायो नैवाप्यते सर्वैरपि प्रवादिभिरप्यविगाने नास्य०' इति ख–पाठ। ५ 'पान्तरमाह' इति ख–पाठ ६ 'पुरुषोत्तम' इति ख–पाठ। ७ 'व तस्य वस्य तेनापि ध्येयमित्यथ रे आण्यमित्या' इति ख–पाठ। ८ 'प्रवर्तन्तामिति भट्टदर्शनेन मन्त्रव्याख्या' इति ख–पाठ।

इत्यत्र यद् वक्तव्यं, तत् तु ग्रन्थगौरवभयान्नोच्यते, गमनिकामात्रफलत्वात् प्रयासस्य । 'हि' स्फुटम् । हे यो !–पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् हे योगिन् ! "बुद्धे तु भगवान् योगी" इत्यभिधानचिन्तामणिशेष(श्लो० ७०)वचनात् योगी–बुद्धस्तस्यामन्त्रणम् । अस्माकं धियो–बुद्धीरभिमततत्त्वज्ञानं प्रति चोदय–व्यापारय । 'अत्' इति अतति–सातत्येन गच्छतीत्यत्, गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् सर्वज्ञ इत्यर्थः । इति बौद्धाभिप्रायः ॥ ६ ॥

जैमिनीयाः पुनः सर्वज्ञं देवतात्वेन न प्रतिपन्नाः, किन्तु नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्य एव तेषां तत्त्वनिश्चयः, साक्षादतीन्द्रियार्थदर्शिनः कस्यचिदपि तन्मते अभावात् । यदुक्तम्—

"अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् द्रष्टा न विद्यते ।
वचनेन हि नित्येन, यः पश्यति स पश्यति ।"

अतस्ते वेदवाक्यप्रामाण्यात् वैश्वानरं गुरुतया पर्युपासते इति तत्प्रणिधानार्थं वेदस्तुतिगर्भं इदं पठन्ति—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि । तत्र सुखावबोधाय पदविभागः क्रियते—ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् । सवितुः । व । रे । आण्य । भर्गोदे । वस्य । धीमहि । धियः । अयः । नः । प्रचोदयात् ।

अधुना अक्षरार्थः कथ्यते—धियो–बुद्धयो नः–अस्माकं, भवन्त्विति वाक्यशेषः । किम्भूता भवन्तु ? 'अयः' अयन्ति–गच्छन्तीत्ययो–गामिन्यः । क्वेत्याह–'रे' अग्नौ । अग्निशब्देनात्र तदाराधनादि ग्राह्यम् । अतश्चाग्न्याराधनादावस्मन्मतयः प्रवर्तनशीला भवन्त्वित्ययमर्थः सम्पन्नः । किंविशिष्टे रे ? 'भर्गोदे' अवतीत्यू–दाहकः । अवतेः श्रीसिद्धहैमधातुपाठे दहनार्थतया पठितत्वात्, भर्गः–ईश्वर ऊः–दाहको यस्यासौ भर्गोः–कामः, यत्तु कालिदासः (कुमारसम्भवे स० ३, श्लो० ७२)—

"क्रोधं प्रभो ! संहर संहरेति, यावद् गिरः खे मरुतां चरन्ति ।
तावत् स वह्निर्भवनेत्रजन्मा, भस्मावशेषं मदनं चकार ॥"

तं ददात्याराधकेभ्य इति भर्गोदस्तस्मिन् । अग्नितर्पिणां शास्त्रे सम्पत्सम्प्राप्त्यभिधानात् सम्पदां च कामभोगहेतुत्वात् । तथाच शिवधर्मोत्तरसूत्रम्—

५ "पूजया विपुलं राज्यं–मग्निकार्येण सम्पदः ।
तपः पापविशुद्ध्यर्थं, ज्ञानं ध्यानं च मुक्तिदम्" ॥

इति । पुनः किंविशिष्टे ? 'धीमहि' धियः–पण्डिता महाः–पूजका यस्य स तथा तत्र ।

---

१ 'प्रायेण मन्त्रव्याख्या' इति ख–पाठः । २ श्रीमल्लिषेणसूरिकृतायां स्याद्वादमञ्जर्यां (पृ० ८७) साक्षिरूपेण उल्लिखिते पद्ये पूर्वार्धमिदम्, उत्तरार्धं तु यथा—नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्यो यथार्थत्वविनिश्चयः इत्युत्तरार्धं समस्ति श्रीहारिभद्रीये षड्दर्शनसमुच्चये (अ० ६, श्लो० २), परन्तु तत्र पूर्वार्धमेवम्—"तस्मादतीन्द्रियार्थानां साक्षाद् द्रष्टुरभावतः" इति । ३ पद्यपूर्वकोऽयं पाठः क–प्रतौ नास्ति । ४ 'किंभूते' इति ख–पाठः । ५ 'तस्मिन्' इति ख–पाठः ।

किं स्वच्छन्देनास्मन्मतयः पावकतर्पणादौ प्रवर्तन्ताम्? नेत्याह–प्रचोदयादिति चोदनं चोदया, चोदनेत्यर्थः । 'णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्देरनः' (सिद्ध० ५–३–१११) इत्यनेन अनप्राप्तावपि शलिप्रत्ययादिति वाहुलकाद, णेर्लुक्प्रसङ्ग इति चेन्न । णिलुकोऽनित्यत्वात् । तथा च धातुपारायण–भीप्यादिभ्योऽनापवादे(?) अप्रत्ययेऽपि णेर्लुकि भीपादीना सिद्धवद्विधानाण्णिलुकोऽनित्यत्वज्ञापनार्थं, तेन "चिन्तया सुप्रकम्पया" इत्यादि सिद्धम् । इति । चोदना च क्रिया प्रति प्रवर्तक वचन यथा–"अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः" (तैत्तिरीयसंहितायाम्) इति । व्याचकार च षड्दर्शनसमुच्चयकार·—

"चो(नो?)दनालक्षणो धर्म–श्चोदना तु क्रिया प्रति ।
प्रवर्तक वच· प्राहु, स्वःकामोऽग्नि यथा यजेत् ॥"

इति (षड्दर्शनसमुच्चये अ० ६, श्लो० ४) । प्रकर्षेण चोदय प्रचोदयोऽस्मिन्नस्तीति । 'अभ्रादिभ्य' (सिद्ध० ७–२–४६) इति वहुवचनस्याकृतिगणज्ञापनार्थत्वात् अप्रत्यये प्रचोदयो–[1]वेदस्तस्मात्, वेदोपदेशमाश्रित्येत्यर्थ· । 'गम्ययप· कर्माधारे' (सिद्ध० २–२–७४) इति पञ्चमी । [2]किंविशिष्टाद् वेदात्? 'सवितु व' वशब्दस्य "कादम्बखण्डदलितानि व पङ्कजानि" इत्यादिवूपमानार्थस्य रूढत्वादादित्यादिवत्, समस्तार्थसार्थप्रकाशकतया भास्करतुल्यादित्यर्थ । तस्माद् वेदादस्मन्मतय अग्न्याराधनादौ प्रवर्तन्ताम् । अत्र यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धाद् यतो विद्यते, किं तत्? 'ॐ' ओमित्यक्षर, छन्दसामादिभूतत्वात् तस्य । किंविशिष्टम्? 'भूर्भुव·स्वस्तत्' [3]भुवनत्रयव्यापि । न हि किञ्चिदभिधेयसमाविष्ट वस्तु गुरुसम्प्रदाययुक्त्याऽन्विष्यमाण [4]अत्रान्तरे शब्दपर्यायैर्नावाप्यते, सर्वैरपि प्रवादिभिरविगानेनास्य सकलभुवनत्रयकमलाधिगमवीजतयोपवर्णितत्वादिति परिभावनीयमेतत् । अत एव चास्यासाधारण [5]विशेषमाह–आण्यमिति । आण्यते–उच्चार्यते स्मर्यत इति आण्य–प्रणिधेयम् । कस्येत्याह–'वस्य' उ –ब्रह्मा, उ –शङ्करश्च, अ –[6]कृष्ण· । सन्धिवशात् व–पुरुषत्रय तस्यापि ध्येयमिति भाव· । वस्येति कर्तरि षष्ठी 'कृत्यस्य वा' (सिद्ध० २–२–८८) इति लक्षणात् । यद्वा वेदात् । किंविशिष्टात्? सवितु –उत्पादयितु, प्रतिपादयितुरितियावत् । किं तदिति व्याप्यमाह–ओमित्यादि । शेष पूर्ववत् । नवर वशब्दो वाक्यालङ्कारे ज्ञेय । [7]रे आण्यमित्याकारलोप प्राक्तनवाचोयुक्तेरेवावसेय । तदय समुदायार्थ –यस्मिन् वेदे आदावखिलजगत्रयव्यापी देवत्रयेणापि प्रणिधेय प्रणव उद्गीयते यश्च समस्तार्थप्रकाशनैकभास्करस्तस्य वेदस्योपदेशमाश्रित्य कामसम्पत्कारणे विद्वज्जनाभ्यर्चनीये चाग्न्याराधने आस्माकीना बुद्धय [8]प्रवर्तनशीला सन्तु । इति भट्टदर्शनाभिप्रायेण व्याख्या ॥ ७ ॥

---

१ 'देवस्तस्मात् देवापदेश' इति ख–पाठ । २ 'वेति उपमार्थे सवितु सवार्थप्रकाशकत्वेन सूर्यसमानात् तस्माद्' इति ख–पाठ । ३ 'लोकत्रयव्यापि । नहि किञ्चि०' इति ख–पाठ । ४ 'मध्योकारशब्दस्य पर्यायो नैवाप्यते सर्वैरपि प्रवादिभिरप्यविगाने नास्य०' इति ख–पाठ । ५ 'पान्तरमाह' इति ख–पाठ ६ 'पुरुषोत्तम' इति ख–पाठ । ७ 'व तस्य वस्य तेनापि ध्येयमित्यथ रे आण्यमित्या' इति ख–पाठ । ८ 'प्रवर्तन्तामिति भट्टदर्शनेन मन्त्रव्याख्या' इति ख–पाठ ।

अथवा सामान्येन सर्वप्रवादिमयादिस्वरूपस्य परमात्मनः प्रणिधानमिदम्—ॐ भूर्भुवःस्वस्तदित्यादि। ओमिति प्राग्वत्। भूर्भुवःस्वस्तदिति हे सर्वव्यापिन्!। वेदेऽप्युक्तम्—"पुरुष एवेद" इत्यादि। सवितुर्वरेण्यमित्यत्रानुनामिकलोपश्छान्दसत्वात्। भर्गोदेवेति भर्गश्च उश्च ऊश्च तेषामपि देव आराध्य। न च वाच्यं तेषामाराध्यो नास्तीति, तेषामपि सन्ध्यावन्दनादिश्रवणात्। तथा—

"पञ्चाशकोनके कोष्ठे, अकारादिप्रविस्तरे।
तत्र मध्यस्थित देवि!, शिवं परमकारणम्॥
अष्टवर्गान्तग बीज, कवर्गस्य च पूर्वकम्।
वह्निनोपरि सयुक्त, गगनेन विभूषितम्॥
एतद्देवि! पर तत्त्व, योऽभिजानाति तत्त्वत।
ससारवन्धन छित्त्वा, स याति परमा गतिम्॥"

इत्यादिवचनप्रामाण्यात्। स्य—अन्तय। कमित्याह—'धीम्' धी—चित्त तत्र य इ—कामस्त, मन कामे हि ध्वसिते ध्वस्तावेव वाक्कायकामौ, तथा अहिधिय—क्रूरताया ता अप्यपनय, च विनाऽपि समुच्चयस्य गम्यमानत्वात्—

"अहरहर् नयमानो, गामश्व पुरुष पशुम्।
वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव दुर्मदी॥"

इत्यादाविव तथासत्त्वम्। तथा योनिं सचित्तादिका चतुरशीतिलक्षसङ्ख्यावच्छिन्ना वा करोतीति योनयति इति ण्यन्तात् क्विपि णिलुकि च योन्—ससार तस्मात् योन—ससारमहोदधे प्रचोदय—अपनय, अस्मानिति शेष। कामक्रोधादिभावशत्रुध्वसनपूर्वमस्मान्मुक्तिं प्रापयेत्यभिप्राय। प्रचोदयेत्यनेनैव कामादिविध्वसनमर्थापन्न मुक्ततायास्तन्नान्तरीयकत्वात् नार्थ 'स्यधीमहि धिय' इत्यनेन चेत्, न, मुक्त्यर्थिना पूर्वं कामादिपराजयो विधेय इत्युपायोपेयभावज्ञापनार्थत्वाददोष। तथा अत् इति सौगतपक्षवत् साङ्ख्यपक्षवद् वेति सर्वदर्शनाभिप्रायतो मन्त्रव्याख्या॥ ८॥

अथासौ गायत्री सर्ववीजाक्षरनिधिरिति द्विजप्रवादमाश्रित्य कतिचिन्मन्त्राक्षरवीजानि प्रदर्श्यन्ते, तद्यथा—ओमिति बीजाक्षरमक्षपादपक्षदर्शितप्रभावद्भिमात्र च भर्गोदे इत्यनेन ध्यानकार्यापेक्ष वर्णसूचनम्। तथाहि—भर्ग इतीश्वरस्तेन च श्वेतवर्णो लक्ष्यते

१ 'अथ सर्वदर्शनसवादिस्वरूपस्य परमेश्वरस्य' इति ख-पाठ। २ 'परमेश्वरस्य' इति ग पाठ। ३ 'पूर्ववत्' इति ख-पाठ।' ४ ऋग्वेदे पुरुषसूक्ते। ५ 'पुरुष एवेद१९ सर्वं यद्भूत यच्च भाव्यम्। उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति इति। ६ 'मिति पूर्ववत् भगश्च०' इति ख-पाठ। ७ 'गच्छेत्' इति ग पाठ। ८ 'विनाशय' इति ख-पाठ। ९ 'धी—बुद्धि' इति ख-पाठ। १० 'ताद्या ता अपि विनाशय' इति ख-पाठ। ११ 'पायोविधेय इत्युपायोपयज्ञापनार्थत्वाददोष' इति ख-पाठ। १२ 'दर्शनेषु मन्त्रः' इति ख-पाठ। १३ 'कानिचिन्मन्त्राक्षराणि दर्श्यन्ते' इति ख-पाठ।

शान्तिकपौष्टिकादौ। उरिति ब्रह्मा। स च पीतवर्ण¹ इति स्तम्भादौ पीतरक्तयोः कविरूढ्यैक्यात् रक्तवर्णस्यापि ग्रहण वश्याकर्षणयोः। द इति कृष्णस्तेन च कृष्णवर्णो गम्यते धूम्रत्वेऽपि सादृश्यादेवमुक्त, यो द्वेषोच्चाटनावसानेषु इत्यादिरन्योऽपि, श्रीमतोऽस्य बीजाक्षरस्य प्रणिधानविधिर्यथाऽऽम्नायमवसेय ॥

यदि वा ओमित्यनेन—

"वट्टकला अरिहंता, निउणा सिद्धा य लोटकल सूरी।
उवज्झाय विसुद्धकला, दीहकला साहुणो सुहया" ॥

इति (भक्तिब्भरस्तोत्रगतदशम)गाथोक्तरहस्येन परमेष्ठिपञ्चकमेव महानन्दार्थिना (जनेन) ध्येयमिति ॥ अथवा भूरित्यनेन पृथ्वीतत्त्वमुच्यते। भुइत्यनेन भुवन जलतत्त्वम्। वइत्यनेन वह्नितत्त्वम। स्वस्तत्सवि इत्यनेन वाय्वाकाशतत्त्वे। तत्र स इत्यनेन समीरणतत्त्वम्। विरित्यनेन वियत्तत्त्वम्। स्वर्-ऊर्ध्वलोक मुखमस्तकरूपं तनोति-व्याप्नोति इति स्वस्तत्, तच्च तत् सविता चेति समास ।

"तत्त्वपञ्चकमिद विनियोगात् स्मर्यमाणमघजातिविघाति।
कल्पवृक्ष इव भक्तिपराणा पूरयत्यभिमतानि न कानि? ॥"

अथवा रेण्य धीमहि इति हि हकारे (रे)रेफे च धी इति ईकारे च ण्य इति बिन्दौ च योजिते (ह्रीँ) मायाबीज, तदप्यचिन्त्यशक्ति, सर्वमन्त्रेषु सार्वभौमायितत्वात्। इदमेव मायाबीज मुद्रादिक (?) महिधियोयोनः इति नात्परस्य विसर्गस्य क्रमाद् योजने नम इति भावात् तदन्तो महामन्त्रः "वर्णान्त पार्श्वजिन" इत्यादिवचनप्रामाण्यात्, तथा वरेण्यमिति वस्याऽकारात् परे रगतैकारे ऐमिति बिन्दौ च वाग्बीज, ऐं। अधीमहीत्यत्रार्हतपक्षे इ -काम उक्त, अतस्तद्बीजमपि (स्मरबीज) खचितसकलीकाररूप निरूपितम्। तथा वैष्णवपक्षे या इति लक्ष्मीर्व्याख्याता ततस्तेन लक्ष्मीबीजमुपक्षिप्त रचि(ख)चितश्रीस्वरूपम्। अथवा महि इति हि व्यञ्जनहकारे सवितुरिति सस्वरसकारे ओमित्योकारे च योजिते हसोम् भवति। ततो वाग्बीजस्मरबीजप्रमुखप्रस्तुताक्षराणा सयोगे श्रीपद्मावती-त्रिपुरादिमहादेवताराधना परममन्त्रा सर्वार्थसिद्धिनिबन्धन भवन्ति विविधानुस्मर्यमाणा इति। तथा स्व इति

---

१ 'लक्षयति' इति ख-पाठ ।

२ छाया—

वृत्तकला अर्हन्तो निपुणा सिद्धाश्च लोट्टकला सूरय ।
उपाध्याया विशुद्धकला दीर्घकला साधव सुखदा ॥

३ श्रीमानतुङ्गसूरिकृते भक्तिब्भरेत्यपरनामके पञ्चपरमेष्ठिस्तवे 'सरण' इति पाठान्तरम्। ४ 'चाकाश' इति ख-पाठ । ५ 'इति वायुतत्त्वम्' इति ख-पाठ ।

६ 'धना महासिद्धि' इनि ख-पाठ ।

स्वराः। भर्ग उरिति उकारादूष्माण । सवितुरिति द्वादशसंख्यासूचनम्। तत ऊष्माणः सवितृस्वरान्तास्तक्षकस्यापि विपोर्मिहृत इति रहस्यम्। महि इति मस्याकारात् परे हि हकारे रे च ण्यमिति विन्दौ च योजिते सिद्धचक्रस्यादिबीज सर्वदेवतानामेकलीलागृहं प्रणवतुल्यफलं सम्पत्सम्पादननिपुण अर्हमिति बीजाक्षर सूचितम् । इत्यनया दिशा अन्यदपि विद्वद्भिः स्वप्रज्ञाऽनुसारेण वाच्यम्। "सायोगिका अमी अर्थाः" इति चोक्तं, किमाह? सर्वेषामपि मन्त्राक्षराणा सयोगिकत्वात्, सयोगमात्रस्यैव चाभिधेयत्वात्। तथा चाभिधीयते—

"अमन्त्रमक्षर नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।
अधना पृथिवी नास्ति, सयोगा खलु दुर्लभाः ॥"

इति। एवं रक्षादियन्त्राण्यपि वाच्यानि। यथा—अत्र मायाबीजमुक्त तदुपरि यन्त्रन्यासः (क्रियते)। तथा वश्यादिभावा (प्रयोगाः) अपि ज्ञेया । यथा भर्गो इति गोशब्दात् गोरोचना महि इति मन शिला देव इति वा वह्निशिख अरुगे पद्द (?)मित्यर्थः। प्रचोदयादिति वाह्लानि एभि सवितुरिति विशब्दाद् विशेषको विलेपन वा। यो इति योशब्दात् योनिमतीना—स्त्रीणा न इति नशब्दान्नराणा नरेन्द्राणा च प्रियताकरम्। तथा प्रचोदयादिति प्रकारात् प्रदीपनाना विपाणामसाध्यतानिदानमित्यादि। अधीमहीति अकारादजामेषशृङ्गी तस्या प्रचोद इति वा दलानि—पत्राणि भा ? भर्गोदेवेति गोशब्दात् गोधूमसक्तवः भा ? मदीति मात्—मधु धूलि भा २ सवितुरिति सात् सर्पिषा सह भर्गो इति भात् भक्षयेत्। वरेण्यमिति वात् वलवीर्यकर प्रचोद प्रात् प्रभञ्जनहर इत्याद्यौषधिविधयोऽप्यत्र ज्ञेया ॥

चक्रे श्रीशुभतिलको-पाध्यायैः स्वमतिशिल्पकल्पनया ।
व्याख्यान गायत्र्या, क्रीडामात्रोपयोगमिदम् ॥ १ ॥

१ अत पर पुष्पिका विहाय पाठो नास्ति ख-प्रतौ।

श्रीविवेकसागरविरचितः

॥ हरिशब्दार्थगर्भितः श्रीवीतरागस्तवः ॥

इन्द्रे-भा-ऽश्व-शुक-प्लवा-ऽहि-पवन स्वर्णा-शुं लोकान्तरे[3]-
भारि-ब्रध्न कपी न्दु-पीत-गरुड-श्री शुक्र-विष्णव-ऽर्कजैः[6] ।
[7]सूत-स्कन्द-शनी-श-वंश-वरुण प्राणा-ऽग्नि भीता-ऽसितैः-
रर्थैस्त्वा हरिजैः क्रमाज्जिनपते ! त्रिंशन्मितैः स्तौम्यहम् ॥ १ ॥–शार्दूल०

भज भक्तिविनम्रनरेशहरिं १ भज कर्ममहीरुहभङ्गहरिम् २ ।
भज सिद्धिपुरीपथपान्थहरिं ३ भज योगिमन सहकारहरिम् ४ ॥ २ ॥–*पादाकुलकम्
भज वाणिफणिहृ(क्ष)तवादिहरिं ५ भज भीमभवानिलहानिहरिम् ६ ।
भज पापरजव्रजनाशहरिं ७ भज सौवशरीररुगस्तहरिम् ८ ॥ ३ ॥
भज शोकतटाकतपोऽर्कहरिं ९ भज चिद्धिदिताङ्घ्रिसमस्तहरिम् १० ॥
भज दर्पमतङ्गजराजिहरिं ११ भज पारगत तिमिरौघहरिम् १२ ॥ ४ ॥
भज यन्त्रितपञ्चहृषीकहरिं १३ भज वादिकदम्बककोकहरिम् १४ ॥
भज चम्पकसूनविशेषहरिं १५ भज मारसरीसृपजग्धिहरिम् १६ ॥ ५ ॥
भज दत्तनमज्जननैकहरिं १७ भज लोकदनून्द्भवशास्तिहरिम् १८ ॥
भज त नरकक्षयकारहरिं १९ भज रूपरमापरिभूतहरिम् २० ॥ ६ ॥
भज केवलकाञ्चनसिद्धिहरिं २१ भज हासहिमप्रभशीलहरिम् २२ ।
भज सौख्यविधातृतृतीयहरिं २३ भज मोहविषाभ्यवहारहरिम् २४ ॥ ७ ॥
भज जन्मपवित्रितहारिहरिं २५ भज सयमनीरधिवासहरिम् २६ ।
भज रक्षितसर्वजनौघहरिं २७ भज कर्मसमिद्दहनैकहरिम् २८ ॥ ८ ॥
भज दुस्तरसंसृतिसङ्गहरिं २९ भज नेत्रविकारविनाशहरिम् ३० ।
भज शारदचन्द्रसमानयशोघनसारसुगन्धितभूवलयम् ॥ ९ ॥
जिनवर ! परमार्हतस्तवस्ते व्यरचि मया गुरुसोमसुन्दराख्य (?) ।
प्रवितर सुविशालराजराजद्गुण मम वर्यविवेकसागर त्वम् ॥ १० ॥

✲ ✲ ✲ ✲

---

१ भेक । २ रविप्रवृत्तिकर । ३ भवान्तरम् । ४ सूय । ५ पीतवर्ण । ६ स्वर्वैद्यौ अश्विनीकुमारकौ । ७ पारद । ८ स्वामिकार्तिकेय । ९ वागेव फणिन –सर्पास्तैर्गमिता वादिन एव हरयो–भेका येन । १० अकारान्तोऽपि वर्तते शब्दोऽयम् । ११ इन्द्रियम् । १२ दैत्य । १३ तृतीय शनि सुखकारकोऽस्ति इति रत्नमालायाम् ।

* वृत्तरत्नाकरेऽस्य लक्षणमेवम्—मात्रासमक नवमाल्गन्तम्, उपचित्रा नवमे परयुक्ते, अष्टाम्यो भाद् गावुपचित्रा जान्लावथाग्युर्यो विश्लोक, तद्युगलाद् वानवासिका स्यात्, बाणाष्टनवसु यदि लश्चित्रा । यदतीतकृतवि विधलक्ष्मयुतैर्मात्रासमादिपादैः कलितम् अनियतवृत्तपरिमाणसहित प्रथित जगत्सु 'पादाकुलकम्' ॥

स्वरा.।भर्गं उरिति ऊकारादूष्माण । सवितुरिति द्वादशमन्त्रासूचनम्। तत ऊष्माणः सवितृस्वरान्तास्तक्षकस्यापि विषोर्मिहृत इति रहस्यम् । महि इति मस्थाकारात् परे हि इकारे रे च ण्यमिति विन्दौ च योजिते सिद्धचमस्यादिबीज सर्वदेवतानामेकलीलागृह प्रणवतुल्यफलं सम्पत्सम्पादननिपुण अर्हमिति बीजाक्षर सूचितम् । इत्यनया दिशा अन्यदपि विद्वद्भिः स्वप्रज्ञाऽनुसारेण वाच्यम् । "सायोगिका अमी अर्थाः" इति चोक्त , किमाह ? सर्वेषामपि मन्त्राक्षराणा सयोगिकत्वात् , सयोगमात्रस्यैव चाभिधेयत्वात् । तथा चाभिधीयते—

"अमन्त्रमक्षर नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।
अधना पृथिवी नास्ति, सयोगा खलु दुर्लभा' ॥"

इति । एवं रक्षादियन्त्राण्यपि वाच्यानि । यथा–अत्र मायाबीजमुक्त तदुपरि यन्त्रन्यास' (क्रियते)। तथा वश्यादिभावा (प्रयोगा) अपि ज्ञेया । यथा भर्गो इति गोशब्दात् गोरोचना महि इति मन शिला देव इति वा वह्निशिख अरगे पट्ट्द (?)मित्यर्थः। प्रचोदया दिति वाद्लानि एभि सवितुरिति निशब्दाद् विशेषको विलेपन वा। यो इति योशब्दात् योनिमतीना–स्त्रीणा न इति नशब्दान्नराणा नरेन्द्राणा च प्रियताकरम् । तथा प्रचोदयादिति प्रकारात् प्रदीपनाना विषाणामसाध्यतानिदानमित्यादि । अधीमहीति अकारादजामेषशृङ्गी तस्या प्रचोद इति वा दलानि–पत्राणि भा ? भर्गोदेवेति गोशब्दात् गोधूमसक्तव' भा ? मदीति मात्–मधु धूलि भा २ सवितुरिति सात् सर्पिषा सह भर्गो इति भात् भक्षयेत् । वरेण्यमिति वात् बलवीर्यकर प्रचोद प्रात् प्रभञ्जनहर इत्याद्यौषधिविधयोऽप्यत्र ज्ञेया ॥

चक्रे श्रीशुभतिलको–पाध्यायै' स्वमतिशिल्पकल्पनया ।
व्याख्यान गायत्र्या', क्रीडामात्रोपयोगमिदम् ॥ १ ॥

१ अत पर पुष्पिका विहाय पाठो नास्ति ख-प्रतौ।

श्रीविवेकसागरविरचितः

॥ हरिशब्दार्थगर्भितः श्रीवीतरागस्तवः ॥

इन्द्रे-भा-ऽश्व-शुक-प्लवा-ऽहि-पवन स्वर्णा-शुं लोकान्तरे-
भारि-ब्रध्नं कपी न्दु-पीतं-गरुड-श्री शुक्र-विष्णव-ऽर्कजैः ।
सूत-स्कन्द-शनी-श वंश-वरुण प्राणा-ऽग्नि भीता ऽसितै-
रथैस्त्वा हरिजैः क्रमाज्जिनपते ! त्रिशन्मितैः स्तौम्यहम् ॥ १ ॥-शार्दूल०

भज भक्तिविनम्रनरेशहरिं १ भज कर्ममहीरुहभङ्गहरिम् २ ।
भज सिद्धिपुरीपथपान्थहरिं ३ भज योगिमन सहकारहरिम् ४ ॥ २ ॥-*पादाकुलकम्
भज वाणिफणिहृ(क्ष)तवादिहरिं ५ भज भीमभवानिलहानिहरिम् ६ ।
भज पापरजव्रजनाशहरिं ७ भज सौवशरीररुगस्तहरिम् ८ ॥ ३ ॥
भज शोकतटाकतपोऽर्कहरिं ९ भज चिद्धिदिताङ्घ्रिसमस्तहरिम् १० ॥
भज दर्पमतङ्गजराजिहरिं ११ भज पारगत तिमिरौघहरिम् १२ ॥ ४ ॥
भज यन्त्रितपञ्चहृषीकहरिं १३ भज वादिकदम्बककोकहरिम् १४ ॥
भज चम्पकसूनविशेषहरिं १५ भज मारसरीसृपजग्धिहरिम् १६ ॥ ५ ॥
भज दत्तनमज्जननैकहरिं १७ भज लोकदनूद्भवशास्तिहरिम् १८ ॥
भज त नरकक्षयकारहरिं १९ भज रूपरमापरिभूतहरिम् २० ॥ ६ ॥
भज केवलकाञ्चनसिद्धिहरिं २१ भज हासहिमप्रभशीलहरिम् २२ ।
भज सौख्यविधातृतृतीयहरिं २३ भज मोहविपाभ्यवहारहरिम् २४ ॥ ७ ॥
भज जन्मपवित्रितहारिहरिं २५ भज सयमनीरधिवासहरिम् २६ ।
भज रक्षितसर्वजनौघहरिं २७ भज कर्मसमिद्दहनैकहरिम् २८ ॥ ८ ॥
भज दुस्तरससृतिसङ्गहरिं २९ भज नेत्रविकारविनाशहरिम् ३० ।
भज शारदचन्द्रसमानयशोघनसारसुगन्धितभूवलयम् ॥ ९ ॥
जिनवर ! परमार्हतस्तवस्ते व्यरचि मया गुरुसोमसुन्दरास्य (?) ।
प्रवितर सुविशालराजराजद्गुण मम वर्यविवेकसागर त्वम् ॥ १० ॥

* * * *

१ भेक । २ रविप्रवृत्तिकर । ३ भवान्तरम् । ४ सूय । ५ पीतवण । ६ स्वर्वैद्यौ अश्विनीकुमारकौ । ७ पारद । ८ स्वामिकार्तिकेय । ९ वागेव फणिन -सपास्तैगमिता वादिन एव हरयो-भेका येन । १० अकारान्तोऽपि वर्तते शब्दोऽयम् । ११ इन्द्रियम् । १२ दैत्य । १३ तृतीय शनि सुखकारकोऽस्ति इति रत्नमालायाम् ।

* वृत्तरत्नाकरेऽस्य लक्षणमेवम्—मात्रासमक नवमाल्गन्तम्, उपचित्रा नवमे परयुक्ते, अष्टाभ्यो भाद् गावुपचित्रा जान्लावथान्तुर्योविश्लोक, तद्युगलाद् वानवासिका स्याद्, वाणाष्टनवसु यदि लश्चित्रा । यदतीतकृतविविधलक्ष्मयुतैर्मात्रासमादिपादै कलितम् अनियतवृत्तपरिमाणसहित प्रथित जगत्सु 'पादाकुलकम्' ॥

॥ श्रीऋषभजिनस्तुतिः ॥

कामक्रीडाच्छन्दोनिबद्धा सारङ्गशब्दार्थसङ्कलिता च ।

(सावचूरिः ।)

श्रीनाभेय योगिध्येय देहज्योति सारङ्ग (१)
सर्वश्रेय श्रेय पद्यागत्यामाद्यत्सारङ्गम् (२) ।
कर्मक्षोणीजन्मश्रोणीश्रेणीध्वसे सारङ्ग (३)
नौम्युत्कण्ठाव्याप्तस्वान्त सौवस्थाम्ना सारङ्गम् (४) ॥ १ ॥

अर्हद्वृन्द क्लृप्तानन्द चञ्चच्चक्षु सारङ्ग (५)
विश्वासत्यव्याधादित्यच्छायाभेदं सारङ्ग (६) ।
क्षामाक्षेम दक्षक्षोणीकौमुद्यामुत्सारङ्ग (७)
श्रेयोरत्या कण्ठाश्लेपे स्तोष्ये नन्दत् सारङ्गम् (८) ॥ २ ॥

स्तौम्यध्वान्त ध्वस्तध्वान्त श्रीसिद्धान्त सारङ्ग (९)
भव्याम्भोजेष्वाविर्भूतानन्दाम्भोरुट्सारङ्गम् (१०) ।
अज्ञानालीपायोदालीशत्या(?) दृप्यत्सारङ्ग (११)
वन्दारूणा भीदारूणा वंक्षोवृक्षे सारङ्गम् (१२) ॥ ३ ॥

---

१ श्रीनाभिराजसुतम् । २ साधुध्यानगम्यम् । ३ शरीरकान्तिस्तया सुवर्णोपमम् । ४ सकलकल्याणसमीचीनमार्गगमनविषये बलवत्सारङ्गमिव सारङ्गम्–अश्वम् । ५ कर्माणि अष्टौ तान्येव क्षोणी–पृथिवी जन्तो –जन्मवतो या श्रोणिर्गुह्याकारा तद्ध्वसने सारङ्ग–हस्तिनम् । ६ अह उत्कण्ठाव्याप्तस्वान्त –हर्षपूरितमना श्रीनाभेय जिनम् । ७ स्वकीयबलेन सारङ्ग–सिंहम् । ८ अह अर्हद्वृन्द स्तोष्ये–स्तवीमि । कीदृशम् अर्हद्वृन्द–जिनसमूह ? क्लृप्तानन्द–सम्पादितहर्षं रचितप्रमोदम् । ९ देदीप्यमाननयनाभ्या मृगम् । १० सर्वमृषावादपर्वकालीनसूर्यप्रभाभेदने सारङ्गमिव सारङ्ग–राहुतुल्यम् । ११ कृशीभूतदुरितम् । १२ दक्षाः–प्रवीणास्त एव क्षोणीकौमुद्य –पृथ्वीचन्द्रज्योत्स्नास्तासा मुद –हर्षास्तेषा सम्पादने सारङ्गमिव सारङ्ग–चन्द्रम् । १३ माङ्गल्यरत्या –कल्याणकामस्त्रिया आलिङ्गने नन्दत्–माद्यत् सारङ्गमिव सारङ्ग–कन्दर्पम् । १४ नुवीमि अध्वान्त–प्रकाशरूप सिद्धान्त स्तौमि सारङ्ग–सूर्यम् । १५ भव्यकमलेषु प्रकटीभूतप्रमोदजलरुहपालीषु सारङ्ग–हसम् । १६ अज्ञानसमूहजलधरश्रेणीहरणविषये दृप्यत्–माद्यत् सारङ्ग–वायुम । १७ अभिवन्दितणाम् । १८ भयकाष्टानाम । १९ पञ्जग्वृक्षे सारङ्ग–शुकसदृशम् ।

जैनाध्यक्षं दक्षं यक्ष सुष्ठुच्छायासारङ्ग (१३)
[2]सौव्या[3] वाण्या गाम्भीर्येण [4]ध्वस्तोद्गर्जितसारङ्गम् (१४)।
[5]अर्हत्सपर्द्वाक्योद्गर्जत्पर्जन्याम्भ सारङ्ग (१५)
वन्दे [6]व्रीडाकामक्रीडाकासारश्रीसारङ्गम् (१६) ॥ ४ ॥
इति श्रीऋषभजिनस्तुति [7]कामक्रीडाऽऽख्या।

* * * *

श्रीगुणविजयगणिगुम्फितः

॥ श्रीमहावीरजिनस्तवः ॥

(सारङ्गशब्दार्थमयः)

चन्द्राऽऽदित्य मराल दन्ति पवनै सिंह क्ष्माभृद् घनै·
वीणा कम्बु रमासमुद्भव रसा-कर्पूर-शर्वा दकै· ।
लक्ष्मीकान्त कुठार खड्ग-कुसुमैर्दीपा ऽऽपगा कार्मुकै-
निर्ग्रन्था-ऽलि पयोरुहा-ऽगुरु-पिकैर्वह्न्य-ऽश्वै-कार्तस्वरैः ॥१॥-शार्दूल०
रमण चित्रक-लोचनै कज्जलैर्वदनै चित्र भुजङ्गम चन्दनैः ।
कुल सुवास-महोदधिनन्दिनी-प्रमदसप्रमदैर्वनिविश्रुतै· ॥ २ ॥-द्रुत०
श्यामा-भेक-रथाङ्ग रल-गरुडे कीर-प्लवङ्गो ज्वल-
न्मेद्गद्वर्णनभोऽम्बुपे सुफलवद्वाक् सारिका खञ्जनै· ।
वेणी राग कुरङ्ग कुक्कुट लसद्वंशस्फुरद्वाहनै
रर्थैर्वीरविभु नभोरस(६०)मितै सारङ्गजै सस्तुवे ॥ ३ ॥-शार्दूल०
भविककुमुदवोधनसारङ्ग कोविदकोकनयनसारङ्गम् ।
सुकृतसरोवरतटसारङ्ग दुष्कृततरुभञ्जनसारङ्गम् ॥ ४ ॥-पादाकुलकम्
कुनयरजोहरणे सारङ्ग कितवकरटिदारणसारङ्गम् ।
निश्चलतानिर्जितसारङ्ग कुगतिदहनतर्जनसारङ्गम् ॥ ५ ॥
सुस्वरतातर्जितसारङ्ग चारुनिरञ्जनतासारङ्गम् ।
सुन्दररूपविजितसारङ्ग सर्वसहनगुणतासारङ्गम् ॥ ६ ॥

---

१ अह जैनाधिष्ठायक दक्ष–प्रवीण यक्ष शोभनकान्त्या प्रवालसदृशम् । २ स्वकीयया वाचा । ३ गम्भीरत्वेन । ४ निराकृतगर्जायमानमेघमदृशम् । ५ जितविस्तारिवचनरूपगर्जारवयुक्त-जलधरजलपाने सारङ्ग–चातकम् । ६ लज्जायुतकामकेलितडागलक्ष्मीशोभाकारि सारङ्ग–कमलम् । ७ सर्वगुर्वक्षरमय कामक्रीडाख्य पञ्चदशवर्णात्मक छन्द ('एकन्यूनौ विद्युन्मालापादौ चेल्लीलाखेल,' इति लक्षणात्मक लीलाखेलापरनामकम्) ।

श्वासपराजितवरसारङ्ग दुमदविधिवदने मारङ्गम् ।
दुरितमलापनयनसारङ्ग मन्मथभस्मकरणसारङ्गम् ॥ ७ ॥
सुमतिलतालवने सारङ्ग करपङ्कजसमतासारङ्गम् ।
समवसरणसंश्रितसारङ्ग त्रिभुवनभवनसुभगसारङ्गम् ॥ ८ ॥
निर्मलतागङ्गासारङ्ग भ्रूमञ्जुलताजितसारङ्गम् ।
शमरसरत्नाकरसारङ्ग सज्जनमनपङ्कजसारङ्गम् ॥ ९ ॥
अद्भुतपरिमलसुखसारङ्ग देवसमुद्राहितसारङ्गम् ।
कण्ठचमत्कृतकलसारङ्ग दुर्नयविततगहनसारङ्गम् ॥ १० ॥
दमितकरणचञ्चलसारङ्ग मुक्तरजतमणिगणसारङ्गम् ।
निर्वृतिमृगनयनसारङ्ग कुमतकुरङ्गहननसारङ्गम् ॥ ११ ॥
त्रिभुवनवर्तिसुजनसारङ्ग सिद्धिवधूलोचनसारङ्गम् ।
शशिसोदरसुन्दरसारङ्ग सौवरमादर्शितसारङ्गम् ॥ १२ ॥
कीलितकोपविषमसारङ्ग वाणीशीतलतासारङ्गम् ।
पावितनिजनिरुपमसारङ्ग मृगमदजैत्रवदनसारङ्गम् ॥ १३ ॥
निजवशनिर्मितमतिसारङ्ग सुरपतिभिर्विनुत सारङ्गम् ।
विदलितमोहविपुलसारङ्ग देवीकृतवापीसारङ्गम् ॥ १४ ॥
गगनचलितगुरुवृषसारङ्ग ज्ञातकुले निर्जरसारङ्गम् ।
रोषभुजङ्गदमनसारङ्ग ज्ञानमहाभूरुहसारङ्गम् ॥ १५ ॥
स्वीयवशीकृतमनसारङ्ग लेश्यागुणगालितसारङ्गम् ।
दानावर्जितभविसारङ्ग निगदितनियतनिपुणसारङ्गम् ॥ १६ ॥
केलिकृते रक्षितसारङ्ग जनरञ्जनलोचनसारङ्गम् ।
लुञ्चितभुजगसदृशसारङ्ग धर्मकथालापितसारङ्गम् ॥ १७ ॥
अङ्गरजोमृगमदसारङ्ग मोहरजनिबोधनसारङ्गम् ।
स्वरमाधुर्यमथितसारङ्ग वीर भजत सुकृतसारङ्गम् ॥ १८ ॥
इत्थ वीरजिन स्तुतो नवनवै सारङ्गशब्दोद्भवै
– सद्भावै सनय गुंणादिविजयेनानन्दरोमोद्गमम् ।
हर्षोत्कर्षवशेन पेशलतरैर्भावै सुरैः सन्नत-
श्चित्तप्रीतिकर पर पदमय दद्यान्मुदा देहिनाम् ॥ १९ ॥–शार्दूल०

* * * *

१–२ मनस स्थाने 'मन'प्रयोगश्चिन्तनीय । ३ 'गुणविजयेन' इत्यर्थ ।

पण्डितश्रीलक्ष्मीकल्लोलगणिकृतं

परागशब्दाष्टोत्तरशतार्थनिबद्धं

॥ साधारणजिनस्तवनम् ॥

श्रीदेवेन्द्रनरेन्द्रमौलिमुकुटोद्घृष्टाघ्रियुग्म जिनं
नत्वाऽकुमि 'पराग'शब्दविविधार्थोत्पत्तिमाला च याम् ।
पाप पिण्ढि तदीयपुण्यवशतो यन्नामकीर्न विभो !–
ऽभिध्यातीतफलापवर्जनसुधाविष्वाणकारस्कर ॥ १ ॥–शार्दूल०
वक्त्राब्जवायुजितपद्मपरागपूर
हृन्मन्दिरस्थखपरागहतप्रचारम् ।
प्रोद्दीप्तकाञ्चनपरागसवर्णवर्णं
त्वज्जापरागरसिक स्तुतिमानये त्वाम् ॥ २ ॥–वसन्त०
देवाऽपराग ! निकृतिप्रततिप्रतान-
च्छेदे कुठार ! सुपरागसमाङ्गगङ्गम् ।
त्वा सश्रयाम्यनिमिषाधिपचापराग–
ससारमुक्त ! भुवि विस्तृतसम्पराग ! ॥ ३ ॥–,,
स्वामिन् ! जय त्वमनिश सपरम्पराऽऽग–
मादिप्रकाशक ! चिर गतपापराग ! ।
यश्चाप्युवक्थ ऋषिराजिषु पुष्पराग-
वृत्ति विघट्टितमणीवकचापराग ! ॥ ४ ॥–,,
पूर्वापरस्वरविपर्ययत पराग !
तत्त्वाववोधमिहिरोद्गमने पराऽग ! ।
त्व कि परागमयसे मयि मुक्तिदाने
कृपापरागसि जितारिरथ प्रसीद ॥ ५ ॥–,,
तृष्णापरागविरत निरत क्रियाया
लीलापरागतिचरन्तमघ हरन्तम् ।
विश्वाऽपरागपतिशुद्धयशोऽभिराम
वन्दे प्रियवद ! पैरागणनीयशीलम् ॥ ६ ॥–,,

---

१ पर –उत्कृष्ट अग –गिरि, मेरुरित्यथ । २ व्यपगतराग ! । ३ 'पारग !' इत्यथ । ४ पौरगणनीयमाहात्म्यम् ।

भूवा॰ परागपुरुषेषु कृपा दधानो
मायापरागजनितावधवैनतेय ।
यः कोपरागरहितस्त्वमसीन ! तेन
सेवे भवन्तमपरागमशीलवज्रम् ॥ ७ ॥–वसन्त॰

ध्वस्तोपरागपरभागविभूषिताङ्ग
सूरापरागमसमीकृतकर्मधर्मम् ।
पुण्यापरागजनदत्तभन भजेय
देवाऽपरागणितलक्षणसञ्चय त्वाम् ॥ ८ ॥–,,

सेवाऽपरागणितसौख्यकर श्रयामि
हृत्तापरागहरण करण गुणानाम् ।
प्रोद्यत्परागतिगत शरण जनाना
मिष्टार्थसाधनसुपर्वपरागकल्पम् ॥ ९ ॥–,,

तेजोविराजितपराङ्गसमीपराग-
द्वेषच्छिद धनहयद्विपरागहीनम् ।
गेमे(ये) सति द्रुतपराग ! नमस्करोमि
गेस्थे(ये?) जयेऽकलितपापपरागमाशु ॥ १० ॥–,,

गेस्थेजिते जननमृत्युजरापराग
मा देहि तच्छिवपद विलसत्परागम् ।
राज्ञेहतस्मरपरागपकोपराग
रिक्त परागणधरस्थितिकार्यकारिन् ! ॥ ११ ॥–,,

पस्था(?)ङ्गदेवकृतचन्दनसत्परागो
यो द्वापरागमगिरोऽस्ति न जङ्गपूक ।
गेय विधाय कृतदुष्कृतसम्पराग
मीडे प्रतीतमपरागमभिख्यया तम् ॥ १२ ॥–,,

गेपाग्रगे जितपुनर्भवभापराग-
रास्थानके तमुदिते भुवने पराग ! ।
गेशे कृते निहतमोहमहापराग !
गेस्थे पणे कुरु सुख शमधीपराग ! ॥ १३ ॥–,,

१ अपरदार्शनिकसिद्धान्तपर्वतभेदने वज्रमिव वज्रम् । २ मोक्षगतिप्राप्तम् । ३ कल्पवृक्षतुल्यम् ।

गेऽर्थेपरागकरणोद्यमिन नमामि
गेसो स्थिते खलपरागभयप्रमुक्तम् ।
गेन्नेकृतेऽर्पितपरागधराधव ! त्वा
पेहे स्थिते शुचिपरागपवित्रकीर्तिम् ॥ १४ ॥–वसन्त०

गेस्थे भवे सकलजन्तुकृतापराग !
गेदे निवर्हितकपायमहत्पराग ! ।
गेशे विधेहि सुखमुज्झितदुष्पराग !
गेवे सति त्रिजगदङ्गिकृपापराग ! ॥ १५ ॥–,,

पेसौपरागसमधैर्य ! सुवर्यवीर्य !
पेसे परागशिवभीरुमभिष्टुवे त्वाम् ।
ये नीकृते धनवधूप्रभुतापराग-
रान्नोदिते शुचिपरागरदालिकान्ते ! ॥ १६ ॥–,,

रित्रा कृतेनुचितदेहपरागलेप–
रित्रा गते जय परागभवाधिकश्री. ।
उन्नेति र सुविहिते जनतापराग-
गेघे कृते गलितमोहमदापराग ! ॥ १७ ॥–,,

परागनायास्तु पवे पराग, सङ्गेन मुक्त मनसा नतोऽस्मि ।
पेवे कृते देव नमत्पराग!, सत्यक्तरक्तास्थिपराङ्गसङ्ग! ॥ १८ ॥–उपजाति

प्रासापरागाधभवाब्धितीर, वन्दे पराऽगारविमुक्तचिन्तम् ।
तृष्णापरागर्वरुपा निपूदन, वशापरागार्हगुणोपपन्नम् ॥ १९ ॥–,,

दिव्यापरागर्जनतामतीत, सेवापरागस्त्यमुखर्पिवन्द्यम् ।
परागभस्तिच्छवितोऽधिकप्रभ, परागजावि कृतसद्‌गति श्रये ॥ २० ॥–इन्द्रवशा

परागतार्थप्रतिपादनात् प्रिय, जनपराऽ(जनापरा)गर्ह्यवच परम्परम् ।
परागलद्दूपणधोरणीद्ध, परागदाधिन्नमह नवीमि ॥ २१ ॥–उपेन्द्रवशा

परागरुत्मत्स्थितिमूर्त्तिसेव्य, परागरुद्रव्यसुधूपयोग्यम् ।
परागमाचारविचारणीय, पराऽगदकारमह भजामि ॥ २२ ॥–उपेन्द्रवज्रा

माद्यत्परागम्यपदप्रदान–दक्ष परागर्वगुण श्रयध्वम् ।
सुरूपरागोत्थविकारतर्जक, जरापरागत्वरभीतिवर्जितम् ॥ २३ ॥–इन्द्रवशा

भूयाः परागपुरुषेषु कृपा दधानो
मायापरागवनितावधवैनतेय ।
यः कोपरागरहितस्त्वमसीन ! तेन
सेवे भवन्तमपरागमशैलवज्रम् ॥ ७ ॥–वसन्त०

ध्वस्तोपरागपरभागनिभूषिताङ्गं
सूरापरागमसमीकृतकर्मधर्मम् ।
पुण्यापरागजनदत्तभव भजेयं
देवाऽपरागणितलक्षणसञ्चयं त्वाम् ॥ ८ ॥–,,

सेवाऽपरागणितसौख्यकर श्रयामि
हृत्तापरागहरण करण गुणानाम् ।
प्रोद्यत्परागतिगत शरण जनाना
मिष्टार्थसाधनसुपर्वपरागकल्पम् ॥ ९ ॥–,,

तेजोविराजितपराङ्गसमीपराग-
द्वेषच्छिद धनहयद्विपरागहीनम् ।
गेमे(ये) सति द्रुतपराग ! नमस्करोमि
गेस्थे(ये?) जयेऽकलितपापपरागमाशु ॥ १० ॥–,,

गेस्थेजिते जननमृत्युजरापराग
मा देहि लच्छिवपद विलसत्परागम् ।
राज्ञेहतस्मरपरागपकोपराग
रिक्त परागणधरस्थितिकार्यकारिन् ! ॥ ११ ॥–,,

पस्था(?)ङ्गदेवकृतचन्दनसत्परागो
यो द्वापरागमगिरोऽस्ति न जङ्गपूक ।
गेय विधाय कृतदुष्कृतसम्पराग
मीडे प्रतीतमपरागमभिख्यया तम् ॥ १२ ॥–,,

गेपाग्रगे जितपुनर्भवभापराग-
रास्थानके तमुदिते भुवने पराग ! ।
गेशे कृते निहतमोहमहापराग !
गेस्थे पणे कुरु सुख शमधीपराग ! ॥ १३ ॥–,,

१ अपरदार्शनिकसिद्धान्तपर्वतभेदने वज्रमिव वज्रम् । २ मोक्षगतिप्राप्तम् । ३ कल्पवृक्षतुल्यम् ।

पण्डितश्रीगुणविनयगणिगुम्फितः

॥ 'सव्वत्थ'शब्दार्थसमुच्चयः ॥

प्रणम्यैश्वार्हत. सर्वान्, शर्वचद् गोविलासिन' ।
सव्वत्थेति वरे शब्दे, क्रियतेऽर्थसमुच्चय ॥

सर्वाणि अस्त्राणि हस्तेपु येपा ते सर्वास्त्रा.–सुभटा' 'दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० अ० ८, पा० १, सू० ४) इति ह्रस्व ॥ १ ॥

सर्वे च ते अर्थाश्च सर्वार्था ॥ २ ॥

सार्वो–भगवान् तद्वत् तिष्ठन्ति इति सार्वस्था'–गणधराः । 'ह्रस्वः सयोगे' (सिद्ध० ८–१–८४) इति ह्रस्व ॥ ३ ॥

सा–श्री तद्धेतुत्वात् सा अर्वणि–हये तिष्ठतीति [1]{अर्वस्था सा चासौ अर्वस्था चेति} सार्वस्था–अच्छुप्ता देवी ॥ ४ ॥

सद् वस्त्रं येपा ते सद्वस्त्रा –दीपिका ॥ ५ ॥

व्यथा अर्हन्तीति व्यथ्या'–परपीड्या –कातरा तै सह वर्तन्त इति सव्यथ्या.–निर्वल-बला भूपाला ॥ ६ ॥

सर्वान् त्रायन्त इति सर्वत्रा –गुरव. ॥ ७ ॥

आसन् 'आस उपवेशने' (पा० धा० १०२१) भावक्विवन्त, सव्ये–वामभागे अर्थात् शकटस्य आस् सव्यास्, तत त्रस्यन्तीति सव्यास्त्रा –निस्थामानो वृपभा 'अन्यतोऽपि च' (कातन्त्रे सू० ६३६) इति डप्रत्यय ॥ ८ ॥

सह व्यर्थ –अपार्थकै प्रयोजनै निर्वर्तन्त इति सव्यर्था ॥ ९ ॥

विशिष्टया अर्थ इति सज्ञया सह वर्तन्त इति सव्यर्था –यौगा, नैयायिकमते हि द्रव्या-दीना त्रयाणा अर्थ इति सज्ञा ॥ १० ॥

सद्भि व्यस्ताः–खण्डिता सद्व्यस्ता –खला ॥ ११ ॥

सार्वत्रा सार्वमित्यर्थ वन्दे इति क्रिया देवमनुष्य० इत्यत्र 'बहुलम्' (सिद्ध० ५–१–२) इति वचनात् अन्यत्रापि द्वितीयार्थे सप्तम्यर्थे च त्राप्रत्यय ॥ १२ ॥

शर्वो–महेशः तस्य अस्त्राणि, प्राकृतत्वात् पुस्त्वम् ॥ १३ ॥

---

१ गायकवाडपौर्वात्यमन्दिर(Oriental Institute)सत्काया प्रतेराधारेण पाठान्तराणि सूचितानि पण्डितवर्यैं श्रीयुतलालचन्द्रैः । तेपु यानि विशेपेणोपयुक्तानि तेपा समावेशो मूलभागे निर्दिष्टो मया { } एतच्चिह्नेन, अवशिष्टानि तु प्राय सन्निवेशितानि टिप्पणीपु ।

परागजानारिविशुद्धवंश , परागरिष्टस्थितिभेददर्शी ।
सेनापरारि(गा)नतचक्रमाज., कृपापराऽगाजिदयाक्य ! जीया ॥२४॥–उपजातिः

यो दीपरागाद्गिसमात्मबोधनो, विलापरागादिविमुक्तचेता. ।
नि.स्वापराऽगास्वतरस्वरूप , सुरापरागाह्यगुण सुमेध्य ॥ २५ ॥–,,

अपूर्वराणां(गा)द्रपरागजात–शील पराऽगन्धरच प्रकाशम् ।
परागतिप्राप्त ! परागतिज्ञ, स्तोष्ये परागोपगतिं प्रतीतम् ॥ २६ ॥–,,

वन्दे परागभंगतिव्यतीत, सदापरागादतप प्रवृत्तम् ।
क्रूरापराद्वारकशोणपाणि, परा गरीय पदवीं श्रयन्तम् ॥ २७ ॥–,,

श्रीमद्वाचकचक्रवतिसुगुरश्रीहर्षकल्लोलसच्-
छिष्यः पण्डितमण्डलीबहुमत श्रीलक्ष्मिकल्लोलक ।
सैवेद रचयाञ्चकार सुपरागार्थाष्टयुक्त शत
तेनाप्नोतु कृती जन शिवसुख पुण्येन लब्धोदयम् ॥ २८ ॥–शार्दूल०

इति परागशब्दाष्टोत्तरशतार्थनिबद्ध साधारणजिनस्तवनम् ।

महामहोपाध्यायचक्रवर्तिश्रीहर्षकल्लोलगणिक्रमकमलमरालायमानेन
पण्डितलक्ष्मीकल्लोलगणिना रचयाञ्चक्रे ॥

पण्डितश्रीगुणविनयगणिगुम्फितः

॥ 'सव्वत्थ'शब्दार्थसमुच्चयः ॥

प्रणम्यैश्चार्हत सर्वान्, शर्ववद् गोविलासिन' ।
सवत्थेति वरे शब्दे, क्रियतेऽर्थसमुच्चय' ॥

सर्वाणि अस्त्राणि हस्तेपु येपा ते सर्वास्त्रा'–सुभटा. 'दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० अ० ८, पा० १, सू० ४) इति ह्रस्व ॥ १ ॥

सर्वे च ते अर्याश्च सर्वार्या ॥ २ ॥

सार्वो–भगवान् तद्वत् तिष्ठन्ति इति सार्वस्था –गणधराः । 'ह्रस्वः सयोगे' (सिद्ध० ८–१–८४) इति ह्रस्व ॥ ३ ॥

सा–श्री तद्धेतुत्वात् सा अर्वणि–हये तिष्ठतीति [1]{अर्वस्था सा चासौ अर्वस्था चेति} सार्वस्था–अच्छुसा देवी ॥ ४ ॥

सद् वस्त्र येपा ते सद्वस्त्रा –दौपिका ॥ ५ ॥

व्यथा अर्हन्तीति व्यथ्या –परपीड्या –कातरा तै सह वर्तन्त इति सव्यथ्या'–निर्वलवला भूपाला ॥ ६ ॥

सर्वान् त्रायन्त इति सर्वत्रा –गुरव ॥ ७ ॥

आसन् 'आस उपवेशने' (पा० धा० १०२१) भावक्विवन्त', सव्ये–वामभागे अर्थात् शकटस्य आस् सव्यास्, तत त्रस्यन्तीति सव्यास्त्रा.–निस्थामानो वृपभा 'अन्यतोऽपि च' (कातन्त्रे सू० ६३६) इति डप्रत्यय ॥ ८ ॥

सह व्यर्थै –अपार्थकै प्रयोजनै निर्वर्तन्त इति सव्यर्थ्या ॥ ९ ॥

विशिष्टया अर्थ इति सज्ञया सह वर्तन्त इति सव्यर्थ्या –यौगा, नैयायिकमते हि द्रव्यादीना त्रयाणा अर्थ इति सज्ञा ॥ १० ॥

सद्भि व्यस्ताः–खण्डिता सद्व्यस्ताः–खला ॥ ११ ॥

सार्वत्रा सार्वमित्यर्थ वन्दे इति क्रिया देवमनुष्य० इत्यत्र 'वहुलम्' (सिद्ध० ५–१–२) इति वचनात् अन्यत्रापि द्वितीयार्थे सप्तम्यर्थे च त्राप्रत्यय ॥ १२ ॥

शर्वो–महेशः तस्य अस्त्राणि, प्राकृतत्वात् पुस्त्वम् ॥ १३ ॥

---

[1] गायकवाडपौवात्यमन्दिर(Oriental Institute)सत्काया प्रतेराधारेण पाठान्तराणि सूचितानि पण्डितवर्यैं श्रीयुतलालचन्द्रै । तेपु यानि विशेषेणोपयुक्तानि तेपा समावेशो मूलभागे निर्दिष्टो मया { } एतच्चिह्नेन, अवशिष्टानि तु प्राय सन्निवेशितानि टिप्पणीपु ।

सन्-प्रधानः (यो) वि-पक्षी अर्थाद् गरुड, स यथार्थं विघातकत्वाद् येषां ते सद्व्यरत्ना -सर्पा ॥ १४ ॥

सार्वः-अर्हन् तस्य अर्था -वाच्याः सार्वार्था-अतीताऽनागत-वर्तमानकालभाविनः पदार्था. खलु भगवत एव वाच्या भवन्ति, नान्यस्य ॥ १५ ॥

सार्वस्य-अर्हत वाक्ये अर्था -हेतव सार्वार्था अनन्ता ॥ १६ ॥

सर्वार्था -समस्तद्रव्याणि जिनैर्दीक्षासमये परित्यक्ता ॥ १७ ॥

सर्वार्था समस्तेभ्य पापेभ्यो ये अर्थाः-निवृत्तयः उपरमा इति यावत् ते आश्रिता जिनैरिति ॥ १८ ॥

सर्वे च ते अर्थाश्च-अभिधेया सर्वार्था भगवता वाच्या भवन्ति ॥ १९ ॥

सर्वार्था -समग्रप्रकारा व्याख्या भगवद्भिरेव विधातु शक्यन्ते, सुरनरतिरश्चा स्वस्वभाषाऽनुगतत्वाद् अर्हद्वाणीनामिति ॥ २० ॥

सर्वार्था -न्यक्षसासारिकवस्तूनि श्रीजिनैः परित्यक्ता ॥ २१ ॥

अत्र सप्तस्वर्थेषु "अर्थो हेतौ प्रयोजने ॥ निवृत्तौ विषये वाच्ये प्रकार-द्रव्यवस्तुषु ।" इत्यनेकार्थः (है० का० २, श्लो० २२४-२२५) सर्वेषा गुणाना अर्थन-प्रार्थन येषा ते सर्वार्था -जिना ॥ २२ ॥

श्रव्या -श्रवणार्हा धर्मोपचयहेतुत्वाद् अर्था यासु ता श्रव्यार्था -भगवद्वाण्य ॥२३॥

'पूलङ् प्रसूतौ' (   ) सवनार्हा सव्या ते च अर्था विद्यन्ते येषा ते सव्यार्था, यतोऽर्था सर्वेऽपि भगवद्भिरेव पूर्वं प्रादुष्कृता सूत्राणि च गणभृद्भिरिति ॥२४॥

'पूरू क्षेपे' (   ) सवानार्हा -निन्द्यार्हा[1] सव्या -आन्तरवैरिण तेषा विघाताय अर्था येषा ते सव्यार्था ॥ २५ ॥

सवन-मोक्षलक्ष्म्या सह सन्धानम् ॥ २६ ॥

यद्वा सवन-कर्मशत्रूणा पीडनम् ॥ २७ ॥

यद्वा सवन-करुणया आत्मन आर्द्रीभाव ॥ २८ ॥

यद्वा सवन-कर्मसेनाया मथनम् ॥ २९ ॥

यद्वा सवनं-त्रिजगदैश्वर्यविधानम् ॥ ३० ॥

यद्वा सवन-विशुद्धभावे गमनम्, तत् कर्तुमर्हा सव्या, ईदृग्विधा अर्था -सम्यग्ज्ञानादयो हेतवो { विद्यन्ते } येषा ते सव्यर्था ॥ ३१ ॥

अत्र षट्स्वर्थेषु 'षुनञ् सन्धा-क्लेद-पीडनमथे'[2] (   ) 'षुच् षुल् चैश्वर्य-प्रसवयो' (   ) इति धातुप्रयोगा ।

---

1 'निन्द्यार्हा' इति पाठान्तरम् । 2 'षुनञ् सन्धा० मन्थेषु' इति पाठान्तरम् ।

सन्–विद्यमानोऽङ्के वस्त॰–छागो येषा ते सद्वस्ताः–श्रीकुन्थुस्वामिनः ॥ ३२ ॥

सवनं–मेरुशिखरेऽभिषवः तदर्हाः सव्या , अर्थ्यन्ते मोक्षलक्ष्म्या ये तेऽर्थ्या , पश्चात् कर्मधारये सव्यार्थ्याः ॥ ३३ ॥

सर्वेषु ज्ञानादिषु आस्था {–यत्नो } येषा ते सर्वास्था॰ ॥ ३४ ॥

सर्वाणि वस्तूनि ज्ञानस्यास्थायामालम्बने विद्यन्ते {येषा} ते सर्वास्थाः ॥ ३५ ॥

सर्वेषा देवादीना व्याख्यानावसरे द्वादशसङ्ख्या आस्था –सभा येषा ते सर्वास्था॰ ॥३६॥

सर्वेषा मोक्षसुखाना आस्था–अपेक्षा येषा ते सर्वास्था ॥ ३७ ॥

"आस्था यत्नालम्बनयोरास्थानापेक्षयो " इति (हैमेऽनेकार्थे का॰ २, श्लो॰ २२५) चतुर्ष्वर्थेषु आस्थाशब्द॰ पृथगर्थ॰ ।

सव –याग॰ विधेयतया विद्यते येषा ते सविन॰–यागकर्तारो मिथ्यात्विन , तैर्न स्तूयन्त इति सव्यस्ता 'अन्यतोऽपि च' (कातन्त्रे सू॰ ६३६) इति ड , सद्दृष्टिभिरेव खल्वर्हन्तः स्तूयन्त इति ॥ ३८ ॥

सन्–वन्धुरो वि॰–पक्षी हस॰, स अस्त –क्षिप्तो गत्या यैस्ते सव्यस्ता॰ ॥ ३९ ॥

सद्वि –प्रधानकान्ति , भावक्विवन्त । तत्र आस्था–यत्नो येषा ते सद्व्यास्था॰ ॥ ४० ॥

सद्वि –चारुगति एकसमयेन इतो मोक्षगमनात् तत्र अर्थो येषा ते सद्व्यर्था ॥ ४१ ॥

शस्य–श्रेयसो वी –व्याप्तिस्तत्र आस्था–अपेक्षा येषा ते शव्यास्था ॥ ४२ ॥

सताम्–आभव विद्यमानाना कर्मणा या वी –तिरस्कार सा एव अर्थो येषा ते सद्व्यर्था ॥ ४३ ॥

शस्य–सुखस्य वी –प्रजननं सा अर्थ्यते यैस्ते शव्यर्था ॥ ४४ ॥

अत्र पञ्चस्वर्थेषु 'वील् कान्ति–गति–व्याप्ति–क्षेप–प्रजनन–खादनेषु' ( ) इति धातुप्रयोगे भावक्विवन्तरूपाणि ।

शस्य–शुभस्य व्री –वरण 'व्रीग् वृत्याम्' ( ) भावक्विवन्त॰, तत्र अर्थो येषा ते शव्र्यर्था ॥ ४५ ॥

सति मोक्षे वान्ति–गच्छन्तीति सद्वा ॥ ४६ ॥

यद्वा सत कमरिपून् वान्ति–हिंसन्ति इति सद्वा 'आतो॰ विच्' (कातन्त्रे सू॰ ६५४) अर्थ्यन्त इति अर्थ्या । पश्चात् कर्मधारय सद्वार्थ्या 'दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध॰ ८–१–४) इति ह्रस्व ॥ ४७ ॥

---

१ 'यी ' इति पाठान्तरम् । २ 'वि ' इति पाठान्तरम् । ३ 'प्रजनन' इति पाठान्तरम् । ४ 'प्रजनन–' इत्यपि पाठ ।

सन्-प्रधानः (यो) वि॰-पक्षी अर्थात् गरुड, स एवार्थः विघातकरणात् येषां ते सवृव्यर्था -सर्पाः ॥ १४ ॥

सार्वः-अर्हन्, तस्य अर्था -वाच्याः सार्वार्था -अतीताऽनागत-वर्तमानकालभाविनः पदार्था खलु भगवत एव वाच्या भवन्ति, नान्यस्य ॥ १५ ॥

सार्वस्य-अर्हत वाक्ये अर्था -हेतवः सार्वार्था अनन्ता ॥ १६ ॥

सर्वार्था -समस्तद्रव्याणि जिनैर्दीक्षासमये परित्यक्ता ॥ १७ ॥

सर्वार्था समस्तेभ्य पापेभ्यो ये अर्था -निवृत्तयः उपरमा इति यावत् ते आश्रिता जिनैरिति ॥ १८ ॥

सर्वे च ते अर्थाश्च-अभिधेया सर्वार्था भगवता वाच्या भवन्ति ॥ १९ ॥

सर्वार्था -समग्रप्रकारा व्याख्या भगवद्भिरेव विधातु शक्यन्ते, सुरनरतिरश्चा स्वस्वभावाऽनुगतत्वाद् अर्हद्वाणीनामिति ॥ २० ॥

सर्वार्था -व्यक्षसासारिकवस्तूनि श्रीजिनैः परित्यक्ता ॥ २१ ॥

अत्र सप्तस्वर्थेषु "अर्थो हेतौ प्रयोजने ॥ निवृत्तौ विषये वाच्ये प्रकार-द्रव्यवस्तुषु ।" इत्यनेकार्थ (है० का० २, श्लो० २२४-२२५) सर्वेषा गुणाना अर्थन-प्रार्थन येषा ते सर्वार्था -जिनाः ॥ २२ ॥

श्रव्या -श्रवणार्हा धर्मोपचयहेतुत्वाद् अर्था यासु ता श्रव्यार्था -भगवद्वाण्य ॥२३॥

'पूलङ् प्रसूतौ' (   ) सवनार्हा सव्या ते च अर्था विद्यन्ते येषा ते सव्यार्था, यतोऽर्था सर्वेऽपि भगवद्भिरेव पूर्वं प्रादुष्कृता सूत्राणि च गणभृद्भिरिति ॥२४॥

'पूश् क्षेपे' (   ) सवानार्हा -निन्द्यार्हा[1] सव्या -आन्तरवैरिण तेषा विघाताय अर्थो येषा ते सव्यार्था ॥ २५ ॥

सवन-मोक्षलक्ष्म्या सह सन्धानम् ॥ २६ ॥

यद्वा सवन-कर्मशत्रूणा पीडनम् ॥ २७ ॥

यद्वा सवनं-करुणया आत्मन आर्द्रीभाव ॥ २८ ॥

यद्वा सवन-कर्मसेनाया मथनम् ॥ २९ ॥

यद्वा सवन-त्रिजगदैश्वर्यविधानम् ॥ ३० ॥

यद्वा सवन-विशुद्धभावे गमनम्, तत् कर्तुमर्हा सव्या, ईदृग्विधा अर्था -सम्यग्ज्ञानादयो हेतवो (विद्यन्ते) येषा ते सव्यर्था ॥ ३१ ॥

अत्र षट्स्वर्थेषु 'षुनज् सन्धा-क्लेद-पीडनमथे'[2] (   ) 'षुच् षुल् चैश्वर्य प्रसवयो' (   ) इति धातुप्रयोगा ।

---

१ 'निन्दार्हा' इति पाठान्तरम् । २ 'षुनज् सन्धा॰ मन्थेषु' इति पाठान्तरम् ।

श्रवणार्हा' श्राव्याः–ज्ञेया' 'श्रु गतौ' 'ये गत्यर्थास्ते ज्ञानार्था'' इति तेऽर्थाः येषा ते श्रव्यार्था ॥ ६३ ॥

श्राम्यन्ति–तपस्यन्ति सयमानुष्ठानेन इति श्रा डप्रत्यय', तान् अवति नरकपातात् इति श्रौः–धर्म 'अव रक्षणे' (सिद्ध० धा०) क्विप् ऊव् वृद्धिश्च त यन्ति–जानन्तीति श्राव्य । 'ईल् गतौ' ( ) अर्थ्यन्त इति अर्थ्या' पश्चात् कर्मधारय श्राव्यर्थ्या ॥६४॥

श्राम्यन्ति–खिद्यन्ते कृपया परदु खवीक्षणेन इति श्रा 'श्रमु भ्यत्रिश्र्इर् तप खेदयो:' ( ) डप्रत्यय । अवि –मेपः तस्य अर्थो येषा ते अव्यर्था , तदङ्गोद्भवाया ऊर्णाया' साधुरजोहरणदशोपयोगित्वात् पश्चात् श्राश्च ते अव्यर्थाश्चेति श्राव्यर्था'–साधव. ॥ ६५ ॥

शाम्यन्तीति शाः 'शम् उपशमे' डप्रत्यय , विगतोऽर्थो–द्रव्य येभ्यस्ते तत्परित्याग-कर्तृत्वाज्जिनानामिति व्यर्था , पश्चात् कर्मधारये शव्यर्थाः ॥ ६६ ॥

स्यन्ति–नाशयन्ति दु खानीति सा 'षोयू नाशे' ( ) डः । अर्वो–वध' कर्म-रिपूणा 'अर्व वधे' ( ) अव् स एवार्थो येषा ते अर्वार्था , पश्चात् साश्च ते अर्वार्थाश्चेति सार्वार्था. ॥ ६७ ॥

सा–लक्ष्मीस्ता विशेषेण अर्थयन्ते–याचन्त इति साव्यर्था , 'अर्थत्कङ् याचने' ॥ ६८ ॥

श्रवण श्रव' श्रव् तत्त्वाना आकर्णन स विद्यते येषा ते श्रविणो–भव्याः तै. अर्थ्यन्ते ये ते श्रव्यर्थ्या ॥ ६९ ॥

सति–मोक्षे वसतीति सद्वस्ता–श्रीजिनः, 'वस् निवासे' ( ) तृच् ॥ ७० ॥

शलन्ति–शिव गच्छन्ति इति शा 'शल्ज् गतौ' ( ) ड., उ.–सुखम्, ई.–केवललक्ष्मी व्यौ ते–अर्थ्येते यैस्ते व्यर्थ्या शाश्वते व्यर्थ्याश्चेति शव्यर्थ्या ॥ ७१ ॥

शलयन्ते–श्लाघन्ते यान् लोका इति शा 'शल्ङ्क् श्लाघे' ड , वी –विशिष्ट ज्ञानं 'ईल गतौ' तस्या अर्थो येषा ते व्यर्था , शाश्वते व्यर्थाश्चेति शव्यर्था. ॥ ७२ ॥

सन्यन्ते–सेव्यन्ते लोकैरिति सा 'षन् सम्भक्तौ' डप्रत्ययः अवन अव –तत्त्वार्थशब्दन 'उङ् शब्दे' अच् । स विद्यते येषा ते अविन –सभ्या , तै अर्थ्यन्ते ये ते अव्यर्थ्या , साश्च ते अव्यर्थ्याश्च साव्यर्थ्या ॥ ७३ ॥

सनन्ति–ददति सर्वेषा अभयदानमिति सा , 'षण् दाने' ( ) डे रूपम् , अवनं अव अच्, एकेन्द्रियादिजन्तूना रक्षणम् १, मोक्षगमनम् २, प्रीतिकारिणी कान्ति ३, धर्मप्रीति ४, तृप्ति ५, तत्त्वानामवगमनम् ६, मोक्षपुरीप्रवेश ७, धर्मस्य श्रवणम् ८, त्रिज-गत्स्वामित्वम् ९, शिवसुखयाचनम् १०, विशुद्धा क्रिया ११, तत्त्वश्रवणेच्छा १२, तपो-दीप्ति १३, धमस्य प्राप्ति १४, सयमश्रिया आलिङ्गनम् १५, कर्मरिपूणा हिंसनम् १६,

---

१ 'च' इत्यधिकोऽपि पाठः ।

सन्तो मोक्षे गत्वरा 'षद्लृ गतौ' (सिद्ध० धा०) क्विप्, विशिष्टा ई–कान्तिः भावक्विबन्त तस्यैवार्थो येषा ते व्यर्थाः, पश्चाद् विशेषणद्वयकर्मधारय सद्व्यर्था ॥ ४८ ॥

सर्वेषा दुःखाना असन–तिरस्करण सर्वास्. 'असूय क्षेपे' (   ) भावक्विबन्तः तत्र तिष्ठति सर्वासस्था 'सुपि स्थः' (पाणिनीये ३–२–४) इति क ॥ ४९ ॥

सति विद्यमानस्य लोकालोकाकाशस्य केवलज्ञानेन वसन 'वस आच्छादने, 'वसस्ल स्तृतौ' (   ) भावक्विबन्त, ता तन्वन्तीति सद्वस्ता, 'तनु(यी) विस्तारे' (सिद्ध० धा०) 'अन्यतोऽपि च' (कातन्त्रे सू० ६३६) इति ड ॥ ५० ॥

सति निरुपद्रवे स्थाने वसन् वस–निवसन तया तसयन्ति–भूषयन्ति स्वात्मानमिति सद्वस्ता "तसिक्यलङ्कृतौ" (   ) डप्रत्यय ॥ ५१ ॥

सत्सु–सप्तसु क्षेत्रेषु वपति धर्मबीजमिति सद्वा डप्रत्यय, स्तूयन्ते लोकैरिति स्ता 'ष्टुञ् स्तुतौ' (सिद्ध० धा०) डप्रत्यय पश्चाद् विशेषणकर्मधारय ॥ ५२ ॥

सत् कर्मणा विशरण 'षद्लृ विशरणे' क्विप् तया वन्द्यन्ते–स्तूयन्त इति सद्वा 'वदिङ् अभिवादनस्तुत्यो' (   ) डप्रत्यय । अश्नन्ति–भक्षयन्ति देहमिति अशो–रोगा क्विप् ता त्रासयन्ति–निवारयन्ति इति 'त्रसक् निवारणे' (   ) पश्चात् कर्मधारय सद्–वस्त्रा 'अन्यतोऽपि च' (कातन्त्रे सू० ६३६) इति ड ॥ ५३ ॥

सद्भिः उश्यन्ते–वाश्यन्त इति सद्वश क्विप्, ताम्यन्ति–खिद्यन्ते सयमार्थमिति ता डप्रत्यय पश्चात् कर्मधारये सद्वशता ॥ ५४ ॥

सत–व्याख्यानार्हपदार्थान् वदन्तीति सद्वा, स्त्यायन्ति–सङ्घातयन्ति गुणानिति स्ता डप्रत्यय पश्चाद् विशेषणद्वयकर्मधारय ॥ ५५ ॥

सन्–रुचिरो यो वाश्–शब्दन 'वाशृ शब्दे' (   ) भावक्विबन्त तेन स्तूयन्त इति सद्वाशता ॥ ५६ ॥

सता–श्रवणार्हाणा भव्याना पुरो वचनं व डप्रत्यय, तेन अर्थ्यन्ते ये ते सद्वार्थ्या ॥५७॥

सन्–रम्यो {यो} वो–महेश तद्वद् अर्थ्यन्ते ये ते सद्वार्थ्या ॥ ५८ ॥

सन् यो वो–वात तद्वद् अप्रतिबद्धत्व अर्थ्यते यैस्ते सद्वार्थ्या ॥ ५९ ॥

श्रव्या–प्राप्या विषयतया अर्था येषा ते श्रव्यार्था 'श्रु गतौ' (   ), 'ये गत्यर्थास्ते प्राप्त्यर्था' इति वचनात् ॥ ६० ॥

स–सूर्य तद्वद् विशिष्टा या ई–कान्ति सा अर्थ्यते यैस्ते सव्यर्थ्या ॥ ६१ ॥

से–परोक्षे अतीन्द्रियतया विविधा ये अर्थास्ते सव्यर्था, ते अर्हद्भि प्रणीता इति ॥६२॥

---

१ 'वस आच्छादनम्' इति क–पाठ । २ 'लौकिकै०' इति पाठान्तरम् ।

श्याव्यर्थ्या -श्रीजिना', 'सर्वत्र०'(सिद्ध० ८-२-७९) रलुक्, 'अधो म-न-या' (सिद्ध० ८-२-७८) यलुक् ॥१०२॥

शी.-सिद्धिशिलाशय्याया शयनं अप्रच्युतित्वेनावस्थानमित्यर्थ ता अवन्ति-इच्छन्ति इत्येवंशीला श्याविन, 'अव इच्छायाम्' (सिद्ध० धा०) ते च ते अर्थ्याश्चेति श्याव्यर्थ्या' ॥ १०३ ॥

शी -कर्मरिपूणा हिसन ता अवन्ति-जानन्तीत्येवशीला श्याविन. 'अव गतौ' (सिद्ध० धा०) । आ-ब्रह्मा तद्वत् सम्यग्ज्ञानादित्रयविधातृत्वेन स्तूयन्त इति 'क्वचित्०' (सिद्ध० ५-१-१७१) इति डे आस्ता पश्चात् कर्मधारये श्याव्यास्ता ॥ १०४ ॥

त्सरु.-खड्गमुष्टि सा अर्थ्यते यैस्ते त्सर्व्यर्थ्या -शूरा , तैं किल वैरिमण्डलमण्डलाग्रमुष्टीरुत्सार्य तस्यैव तैं कृत्वा प्रतिघात क्रियत इति ॥ १०५ ॥

स्व -स्वर्गस्तस्य प्राप्त्यर्थ विशिष्टोऽर्थो येपा ते स्वर्व्यर्था'-सरागसाधव ॥ १०६ ॥

स्वर्वता- शोभनहयानामर्थो येपा ते स्वर्वर्था.-सन्नृपा "यस्याश्वास्तस्य मेदिनी" ( ) इति वचनात् ॥ १०७ ॥

स्व -स्वर्ग. उपलक्षणत्वात् समस्तोऽपि परलोकः स व्यस्तो यैस्ते स्वर्व्यस्ता.-लोकायतिका ॥ १०८ ॥

शरु -कोप' सोऽस्तो यैस्ते शर्वस्ता.-क्षीणकपाया' साधवः ॥ १०९ ॥

शरो -वज्रस्य धरणे अर्थो येपा ते शर्वर्था -पुरन्दरा ॥ ११० ॥

शरूणा-शराणामभिवैरिप्रक्षेपणे आस्था-यत्नो येपा ते शर्वास्था -वीरा "शरु. कोपे शरे वज्रे" (हैमे का० २, श्लो० ४५०) इत्यनेकार्थोक्ते ॥ १११ ॥

स्वरो -अध्वरस्य विधाने अर्थो येपा ते स्वर्वर्था -याज्ञिका. ॥ ११२ ॥

स्वरु{वद्}-वज्रवदक्षोभ्या अर्था येपु ते स्वर्वर्था -श्रीजिनागमाः ॥ ११३ ॥

स्वरुवद्-बाणवत् प्रतिवादिप्रत्यर्थिप्रतिघातकत्वेन विजयिन कलियुगेऽर्थो येपा ते स्वर्वर्था -नवाङ्गीवृत्तिकारिण श्रीअभयदेवसूरय "स्वरु स्याद् यूपखण्डके । अध्वरे कुलिशे बाणे" (हैमे का० २, श्लो० ४५४-४५५) इत्यनेकार्थोक्ते ॥ ११४ ॥

शावा -बाला शावेत्युपलक्षण तेन तरुणप्रवयसामपि ग्रहण ते विद्यन्ते यस्मिन् गच्छे स शावी-श्रीमद्बृहत्खरतरगच्छ तस्य पालने आस्था-यत्नो येपा ते शाव्यास्था -श्रीजिनचन्द्रसूरय , 'ह्रस्व सयोगे' (सिद्ध० ८-१-८४) इति ह्रस्व ॥ ११५ ॥

सेत्यनेन वीत्यनेन च स्वगुरु-कविनाम सूचित तत्र सेत्यनेन तुलादण्डमध्यग्रहणन्यायेन उभयपार्श्वस्थयोर्जयो{मयो}र्ग्रहण, तथा {च} 'जयसोमा' इत्यागतम् । तेपा शिष्येण वीत्यनेन च तन्न्यायेनैव गुण-नययोर्ग्रहणम् । तथा च 'गुणविनय' इति सिद्धम् । तेन गुणविनयेन प्ररूपिता ये अर्था{-हेतव}स्ते सव्यर्था तत्त्वोद्बोधका भवन्ति ॥ ११६ ॥

दारुणपापदारुणा दहनम् १७, शुभो भाव १८, निर्मलाध्यवसायस्य वृद्धिः १९ एवं ॥९१॥
स विद्यते येषां ते शविन'-साधव' ते अर्थ्यन्ते ये ते अभ्यर्थ्या , पश्चात् श्वाश्च ते अभ्यर्थ्या-श्चेति साभ्यर्थ्या. 'अव रक्षण-गति-कान्ति-प्रीति-तृप्त्यवगमन-प्रवेश-श्रवण-स्वाम्यर्थ-याचन-क्रियेच्छा-दीप्त्यवाप्त्यालिङ्गन-हिंसा-दहन-भाववृद्धिषु' १० एवम् ॥ ९२ ॥

शीयन्ते-तीक्ष्णीकुर्वन्ति स्वदेशमुपीडार्थां विविधशास्त्रशाणोल्लेखेनेति शद , 'शद्लृ शातने' क्विप्, विध्यन्ति-ताडयन्ति कर्मशत्रूनिति व्या 'व्यध ताडने' ( ) ड , तिष्ठन्ति धर्ममार्गे इति स्था , पश्चात् विशेषण(त्रय)कर्मधारये शद्व्यस्था -साधव ॥ ९३ ॥

सदन्ति-विसीदन्ति पापकारणेनेति सद 'षद्लृ विशादे' ( ) क्विप्, विगत इ -कामो येभ्यस्ते वय , अ -कृष्ण तेन स्तूयन्त इति अस्ता , डः, पश्चात् विशेषणत्रय-कर्मधारये सद्व्यस्ता -श्रीनेमिस्वामिन ॥ ९४ ॥

शवा विद्यन्ते यस्मिन् भूभागे स शवी-स्मशानादिभूभाग' तत्र आ-समन्तात् देवादिभिरक्षोभ्यत्वेन तिष्ठन्तीति शव्यास्था -साधुविशेषा , द्वादशप्रतिमाप्रोद्धारो हि तत्रैव किल निवसन्तीति ॥ ९५ ॥

सा-लक्ष्मी ता अवन्तीत्येवंशीला , शीलार्थे णिनि , साविन , अश्नन्ति-अशुभतृणानि अदन्तीति अश , तदपनेतृत्वाद् था -भयाद् रक्षितार "थो भीत्राणे" इत्येकाक्षरनाममालावचनात् । पश्चात् विशेषणत्रयकर्मधारये साव्यश्था -श्रीजिना ॥ ९६ ॥

सत्-सत्य वाचि विद्यते येषा ते अव्यभिचारिवचनत्वात् सद्वा 'क्वचित् (ड)' (सिद्ध० ५-१-१७१) इति ड , अतन्ति-सातत्येन गच्छन्ति प्राप्नुवन्त्यात्मानमिति अद -दु ख-व्यूहा 'अत सातत्यगमने' 'ये गत्यर्थास्ते प्राप्त्यर्था ' इति वचनात् क्विप्, तेषा दलीकरणे था इव-अद्रय इव ये ते अत्था "थो भीत्राणे भवेऽद्रौ" ( ) इति (एकाक्षर०) वचनात्, पश्चात् सद्वाश्च ते अत्थाश्च सद्वात्था ॥ ९७ ॥

सन्त सुरासुरादिलोकै पूजिता । "सच्छोभने प्रशस्ते स्याद् विद्यमाने च सत्यपि । सत्पूजितयोश्च" ( ) इत्यनेकार्थवचनात्, वौति सिद्धिशिलालक्षणे उपरितनाकाशे[2] आ-समन्तात् तिष्ठन्ती{ति}-व्यास्था , "वि खगे खेऽपि" ( ) इति वचनात् सन्तश्च ते व्यास्थाश्च सद्व्यास्था -श्रीजिना ॥ ९८ ॥

श्री -अतिशायिनी प्रभा १, गभीरार्था सरस्वती २, त्रिजगदैश्वर्यकमला ३, ज्ञानादिसम्पत् ४, "श्री प्रभा भारती-लक्ष्मी-सम्पत्सु" इति ( ) वचनात्, तां अवन्तीत्येवशीला श्राविन', अर्थ्यन्ते मोक्षार्थिभिरिति अर्थ्या पश्चात् श्राविनश्च ते अर्थ्याश्चेति

१ श्रीअमरचन्द्रसूरिकृताया काव्यकल्पलताभिधाया कविशिक्षायां तृतीये प्रताने पञ्चमे स्तबके ११० तमे पृष्ठे पाठो यथा—

"थो भीत्राणे-महीध्रे द्र मस्न्या दा दातृ दानयो "

२ 'रितलाकाशे' इति पाठान्तरम् ।

श्याव्यर्थ्या.–श्रीजिना', 'सर्वत्र०'(सिद्ध० ८–२–७९) रलुक्, 'अधो म-न-या' (सिद्ध० ८–२–७८) यलुक् ॥१०२॥

शी.–सिद्धिशिलाशय्याया शयनं अप्रच्युतित्वेनावस्थानमित्यर्थ' ता अवन्ति–इच्छन्ति इत्येवंशील श्याविन, 'अव इच्छायाम्' (सिद्ध० धा०) ते च ते अर्थ्याश्चेति श्याव्यर्थ्या' ॥ १०३ ॥

शी –कर्मरिपूणा हिंसन ता अवन्ति–जानन्तीत्येवशीला. श्याविन 'अव गतौ' (सिद्ध० धा०)। आ–ब्रह्मा तद्वत् सम्यग्ज्ञानादित्रयविधातृत्वेन स्तूयन्त इति 'क्वचित्०' (सिद्ध० ५–१–१७१) इति डे आस्ता' पश्चात् कर्मधारये श्याव्यास्ता ॥ १०४ ॥

त्सरु –खड्गमुष्टि सा अर्थ्यते यैस्ते त्सर्व्यर्थ्या –शूरा , तै' किल वैरिमण्डलमण्डलाग्रमुष्टीरुत्सार्य तस्यैव तै कृत्वा प्रतिघात क्रियत इति ॥ १०५ ॥

स्व –स्वर्गस्तस्य प्राप्त्यर्थं विशिष्टोऽर्थो येषा ते स्वर्व्यर्था –सरागसाधव. ॥ १०६ ॥

स्वर्वता– शोभनहयानामर्थो येषा ते स्वर्वर्था.–सन्नृपा "यस्याश्वास्तस्य मेदिनी" (   ) इति वचनात् ॥ १०७ ॥

स्व –स्वर्ग उपलक्षणत्वात् समस्तोऽपि परलोकः स व्यस्तो यैस्ते स्वर्व्यस्ता.–लोकायतिका. ॥ १०८ ॥

शरु –कोप सोऽस्तो यैस्ते शर्वस्ता –क्षीणकपाया' साधव' ॥ १०९ ॥

शरो –वज्रस्य धरणे अर्थो येषा ते शर्वर्था –पुरन्दरा ॥ ११० ॥

शरूणा–शराणामभिवैरिप्रक्षेपणे आस्था–यत्नो येषा ते शर्वास्था –वीरा. "शरु. कोपे शरे वज्रे" (हैमे का० २, श्लो० ४५०) इत्यनेकार्थोक्ते ॥ १११ ॥

स्वरो –अध्वरस्य विधाने अर्थो येषा ते स्वर्वर्था –याज्ञिका ॥ ११२ ॥

स्वरु{वद्}–वज्रवदक्षोभ्या अर्था येषु ते स्वर्वर्था –श्रीजिनागमाः ॥ ११३ ॥

स्वरुवद्–बाणवत् प्रतिवादिप्रत्यर्थिप्रतिघातकत्वेन विजयिन कलियुगेऽर्थो येषा ते स्वर्वर्था –नवाङ्गीवृत्तिकारिण श्रीअभयदेवसूरय "स्वरु स्याद् यूपखण्डके। अध्वरे कुलिशे बाणे" (हैमे का० २, श्लो० ४५४–४५५) इत्यनेकार्थोक्ते ॥ ११४ ॥

शावा –बाला शावेत्युपलक्षण तेन तरुणप्रवयसामपि ग्रहण ते विद्यन्ते यस्मिन् गच्छे स शावी–श्रीमद्बृहत्खरतरगच्छ तस्य पालने आस्था–यत्नो येषा ते शाव्यास्था –श्रीजिनचन्द्रसूरय , 'ह्रस्व सयोगे' (सिद्ध० ८–१–८४) इति ह्रस्व ॥ ११५ ॥

सेत्यनेन वीत्यनेन च स्वगुरु-कविनाम सूचित तत्र सेत्यनेन तुलादण्डमध्यग्रहणन्यायेन उभयपार्श्वस्थयोर्जयो{मयो}ग्रहण, तथा {च} 'जयसोमा' इत्यागतम्। तेषा शिष्येण वीत्यनेन च तन्न्यायेनैव गुण-नययोर्ग्रहणम्। तथा च 'गुणविनय' इति सिद्धम्। तेन गुणविनयेन प्ररूपिता ये अर्था{–हेतव}स्ते सव्यर्था तत्त्वोद्बोधका भवन्ति ॥ ११६ ॥

सा लक्ष्मीः तद्धेतुत्वात्, सा आः—ब्रह्मा तेन धीयते—जन्यते या सा आधीः—ब्रह्मपुत्री 'धीङ् प्रजनने' (   ) क्विप्, पश्चात् सा चासौ आधीश्च साधीः तथा प्रकटिता ये अर्थास्ते साध्यर्थाः ॥ ११७ ॥

सरस्वत्या हि मन्मुखद्वारा अमी 'सवत्थ'शब्दस्यैतावन्तोऽर्थाः प्रकाशिता इति कवि-[1]गर्वपरिहारः, यदहं विदधाम्यर्थजातं तत्र श्री(भगवत्या)वाग्देवतायाः प्रसाद इति ध्येयम् ॥

इति श्रीप्रमोदमाणिक्यगणिशिष्यश्रीजयसोमगणिशिष्यपण्डितगुणविनयगणिभिरमी अर्थाः
स्वबुद्ध्योत्प्रेक्षिता इति यत्किञ्चिदिहायुक्तमिवाभाति तदपि प्राकृतशैल्या सर्वमपि
सङ्गच्छते न दोषलवोऽप्याशङ्क्य इति विज्ञप्तिरस्ति ॥ श्रीरस्तु ॥

१ 'रिति' इति पाठान्तरम् ।

श्रीमद्रत्नशेखरसूरिसन्दृब्धं

॥ 'परवाया'[1]शब्दार्थनिरूपणम् ॥

"सुअणा १ पवरतुरगा २ सारहिणो ३ नाणिणो ४ अ वाइवरा ५ ।
सूआरा ६ जूआरा ७ गणिआ ८ वरगायणा ९ विप्पा १० ॥ १ ॥
धणिवरकुविदभवणा ११ कणा सुभिक्खम्मि १२ गिम्हि जलहितडा १३ ।
धुत्ता १४ दुन्नयसत्ता १५ धम्मिअचित्ता य धम्मम्मि १६ ॥ २ ॥
वेअविऊ १७ अ दयालू १८ वेला असुहा १९ पडो २० महासुहडो २१ ।
असई २२ सुतलुवाओ २३ महवाओ २४ पाउसि जवासो २५ ॥ ३ ॥
मज्जवसणी २६ अ अतिमजलहिठिई २७ मच्छसकुलतडागा २८ ।
अणुकूलपवणपोआ २९ अयवालगिहा ३० य जलहिमुहा ३१ ॥ ४ ॥
परपत्थणापरमणा ३२ निच्चदरिद्दा ३३ महासमुद्दा ३४ य ।
हलवाहगा ३५ य वहगा ३६ कुभारा ३७ गिरिणई ३८ मरुभू ३९ ॥ ५ ॥
कम्हारमही ४० सिद्धा ४१ महद्दुमा ४२ निवठिई ४३ सयपई ४४ अ ।
भेरीओ ४५ फलिअसाली ४६ मतिवरा ४७ धुत्तमित्ती ४८ अ ॥ ६ ॥
तिपढमनरगा ४९ निवकन्नगा ५० य राया ५१ य जायगा ५२ सुगिहा ५३ ।
सुहडा कुविआ ५४ तिसिआ ५५ वणउद्देसा य केरिसया ५६ ॥ ७ ॥
पागयभासाइ इह वण्णचउक्केण चेव पइपसिणं ।
पच्चुत्तर पयच्छसु जइ अइछेयत्तण वहसि ॥ ८ ॥"

ईषद् विमृश्य तयोक्तम्–'परवाया' इति । तत्र सुजना परवाच प्राणान्तेऽप्यन्यथाऽकरणात्, प्रकृष्टगिर इत्यर्थ १ ।

प्रवराश्वा –परवाजा प्रकृष्टवेगा 'क-ग च ज त द प य वा प्रायो लुग्' (सिद्धहैमे अ० ८, पा० १, सू० १७७) इति जलुक्, 'अवर्णो यश्रुति.' (सिद्ध० ८–१–१८०) इति अवर्णस्य यः २ ।

सारथय –प्रवाजा, प्रकृष्टरवेण आज –क्षेपः प्रेरणमर्थाद् वृषयोर्येषाम् ३ ।

ज्ञानिन –परावाया अवाय –निश्चय, 'दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० ८–१–४) इति ह्रस्व ४ ।

वादिवरा –परवादा ५ ।

सूपकारा –परपाका, 'पो व' (सिद्ध० ८–१–२३१) इति पस्य व' ६ ।

---

१ श्रीरत्नशेखरसूरिसूत्रितस्य श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रस्य अर्थदीपिकाऽऽख्यस्वोपज्ञविवरणान्तर्गतमिदम् ।

सा लक्ष्मी' तद्धेतुत्वात् सा आ'-ब्रह्मा तेन धीयते-जन्यते या सा आधी'-ब्रह्मपुत्री 'धीङ् प्रजनने' (   ) क्विप्, पश्चात् सा चासौ आधीश्च साधी तया प्रकटिता ये अर्थास्ते साध्यर्थाः ॥ ११७ ॥

सरस्वत्या हि मन्मुखद्वारा अमी 'सयरथ शब्दस्यैतावन्तोऽर्थाः प्रकाशिता इति कवि-[1]गर्वपरिहारः, यदद्य विदधाम्यर्थजातं तत्र श्री(भगवत्या)वाग्देवताया प्रसाद इति ध्येयम् ॥

इति श्रीप्रमोदमाणिक्यगणिशिष्यश्रीजयसोमगणिशिष्यपण्डितगुणविनयगणिभिरमी अर्थाः
स्वबुद्ध्योत्प्रेक्षिता इति यत्किञ्चिदिहायुक्तमिवाभाति तदपि प्राकृतशैल्या सर्वमपि
सङ्गच्छते न दोषलवोऽप्याशङ्क्य इति निशातिरेखि ॥ श्रीरस्तु ॥

१ 'रिति' इति पाठान्तरम् ।

श्रीमद्रत्नशेखरसूरिसन्दृब्धं

॥ '[1]परवाया' शब्दार्थनिरूपणम् ॥

"सुअणा १ पवरतुरगा २ सारहिणो ३ नाणिणो ४ अ वाइवरा ५ ।
सूआरा ६ जूआरा ७ गणिआ ८ वरगायणा ९ विप्पा १० ॥ १ ॥
धणिवरकुविंदभवणा ११ कणा सुभिक्खम्मि १२ गिम्हि जलहितडा १३ ।
धुत्ता १४ दुन्नयसत्ता १५ धम्मिअचित्ता य धम्मम्मि १६ ॥ २ ॥
वेअविऊ १७ अ दयालू १८ वेला असुहा १९ पडो २० महासुहडो २१ ।
असई २२ सुततुवाओ २३ महवाओ २४ पाउसि जवासो २५ ॥ ३ ॥
मज्जवसणी २६ अ अतिमजलहिठिई २७ मच्छसकुलतडागा २८ ।
अणुकूलपवणपोआ २९ अयवालगिहा ३० य जलहिमुहा ३१ ॥ ४ ॥
परपत्थणापरमणा ३२ निच्चदरिद्दा ३३ महासमुद्दा ३४ य ।
हलवाहगा ३५ य वहगा ३६ कुभारा ३७ गिरिणई ३८ मरुभू ३९ ॥ ५ ॥
कम्हारमही ४० सिद्धा ४१ महद्दुमा ४२ निवठिई ४३ सयपई ४४ अ ।
भेरीओ ४५ फलिअसाली ४६ मतिवरा ४७ धुत्तमित्ती ४८ अ ॥ ६ ॥
तिपढमनरगा ४९ निवकन्नगा ५० य राया ५१ य जायगा ५२ सुगिहा ५३ ।
सुहडा कुविआ ५४ तिसिआ ५५ वणउद्देसा य केरिसया ५६ ॥ ७ ॥
पागयभासाइ इह वण्णचउक्केण चेव पइपसिण ।
पच्चुत्तर पयच्छसु जइ अइछेयत्तण वहसि ॥ ८ ॥"

ईषद् विमृश्य तयोक्तम्–'परवाया' इति । तत्र सुजना परवाच प्राणान्तेऽप्यन्यथाऽकरणात्, प्रकृष्टगिर इत्यर्थ १ ।

प्रवराश्वा–परवाजा प्रकृष्टवेगा 'क-ग च ज त द प य वा प्रायो लुग्' (सिद्धहैमे अ० ८, पा० १, सू० १७७) इति जलुक्, 'अवर्णो यश्रुति.' (सिद्ध० ८–१–१८०) इति अवर्णस्य यः २ ।

सारथय –प्रवाजा, प्रकृष्टरवेण आज –क्षेपः प्रेरणमर्थाद् वृषयोर्येषाम् ३ ।

ज्ञानिन –परावाया अवाय –निश्चय, 'दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० ८–१–४) इति ह्रस्व ४ ।

वादिवरा –परवादा ५ ।

सूपकारा –परपाका, 'पो व' (सिद्ध० ८–१–२३१) इति पस्य व ६ ।

---

१ श्रीरत्नशेखरसूरिसूत्रितस्य श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रस्य अर्थदीपिकाऽऽख्यस्वोपज्ञविवरणान्तर्गतमिदम् ।

द्यूतकाराः–परपाता', पाशकपातनादि ७ ।
गणिकाः–परव्याजाः, व्याजः–कपटम् ८ ।
वरगायना'–प्रारवाया' प्रकृष्ट आरवस्य आय –विस्तारो येषाम् ९ ।
विप्रा –परव्यादा' पर–श्रेष्ठ विशेषेण अदन्तीति 'कर्मणोऽण' (सिद्ध० ५–१–७२) १० ।
धनिवरकुविन्दावासा –परावाया , आवाय'–कुविन्दशाला ११ ।
सुभिक्षे कणा –परव्राता प्रकृष्टसमूहा· १२ ।
ग्रीष्मजलधितटा –परवाता', वात –वायु १३ ।
धूर्ता'–परव्याचाः, 'व्यचत् व्याजीकरणे'(सिद्ध० धा०) व्यचन व्याच –वचनम् १४ ।
दुर्नयसत्त्वाः–परापाया', अपायः–अनर्थ· १५ ।
धार्मिकचित्ता धर्मे–परवादा , 'वद स्थैर्ये' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टस्थैर्या· १६ ।
वेदविद –परवाका वाक्–ऋग् यजु समूहात्मक वाक्यम् १७ ।
दयालु –परपाता, परान् पातीति शीलार्थे तृन् १८ ।
अशुभवेला परपाता, पात क्रान्तिसाम्यादि १९ ।
पट –परव्याता, 'व्येंग् सवरणे' (सिद्ध० धा०) पर व्ययति–आच्छादयतीति तृन् २० ।
महासुभट –परपायाः, पररक्षकशस्त्र २१ ।
असती–परव्यागा , प्रकृष्टविरुद्धापराधा २२ ।
सुतन्तुवाय –परवाता, 'वेग् तन्तुसन्ताने' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टं वयतीति तृन् २३ ।
महावाता–(परवाता ?), 'वाकृ गतौ (गतिगन्धयोः?)' (सिद्ध० धा०) तृन् २४ ।
प्रावृषि यवास –परपाता, 'पैं (ओवैं) शोषणे' (सिद्ध० धा०) तृन् २५ ।
मद्यव्यसनी–परपाता, प्रकृष्ट पिबतीति तृन् २६ ।
अन्त्याब्धिस्थितिः–परव्यापा, प्रकृष्टविस्तारा २७ ।
मत्स्यसङ्कुलतडागा –परवाका , वकसमूहो वाकम् २८ ।
अनुकूलपवना पोता –परव्याया , 'व्यी गतौ' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टगमनाः २९ ।
अजापालगृहा –प्ररपाजाः, प्ररपन्तीत्यचि प्ररपा –अजा यत्र ३० ।
अब्धिमुखाः–पराबाया', प्रकृष्ट अपामाय –लाभो यत्र ३१ ।
परप्रार्थनापरमनस –परव्यजा , परेषु विशेषेण आजो–गतिर्येषाम् ३२ ।
नित्यदरिद्राः–परापाया , पर–दूरमपगतमयो–भाग्य येभ्यः ३३ ।
महाऽन्धय –परापाया , परा भृशार्थे परापा–भृशापाम् आयो येषु ३४ ।
हालिका –परवापा प्रकृष्टोप्तय· ३५ ।
वधका'–परपापाः ३६ ।
कुम्भकाराः–परापाकाः, आपाकः–मृद्भाण्डपाकस्थानम् ३७ ।
गिरिनदी–प्ररवापू (?) '(टुक्षु) रु(कु)कृ शब्दे' (सिद्ध धा०) अचि प्ररवा आपो यत्र ३८ ।

मरुभूः–परापाऽगा दूरमपगतवृक्षा ३९।

काश्मीरमही–परवाक्, वाक्–सरस्वती ४०।

सिद्धाः–परापाकाः, प्रकृष्टमपगतमकम्–अघ येभ्य: ४१।

महाद्रुमाः–परपादाः, पादाः–मूलानि ४२।

नृपस्थिति:–परवाक्, परान्–शत्रून् वाजति–अवक्षिपतीति क्विप् ४३।

शतपदी–परपाद्, बहुत्वात् प्रकृष्टाङ्घ्रिः ४४।

भेर्य:–परव्यावा 'डंड् (कुड् गुंड् घुड् ङुंड्) शब्दे' (सिद्ध० धा०) 'युवर्णवृदृवशरणगमृद्ग्रहः' (सिद्ध० ५–३–२८) इति अलि अवः–शब्द, परान् (अवान्–) शब्दान् व्ययति–आच्छादयतीति 'आतो डोऽह्वावाम' (सिद्ध० ५–१–७६) इति डे परव्योऽवो यासाम् ४५।

फलितशालय –परवाचा', वचा –शुकास्तत्समूहो वाचम् ४६।

मन्त्रिवरा'–परावापा', आवाप'–अरिचिन्तनम् ४७।

धूर्तमैत्री–परापाता, आपात –तत्काल' ४८।

त्रयः प्रथमनरका –परापाकाः, परेभ्य'–परमाधार्मिकेभ्य आप्यत इति परापम् अकं–दु:ख येषु ४९।

नृपकन्याः–परव्रायाः, 'व्रींग् वरणे' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टो व्रायो यासाम् ५०।

राजानः–परपायाः, पर' पायः–रक्षा येषाम् ५१।

याचका'–परव्याताः, 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०) अतनम् आत', परेषु विशेषेण आतो येषाम् ५२।

सुगृहा –परव्याया', परेभ्यो विशिष्टा आया–ध्वजधूमादयो येषु ५३।

कुपिताः सुभटाः–परावापाः, परे–शत्रौ अवाप –प्राप्तिर्येषाम् ५४।

तृपिता –(परपाया), पर–केवल पिबन्तीति परमते 'तन्व्यधी(ण्श्वसात)' (सिद्ध० ५–१–६४) इति णे परपाया ५५।

वनोद्देशा –परव्याया , प्रकृष्टो वीनामाय –आगमन येषु ५६।

वाज पक्ष–मुनि निस्वनेष्वपि वाज सर्पि वारि यज्ञा–ऽन्नेषु, पाक' शिशु–दैत्ययोरपि, पततीति 'वा ज्वलादि(दुनीभूग्रहास्तोर्ण)' (सिद्ध० ५–१–६२) इति णे पात , पततीत्यचि पत –पक्षी, तत्समूह पातम्, व्याजोऽपदेशेऽपि, अगोऽघेऽपि, "अजश्छागे हरे विष्णौ, रघुजे वेधसि स्मरे' (हैमेऽनेकार्थे का० २, श्लो० ८०) उप्यतेऽस्मिन्निति वाप क्षेत्रेऽपि, पाप पापिष्ठेऽपि, अगः शैलसरीसृपा–ऽर्केष्वपि, पादोऽशु–तुर्यांशा–ऽङ्घ्रि पर्यन्ताद्रि–पूजास्वपि, आवाप पात–भेदा–ऽऽलवाल–प्रक्षेप–भाण्डपचन–वलयेष्वपि आपातः पातेऽपि, वको रक्षोभेद-श्रीद-शिव-मल्ली(-चकोटे)ष्वपि,

"पद स्थाने विभक्त्यन्ते, शब्दे वाक्यैकवस्तुनो ॥
त्राणे पादे पादचिह्ने, व्यवसाय–प्रदेशयो ।"

(हैमेऽनेकार्थे का० २, श्लो० २४१–२४२)। मङ्खमते पद्मं चरणन्यासा-ऽऽविद्धयो-रपि, पचा ओषधि शारकयो, पपा पित्र मेदसो:, व्रजोऽत्र गोष्ठ सेतु, व्रजा उत्कर्पणाय रज्जुवज्रपट्यादिनिक्षेपमार्ग प्रेरणाण्डे च, 'व्रज व्रजण मार्गणसंस्कारगत्यो' (सिद्ध० धा०) 'मार्गण संस्कारेऽपि' इत्यन्ये, एतयोरचि वज' व्रज', वदपचादिभ्योऽपि वद पच इत्यादि २७, चकादीना मता(पदा)र्थेना च यथायोग समूहार्थ् अणि वाक पादमित्यादि, एव १४९, तथा 'पा पं उवेग् (ओवे?) स्यग् वेग् 'पद व्यक्तायां वाचि' (सिद्ध० धा०) कपटमते 'पद स्थैर्ये' अच रक्षणादि १९ अर्थेषु, 'अक अग कुटिल(लाया) गतौ' (सिद्ध० धा०) 'वज व्रज अयि वयि पयि पदिन् गतौ' (सिद्ध० धा०) 'वाकृ गति-गन्धनयो.' (सिद्ध० धा०) 'वाकृ प्रजन–कान्त्य–ऽसन खादनेषु (च)' (सिद्ध० धा०) अन्ये असनस्थानेऽशनमाहु, 'पीङ्च् पाने' (सिद्ध० धा०) 'श्रीङ्च् वरणे' (सिद्ध० धा०) 'पतण् गतौ वा' (सिद्ध० धा०) एपा घञि पाय वा इत्यादि ४४, 'इङ्-च गतौ' (सिद्ध० धा०) 'वातण् गतिसुखा ऽऽसेवनयो' 'सुखासेवनयो'[1] इत्येके एषा 'युऽवर्ण(दृदवशरणगमृद्ग्रह)' (सिद्ध० ५–३–२८) इत्यलि अय' वात 'वचण् वदि-(विदौ)ण भाषणे' (सिद्ध० धा०) 'सदेशने' इत्येके, 'आप्लृण् लम्भने' (सिद्ध० धा०) एपा युजादित्वात् णिजभावपक्षे घञि वाकादि 'व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे' (सिद्ध० धा०) 'गतौ' इत्येके, पदिण्(दणि?) गतौ, (सिद्ध० धा०) अनयोर्णिजनित्यत्वेऽनदन्तत्वेन घञि व्यायादि १४, 'व्रगृक् (व्यक्तायां वाचि)' (सिद्ध० धा०) 'वचङ् (भाषणे)' (सिद्ध० धा०) वक्तीतिशील क्विपि वाक् २ ओवे 'वाकृ गतिगन्धने(?न यो)' (सिद्ध० धा०) तृनि वाता २ पात्याद्यादन्तससकात् 'तन्व्यधी०' (सिद्ध० ५–१–६४) इति णे पायादि ७ 'अज गतौ' अद् अत् आप् अक् अग् णिचोऽनित्यत्वे वा ण, एपा क्विपि अवाज इत्यादि १०, वेग् डे परवः १९ अर्थेष्ववधातोरचि अव, परश्चासाववश्च पराव, पर पिबतीति क्विपि परपा, एव पात्याद्यादन्तैरपि अग्रे आयादि योज्यम् २८, अद्वर्जाजादिभ्योऽयाऽवोऽश्वाऽविअजातादि (?) २९, आङ् पूर्वपात्यादिवदपचादिसकर्मधातुभ्य 'कर्मणोऽण्' (सिद्ध० ५–१–७२) इत्यणि परवाया. परवादा परपाचा इत्यादि ५६, पूर्वोक्त धातूना यथाप्राप्त णिचि शेषाणा तु सर्वेषा णिगि क्विपि पात् वात् इत्यादि, पाय वाय: इत्यादि ७८, एव ३६१, एपामाचष्टे इत्याद्यर्थे णिजि क्विपि पुन. ३६१, एव ७२२ प्रश्नोत्तराण्यत्र, प्रकर्षेण राजत इति क्विड्डे प्रर, अनेनापि सर्वरूपाणि रूपाष्टकवर्जं स्यु', तथा च १४३६, पूर्वोत्तरपदयोर्मिथो यथाऽर्हं परावर्त्ते विशेषखण्डने च न सङ्ख्या।

१ 'सुखसेवनयो' इति महोपाध्यायश्रीमेघविजयगणिप्रणीतायां चन्द्रप्रभायां (हैमकौमुद्यां) ४५९तमे पृष्ठे।

पण्डितगुणरत्नमुनिवरकृताः

॥ नमस्कार-प्रथम-पदा-ऽर्थाः ॥

(नमोऽर्हद्भ्यः) नमो अरिहताण । नमोऽर्हद्भ्य इति मुख्योऽर्थः ॥ १ ॥

(नमोऽरि-हन्तृभ्यः) अरय –वैरिणस्तेषा हन्तार अरिहन्तार –सर्ववैरिविनाशका., चक्रवर्तिन इत्यर्थ, तेभ्यो नमोऽस्तु इति तत्सेवकवचः ॥ २ ॥

(नमोऽरि-हन्तृभ्य') अथवा अरा विद्यन्ते यत्र तत् अरि–चक्र, तेन हन्तारो–वैरिविनाशका, चक्रवर्तिन इत्यर्थ, तेभ्यो नमोऽस्तु ॥ ३ ॥

(न-मोदा-ऽरि ह-त्राणम्) हो–जल तस्य त्राण–रक्षण, सरोवरमित्यर्थ', तद् वर्तते किम्भूतम्? मोदो–हर्ष तस्य अरिरिव अरि शोक, न विद्यते मोदारि –शोको यस्मात् तत् नमोदारि । नखादिगणान्नञोऽवस्थानम् । "प्रक्रिया नातिविस्तरा" (सारस्वतादौ) इत्यादिवत् ॥ ४ ॥

(नम ओ अरि-ह त्राणम्) अरि–चक्र हन्ति–गच्छति प्राप्नोति इति अरिह–चक्रधर, विष्णुम् । 'नम' इति क्रियापद पञ्चम्या मध्यमपुरुषैकवचने । किम्भूतं विष्णुम्? त्राण–शरणभूत, तत्सेवकानाम् । 'ओ' इति सम्बोधने ॥ ५ ॥

(नमोदलि ह-तानं) हो–जल तस्मात् तानो–विस्तार उत्पत्ति यस्य तत् हतानं–कमलम् । (तद्) वर्तते । किम्भूतम्? 'नमोदलि' नम'–प्रह्वीभाव. तेन उत्–प्रबला उद्धता अलिन –भ्रमरा यत्र एवविधम् । अनुस्वाराभावः चित्रत्वात्, रलयोरैक्य च तस्मादेव ॥६॥

(नमोदरि हन्ता-ऽऽनम्) नमो अरि० । नम–नमत् उदर नमोदर, नमोदर विद्यते यस्य तत् नमोदरि, बुभुक्षाक्रान्तोदर भिक्षाचरवृन्दमित्यर्थः । तद् वर्तते किम्भूतम्? 'हन्ताण' हन्तशब्देन भिक्षा उच्यते । देशीभाषया हन्त–भिक्षा, तया आन–जीवन यस्य (तत्) हन्तानम् ॥ ७ ॥

(न मोअ लिह-त्राणम्) मोअशब्देन प्रश्रवणम् । 'अणहारे मोअनिंबाइ' इति

---

१ 'नखादय' इति सिद्धहेमे (३–२–१२८)। २ 'अलय' इति ख–पाठ ।

३ श्रीदेवेन्द्रसूरिकृतस्य प्रत्याख्यानभाष्यस्य पञ्चदशगाथायाश्चतुर्थ चरणमिदम् । सम्पूर्णा गाथा तच्छाया चैवम्—

"खाइमे भत्तोसफलाइ साइमे सुंठिजीरअजमाइ ।
महु-गुड-तंबोलाइ, अणाहारे मोअनिंबाइ ॥"
खादिमे भक्तोषफलादि स्वादिमे शुण्ठिजीरकाजाजादि ।
मधु गुड ताम्बूलादि अनाहारे प्रश्रवणनिम्बादि ॥

प्रवचनस्य लिट्-पानकारी । 'ऊिलीँक् आस्वादने' (सिद्ध० धा०) तस्यैवंविधकर्तुरपि त्राण-शरणं न स्यात्। ज्ञानं विनेत्युपस्कारः। "सोपस्काराणि सूत्राणि भवन्ति" इति न्यायः ॥ ८ ॥

(न मोफलि हन्ता-ऽऽनम्) मोफलिः-घायम । 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यकारः। तस्य हन्ता-घातकः, तस्य आन-जीवनं न स्यात्। लोके हि एव कवि -वायसस्य भक्षकश्चिरजीवी स्यात्। तत्रायं अर्थो न समर्थः। तस्य हननेऽपि अधिकं जीवनं नैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

(न-मोदा ऽऽरि भ-त्राणम्) 'हताणं' भानि-नक्षत्राणि तेषां त्राणं-रक्षणं यस्य, सर्वनक्षत्रत्राता, चन्द्रः इत्यर्थः। 'पश्यत' इति क्रियाऽध्याहारः। चन्द्रं किम्भूतम्? 'नमोदारि' नो-बुद्धिः मोदो-हर्षः आरः-प्रापणम्, आरो विद्यते यस्य स आरी, बुद्धिमोदयोः आरी। शुभे चन्द्रे हि शुभा बुद्धिः हर्षश्च प्राप्यते। 'आरि' इत्यत्रानुस्वाराभावो न दोषाय, चित्रत्वात्। 'खघथधभां हः' (सिद्ध० ८-१-१८७) इत्यादौ भकारस्य हकारः क्वचित् आदावपि भवतीति वचनात्, बाहुलकाच्च ॥ १० ॥

(न मोदा-ऽर्हं त्राणं) त्राणं-सत्पुरुषशरणं वर्तते। किम्भूतम्? 'नमोदार्हं' नो-ज्ञानं मोदो-हर्षः तयोः अर्हं-योग्यम् ॥ ११ ॥

(नृ मोदर्हं तानम्) तानं-वस्त्रम्। लोके हि तानकयोगाद् वस्त्रनिष्पत्तिः। कारणे कार्योपचारात् तानं-वस्त्रम्। किम्भूतम्? 'नमो अरिह' नृणां-मनुष्याणां मा-शोभा, तस्याः उदर्हं-भृशं योग्यम्, मनुजशोभाकारि इत्यर्थः ॥ १२ ॥

(नमोदरी हन्त आ-नम्) 'हन्त' इति खेदे। नमं-नमत् कृशम् उदरं यस्याः सा नमोदरी-कृशोदरी, स्त्री इत्यर्थः। सा 'आनं' आ-समन्तात् न-बन्धनम्। स्त्रियः सर्वत्र बन्धनरूपा इति ॥ १३ ॥

(नम अर्हदाज्ञाम्) 'अरिहताणं' अर्हदाज्ञां प्रति नम-प्रह्वीभवेति शिष्यस्य कथनम् ॥ १४ ॥

(न मोपरि हन्ता) म-शिवं। 'शिव'शब्देन मोक्षो ज्ञेयः। तस्य उपरि हन्ता-गन्ता न वर्तते कश्चित् जीवः, मुक्तेरुपरि अलोकसद्भावेन कस्यापि गमनाभावात्। 'हन्ता' इत्यत्र 'हनक् हिंसागत्योः' (सिद्ध० धा०) इति गत्यर्थः ॥ १५ ॥

(न म उअ इह अ तानम्) इह-जगति अ-परब्रह्म तस्य तानं-विस्तारं त्वं 'उअ पश्य' (सिद्ध० ८-२-२११)। सर्वस्मिन् जगति ब्रह्मैवास्तीति वेदान्तिमतम्। न मः-

१ 'भक्षिक' इति क-पाठः। २ 'बाहुलकाद् वा' इति ख-पाठः। ३ 'गमनं नास्ति' इति ख-पाठः।
४ उअ पश्येत्यस्यार्थे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः प्राकृतव्याकरणस्य स्वोपज्ञवृत्तौ निर्दिष्टा गाथा तच्छाया च यथा—
"उअ निच्चलनिप्फंदा भिसिणीपत्तम्मि रेहइ बलाआ। निम्मल-मरगय-भायण-परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्ति व्व ॥"
पश्य निश्चलनिष्पन्दा बिसिनीपात्रे राजति बलाका। निर्मलमरकतभाजनपरिस्थिता शङ्खशुक्तिरिव ॥

विधाता, "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" (श्रीसुधाकलशप्रणीतायामेकाक्षरनाममालिकाया श्लो० ३४), विधाता–जगत्कर्ता कोऽपि तन्मते न वर्तते इत्यर्थः ॥ १६ ॥

(न मा ऊ अ-रि हा-ऽतानम्) न विद्यते रा–द्रव्य यस्य तत् अरि, निर्द्रव्यं कुलमित्यर्थः । तत् किम्भूतम् ? 'हताण' हो–निवास तस्य अतानं–लाघव यस्य तत् । निर्धनस्य गृहलाघवं स्यात् । तानो–विस्तार', अतान–लाघवम् । 'न मा' इति निषेधद्वयं प्रकृतमर्थं ब्रूते । 'ऊ' इति पूरणे ॥ १७ ॥

(नमोत्परिघं ता-ऽऽ-नम्) त'–तस्कर तस्य आ–समन्तात् नं–बन्धनम् । किम्भूतम् ? 'नमोत्परिघ' नमन्–आरत परतोऽपि द्वारादिषु मिलन् उत्–प्रबल परिघ'–अर्गला यत्र तदेव चौरबन्धन स्यात् ॥ १८ ॥

(न मा ऊ अरि-ह् सन्तानम्) अरी–प्राप्नुवन् हकारो यत्र । एतावता सकारः तस्मात् अन्तान इति योज्यते । तदा स(सा ?)न्तान इति स्यात् । तत सन्तान मा–लक्ष्मी' च ऊ'–रक्षणं न स्यात्, दुर्गतिपातत इति ॥ १९ ॥

(नमोऽर्हद्भ्यः) अर्हन्त –सामान्यकेवलिन तेभ्यो नम' ॥ २० ॥

(नमोऽर्हद्भ्यः) अर्हद्भ्य –पूज्येभ्यो मातापित्रादिभ्यो नम ॥ २१ ॥[२]

(नं ओ अर्हन्त अत ण) 'ओ' इति सम्बोधने । न–बुद्धिम् अर्हन्त–प्राप्नुवन्त बुद्धिनिधान मन्त्रिणम् । 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०) । अत–जानीहि । 'गत्यर्था ज्ञानार्था.' इति । 'स्वराणा स्वरा ' (सिद्ध० ८–४–२३८) इत्याकार । 'ण' वाक्यालङ्कारे ॥ २२ ॥

(नमोऽर्हतः) अर्हत –स्तुत्यान् सत्पुरुषान् नम , स्तुग्–द्विषार्ह शतृ, शत्रु स्तुत्ये इति ॥ २३ ॥

(न अर्हतः उअ) नं–ज्ञानम् अर्हत'–प्राप्तान् श्रुतकेवलिन । 'उअ पश्य' (सिद्ध० ८–२–२११) ॥ २४ ॥

(न-मा-ऊ-अरिहं ता अण) न–ज्ञान तस्य मा–प्रामाण्यम् । ऊ'–धारण तस्य अरिह–योग्य । ज्ञानप्रामाण्यवादिन जन त्व अण–वद । 'अण रण(वण-व्रण वण भण-भ्रण मण-धण-ध्वण-ध्रण कण क्वण-चण शब्दे)' (सिद्ध० धा०) इति दण्डकधातु' । ता–तावत् प्रक्रमे । अन्तेऽनुस्वार प्राकृतत्वात् ॥ २५ ॥

(नमः अर्हा-ऽन्त-अण) अर्हः–प्राप्तोऽन्तो यै । एवंविधा 'अण' त्ति अनन्तानुबन्धिनो यस्य तम्, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । सम्यग्दृष्टिपुरुष क्षायिकसम्यक्त्ववन्त प्रति नम ॥ २६ ॥

(नम उत-लिह् त्राण) त्राणं–भोजनभाजनमण्डनयोग्यं वस्तु, त नम–अन्तर्भूतणि-

१ 'पितृप्रभृतिभ्य ' इति ख–पाठ । २ अत्र पूर्वापरीभाव ख पुस्तके ।

प्रश्नवणस्य लिह्-पानकारी । 'लिहीक् आस्वादने' (सिद्ध० धा०) तत्कैवविधकदर्थ्यु-रपि प्राण-शरण न स्यात् । ज्ञान धिनेत्युपस्कार' । "सोपस्कराणि सूत्राणि भवन्ति" इति न्याय ॥ ८ ॥

(न मोकलि हन्ता ऽऽनम्) मोकलि -वायस' । 'स्वराणा स्वरा ' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यकारः । तस्य हन्ता-घातक , तस्य आन-जीवन न स्यात् । लोके हि एवं कश्चिः-वाय-सस्य भक्षकश्चिरजीवी स्यात् । तन्नाय अर्थो न समर्थ । तस्य हननेऽपि अधिकं जीवनं नैवेत्यर्थ ॥ ९ ॥

(न-मोदा ऽऽरि भ-त्राणम्) 'हताण' भानि-नक्षत्राणि तेषा त्राण-रक्षणं यस्य, सर्वन-क्षत्रत्राता, चन्द्र' इत्यर्थ । 'पश्यत' इति क्रियाऽध्याहार । चन्द्र किम्भूतम्? 'नमोदारि' नो-बुद्धि मोदो-हर्ष आर -प्रापणम् , आरो विद्यते यस्य स आरी, बुद्धिमोदयो आरी । शुभे चन्द्रे हि शुभा बुद्धि हर्षश्च प्राप्यते । 'आरि' इत्यत्रानुस्वाराभावो न दोषाय, चित्र-त्वात् । 'ख घ थ ध भा ह ' (सिद्ध० ८-१-१८७) इत्यादौ भकारस्य हकार क्वचित् आदावपि भवतीति वचनात्, बाहुलकाच्च ॥ १० ॥

(न मोदा-ऽर्ह त्राण) त्राण-सत्पुरुषशरण वर्तते । किम्भूतम्? 'नमोदार्ह' नो-ज्ञानं मोदो-हर्ष तयो अर्ह-योग्यम् ॥ ११ ॥

(नृ मोदर्ह तानम्) तान-वस्त्रम् । लोके हि तानकयोगाद् वस्त्रनिष्पत्ति । कारणे कार्योपचारात् तान-वस्त्रम् । किम्भूतम्? 'नमो अरिह' नृणा-मनुष्याणा मा-शोभा, तस्या उदर्ह-भृश योग्यम्, मनुजशोभाकारि इत्यर्थ ॥ १२ ॥

(नमोदरी हन्त आ-नम्) 'हन्त' इति खेदे । नम-नमत् कृशम् उदर यस्या सा नमो-दरी-कृशोदरी, स्त्री इत्यर्थ । सा 'आन' आ-समन्तात् न-बन्धनम् । स्त्रिय सर्वत्र बन्धनरूपा इति ॥ १३ ॥

(नम अर्हदाज्ञाम्) 'अरिहताण' अर्हदाज्ञा प्रति नम-प्रह्वीभवेति शिष्यस्य कथ-नम् ॥ १४ ॥

(न मोपरि हन्ता) म -शिव । 'शिव'शब्देन मोक्षो ज्ञेय । तस्य उपरि हन्ता-गन्ता न वर्तते कश्चित् जीव', मुक्तेरुपरि अलोकसद्भावेन कस्यापि गमनाभावात्[3] । 'हन्ता' इत्यत्र 'हनक् हिंसा गत्यो ' (सिद्ध० धा०) इति गत्यर्थ ॥ १५ ॥

(न म उअ इह अ तानम्) इह-जगति अ-परब्रह्म तस्य तान-विस्तार त्व 'उअ[4] पश्य' (सिद्ध० ८-२-२११) । सर्वस्मिन् जगति ब्रह्मैवास्तीति वेदान्तिमतम् । न मः-

१ 'भक्तिक' इति क-पाठ । २ 'बाहुलकाद् वा' इति ख-पाठ । ३ 'गमन नास्ति' इति ख-पाठ ।
४ उअ पश्येत्यसार्थे श्रीहेमचन्द्रसूरिभि प्राकृतव्याकरणस्य स्वोपज्ञवृत्तौ निर्दिष्टा गाथा तच्छाया च यथा—
"उअ निच्चलनिप्फदा भिसिणीपत्तम्मि रेहइ बलाआ । निम्मल-मरगय-भायण-परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्ति व्व ॥"
पश्य निश्चलनि स्पन्दा बिसिनीपात्रे राजति बलाका । निर्मलमरकतभाजनपरिस्थिता शङ्खशुक्तिरिव ॥

विधाता, "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" (श्रीसुधाकलशप्रणीतायामेकाक्षरनाममालिकाया श्लो० ३४), विधाता–जगत्कर्ता कोऽपि तन्मते न वर्तते इत्यर्थः ॥ १६ ॥

(न मा ऊ अ-रि ह्रा-ऽतानम्) न विद्यते रा–द्रव्यं यस्य तत् अरि, निर्द्रव्यं कुलमित्यर्थः । तत् किम्भूतम् ? 'हताणं' हो–निवास. तस्य अतानं–लाघव यस्य तत् । निर्धनस्य गृहलाघवं स्यात् । तानो–विस्तार , अतानं–लाघवम् । 'न मा' इति निषेधद्वयं प्रकृतमर्थं ब्रूते । 'ऊ' इति पूरणे ॥ १७ ॥

(नमोत्परिघं ता-ऽऽ-नम्) त'–तस्कर' तस्य आ–समन्तात् नं–बन्धनम् । किम्भूतम् ? 'नमोत्परिघं' नमन्–आरत. परतोऽपि द्वारादिषु मिलन् उत्–प्रबल परिघ –अर्गला यत्र तदेव चौरबन्धनं स्यात् ॥ १८ ॥

(न मा ऊ अरि-ह् सन्तानम्) अरी–प्राप्नुवन् हकारो यत्र । एतावता सकार' तस्मात् अन्तानं इति योज्यते । तदा स(सा ?)न्तान इति स्यात् । तत सन्तान मा–लक्ष्मीः च ऊ.–रक्षण न स्यात्, दुर्गतिपातत इति ॥ १९ ॥

(नमोऽर्हद्भ्यः) अर्हन्त –सामान्यकेवलिन तेभ्यो नम' ॥ २० ॥

(नमोऽर्हद्भ्यः) अर्हद्भ्य –पूज्येभ्यो मातापित्रादिभ्यो नम ॥ २१ ॥[2]

(न ओ अर्हन्तं अत णं) 'ओ' इति सम्बोधने । न–बुद्धिम् अर्हन्त–प्राप्नुवन्त बुद्धिनिधानं मन्त्रिणम् । 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०) । अत–जानीहि । 'गत्यर्था ज्ञानार्थाः' इति । 'स्वराणा स्वरा ' (सिद्ध० ८–४–२३८) इत्याकार । 'ण' वाक्यालङ्कारे ॥ २२ ॥

(नमोऽर्हतः) अर्हत –स्तुत्यान् सत्पुरुषान् नम , स्तुग्–द्विषार्ह शतृ, शत्रु' स्तुत्ये इति ॥ २३ ॥

(न अर्हतः उअ) नं–ज्ञानम् अर्हत'–प्राप्तान् श्रुतकेवलिन । 'उअ पश्य' (सिद्ध० ८–२–२११) ॥ २४ ॥

(न-मा-ऊ-अरिह् ता अण) न–ज्ञान तस्य मा–प्रामाण्यम् । ऊ –धारण तस्य अरिह–योग्य । ज्ञानप्रामाण्यवादिन जन त्व अण–वद । 'अण रण(वण-व्रण वण भण-भ्रण मण-धण-ध्वण-ध्रण कण क्वण-चण शब्दे)' (सिद्ध० धा०) इति दण्डकधातु' । ता–तावत् प्रक्रमे । अन्तेऽनुस्वार प्राकृतत्वात् ॥ २५ ॥

(नमः अर्हा-ऽन्त-अण) अर्ह –प्राप्तोऽन्तो यै । एवविधा 'अण' त्ति अनन्तानुबन्धिनो यस्य तम्, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । सम्यग्दृष्टिपुरुष क्षायिकसम्यक्त्ववन्त प्रति नम ॥ २६ ॥

(नम उत-लिह् त्राण) त्राणं–भोजनभाजनमण्डनयोग्यं वस्तु, त नम–अन्तर्भूतणि-

---

१ 'पितृप्रभृतिभ्य ' इति ख–पाठ । २ अत्र पूर्वापरीभाव ख पुस्तके ।

गर्यत्वात् महागुरु, गण्डयेति भोजनकारिवच' । तत किम्भूतम्? इतं-सम्यक् सिद्धं-भोजन यस्मात् (तत्) ॥ २७ ॥

(नमोको ऽर्हं ताणंम्) ताणं-तृणसमूहो वर्तते । किम्भूतम्? नमं-नमत् कुटीरभावं यत् ओको-गृह तस्यार्हं' तृणराच्छाद्यते गेहमिति ॥ २८ ॥

(न मोदाऽ-रि-ह तृणम्) तृण वर्तते । किम्भूतम्? 'मोदारिह' मोदो-हर्षः तत्प्रधाना अरयस्तान् हन्ति-हिनस्ति मोदारिहम् । 'न' इति निषेधे । तृणमुखास्ते वैरिणो जीवन्तीत्यर्थ ॥ २९ ॥

(न-मोदा-ऽरि हन्त ऋणम्) ऋण वर्तते । 'हन्त' इति खेदे । किम्भूतम्? 'नमोदारि' न-बुद्धि मोदो-हर्ष तस्य अरि-वैरिभूत वर्तते । ऋणे सति बुद्धि-हर्षौ नश्यत इत्यर्थ ॥ ३० ॥

(न मोऽरिभा-ऽनः ण) अरिभ-रिपुनक्षत्रं तत्र अतो-गमनं यस्य स' । 'अत सातत्य गमने' (सिद्ध० धा०) । एवविधो म-चन्द्र । नं-बन्धनं, विग्रहमित्यर्थ तम् । "णकारो निष्फले प्रकटे च" (   ) इति वचनात् ण-निष्फलम् । करोतीत्यध्याहार । "अरिहन्ताग्रे प्रथमैकवचनस्य व्यत्ययोऽप्यासाम्" ( ) इति वचनादपभ्रंशापेक्षया 'स्यम् जस् शसा-लुक्' (सिद्ध० ८-४-३४४) इति लुक् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥३१॥

(न मोऽरि-भ आकः अ-ण) भशब्देन राशिरप्युच्यते, भवनमपि, ततो अरिभं-रिपुभवनम् । यदा म-चन्द्रो न आक-न प्राप्त तदा अण-सफल, कार्यं स्यादिति शेष' । षष्ठभवने चन्द्रस्त्याज्य इत्यर्थ ॥ ३२ ॥

(नमोदरि-ह ता अनः) ता-तावत् अनः-शकट वर्तते । किम्भूतम्? 'नमो अरिहं' नमोदरिह नम-नमत् नीचैर्भवत् पुन उत्-उच्चैर्भवत् एवविध यत् अरि-चक्र ताभ्या हन्ति-गच्छति । शकट हि चक्राभ्या चलतीति ॥ ३३ ॥

(न मो-ऽरि-हन्ता ण) म-ईश्वरो वर्तते । किम्भूत? 'अरिहन्ता' अर-शीघ्रम् इ'-काम तस्य हन्ता, 'ण' अलङ्कारे ॥ ३४ ॥

(न ओजोऽर्हं ता-ऽणः) ता-शोभा तत्प्रधानोऽण-शब्दः साधुशब्दो यश । 'न ओजोऽर्हं' ओजो-बल तस्य योग्य न, बलेन यशो न स्यादित्यर्थ । मकारोऽलाक्षणिक । 'अणं' इत्यत्र 'लिङ्गमतन्त्र' (सिद्ध० ८-४-४४५) इति क्लीबत्वेन न दोष ॥ ३५ ॥

(नामूः अरमिभा-ऽन्ता-ऽणः) अरम्-अत्यर्थम् । इभान्त-हस्तिविनाशी सिंहः तस्य अण-शब्द', सिंहनाद इत्यर्थ । त त्व अय-प्राप्नुहि । इति सुभटस्योच्यते । यतो अमूः बन्धन न स्यात् । 'स्वराणा स्वरा:' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्योकार ॥ ३६ ॥

---

१ 'अय'धातोरात्मनेपदित्वात् चिन्त्योऽय प्रयोग ।

(नमोऽजारि-हन्तृभ्यः) "अजश्छागे हरे विष्णौ रघुजे वेधसि स्मरे" (हैमे का० २, श्लो० ८०) इत्यनेकार्थवचनात् अज -ईश्वर. सोऽरिर्यस्य सः अजारि.-कन्दर्प., तस्य हन्तृभ्यो-नीरागेभ्यो नमः ॥ ३७ ॥

(न मा ओ ! अ-लिहं त्राणम्) कस्यचिद् धनवतो धर्मपराङ्मुखस्योच्यते । 'लिहींक् आस्वादने' (सिद्ध० धा०) लिहन लिह. बाहुलकाद् भावे क' । न विद्यते लिहो यस्य (तद्) अलिहम्-अभक्ष्यत्वं अज-क्षिप, त्यजेत्यर्थः । अवतेर्वृद्ध्यर्थात् क्विपि । औस्त-स्यामन्त्रणे हे ओ ! धनवृद्ध ! मा-लक्ष्मीः त्राणं न भवतीति, विरतिरेव त्राण स्यादिति अभक्ष्यार्थ त्यजेत्यर्थ ॥ ३८ ॥

(न मोचः अज-लिह्-तानाम्) अज -छाग' तं लिहन्ति भक्षयन्तीति अजलिहाः । एव-विधास्ताः-तस्करास्तेषा मोचो-मोक्षो न स्यात् । [1]ते कर्मभिः न मुच्यन्ते इत्यर्थ. । मोचन मोच इति णिगन्तादच् ॥ ३९ ॥

(न मोचा लिह्-ता न) मोचा-कदली वर्तते । किम्भूता ? लिहो-भोज्य तस्य ता-शोभा यस्या. सा । भोज्ये सारभूता । न नेति निषेधद्वयं प्रकृतार्थम् ॥ ४० ॥

(न मा अर्हा-ऽन्ता णं) अर्हा-पूजा तस्या अन्तो-विनाशो यस्या सा अर्हान्ता । ईदृशी मा-लक्ष्मी' न भवति । लक्ष्मी. सर्वत्र पूजा प्राप्नोतीत्यर्थ । [2]'णं' अलङ्कृतौ ॥ ४१ ॥

(न मोऽजा-ऽरि-हन्ता न) भातीति म' 'क्वचिड्' (सिद्ध० ५-१-१७१) प्रमाणवेदी पुरुष । किम्भूत. ? अज.-परमात्मा तस्य अरि -निषेधक , प्रतिवादीति यावत्, तस्य हन्ता-निवारक । परमेश्वर यो न मन्यते त निवारयति प्रमाणवेत्ता पुरुषः, सर्वज्ञ स्थाप-यतीत्यर्थ । नञ्द्वय प्रकृत्यर्थे ॥ ४२ ॥

(नमोऽजा-ऽर्ह-ता-अणं) अज -सर्वज्ञ तस्य अर्हः-पूजा तस्य ता-शोभा अणति-वदति उपदिशति य. त पुरुष (प्रति) नमोऽस्तु । पूजास्थापक पूजार्ह' स्यादित्यर्थ. ॥ ४३ ॥

(न मोऽर्हा-ऽन्ता-ऽणः)

"अन्त' स्वरूपे निकटे, प्रान्ते निश्चय-नाशयो' ।
अवयवेऽप्यथाऽर्हन् स्यात्, पूज्ये तीर्थकरेऽपि च ॥"

इति (हैमे का० २, श्लो० १७१) वचनात् मः-शिवोऽस्ति किम्भूत ? 'अर्हान्ताणः' अर्ह-सर्वेषा योग्यम् अन्त -स्वरूप तस्य अण- उपदेष्टा । 'अण शब्दे' (सिद्ध० धा०) । "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" (सुधा० श्लो० ३४) इत्येकाक्षरनिघण्टुः । ईश्वर सर्वपदार्थ-यथास्थितवादी न स्यात्, तदुक्ततत्त्वव्यभिचारात् ॥ ४४ ॥

---

१ 'कर्ममुक्तिन स्यादित्यथ' इति ख-पाठ । २ 'अलङ्कारे' इति ख-पाठ ।

गर्धत्वात् महीगुर, मण्डयेति भोजनकारिवच: । तत् किम्भूतम्? व्रतं-सम्यक् किं-भोजन यस्मात् (तत्) ॥ २७ ॥

(नमोको-ऽर्ं तार्णम्) तार्णं-तृणसमूहो वर्तते । किम्भूतम्? नमं-नमत् कुटीरवार्यं यत् ओको-गृह तस्याहः तृणैराच्छाद्यते गेहमिति ॥ २८ ॥

(न मोदाऽ-रि-ह तृणम्) तृण वर्तते । किम्भूतम्? 'मोदारिहं' मोदो-हर्षः तत्प्रधाना अरयस्तान् हन्ति-हिनस्ति मोदारिहम् । 'न' इति निषेधे । तृणमुखास्ते वैरिणो जीवन्तीत्यर्थ: ॥ २९ ॥

(न-मोदा-ऽरि हन्त ऋणम्) ऋण वर्तते । 'हन्त' इति खेदे । किम्भूतम्? 'नमोदारि' न-बुद्धि मोदो-हर्ष तस्य अरि -वैरिभूत वर्तते । ऋणे सति बुद्धि-हर्षौ नश्यत इत्यर्थ ॥ ३० ॥

(न मोऽरिभा-ऽतः ण) अरिभं-रिपुनक्षत्रं तत्र अतो-गमन यस्य स: । 'अत सातत्य गमने' (सिद्ध० धा०) । एवविधो म -चन्द्र । न-बन्धन, विग्रहमित्यर्थ: तम् । "णकारो निष्फले प्रकटे च" ( ) इति वचनात् ण-निष्फलम् । करोतीत्यध्याहार । "अरिहन्ताग्रे प्रथमैकवचनस्य व्यत्ययोऽप्यासाम्" ( ) इति वचनादपभ्रंशापेक्षया 'स्यम् जस् शसा लुक्' (सिद्ध० ८-४-३४४) इति लुक् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥३१॥

(न मोऽरि-भ आकः अ-ण) भशब्देन राशिरप्युच्यते, भवनमपि, ततो अरिभ-रिपुभवनम् । यदा म -चन्द्रो न आक -न प्राप्त तदा अण-सफल, कार्यं स्यादिति शेष: । षष्ठभवने चन्द्रस्त्याज्य इत्यर्थ ॥ ३२ ॥

(नमोदरि-हं ता अनः) ता-तावत् अनः-शकट वर्तते । किम्भूतम्? 'नमो अरिहं' नमोदरिह नम-नमत् नीचैर्भवत् पुन उत्-उच्चैर्भवत् एवविध यत् अरि-चक्र ताभ्या हन्ति-गच्छति । शकट हि चक्राभ्या चलतीति ॥ ३३ ॥

(न मो-ऽरि-हन्ता ण) म -ईश्वरो वर्तते । किम्भूत ? 'अरिहन्ता' अर-शीघ्रम् इ -काम. तस्य हन्ता, 'ण' अलङ्कारे ॥ ३४ ॥

(न ओजोऽर्हं ता-ऽणः) ता-शोभा तत्प्रधानोऽण -शब्दः साधुशब्दो यश । 'न ओजोऽर्हं' ओजो-बल तस्य योग्य न, बलेन यशो न स्यादित्यर्थ । मकारोऽलाक्षणिक । 'अणं' इत्यत्र 'लिङ्गमतन्त्र' (सिद्ध० ८-४-४४५) इति क्लीबत्वेन न दोष ॥ ३५ ॥

(नामूः अरमिभा-ऽन्ता-ऽणः) अरम्-अत्यर्थम् । इभान्त -हस्तिविनाशी सिंहः तस्य अण -शब्द , सिहनाद इत्यर्थ । त त्व अय-प्राप्नुहि । इति सुभटस्योच्यते । यतो अमूः बन्धन न स्यात् । 'स्वराणा स्वरा ' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्योकार ॥ ३६ ॥

---

१ 'अय'धातोरात्मनेपदित्वात् चिन्त्योऽय प्रयोग ।

तं अणति–वदति यः तं प्रज्ञापनादिसिद्धान्तवेदिन नमः–प्रणतोऽस्मीत्यर्थः। 'अवर्णो यश्रुतिः' (सिद्ध० ८–१–१८०) न यकारबाहुलकात् इति अगारिरित्यत्र ॥ ५४ ॥

(नमोऽर्हं त्वमत णम्) ण–ज्ञं पण्डित पुरुषं त्वम् अत–जानीहि। 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०)। 'गत्यर्था ज्ञानार्था'। किम्भूतम्? नमोऽर्हं–प्रणामयोग्यम्॥५५॥

(न-म-उ अर्हदृणम्) 'अरिहताणं' अर्हन्–तीर्थकर' तस्य ऋण–कर्म तीर्थकरनामकर्मेत्यर्थ। किम्भूतम्? 'नमो' नो–ज्ञान म–शिव तयो' ऊः–प्राप्तिः यस्मात्[1]। यत् कर्मण्युदिते परमज्ञानं मोक्षश्च प्राप्यते एवेत्यर्थः ॥ ५६ ॥

(नमोत्तरीः हा-ऽन्ता) 'नमोत्तरी' नमा–नमन्ती उत्–ऊर्ध्वं गच्छन्ती एवविधा तरीः–नौः। किम्भूता? 'हान्ता' ह–जलं तस्य अन्तः–प्रान्तो यस्याः एवविधा न स्यात्। क्षण नमति क्षणाच्चोर्ध्वं याति तया नावा जलप्रान्तो न स्यात्, जलप्रान्ते न गम्यते इत्यर्थः ॥ ५७ ॥

(नृ मोऽरि ह ता-ऽऽनः) ना–पुरुष तस्य मो–मस्तक'। किम्भूत? 'हतानः' "हः शूलिनि करे नीरे" (सुधा० श्लो० ४५) इति हः–ईश्वर तस्य ता–शोभा ता आनयति–वर्धयति (इति) हतानः। नरमस्तको हि ईश्वरशोभाकर तदाभरण शिवस्य वर्तते। 'अरि' सम्बोधने ॥ ५८ ॥

(नम अज हता-ऽनम्) अज–विष्णुं नम–प्रह्वीभव। किम्भूतम्? 'हतान' हतः अनः–शकटदैत्यो येन तम्। 'इ जे राः पादपूरणे' (सिद्ध० ८–२–२१७) इति सूत्रात् इकारमुक्तो रेफ पादपूरणे ॥ ५९ ॥

(न मा अजोऽरिहन्ता णम्) अजो–रघुतनय' अरिहन्ता–सर्ववैरिविनाशी अभूत्। 'ण' अलङ्कारे। 'मा' 'न' इति निषेधद्वय प्रकृतार्थम् ॥ ६० ॥

(नृ-मोदं रह तानम्) 'नमो अरहंताण' अयमपि पाठोऽस्ति। ताना एकोनपञ्चाशत्। तानं–गीततान रह–जानीहि। 'रहुण् गतौ' (सिद्ध० धा०)। गत्यर्थाश्च ज्ञानार्थाः। तान किम्भूत? 'नृमोद' नृणा–पुरुषाणा मोदो यस्मात् ॥ ६१ ॥

(न मोचय अर्हदाज्ञाम्) अनेन पदेन अनुयोगचतुष्टय व्याख्यायते। अरहताण अर्हदाज्ञा न मोचय। मोचा–शाल्मली मोचा करोति मोचयति। मध्यमपुरुषैकवचने मोचयेति सिद्धम्। शाल्मलितुल्यामसारा जिनाज्ञा मा कुरु। तत्स्वरूपा[2] ता जानीहि। इति चरणकरणानुयोग ॥ ६२ ॥

(नमः अर्हन्नक त्राणम्) 'अरह' अर्हन्नकं–साधु त्राण–शरणभूत नमस्कुरु। पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् अरह अर्हन्नकम्[3]। इति धर्मकथानुयोग ॥ ६३ ॥

---

१ अनेन विग्रहेण 'नमो' इति पदस्य कर्मविशेषणत्वे सतीति, नपुसकत्वे ह्रस्वेन भाव्यम्।
२ 'तात्स्वरूपां' इति ख–पाठ। ३ 'अर्हन्नकः' इति क–पाठ।

(नमोऽजा-ऽरिह ता ऽण) अजा-छागः तेन, 'ऋक् गतौ' (सिद्ध० धा०) इत्यर्थि अजारी -छागवाहनो वह्निः शीलार्थे इन् । त 'हिंड गति वृद्ध्यो' (सिद्ध० धा०) इत्यवति-वर्धयतीति अजारिह -वह्निवर्धकोऽग्निहोत्री तं पुरुष नमोऽस्तु इत्युपहासः । तं किम्भूतम् ? 'ताण' ता-शोभाम् अणति ताण , यय अग्निहोत्रिण इत्यभिमानी ॥ ४५ ॥

(न मोचा अलि-हन् अत णं) "मोचा शाल्मलि-कदल्योर्मोचा शिग्रौ" इत्यनेकार्थे (हैम० का० २, श्लो० ७३) । मोचा-शाल्मली ता त्व न अत । 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०) मा गच्छेति । यतः 'अलिहन्' अलीना-भ्रमराणा हन्-गमन णं निष्फलं वर्तते । 'हनक् हिंसागत्यो' (सिद्ध० धा०) त्रिचि रूपम् । भ्रमराणा भ्रमण निष्फल, सौरभरहित-त्वात् । ततस्त्व मा गच्छेति मित्रस्योक्तिः ॥ ४६ ॥

(नमोऽरि-हतेभ्यः) अरयो-वैरिणः अष्टविधकर्माणि । यदुक्त (आवश्यकनिर्युक्तौ गा० ९२०)—

"अट्ठविह पि अ कम्म अरिभूअ होइ सवजीवाण ।
त कम्ममरि हता अरिहता तेण वुच्चति ॥"[2]

इति तैर्हतेभ्य कर्मपीडितेभ्यो नमोऽस्तु । इति उपहासनमस्कार ॥ ४७ ॥[1]

(न मोच अर्हत्-त्राणम्) 'अरिह' अर्हन्-तीर्थकर तस्य त्राण-शरणं न मोचं-न मोच्यमिति ॥ ४८ ॥

(न मोच अर्हत्-त्राणम्) अर्हन्-तीर्थकर[3] तस्य त्राण-शरण न मोच्यम् ॥ ४९ ॥

(न मोच अरि ह-त्राणम्) अरि-अष्टविध कर्म हतवन्त ते अरिहा -सिद्धा तेषा त्राण शरण न मोच्यम् ॥ ५० ॥

(न मः मोदा-ऽरि-हतानाम्) मोदारि -शोकः तेन हताना-पीडिताना न म - शिव न स्यात् ॥ ५१ ॥

(न मोदोऽरि-हतानाम्) अरिहताना-बाह्यवैरिपीडिताना न मोद -हर्षो न स्यात् ॥५२॥

(नमः अरि हतेभ्यः) अरि इति अव्यय सम्बोधने । हतेभ्यो-निन्द्येभ्यो नम इत्यु-पहास्यम् ॥ ५३ ॥

(नमोऽगा-ऽरि-हा-ऽन्ता-ऽण) अगा-पर्वता तेषा अरिः-इन्द्र तस्य हो-निवासः स्वर्ग. तस्य अन्त.-स्वरूप, "अन्त स्वरूपे निकटे" इति (हैमे का० २, श्लो० १७१) वचनात्,

---

१ 'नमो० अरिभिर्हतानाम्-अष्टविधकर्मपीडितेभ्यो नम -उपहासनमस्कार ' इति ख-पाठ ।

२ छाया—

अष्टविधमपि च कर्म अरिभूत भवति सर्वजीवानाम् ।
त कर्मारिं हन्ति अरिहन्तारस्तेनोच्यन्ते ॥

३ 'जिन ' इति ख-पाठ ।

'य्वोः प्वय् व्यञ्जने लुक्' (सिद्ध० ४-४-१२१) इति यलोपे अरहन्ता । बन्दिमोक्षकरो-मन्त्रमण्यादिः पदार्थो दैत्यभयवारको भवति । 'ण' पूरणे ॥ ६९ ॥

(न-मोऽरहन् त्राणम्) 'न'शब्देन ज्ञानं तच्च पञ्चसङ्ख्यम् । एतावता नं पञ्चसङ्ख्याया मं-ज्ञानं यस्य स नमः-पञ्चमज्ञानवान् केवली । 'माङ्क् मान-शब्दयोः' (सिद्ध० धा०) । मीयते इति मं-ज्ञानम् । बाहुलकाद् भावे डप्रत्यये सिद्धम् । केवली किम्भूतः ? 'अरहन्' अरा-देवाः तान् हन्ति-गच्छति प्राप्नोति अरहन् । देवस्य सेव्य इत्यर्थः । त्राण-षट्काय-रक्षकश्च ॥ ७० ॥

(न-मा ऊ अ-र-हा-ऽन्तेभ्यः) अकार रियन्तीति डे अराः । 'रित् गतौ' अकारप्रापकाः । हकारोऽन्ते येषां ते हान्ताः, अकारादयो हकारान्ता वर्णा इत्यर्थः । 'नमो' नं-ज्ञानं मा-शब्दः 'माङ्क् मान-शब्दयोः' (सिद्ध० धा०) इति तयोः औः-अवगमनं भवति । अव-धातुरवगमनार्थेऽपि वर्तते । अवन ऊः भावे क्विप् । 'अरहताण' इत्यत्र चतुर्थी ज्ञेया । वर्णेभ्यो ज्ञानं शब्दावगमश्च स्यादित्यर्थः ॥ ७१ ॥

(नमोदरा-भक् त्राणम्) त्राणशब्देन बृहत्पूपिकोच्यते जैनमुनिभाषया । ये लोके मण्डका इति प्रसिद्धा ते साधूनां त्राणका इति । त्राणानां समूहो त्राणम् । समूहार्थे अण् । त्राणं किम्भूतम् ? नम-नमत् उदरं यस्याः सा नमोदरा-बुभुक्षा तां भनक्तीति क्विप् 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यकारः ॥ ७२ ॥

(न मौक-रहः ता-ऽऽनः) "मूको दैत्याऽवागदीनेषु" इत्यनेकार्थसङ्ग्रहः (हैमे का० २, श्लो० ३०) मूकानां समूहो मौकम् । 'षष्ठ्याः समूहे' (सिद्ध० ६-२-९) इत्यण् । 'रह त्यागे' (सिद्ध० धा०) मौकं रहति मौकरहो न स्यात् । कः ? ता-लक्ष्मीं आनयतीति तानः । धनोपार्जकः दीनसमूहवर्जको न स्यात् । दीनसमूहं प्रीणयतीति स दीनैः सेव्यत इत्यर्थः ॥ ७३ ॥

(नमो-गा ण-रहन्तः) "णः प्रकटे निष्फले च प्रस्तुते ज्ञान-बन्धयोः" इति (सुधा०) एकाक्षरनाममाला(श्लो० २२)वचनात् णो-बन्धः, कर्मबन्ध इत्यर्थः । तं रहन्त -त्यजन्त पुरुषा 'नमोगाः' स्युः । नमः-नमस्कारं गच्छन्ति-प्राप्नुवन्तीति नमोगाः-नमस्काराहीः स्युः ॥ ७४ ॥

(न-मोचः ण-रहन्तः) णं-ज्ञानं रहन्तः-प्राप्नुवन्तः पुरुषाः 'नमोचः' स्युः । नमन्तीति डे नाः-प्रणामकारिणः तान् मोचयन्ति संसारात् नमोचः, णिगन्तात् क्विप् । 'रहु गतौ' (सिद्ध० धा०) रहन्त इत्यत्रानुस्वाराभावश्चित्रत्वात् ॥ ७५ ॥

(न मा ऊः अरहन्तः ण) 'णसि कौटिल्ये' (सिद्ध० धा०) नसनं नः-कौटिल्यम् । अर-हन्तः-अप्राप्नुवन्तः पुरुषाः ण-प्रकटं यथा स्यात् तथा अवन्ति-दीप्यन्ते इति क्विपि ऊः ।

१ नमो इति ख पाठः । २ 'अवनमो' इति ख-पाठः । ३ 'क्षरवचनात्' इति ख-पाठः ।

(न मोण-र-हन्ता क्षणम्) क्षधातोक्षमत्यये 'क्षणीक्षाम(क्षोम्बनुबन्धिकेभ्यः)' (सिद्ध० ४-२-७६) इति क्षणमयोगः। क्षण-क्षीण पुरुषं मोचा-शिग्रुः तस्य 'र'शब्देन रसो हन्ता-घातकोभवति। क्षयरोगी पुरुष शिग्रुरसेन नीरोगः स्यादिति तात्पर्यम्। पर्देकदेशे पदसमुदा-योपचारात् 'र'शब्देन रसः। नेयं स्वमतिकल्पना श्रीजिनप्रभसूरिरपि, 'पउमाभवासुपुज्जा' इत्यस्या गाथायां चतुरनुयोगीं व्याख्यानयद्भिरेवं व्याख्यातम्—"पउ इति पौषः। मा इति माघ । भ इति भाद्रपदः। तत्र अथ इति अवमरात्रे सतीत्यर्थः। वासु इति वसु-भिक्षं-दुर्भिक्षं स्यात् । पु इति पुहवी। ञोगो पुहवी सोवा तस्य ज्जा ज्यानि-हानिः स्यादित्यर्थ"। इति द्रव्यानुयोग ॥ ६४ ॥

(न मोऽलि-हन् त्राणम्) 'नमो अरिहंताण' अलि.-वृश्चिकराशि तत्र 'हनङ् हिंसा-गत्योः' (सिद्ध० धा०) हन्ति-गच्छतीति विचि अलिहन्-वृश्चिकराशिगतो मः-चन्द्रः त्राण-विपद्रक्षको न भवति। वृश्चिकराशौ चन्द्रस्य नीचत्वात् दौर्बल्यम्। इति गणिता-नुयोग ॥ ६५ ॥

(नमः अलि-हा-ऽन्तेभ्य) "अलिः सुरा-पुष्पलिहो" इति (हैमे अनेकार्थे का० २, श्लो० ४८०) वचनात् अलिः-सुरा ता जहाति अलिह्-सुरावर्जकम्। सुराया उपलक्षणत्वात् मासाद्यपि ग्राह्यम्। मद्यादिवर्जक अन्त -स्वरूप येषा तानि अलिहान्तानि-श्राद्धकुलानि तेभ्यो नमः-उद्यमो भवतु। श्राद्धकुलानि उदितानि सन्त्वित्यर्थः ॥ ६६ ॥

(नमः अ रे ह अताणम्) कश्चिच्छैवो वक्ति—ह-अहं रे-रामविषये नमो-नमस्कारम् अताण-अतनवम्, कृतवानित्यर्थ । 'र'शब्देन राम उच्यते ऐकाक्षरनाममालायाम्। अतनवमिति ह्यस्तन्युत्तमैकवचनम्। अकार पादपूरणे ॥ ६७ ॥

(नमः अ रे ह अताणम्) कश्चिज्जैनो वक्ति-अह रामे नम नातनवम् । अकारो निषेधे। "अ-मा नो-ना प्रतिषेधवाचका." इति माला ॥ ६८ ॥

(नमोऽर-भन्ता णम्) नमो अरहताण न-बन्धन। 'मींग्श् हिंसायां' (सिद्ध० धा०) मीनाति-हिनस्ति । डप्रत्यये नमो-बन्धच्छोटकः, बन्दिमोक्षकर स वर्तते। किम्भूत ? 'अरहन्ता' रो-नर , न र अरः-अमर्त्य , देव इत्यर्थ । अरान्-देवान् भनक्तीति अर-भन्-दैत्यः। तेभ्य 'तायृङ् सन्तान पालनयो ' (सिद्ध० धा०) तायते इति ताः क्विपि।

---

१ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया चैवम्—

"पउमाभ-वासुपुज्जा, रत्ता ससि-पुप्फदंत ससिगोरा।
सुव्वय-नेमी काला, पासो मल्ली पियंगाभा॥"

पद्मप्रभ-वासुपूज्यौ रक्तौ चन्द्र(प्रभ)-पुष्पदन्तौ शशिगौरौ। सुव्रत-नेमी कालौ पार्श्वा मल्लि प्रियङ्ग्वाभ ॥

२ रलयोरैक्येन अरिस्थाने अलि । ३ सुधाकलशीयां (श्लो० ३७) प्रोक्त च—"रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे। रामे वज्रे च।"

'य्वोः प्वय् व्यञ्जने लुक्' (सिद्ध० ४-४-१२१) इति यलोपे अरहन्ता । वन्दिमोक्षकरो-मन्त्रमण्यादिः पदार्थो दैत्यभयवारको भवति । 'णं' पूरणे ॥ ६९ ॥

(न-मोऽरहन् त्राणम्) 'न'शब्देन ज्ञान तच्च पञ्चसङ्ख्यम् । एतावता नं पञ्चसङ्ख्याया मं-ज्ञान यस्य स नम -पञ्चमज्ञानवान् केवली । 'माङ्क् मान-शब्दयोः' (सिद्ध० धा०) । मीयते इति मं-ज्ञानम् । बाहुलकाद् भावे डप्रत्यये सिद्धम् । केवली किम्भूत' ? 'अरहन्' अरा-देवा॰ तान् हन्ति-गच्छति प्राप्नोति अरहन् । देवस्य सेव्य इत्यर्थ । त्राण-षट्काय-रक्षकश्च ॥ ७० ॥

(न-मा ऊ अ-र-हा-ऽन्तेभ्यः) अकार रियन्तीति डे अरा॰ । 'रित् गतौ' अकारप्रापका॰ । हकारोऽन्ते येषा ते हान्ता॰, अकारादयो हकारान्ता वर्णा इत्यर्थ । 'नमो' न-ज्ञानं मा-शब्दः 'माङ्क् मान-शब्दयो ' (सिद्ध० धा०) इति तयोः औः-अवगमनं भवति । अव-धातुरवगमनार्थेऽपि वर्तते । अवनं ऊः भावे क्विप् । 'अरहंताण' इत्यत्र चतुर्थी ज्ञेया । वर्णेभ्यो ज्ञानं शब्दावगमश्च स्यादित्यर्थ ॥ ७१ ॥

(नमोदरा-भक् त्राणम्) त्राणशब्देन बृहत्पूपिकोच्यते जैनमुनिभाषया । ये लोके मण्डका इति प्रसिद्धा ते साधूना त्राणका इति । त्राणाना समूहो त्राणम् । समूहार्थे अण् । त्राण किम्भूतम् ? नम-नमत् उदर यस्या सा नमोदरा-बुभुक्षा ता भनक्तीति क्विप् 'स्वराणा स्वरा॰' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यकार ॥ ७२ ॥

(न मौक-रहः ता-ऽऽनः) "मूको दैत्याऽवागदीनेषु" इत्यनेकार्थसङ्ग्रहः (हैमे का० २, श्लो० ३०) मूकानां समूहो मौकम् । 'षष्ठ्या समूहे' (सिद्ध० ६-२-९) इत्यण् । 'रह त्यागे' (सिद्ध० धा०) मौकं रहति मौकरहो न स्यात् । क ? ता-लक्ष्मीं आनयतीति तान॰ । धनोपार्जक दीनसमूहवर्जको न स्यात् । दीनसमूहं प्रीणयतीति स दीनै सेव्यत इत्यर्थ ॥ ७३ ॥

(नमो-गा ण-रहन्तः) "ण॰ प्रकटे निष्फले च प्रस्तुते ज्ञान बन्धयो " इति (सुधा०) एकाक्षरनाममाला(श्लो० २२)वचनात् णो-बन्ध , कर्मबन्ध इत्यर्थ॰ । त रहन्त -त्यजन्त पुरुषा 'नमोगा॰' स्यु । नम -नमस्कार गच्छन्ति-प्राप्नुवन्तीति नमोगा -नमस्कारार्हा॰ स्यु ॥ ७४ ॥

(न-मोचः ण-रहन्तः) ण-ज्ञानं रहन्त -प्राप्नुवन्त॰ पुरुषा॰ 'नमोचः' स्यु॰ । नमन्तीति डे ना॰-प्रणामकारिणः तान् मोचयन्ति ससारात् नमोच , णिगन्तात् क्विप् । 'रहु गतौ' (सिद्ध० धा०) रहन्त इत्यत्रानुस्वाराभावश्चित्रत्वात् ॥ ७५ ॥

(न मा ऊ अरहन्तः ण) 'णसि कौटिल्ये' (सिद्ध० धा०) नसनं नः-कौटिल्यम् । अर-हन्त -अप्राप्नुवन्त पुरुषा ण-प्रकट यथा स्यात् तथा अवन्ति-दीप्यन्ते इति क्विपि ऊ ।

१ नमो इति ख पाठः । २ 'अवनमो ' इति ख-पाठ । ३ 'क्षरवषमात्' इति ख-पाठ ।

(न मोण-र-हन्ता त्राणम्) क्षणातोऽप्रत्यये 'श्रस्थावाम(नोऽन्तरस्तिन्वोर्वा)' (सिद्ध० ४-२-७६) इति क्षणप्रयोगः। क्षण-क्षीण पुरुषं मोणः-शिग्रुः तस्य 'र'शब्देन रसो हन्ता-घातकोभवति। क्षयरोगी पुरुष शिग्रुरसेन नीरोग स्यादिति तात्पर्यम्। परैकदेशे समुदा-योपचारात् 'र'शब्देन रसः। नेयं स्वमतिकल्पना श्रीजिनप्रभसूरिरपि, 'पउमाभवासुपूज्जा' इत्यस्या गाथाया चतुरनुयोगीं व्याख्यानयद्भिरेव व्याख्यातम्—"प इति पौषः। मा इति माघ'। भ इति भाद्रपद.। तत्र अथ इति अवमरात्रे सतीत्यर्थ। अबु इति अबु-भिक्ष-दुर्भिक्ष स्यात्। पु इति पुहवी। लोगो पुहवी सोया तस्य ज्वा ज्यानि-हानिः स्यादित्यर्थ"। इति द्रव्यानुयोग ॥ ६४ ॥

(न मोऽलि-हन् त्राणम्) 'नमो अरिहताण' अलि-वृश्चिकराशिः तत्र 'हनंक् हिंसा-गत्यो' (सिद्ध० धा०) हन्ति-गच्छतीति क्विपि अलिहन्-वृश्चिकराशिगतो मः-चन्द्रः त्राण-विपद्रक्षको न भवति। वृश्चिकराशौ चन्द्रस्य नीचत्वाद् दौर्बल्यम्। इति गणिता-नुयोग ॥ ६५ ॥

(नमः अलि-हा-ऽन्तेभ्य.) "अलि' सुरा-पुष्पलिहो'" इति (हैमे अनेकार्थे का० २, श्लो० ४८०) वचनात् अलिः-सुरा ता जहाति अलिह्-सुरावर्जकम्। सुराया उपलक्षणत्वात् मासाद्यपि ग्राह्यम्। मद्यादिवर्जक अन्त.-स्वरूप येषा तानि अलिहान्तानि-श्राद्धकुलानि तेभ्यो नमः-उद्यमो भवतु। श्राद्धकुलानि उदितानि सन्त्वित्यर्थ' ॥ ६६ ॥

(नमः अ रे ह अताणम्) कश्चिच्छैवो वक्ति-ह-अह रे-रामविषये नमो-नमस्कारम् अताण-अतनवम्, कृतवानित्यर्थ। 'र'शब्देन राम उच्यते ऐकाक्षरनाममालायाम्। अतनवमिति ह्यस्तन्युत्तमैकवचनम्। अकार' पादपूरणे ॥ ६७ ॥

(नमः अ रे ह अताणम्) कश्चिज्जैनो वक्ति-अह रामे नमः नातनवम्। अकारो निषेधे। "अ-मा नो-ना प्रतिषेधवाचका." इति माला ॥ ६८ ॥

(नमोऽर-भन्ता णम्) नमो अरहताण न-बन्धन। 'मींग्श् हिंसायां' (सिद्ध० धा०) मीनाति-हिनस्ति। उप्रत्यये नमो-बन्धच्छोटक, बन्दिमोक्षकर स वर्तते। किम्भूत ? 'अरहन्ता' रो-नर, न र अर-अमर्त्य, देव इत्यर्थ। अरान्-देवान् भनक्तीति अर-भन्-दैत्यः। तेभ्य 'तायृङ् सन्तान-पालनयो' (सिद्ध० धा०) तायते इति ताः क्विपि।

१ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया चैवम्—

"पउमाभ-वासुपूज्जा, रत्ता ससि-पुप्फदत ससिगोरा।
सु-वय-नेमी काला, पासो मल्ली पियगाभा ॥"

पद्मप्रभ-वासुपूज्यौ रक्तौ चन्द्र(प्रभ)-पुष्पदन्तौ शशिगौरौ। सुव्रत-नेमी कालौ पार्श्वः मल्लिः प्रियङ्ग्वाभ ॥

२ रलयोरैक्येन अरिस्थाने अलि। ३ सुधाकलशीया (श्लो० ३७) प्रोक्त च-"र कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे। रामे वज्रे च।"

गज–वृषभ–सिंह–पद्मा–स्रग्–चन्द्र–तपन–पताका ।
कुम्भा–ऽम्भोजसरो–ऽम्बुधि–विमान–रत्नोच्चयाऽग्नय' स्वप्ना' ॥–गीति

(इति) चतुर्दशस्वप्ननामानि, तत्र चत्वारि व्याख्यातानि । अथ चक्रं व्याख्यायते—

(नम-ऊ-अलि हन्त-आ' नम्) ह्–जल तस्मात् तन्यते–विस्तरति उत्पद्यते इति यावत् हन्त–कमल कर्मकर्तरि ड कमलस्योपलक्षणादन्यान्यपि पुष्पाणि गृह्यन्ते। 'आसिक् उपवेशने' (सिद्ध० धा०) आसन आस् । कमलादिपुष्पाणाम् आ –स्थानम्, एवंविधो यो नो–नत्रो रचनाविशेष. स्रक्–स्त तत् हन्तान क्लीबत्व प्राकृते लिङ्गस्यातन्त्रत्वात् । किम्भूतम्? 'नमो अरि' रलयोरैक्य । नम –भ्रङ्गीभाव परितो भ्रमण तेन ऊ –शोभमाना अलयो यत्र तत् । अवतेः शोभावाचिनः क्विपि ऊ. ॥ ८३ ॥

(न मोऽरिहन्ता न णं) म'–चन्द्रो वर्तते । किम्भूतः? 'णमि कौटिल्ये' (सिद्ध० धा०) नमते इति न क्विप । 'अम्वादे' (अत्वम सौ)' (सिद्ध० १–४–९०) इति न दीर्घः, भ्वादित्वात् । न न –न कुटिल, पूर्ण इत्यर्थ. । एवंविधश्चन्द्रोऽरिहन्ताऽस्तु । 'णं' इत्यत्रानुस्वाराभावश्चित्रत्वात् ॥ ८४ ॥

अथ सूर्य ।(नमो अर्-अहस्तानम)अहर्–दिन तनोति–करोति अहस्तानो–दिनकर' । अरा नियन्ते यत्र तत् अरि–चक्र तद्वदाचरति वृत्तत्वादाचारे क्यनि क्विपि तलोपे अर्, अर् चासौ अहस्तानश्च वृत्तो दीप्यमानश्च सूर्यस्त नम ॥ ८५ ॥

(नमोदन रह नानम) तानोद्भवत्वात् तान–वस्त्र, कारणे कार्योपचारात् । तान किम्भूतम्? 'नमोदन्' नम–नमन सर्वदिक्षु प्रसरण तेन अवते–कान्तिमद् भवति । क्विपि न मु दण्ड श्रयति । णिजि क्विपि पदस्य डलोपे दन । न मु च तद् दन् च नमोदन् । एतावता ध्वज इत्यर्थः । 'स्वराणा स्वरा' (सिद्ध० ८–४–२३८) इत्योकार । तं ध्वज त्व रह–जानीहि । 'रहुण गतौ' (सिद्ध० धा०) 'गत्यर्था ज्ञानार्था' इति वचनात् ज्ञानार्थत्वम । चान्द्रमते णिचोऽनित्यत्वाण्णिजभावे रहेति सिद्धम् । अनुस्वारस्तदभावस्त्व चित्रत्वाददुष्टम् ॥ ८६ ॥

अथ कुम्भ. । (न मा ओ कल! श्रान्त अण) ओ कल ! कलश श्रयति णिजि क्विपि सम्बोधने । ओ कल ! 'ओ' इति सम्बोधनपदम । हे कलशाश्रयिन्! पुरुष! त्वम । 'हिंड्र गतिवृद्ध्यो ' (सिद्ध० धा०) श्यन श्री–वृद्धि तस्या अन्त–विनाश न–मा अण–वद । कलशाश्रयिण पुरुषस्य वृद्धिनाशो न स्यात् । कामकुम्भो हि कामितकर, तेनैवमुच्यते । नकार-मकारौ निषेधवाचकौ । एकनिषेधेऽर्थसिद्धौ द्वितीयनिषेध "द्विर्बद्ध सुबद्ध भवति" इति न्यायादवगन्तव्य । लोकप्रधानत्वापेक्षया च निषेधद्वय 'मा' 'न' करि २ इत्यादि ॥८७॥

---

१ क–प्रतौ नास्त्यत्र पाठ गजादिको व्याख्यावान्यन्तक, किन्तु चतुर्दशस्वप्ननाममात्रक समस्ति ९३–पद्यस्यास्य प्रारम्भे । २ 'शोभावाच' इति क–पाठ । ३ 'क्विपि' इति ख–पाठ । ४ 'स२०' इति ख–पाठ । ५ 'म' इति ख–पाठ ।

अर्थ .

प्राकृतत्वाज्जसलुक् 'स्यम्-जस् शसां लुक्' (सिद्ध० ८-४-३४४) अपभ्रंशे '[illegible]' (सिद्ध० ८-४-४४७) इति भाषाव्यत्ययात् प्राकृतेऽपि ॥ ७६ ॥

(न मोऽरि-हन्ता आः न) मृदं करोति णिजि अचि मः-कुम्भकारोऽस्ति । किम्भूतः? अरि-चक्रं तेन अर्हते-दीप्यते अरिहन्ता । सेऽपि न न भवतीति चेत्यर्थः । आः पादपूरणे ॥ ७७ ॥

(नः मोक-रहन्तानाम्) मोक-कायिकी रहन्ताण-त्यजता परिष्ठापयता साधुना नो भवति अविधिना त्यजता नः-कर्मबन्धः, विधिना त्यजता तु नो-ज्ञानं स्यादिति विवक्षयार्थद्वयम् ॥ ७८ ॥

अथ चतुर्दशस्वप्नवर्णनम्-(नम-करी ऋण-हन्ता ण) नम'-प्रह्वीभावः, सौम्यत्वमिति यावत्, तेन अवति-दीप्यते। अवधातुरेकोनविंशत्यर्थेषु। तत्र दीप्त्यर्थोऽप्यस्ति । नमश्चासौ करी-हस्ती । सौम्यो गज इत्यर्थः । सोऽदुःखहेतुत्वात् ऋण-दुःख, कारणे कार्योपचारात् हन्ति-विनाशयति । अणमित्यत्र 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यात्वम् । 'हन्ताण' इत्यत्र 'पदयोः सन्धिर्वा' (सिद्ध० ८-१-५) इति सन्धौ 'अधो म-न-याम्' (सिद्ध० ८-२-७८) यलोपे सिद्धिः ॥ ७९ ॥

(नम! उअ रथ-तान) रह-रथं तानयति-विस्तारयति स्थानात् स्थानान्तरं नयति, 'नवाऽखित्कृदन्ते रात्रेः' (सिद्ध० ३-२-११७) इति मोऽन्ते रथतानो-वृषभः तं 'उअ पश्य' (सिद्ध० ८-२-२११) । नमेति हे नम! नमतीति नमः तत्सम्बुद्धिः ॥ ८० ॥

(न-मोक-करिहन्ता आनाम्) 'णहींच् बन्धने' (सिद्ध० धा०) नह्यते इति भावे ड प्रत्यये न-बन्धनं तस्योपलक्षणादन्याऽपि पीडा ग्राह्या। तस्मान्मोचयति नमोक् णिगन्ताद् विच् करिहन्ता-सिंहः । नमोक् चासौ करिहन्ता च स तथा । केषाम्? 'आणम्'[1] 'अणी असी गत्यादानयोश्च' (सिद्ध० धा०) इति चानुत्कृष्टशोभार्थादचेड्डे प्रत्यये अः-शोभमानः, पुण्यवान्नर इत्यर्थः । तेषां एवंविधः सिंहो दृष्टः । पीडाहरः स्यादित्यर्थः ॥ ८१ ॥

(नमोदर-ह ता-ऽऽनम्) ता-लक्ष्मीः तस्याः आनं वर्णच्युतकादसनं वर्तते । किम्भूतम्? 'नमोदरह' नम-नमत् उदरं ह-जलं यत्र तत् तथा । 'एकार्थं चानेकं च' (सिद्ध० ३-१-२२) इति समासः । आसने स्थिता लक्ष्मीः स्वं जलेन सिञ्चति इति लक्ष्म्या अभिषेकः । स्वप्ने दृष्ट इति तथा वर्णितम् । वर्णच्युतिश्च नैषधस्यादिकाव्ये (स० १, श्लो० १)-"तथाऽऽद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि" इत्यत्र सुधाशब्देन वसुधा व्याकुर्वता टीकाकारेण महाकविना दर्शिता ॥ ८२ ॥

---

१ 'हरेत्यर्थः' इति ख-पाठः । २ सम्पूर्णं पद्यमेवम्—

"निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथाः-स्तथाऽऽद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि ।
नलः सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः ॥"

गज-वृषभ-सिंह-पद्मा-सन-स्रग्-चन्द्र-तपन-पताका ।
कुम्भा-ऽम्भोजसरो-ऽम्बुधि-विमान-रत्नोच्चयाऽग्नय' स्वप्ना ॥-गीति

(इति) चतुर्दशस्वप्ननामानि, तत्र चत्वारि व्याख्यातानि । अथ स्रग् व्याख्यायते—

(नम-ऊ-अलि हन्त-आः नम्) ह-जल तस्मात् तन्यते-विस्तरति उत्पद्यते इति यावत् हन्त-कमल कर्मकर्तरि ड' कमलस्योपलक्षणादन्यान्यपि पुष्पाणि गृह्यन्ते। 'आसिक् उपवेशने' (सिद्ध० धा०) आसन आम्। कमलादिपुष्पाणाम् आ -स्थानम्, एवंविधो यो नो-बन्धो रचनाविशेष स्रग्रूप' तत् हन्तानं क्लीवत्व प्राकृते लिङ्गस्यातन्त्रत्वात्। किम्भूतम्? 'नमो अरि' रलयोरैक्य। नम -प्रह्वीभाव' परितो भ्रमण तेन ऊ -शोभमाना अलयो यत्र तत्। अवतेः शोभार्थाचिन क्विपि ऊ ॥ ८३ ॥

(न मोऽरिहन्ता न ण) मः-चन्द्रो वर्तते। किम्भूतः? 'णसि कौटिल्ये' (सिद्ध० धा०) नसते इति न, क्विप्। 'अभ्वादे (अत्यस सौ)' (सिद्ध० १-४-९०) इति न दीर्घः, भ्वादित्वात्। न न -न कुटिलः, पूर्ण इत्यर्थ'। एवंविधश्चन्द्रोऽरिहन्ताऽस्तु। 'ण' इत्यत्रानुस्वाराभावश्चित्रत्वात् ॥ ८४ ॥

अथ सूर्य। (नमो अर्-अहस्तानम्) अहर्-दिन तनोति-करोति अहस्तानो-दिनकरः। अरा विद्यन्ते यत्र तत् अरि-चक्र तद्वदाचरति वृत्तत्वादाचारे क्यनि क्विपि तयोर्लोपे अर्, अर् चासौ अहस्तानश्च वृत्तो दीप्यमानश्च सूर्यस्त नम ॥ ८५ ॥

(नमोदन् रंह तानम्) तानोद्भवत्वात् तान-वस्त्र, कारणे कार्योपचारात्। तानं किम्भूतम्? 'नमोदन्' नम-नमन सर्वदिक्षु प्रसरण तेन अवते-कान्तिमद् भवति। क्विपि न मु दण्ड श्रयति। णिजि क्विपि पदस्य उलोपे दन्। न मु च तद् दन् च नमोदन्। एतावता ध्वज इत्यर्थः। 'स्वराणा स्वरा' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्योकार। तं ध्वज त्व रह-जानीहि। 'रहुण् गतौ' (सिद्ध० धा०) 'गत्यर्था ज्ञानार्था' इति वचनात् ज्ञानार्थत्वम्। चान्द्रमते णिचोऽनित्यत्वाण्णिजभावे रहेति सिद्धम्। अनुस्वारस्तदसत्त्व चित्रत्वाददुष्टम् ॥ ८६ ॥

अथ कुम्भ। (न मा ओ कलः! ह्ा-न्त अण) ओ कल! कलश श्रयति णिजि क्विपि सम्बोधने। ओ कल! 'ओ' इति सम्बोधनपदम्। हे कलशाश्रयिन्! पुरुष! त्वम्। 'हिद् गतिवृद्ध्यो' (सिद्ध० धा०) हयन हो-वृद्धि तस्या अन्त-विनाश न-मा अण-वद। कलशाश्रयिण पुरुषस्य वृद्धिरतो न स्यात्। कामकुम्भो हि कामितकर, तेनैवमुच्यते। नकार-मकारौ निषेधवाचकौ। एकनिषेधेऽर्थसिद्धौ द्वितीयनिषेध "द्विर्वद्ध सुबद्ध भवति" इति न्यायादवगन्तव्य। लोकप्रधानत्वापेक्षया च निषेधद्वय 'मो' 'न' करि॰ इत्यादि ॥८७॥

---

१ क-प्रतौ नास्त्ययाय पाठ गजादिको व्याख्यातान्यन्तक, किन्तु चतुर्दशस्वप्ननामप्रान्तक समस्ति ९३-तमस्याथस्य प्रारम्भे। २ 'शोभाचात्' इति क-पाठ। ३ 'क्विपि' इति ख-पाठ। ४ 'सद०' इति ख-पाठ। ५ 'म' इति ख-पाठ।

अथ पद्मसरः । (न मोद् रः हान्ताः न) गे वर्तते । किम्भूत ? 'हान्ताः' हकारोऽन्ते यस्य । एतावता सकारः । तेन अराति-शोभते इति हान्ताम् । एतावता सरः इति जातम् । अब्जानि-कमलानि श्रयतीति णिचि क्विपि तलोपे अन्त्यस्वरादिलोपे । 'पदस्य' (सिद्ध० २-१-८९) इति जलोपे च 'अन्' इति जातम् । 'अन्त्यव्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८-१-११) इति प्राकृते यकारस्यापि लोपे अम् इति स्थितम् । एतावता पद्माश्रित सर इत्यर्थ' । किम्भूतम् ? मोदयति मोद्, एवंविध न न । प्रकृतार्थं द्वौ निषेधौ । हर्षकारकमेवेत्यर्थः ॥ ८८ ॥

अथ सागरः । (नम-ऊ-जलध्यन्त -आनन्) नम नमन-सर्वत्र प्रसरण तेन ऊ -शोभमान एवविधो जलध्यन्तः-समुद्रः । अन्तशब्दः स्वरूपे । किम्भूतः ? 'टुनदु समृद्धौ' (सिद्ध० धा०) आङ्पूर्वं नद् । आनन्दयति-समृद्धि प्रापयति सेवकान्, रत्नाकरत्वात् । विचि 'आनन्' इति सिद्धम् ॥ ८९ ॥

अथ विमानः । (नम ओ अ-र-ह-अन्त ! ऋणम्) अन्तशब्देन 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' निशान्त-गृहम् । "र. कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे" इत्येकाक्षर(सुधा० श्लो० ३६) वचनात् रो-नर न र' अर' । अरो-देवः । अरान्-देवान् हन्ति-गच्छति प्राप्नोति देवाश्रितत्वात् अरहम्, एवविध अन्त-निशान्त अरहन्तम्, अमरविमानमित्यर्थ. । तस्य सम्बुद्धौ हे अरहन्त ! त्व ऋण-दु ख नामय-पराकुरु । 'नम' इत्यत्रान्तर्भूतो णिगर्थः । 'ओ' इति 'हे' इत्यर्थ ॥ ९० ॥

(नः म-ऊत-र-अहर्-अन्त-गण) "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" इति (सुधा० श्लो० ३४) वचनात् मः-चन्द्रः तेन ऊत-कान्त मोत, चन्द्रकान्तमित्यर्थ । रः-अग्निः तत्तुल्य, तथा अहर्-दिन । अहः करोति णिजि क्विपि अह'-सूर्य तद्वदन्त -स्वरूप यस्य, सूर्यकान्त इत्यर्थ । एतावता चन्द्रकान्ते वह्निवर्णसूर्यकान्तादीनि रत्नानि । उपलक्षणादन्यान्यपि रत्नानि ग्राह्याणि । तेषा गण -समूहोऽस्ति । 'क ग च ज (त द-प य वा प्रायो लुक्)' (सिद्ध० ८-१-१७७) इति गलुक् । 'पदयो सन्धिर्वा' (सिद्ध० ८-१-५) इति सन्धि । यथा चक्काउ चक्रवाक[1] । 'णिश समाधौ' (सिद्ध० धा०) नेशति-समाधि करोति चित्तस्वास्थ्य निर्मापयतीति[2] डे न ॥ ९१ ॥

अथाग्नि । (नम ओ अज-रथ त्रि-अणम्) अज'-छागो रथो-वाहन यस्य स अजरथो-वह्नि त त्र्यण त्रयोऽणा[3] शब्दा यस्य स', त्रिविधोऽग्निरिति कविसमयः । 'ओ' इति सम्बोधने । त नम-प्रणमेति स्वप्नाः १४ ॥ ९२ ॥

(नमो अरहन्ताण) न-ज्ञान । अरहन्ताणम्-अत्यजता पुरुषाणा उख् भवति । 'उख् नखे'ति गत्यर्थौ दण्डकधातु । 'ओखण ओग्' विचि सिद्धम् । अन्त्यव्यञ्जनलोपे ओ-

1 'चक्काओ' इति ख-पाठ । 2 'निर्मातीति' इति ख-पाठ । 3 दक्षिण-गार्हपत्या-ऽऽहवनीयस्थानीय ।

गतिर्भवतीत्यर्थ । गतिः सैव या सङ्गतिः । यथा "कुले हि जातो न करोति पापं" इत्यत्र कुलं तदेव यत् सत्कुलमिति ॥ ९३ ॥

(नं ओ तर हन् ! नां नः) हंस अणति-श्रयति वाहनतया णिजि क्विपि हन् । 'ओ' इति सम्बोधने । हे हन् [1]-हे सरस्वति ! न-अस्माक नं-ज्ञान ता-शोभा च तर-देहि । तृधातुः दाने वर्तते (अन्यथा विपूर्वोऽपि दाने न प्रवर्तेत) उपसर्गाणा धात्वर्थद्योतकत्वात् । तृधातौ दानार्थोऽस्तीति ॥ ९४ ॥

(नम् ओ अर अहर् अन्त ! ण) अन्तशब्देन (पदैक)देशे समुदायोपचारात् हेमन्त इति । अहर्-दिन नमतीति नम-कृश हे हेमन्तऋतो ! त्वं नम-कृश दिन अर-प्राप्नुहि । 'ण' अलङ्कारे । हेमन्ते दिनलघुता इति प्रसिद्धम् ॥ ९५ ॥

(नमः अरे ह-तानाम्) "रं तीक्ष्णे" इति (वि-वशम्भुनाममालाया श्लो० १०१) वचनात् र-तीक्ष्णं उष्णमिति यावत् । न र अर-अतीक्ष्णः, शिशिर ऋतु इत्यर्थः, तस्मिन् अरे-शिशिरऋताविल्यर्थ । अपभ्रंशे इकार । 'व्यत्ययोऽप्यासाम्' [3] इति व्यत्यय स्याच्च । ह-जल तस्मात् तन्यन्ते-विस्तार यान्ति हतानि-जलरुहाणि, पद्मानीत्यर्थ । तेषा नमो नमन-कृशता भवति । शिशिरे हि कमलानि हिमेन शुष्यन्तीति प्रसिद्धम् ॥ ९६ ॥

(नम् उ सुरभ् हान्ताम् ण) हकारोऽन्ते यस्य स हान्तः । सकार इत्यर्थ । तेन अस-ति-शोभते हान्तास् । एवंविधो रभ्शब्द. । पुन. किम्भूत ? 'उ' 'अ' उकारेणासति-शोभते उ अप् 'अन्त्यव्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८-१-११) इति पलोप । उरह्(ह) इति शब्द स सकारयुक्त. क्रियते तदा सुरह इति जातम् । कोऽर्थ ? सुरभि-वसन्तऋतु तमाचष्टे स्तौति इच्छति वा य पुरुष स सुरभ् णिजि तलोपे सिद्धम् । क्विप् लोपश्च । उ अरह् इत्यत्र अन्त्यव्यञ्जनलोप । सुरभ्शब्देन वसन्तस्तावक पुरुष इत्यर्थ । "ण प्रकटे निष्फले च" इति (सुधा० श्लो० २२) वचनात् ण-प्रकट यथा स्यात् तथा नम् स्यात् नमतीति नम्-प्रह्वीभावः, उद्युक्त सर्वकर्मणीत्यर्थ ॥ ९७ ॥

(न मोदः रः हा-ऽन्तानः) "र तीक्ष्णे" (वि-व० श्लो० १०१) इति वचनात् । र-उष्ण, ग्रीष्मऋतुरित्यर्थ । किम्भूत ? हं-जलं अन्त आनयतीति हान्तान, ग्रीष्मे जलशोप स्यादित्यर्थ । मोदयतीति मोद । एवंविधो न । ग्रीष्म (प्राय) परिताप-करत्वान्न मोदकृत् ॥ ९८ ॥

(नमोऽर' हन्तान.) उ अर । कोऽर्थ ? । ऋत्वर 'रह त्यागे' (सिद्ध० धा०) रह्यते-त्यज्यते इति भावे डप्रत्यये रो-निन्द्य, न र अर, उत्तम इत्यर्थ । ऋतुषु अर-उत्तम. ऋत्वर, सर्वऋतुप्रधान इत्यर्थ । स क इति विशेषणद्वारेणाह-'हन्तान' ह-जल तानयति-विस्तारयति हन्तान । वर्षा ऋतुरित्यर्थ' । किम्भूत ? 'नम' नमति-प्रह्वीकरोति

1 'प्रसिद्धि' इति ख-पाठ । 2 हेमेऽनेकार्थे (का० १, श्लो० ११) अपि । 3 'व्यत्यय' इति सिद्ध० (८-४-४४७) ।

अथ पद्मसरः। (न मोदू रः हान्ताः न) गे वर्तते। किम्भूतः? 'हान्ताः' हकारोऽन्ते यस्य। एतावता सकारः। तेन असति–शोभते इति हान्ताम। एतावता सरः इति जातम्। अब्जानि–कमलानि श्रयतीति णिचि क्विपि तलोपे अन्त्यस्वरादिलोपे। 'पदस्य' (सिद्ध० २–१–८९) इति जलोपे च 'अन्' इति जातम्। 'अन्त्यव्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८–१–११) इति प्राकृते नकारस्यापि लोपे अम् इति स्थितम्। एतावता पद्माश्रित सर इत्यर्थः। किम्भूतम्? मोदयति मोदू, एवंविध न न। प्रकृतार्थं द्वौ निषेधौ। इयंकारकमेवेत्यर्थः॥ ८८॥

अथ सागरः। (नम-ऊ-जलध्यन्त-आनन्) नम नमन–सर्वत्र प्रसरण तेन ऊ–शोभमान एवंविधो जलध्यन्तः–समुद्रः। अन्तशब्दः स्वरूपे। किम्भूतः? 'टुनदु समृद्धौ' (सिद्ध० धा०) आङ्पूर्व नदू। आनन्दयति–समृद्धिं प्रापयति सेवकान्, रत्नाकरत्वात्। विचि 'आनन्' इति सिद्धम्॥ ८९॥

अथ विमानः। (नम ओ अ-र-ह-अन्त! ऋणम्) अन्तशब्देन 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' निशान्त–गृहम्। "रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे" इत्येकाक्षर(सुधा० श्लो० ३६) वचनात् रो–नर न रः अरः। अरो–देवः। अरान्–देवान् हन्ति–गच्छति प्राप्नोति देवाश्रितत्वात् अरहम्, एवंविधं अन्त–निशान्त अरहन्तम्, अमरविमानमित्यर्थः। तस्य सम्बुद्धौ हे अरहन्त! त्वं ऋण–दुःख नामय–पराकुरु। 'नम' इत्यत्रान्तर्भूतो णिगर्थः। 'ओ' इति 'हे' इत्यर्थे॥ ९०॥

(नः म-ऊत-र-अहर्-अन्त-गण) "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" इति (सुधा० श्लो० ३४) वचनात् मः–चन्द्रः तेन ऊत–कान्त मोत, चन्द्रकान्तमित्यर्थः। रः–अग्नि तत्तुल्य, तथा अहर्–दिन। अहः करोति णिजि क्विपि अहः–सूर्यः, तद्वदन्तः–स्वरूप यस्य, सूर्यकान्त इत्यर्थः। एतावता चन्द्रकान्ते वह्निवर्णसूर्यकान्तादीनि रत्नानि। उपलक्षणादन्यान्यपि रत्नानि ग्राह्याणि। तेषां गणः–समूहोऽस्ति। 'क ग च ज (त द-प य वा प्रायो लुक्)' (सिद्ध० ८–१–१७७) इति गलुक्। 'पदयोः सन्धिर्वा' (सिद्ध० ८–१–५) इति सन्धिः। यथा चक्काउ[1] चक्रवाक। 'णिश समाधौ' (सिद्ध० धा०) नेशति–समाधिं करोति चित्तस्वास्थ्य [2]निर्मापयतीति डे नः॥ ९१॥

अथाग्नि। (नम ओ अज-रथ त्रि-अणम्) अजः–छागो रथो–वाहन यस्य स अजरथो–वह्नि त त्र्यणं त्रयोऽणाः शब्दा यस्य सः, [3]त्रिविधोऽग्निरिति कविसमयः। 'ओ' इति सम्बोधने। त नम–प्रणमेति स्वप्नाः १४॥ ९२॥

(नमो अरहंताण) न–ज्ञान। अरहन्ताणम्–अत्यजतां पुरुषाणां उखू भवति। 'उखू नखे' ति गत्यर्थो दण्डकधातु। 'ओखण ओगू' विचि सिद्धम्। अन्त्यव्यञ्जनलोपे ओ–

१ 'चक्काओ' इति ख–पाठ। २ 'निर्मातीति' इति ख–पाठ। ३ दक्षिण–गार्हपत्या–ऽऽहवनीयस्थानीय।

गतिर्भवतीत्यर्थः । गतिः सैव या सद्गतिः । यथा "कुले हि जातो न करोति पापं" इत्यत्र कुलं तदेव यत् सत्कुलमिति ॥ ९३ ॥

(न ओ तर ह्न् ! तां नः) हस अणति-श्रयति वाहनतया णिजि क्विपि हन् । 'ओ' इति सम्बोधने । हे हन् !-हे सरस्वति ! न-अस्माकं नं-ज्ञानं ता-शोभा च तर-देहि । तृधातुः दाने वर्तते (अन्यथा विपूर्वोऽपि दाने न प्रवर्तेत) उपसर्गाणां धात्वर्थद्योतकत्वात्। तृधातौ दानार्थोऽस्तीति ॥ ९४ ॥

(नम् ओ अर अह्र् अन्त ! णं) अन्तशब्देन (पदैक)देशे समुदायोपचारात् हेमन्त इति । अह्र्-दिनं नमतीति नम-कृशं हे हेमन्तऋतो ! त्वं नम-कृशं दिनं अर-प्रापय । 'णं' अलङ्कारे । हेमन्ते दिनलघुता इति प्रसिद्धम् ॥ ९५ ॥

(नमः अरे ह-तानाम्) "रं तीक्ष्णे" इति (विश्वशम्भुनाममालाया श्लो० १०१) वचनात् र-तीक्ष्णं उष्णमिति यावत् । न र अर-अतीक्ष्णः, शिशिर ऋतुः इत्यर्थः, तस्मिन् अरे-शिशिरऋताविल्यर्थः । अपभ्रंशे इकारः । '[3]व्यत्ययोऽप्यासाम्' इति व्यत्ययः स्याच्च । ह-जलं तस्मात् तन्यन्ते-विस्तारं यान्ति हतानि-जलरुहाणि, पद्मानीत्यर्थः । तेषां नमो नमन-कृशता भवति । शिशिरे हि कमलानि हिमेन शुष्यन्तीति प्रसिद्धम् ॥ ९६ ॥

(नम् उ सुरभ् हान्तास् ण) हकारोऽन्ते यस्य स हान्तः । सकार इत्यर्थः । तेन असति-शोभते हान्तास् । एवंविधो रभूशब्दः । पुनः किम्भूतः ? 'उ' 'अ' उकारेणासति-शोभते उ अप् 'अन्त्यव्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८-१-११) इति पलोपः । उरह्(ह) इति शब्दः स सकारयुक्तः क्रियते तदा सुरह इति जातम् । कोऽर्थः ? सुरभि-वसन्तऋतुः तमाचष्टे स्तौति इच्छति वा यः पुरुषः स सुरभ्, णिजि तलोपे सिद्धम् । क्विप् लोपश्च । उ अरह् इत्यत्र अन्त्यव्यञ्जनलोपः । सुरभूशब्देन वसन्तस्तावकः पुरुष इत्यर्थः । "णः प्रकटे निष्फले च" इति (सुधा० श्लो० २२) वचनात् ण-प्रकटं यथा स्यात् तथा नम् स्यात् नमतीति नम्-प्रह्वीभावः, उद्युक्तः सर्वकर्मणीत्यर्थः ॥ ९७ ॥

(न मोदः रः हा-ऽन्तानः) "र तीक्ष्णे" (विश्व० श्लो० १०१) इति वचनात् । र-उष्णः, ग्रीष्मऋतुरित्यर्थः । किम्भूतः ? ह-जलं अन्तं आनयतीति हान्तानः, ग्रीष्मे जलशोषः स्यादित्यर्थः । मोदयतीति मोदः । एवंविधो न । ग्रीष्मः (प्रायः) परितापकरत्वान्न मोदकृत् ॥ ९८ ॥

(नमोऽरः ह्न्तानः) उ अर । कोऽर्थः ? । ऋत्वर 'रह त्यागे' (सिद्ध० धा०) रह्यते-त्यज्यते इति भावे डप्रत्यये रो-निन्द्य, न र अर, उत्तम इत्यर्थः । ऋतुषु अर-उत्तमः ऋत्वर, सर्वऋतुप्रधान इत्यर्थः । स क इति विशेषणद्वारेणाह-'ह्न्तान' ह-जलं तानयति-विस्तारयति ह्न्तानः । वर्षा ऋतुरित्यर्थः । किम्भूतः ? 'नमः' नमति-प्रह्वीकरोति

१ 'प्रसिद्धिः' इति ख-पाठः । २ हैमेऽनेकार्थ (का० १, श्लो० ११) अपि । ३ 'व्यत्यय' इति सिद्ध० (८-४-४४७) ।

स्वोपमान् सर्वजनान् करोति अन्तर्भूतणिगर्थत्वात् नम् । सर्वव्यापारप्रवर्तक इत्यर्थः ॥९९॥

(नम अरहा-ऽन्त! न) 'अरहन्त०' आपो-जल । 'रह त्यागे' (सिद्ध० धा०) रहन्ति-त्यजन्ति मुञ्चन्तीति अरहो-मेघाः तस्य अन्तो-विनाशो यस्मात् स' अरहान्तो-घना-त्यय, शरद् इत्यर्थ । हे अरहान्त!-हे शरत्! त्व । न निषेधे । 'नम' इति क्रियापदम् । मा नम-मा कृशीभव । शरदोऽतिरमणीयत्वादेवमुक्ति ॥१००॥ इति षड् ऋतव सम्पूर्णा ॥

अथ नव ग्रहा वर्ण्यन्ते । तत्र सूर्यचन्द्रौ पूर्वं, तत्रापि चन्द्रः प्रथम सिद्धान्तवेदिना मते । (नमोऽरभ त्राणम्) "र तीक्ष्णे" इति (विश्व० श्लो० १०१) वचनात् र-तीक्ष्ण, न र अर, शीत इत्यर्थ' । अरा-शीता भा-कान्तिः यस्य स अरभ-शीतगु त नमो-ऽस्तु । चन्द्र किम्भूत? त्राण-शरण, सर्वनक्षत्राणा ग्रहाणा च नायकमित्यर्थ ॥ १०१ ॥

अथ सूर्य । (नमो रभ ता-ऽऽ नम्) रा-तीक्ष्णा भा-कान्ति यस्य स रभ, सूर्य इत्यर्थ । रभाय-सूर्याय नम । 'व्यत्ययोऽप्यासाम्' (आसा) विभक्तीना व्यत्ययोऽपि स्यादिति वचनात् चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । च पूर्वोक्तार्थसमुच्चये । किम्भूताय रभाय? 'तानाय' । "तकार-स्तस्करे युद्धे" (सुधा० श्लो० २३) इत्येकाक्षरवचनात् ता-चौरा तेषा आ-समन्तात् नो-बन्धन यस्मात् स तान तस्मै । सूर्योदये हि चौराणा बन्धन भवति ॥ १०२ ॥

अथ भौम । (न मौ अर! हन्ताऽऽन!) हे अर! । अर किम्भूत? 'आन' आका-रस्य नो-बन्धो यत्र, एतावता आर-कुज । किम्भूतः? 'हन्त' हो-जल तस्य अन्तो यस्मात् स तथा, एवविधो न, जलदाता इत्यर्थ । किम्भूत सन्? 'मौ' "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" इति (सुधा० श्लो० ३४) वचनात् म-चन्द्र त अवति-प्राप्नोतीति क्विपि मौः । चन्द्रयुक्तो हि भौमो वर्षाकाले वृष्टिद ॥ १०३ ॥

अथ बुध । (न मौजो रै० भ तान') मो-ब्रह्मा । स अवति-देवतात्वेन स्वामीभवति । क्विपि मौ । स्वाम्यर्थे अवधातु । ततो मौ-रोहिणीनक्षत्र, तस्मात् जायते इति मौजो-बुध । "श्यामाङ्गो रोहिणीसुत" इति (अभिधान० का० २, श्लो० ३१) वचनात् 'रिह' रा-धन, तदेव भ-भवन, धनभवनमित्यर्थ, तत्र गत इति शेष । 'तान'' ता-लक्ष्मीं' आनयतीति तान । एवविधो न? किन्तु एवविध एवेति काकूक्त्या व्याख्येयम् । धन-भवनस्थो हि बुधो लक्ष्मीप्रद इति ज्योतिर्विद । रैशब्दस्य 'एत एत्' (सिद्ध० ८-१-१४८) 'स्वराणा स्वरा.' (सिद्ध० ८-४-२३८) इतीकार ॥ १०४ ॥

अथ गुरुः । (नमः अद-ल-हन्ता आ-नः) "लश्चामृते" इति (सुधा० श्लो० ३९) वचनात् लः-अमृतम्, अदनम् अदो-भोजनम्, अदे-भोजने ल-अमृत येषा ते अदला-देवा, तान् हन्ति-गच्छति आचार्यतया प्राप्नोति अदलहन्ता-सुराचार्य, जीव इत्यर्थ । किम्भूत ।

१ 'सोचमान्' इति ख-पाठ । २ 'उमाङ्गो' इति ख-पाठ । ३ "बृहस्पति सुराचार्यो जीवश्चित्रशिखण्डिज" इति अभिधान० (का० २, श्लो० ३२)।

'आनः' आ–समन्तात् नो–ज्ञानं यस्मात् स आनः–ज्ञानदाता । किम्भूतः सन् ? 'नम' नो–बुद्धि' पञ्चम भवन तत्र 'मदुङ् स्तुति–मोद–मद–स्वप्न–करन्ति–गतिषु' मन्दते–गच्छति नमः डप्रत्यये सिद्धम् । लग्ने हि पञ्चमभवनस्थो गुरुर्ज्ञानदाता स्यादिति ॥ १०५ ॥

अथ शुक्रः । (नम उन्द-ल-भं तानम्) 'तान' तकारस्य षोडशव्यञ्जनत्वात् तशब्देन षोडश उच्यन्ते । 'अषी असी गत्यादानयोश्च' (सिद्ध० धा०) इत्यत्र चानुकृष्टदीप्त्यर्थात् असूधातो क्विपि अस् इति रूपम् । असो–दीप्तय', किरणा इति यावत् । तत ताः–षोडश असः–किरणाः तेषां नो–बन्धो योजना यस्य स तान'–शुक्र' । सन्धौ, दीर्घे 'अन्त्यव्यञ्जनस्य' (सिद्ध०८–१–११) इति सलोपे प्राकृते रूपसिद्धि । व्यञ्जनैश्च सङ्ख्याप्रतिपादनं ग्रन्थप्रसिद्धम् । यदुक्त आरम्भसिद्धौ—

"विद्युन्मुख १ शूली २ शनि ३ केतू ४ ल्का ५ वज्र ६ कम्प ७ निर्घाता' ८ ।
ङ ५ ज ८ ढ १४ द १८ ध १९ फ २२ ब २३ भ २४ सङ्ख्ये रविपुरत उपग्रहा धिष्ण्ये ॥१॥"

इत्यादि । "षोडशार्चिर्दैत्यगुरु" इति (अभिधान० का० २, श्लो० ३४) वचनात् तान'–षोडशकिरण, शुक्र इति यावत् । त शुक्र नम, धातूनामनेकार्थत्वात् भजस्वेत्यर्थ । किम्भूत ? ऊ अरह । 'उन्दैप् क्लेदने' (सिद्ध० धा०) उनत्ति–रोगै' क्लिन्नो भवति उन्दः तस्य । "लश्चामृते" इति (सुधा० श्लो० २९) वचनात् ल'–अमृत त भवतेऽन्तर्भूतणिगर्थत्वात् 'भूङ् प्राप्तौ' (   ) धातो प्रापयति डे रूप उन्दलभं तम्, रलयोरैक्यम् । रोगार्तस्य हि शुक्रोऽमृतदाता । सञ्जीवनीविद्या शुक्रस्यैवेति तद्विद । अथवा "भश्चालिशुक्रयो" इति (सुधा० श्लो ३३) वचनात् भः–शुक्र । अरः–शीघ्रगामी चासौ भश्च अरभ' त नम–सेवस्व । उ इति सम्बोधनम् । किम्भूतं भम् ? 'तान' शुभकार्याणि तानयति–विस्तारय(ती)ति तान' तम् । शुक्रो हि शीघ्रगामी अनस्तमित' शुभ', शुभकार्याय भवति ॥ १०६ ॥

अथ शनि' । (नमोऽर हन्ता आनम्) "आर क्षितिसुतेऽर्कजे" इति विश्वप्रकाश(रवर्गे २२)वचनात् आर–शनि । 'स्वराणा स्वरा' (सिद्ध० ८–४–२३८) इति प्राकृते अर इति जातम् । अथवा अर कथम्भूत ? 'आन' अकारस्य नो–बन्धो यत्रेत्यनया व्युत्पत्त्या आर इति जातम् । आर–शनि नमोऽस्तु इत्युपहासनमस्कार । यतो हन्ता–जनपीडक तस्मात् हे आर! त्वा नमोऽस्तु इत्यर्थः ॥ १०७ ॥

अथ राहु । (न म उदरह: तान.) 'उअरह' उदरेण हीयते उदरहो–राहु । राहुस्तु उदरहीन, शिरोमात्ररूपत्वात्, तस्य । किम्भूत ? 'नम' 'नशौच् अदर्शने' (सिद्ध० धा०) नश्यतीति डे न । एवंविधो म–चन्द्रो यस्मात् स, उपलक्षणात् सूर्योऽपि ।

---

१ 'नमः उ अर भ तान' इत्यपि पदच्छेद । २ 'उदरे' इति ख-पाठः ।

राहुस्तु चन्द्रसूर्यो ग्रस्यति(सते ?) इति राहोश्चन्द्रनाशः । पुनः किंविशिष्ट ? 'शान ' तो-युद्ध तस्य नो-वन्धो रचना यस्मात् स तथा । राहुसाधनापूर्व (सूर्यशशिभ्यां) युद्धं क्रियते इतीद विशेषण युक्तिमत् ॥ १०८ ॥

अथ केतु । (न मा उदरह-त-ऋणम्) उदरहो-राहु । पूर्ववत् व्याख्या । तस्य तः-पुच्छं केतु । "तकारस्तस्करे युद्धे क्रोडे पुच्छे च" (सुधा० श्लो० २३) इत्येकाक्षरवचनम् । केतुस्तु राहुपुच्छत्वेन ज्योतिर्विदा संम्मत । यत.-"तत्पुच्छे मधुहाया आपद्दु.खं विपक्षपरितापः" (नीलकण्ठ्यां ?) । अत्र तत्पुच्छ इति राहुपुच्छ, केतुरित्यर्थ. इति ताजिके ।

हे उदरह[त] ! त्वं ऋण-ऋणवदाचर । मा निषेधे । ऋण यथा दु खदायि तथा केतुरपि उदित सन् जनपीडाकर , तत एवमुच्यते । त्व मा ऋण । नकारोऽपि निषेधार्थे । "द्विर्बद्ध सुबद्ध भवति" इति निषेधद्वयम् । विशेषेण निषेधाय इति ॥ १०९ ॥

अथ नव रसा वर्ण्यन्ते । तत्र पूर्व शृङ्गाररस । (नमोदरि ! हन्त अण) यथा कश्चित् कामी कुपितकामिनीप्रसत्तिकृते वक्ति । हे नमोदरि !-हे कृशोदरि ! त्व अण-वद । हन्तेति कोमलामन्त्रणे । नम-नमत् कृश उदर यस्या सा नमोदरी-क्षामोदरी तस्या सम्बोधनम् ॥ ११० ॥ [2]इति नमस्कारप्रथमपदार्था ॥

[3]प० हर्षकुलगणिपादकृता प० समयकलशस्य लघुशिष्येणालेखि(पत) ।

१ 'प्रसिद्ध ' इति ख-पाठ । २ अवशिष्टरसाष्टकस्य व्याख्या न विद्यते तत्र को हेतुरिति विचार्यता विचक्षणै. ।—३ 'इति श्रीपरमगुरुश्रीजिनमाणिक्यसूरिशिष्यपण्डितविनयसमुद्रगुरुराजपादुकाप्रसादासादिताधिगमनपण्डितगुणरत्नमुनिना लिखितम् । श्री श्री शुभ भवतु' इति ख-पाठ ।

क-परिशिष्टम्

मलधारिगच्छीयश्रीसुधाकलशमुनिप्रणीता

॥ एकाक्षरनाममाला ॥

श्रीवर्द्धमानमानम्य सर्वातिशयसुन्दरम् ।
'एकाक्षरनाममाला' कीर्तयामि यथाश्रुतम् ॥ १ ॥
अः पुंल्लिङ्गः शार्ङ्गधारिण्यस्वल्पार्थेऽव्ययः पुनः ।
विरश्चावाश्च पुल्लिङ्ग आ वाक्ये स्मरणेऽव्ययः ॥ २ ॥
आः सन्तापेऽव्यये क्रुध्यामव्ययोऽर्थधृतौ स्मृतौ ।
इः कामे पुल्लिङ्ग इ वाऽव्ययः कोपोक्तिखेदयोः ॥ ३ ॥
ईः पद्मायामव्ययस्त्वी प्रत्यक्षे दुःखभावने ।
प्रकोपे सन्निधौ चैव पुल्लिङ्ग उर्वृषध्वजे ॥ ४ ॥
दोपोक्तौ मन्त्रणेऽप्यर्थे त्वव्ययस्त्व व्ययस्तथा ।
प्रश्ने चाङ्गीकृतौ रोपे पुल्लिङ्ग ऊस्तु रक्षणे ॥ ५ ॥
ऊमव्ययः प्रकोपोक्तौ प्रश्ने ऋर्देवमातरि ।
अव्यय ऋ तु कुत्साया वचनेऽपि तथैव च ॥ ६ ॥
ॠस्त्वजे दानवाञ्छाया ऌश्च स्याद् देवमातरि ।
ॡर्वाराह्या भवेदेस्तु विष्णावैस्तु वृषध्वजे ॥ ७ ॥
ओरूर्ध्वलिङ्ग आहूतावव्ययः स्यादनन्त औः ।
सम्बोधने चाव्यय औ परब्रह्मण्यमः शिवे ॥ ८ ॥
कः सूर्यमित्रवाय्वग्निब्रह्मात्मयमकेकिषु ।
प्रकाशवक्रयोश्चापि क नीरसुर(ख)मूर्धसु ॥ ९ ॥
कुर्भूकुत्सितशब्देषु पापीयसि निवारणे ।
ईषदर्थे च किंशब्दः कुत्सने क्षेपप्रश्नयोः ॥ १० ॥
वितर्काश्चर्यनिन्दासु किंशब्दः स्यात् कियानपि ।
खमिन्द्रियस्वर्गशून्यभूपाकाशसुखेषु च ॥ ११ ॥

---

१ 'शाश्विनम्' इति ख-टि-पाठ । २ 'यथाक्रमम्' इति ख-टि-पाठ । ३ 'पुलिङ्गशाङ्ग०' इति ख-पाठ । ...प्यधृतौ' इति ख-पाठ । ५ 'चाव्यय' इति ख-पाठ । ६ 'ऽव्यय उ स्त्वव्यय०' इति ख-पाठ । ७ 'कृते' ...इति ख-पाठ । ८ 'ऋश्च' इति ख-पाठ । ९ 'ऋर्वा०' इति ख-पाठ । १०–११ 'ओ' इति ख-पाठ ।

राहुस्तु चन्द्रसूर्यौ ग्रस्यति(सते?) इति राहोभङ्गनाशः। पुनः किंविशिष्ट? 'तान' तो-युद्ध तस्य नो-बन्धो रचना यस्मात् स तथा। राहुसाधनापूर्वं (सूर्यशशिभ्यां) युद्धं क्रियते इतीदं विशेषण युक्तिमत् ॥ १०८ ॥

अथ केतु'। (न मा उदरह-त-ऋणम) उदरहो-राहुः। पूर्ववद् व्याख्या। तस्य तः-पुच्छ केतु'। "तकारस्तस्करे युद्धे क्रोडे पुच्छे च" (सुधा० श्लो० २३) इत्येकाक्षरवचनम्। केतुस्तु राहुपुच्छत्वेन ज्योतिर्विदा संम्मत। यतः-"तत्पुच्छे मधुहाया आपद्दुःखं विपक्षपरिताप "(नीलकण्ठ्यां ?)। अत्र तत्पुच्छ इति राहुपुच्छ, केतुरित्यर्थ इति ताजिके।

हे उदरह[त]! त्वं ऋण-ऋणवदाचर। मा निषेधे। ऋण यथा दु खदायि तथा केतुरपि उदित सन् जनपीडाकर, तत एवमुच्यते। त्वं मा ऋण। नकारोऽपि निषेधार्थे। "द्विर्बद्ध सुबद्ध भवति" इति निषेधद्वयम्। विशेषेण निषेधाय इति ॥ १०९ ॥

अथ नव रसा वर्ण्यन्ते। तत्र पूर्वं शृङ्गाररस'। (नमोदरि! हन्त अण) यथा कश्चित् कामी कुपितकामिनीप्रसत्तिकृते वक्ति। हे नमोदरि!-हे कृशोदरि! त्व अण-वद। हन्तेति कोमलामन्त्रणे। नम-नमत् कृश उदर यस्या सा नमोदरी-क्षामोदरी तस्या सम्बोधनम् ॥ ११० ॥ [2]इति नमस्कारप्रथमपदार्थाः ॥

[3]प० हर्षकुलगणिपादकृताः प० समयकलशस्य लघुशिष्येणालेखि(पत)।

१ 'प्रसिद्ध' इति ख-पाठ। २ अवशिष्टरसाष्टकस्य व्याख्या न विद्यते तत्र को हेतुरिति विचार्यतां विचक्षणै।—३ 'इति श्रीपरमगुरुश्रीजिनमाणिक्यसूरिशिष्यपण्डितविनयसमुद्रगुरुराजपादुकाप्रसादासादिताधिगमपण्डितगुणरत्नमुनिना लिखितम्। श्री श्री शुभं भवतु' इति ख-पाठ।

धस्तु चित्रेऽश्ववारे च धीर्बुद्धाविषुधावपि ।
गुह्यकेशे विरञ्चौ धा तथा धूर्भारकम्पयोः ॥ २६ ॥
धूर्ते धुरा कम्पने च नो बुद्धौ ज्ञानबन्धयोः ।
अस्मानस्मभ्यमस्माकमेषा स्थाने भवेच्च नः ॥ २७ ॥
निषेधार्थेऽव्ययो नो च नकारस्तु नरस्तु ना ।
निः श्रुते नेतरि ख्यातौ नु[1]ः स्तुतावव्ययस्तु नौ ॥ २८ ॥
निः स्यात् क्षये[2] च नित्यार्थे भृशार्थाश्रयराशिषु ।
कौशले बन्धने मोक्षे संशये दान[3]कर्मणि ॥ २९ ॥
अधोभावोपरमयोः सन्निधानेऽव्ययो मतः ।
नुः प्रश्ने च वितर्के च विकल्पेऽनुशयेऽव्ययः ॥ ३० ॥
तरण्या नौस्तथा ख्यातः पः पाने पवने पथि ।
प्रौढे च वर्णके पश्च पा पातरि तथा श्रुते ॥ ३१ ॥
फकारो निष्फले जल्पे पुष्करे भयरक्षणे ।
[4]झञ्झावाते फले फेने फूत्कारे फूस्तथोदितः ॥ ३२ ॥
ब[5]कारो वरुणे पद्मे कलहे विगतौ तथा ।
भश्चालिशुक्रयोर्भावे भश्च दीप्तौ भये च[6] भीः ॥ ३३ ॥
भ धिष्ण्ये भूर्भुवि स्थाने मश्चन्द्रे तु विधौ शिवे ।
मौलौ च बन्धने मूः स्यात् मा माने वारणे[7]ऽव्ययः ॥ ३४ ॥
अस्मच्छब्दे द्वितीयाया मा च षष्ठ्या च मे पुनः ।
मा मातरि तथा लक्ष्म्या यस्तु वाते यमेऽपि च ॥ ३५ ॥
[8]यातर्यपि पशौ य स्यात् या याने यातरि श्रियाम् ।
खट्वाङ्गेऽपि च रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे ॥ ३६ ॥
रामे वज्रे च शब्दे स्यात् रा द्रव्ये कनके पुनः ।
आश्रये नीरदे च स्यात् रुः सूर्ये रक्षणेऽपि च ॥ ३७ ॥
भये शब्दे च री भ्रान्तौ लकारश्चलने पुनः ।
ला दाने लूश्च लवने लश्च लौ[9]श्च विडौजसि ॥ ३८ ॥
लश्चामृते दिशाया च लीः श्लेषे वलये तथा ।
वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने वा[10]ऽव्ययः पुनः ॥ ३९ ॥

१ 'नु स्तुतौ च प्रकीर्तित' इति ख-पाठ । २ 'क्षेपे' इति ख-पाठ । ३ 'दारुकर्मणि' इति ख-पाठ । ४ 'फ फा वाते' इति ख-पाठ । ५ 'ब कुम्भे वरुणे' इति ख-पाठ । ६ 'च' इति ख-पाठ । ७ 'मारणे' इति ख-पाठ । ८ 'यश्च घातरि सूर्ये स्यात्' इति ख-पाठ । ९ 'लश्च' इति ख-पाठ । १० 'वाव्ययः' इति ख-पाठ ।

रविदि शून्यखण्डे च वर्तते स्वश्च भास्करे ।
गो गन्धर्वे गणेशे च गीते ग गश्च गातरि ॥ १२ ॥
गीर्वाणीबाणभूरश्मिवज्रस्वर्गाक्षिवारिषु ।
दिशि धेनौ श्रुतंश्चर्यां गणेशे योऽपि गौः स्मृतः ॥ १३ ॥
घुः कुम्भे हनने घोषान्तर्मोदकिङ्किणीष्वपि ।
ङो विषये भैरवे चे चस्तरौ चन्द्रचोरयोः ॥ १४ ॥
चुश्चकोरे समाख्यातश्चकारः पुनरव्ययः ।
अन्योन्यार्थे विकल्पार्थे समासे पादपूरणे ॥ १५ ॥
पक्षान्तरे समूहार्थे हेताववधृतावपि ।
अन्वाच(च)ये तथा तुल्ययोगितायां च कीर्तितः ॥ १६ ॥
छः सूर्ये छेदके ख्यातस्तथा सवरणे भवेत् ।
छ च छन्दसि तडिति निर्मले च तथा स्मृतः ॥ १७ ॥
जश्च जेतरि जनने विगते जिस्तु जेतरि ।
जूर्विहायसि जवने पिशाच्या विगतेऽपि च ॥ १८ ॥
झो नक्त गायने नष्टे घर्घरध्वनिनामनि ।
चारुवाक्चोरयोर्ञस्तु ञ्यूहिते गूढरूपके ॥ १९ ॥
टः पृथिव्या ध्वनौ वायौ करङ्के ट पुनर्भुवि ।
चकोरेऽब्दे तथा ठस्तु घण्टे शून्ये बृहद्ध्वनौ ॥ २० ॥
चन्द्रस्य मण्डले रुद्रेऽथो वृषाङ्के ध्वनावपि ।
वन्दिवृन्दे तथा डः स्यात् यामिनीपतिमण्डले ॥ २१ ॥
ढो ढकाया समाख्यातस्तथा ढा निर्गुणे ध्वनौ ।
णः प्रकटे निष्फले च प्रस्तुते ज्ञानबन्धयोः ॥ २२ ॥
तकारस्तस्करे युद्धे क्रोडे पुच्छे च ता श्रियाम् ।
तुः स्यात् पूर्वे निवृत्तौ च पूर्वस्यादवधारणे ॥ २३ ॥
विलक्षणे विकल्पार्थे थो भवेद् भयरक्षणे ।
भूधरे च तथा भारे दो दाने दायकेऽपि च ॥ २४ ॥
दाने दातरि दा केचिद् विदुर्दा छेदबन्धयोः ।
द कलत्र तथा ध च धीरे च धनदे धने ॥ २५ ॥

१ 'चापि' इति ख-पाठ । २ 'ध' इति ख-पाठ । ३ 'चैव' इति क-पाठ । ४ 'यूहने' इति ख-पाठ । ५ 'घटे' इति ख-पाठ । ६ 'रुद्रे डो' इति ख-पाठ । ७ 'धश्च' इति ख-पाठ । ८ 'धने' इति ख-पाठ ।

श्रीविश्वशम्भुप्रणीता

॥ एकाक्षरनाममालिका ॥

[1]ध्यात्वा नत्वा निरीक्ष्यान्तःकरणे कर्मसाक्षिणि । क्रियते नूतना नाममालैकाक्षरवाचिका ॥ १ ॥
यतयो ये पर पार शब्दाम्भोधेर्गता यतः । एषा तेषामतो मान्या महाभावमनीषिणाम् ॥ २ ॥
स्वमेवार्थं स्वय रान्ति यतोऽकारादयः स्वराः । स्वराभावे ककारादि व्यञ्जन व्यर्थमेव हि ॥ ३ ॥
न क्षरत्यक्षर तेन स्वर एव तदुच्यते । व्यञ्जनानि स्वरार्थैव वर्णशब्देन वर्णिताः ॥ ४ ॥
अः शिवे केशवे वायौ ब्रह्मचन्द्राग्निभानुषु । आः स्वयम्भूस्तथोक्ते स्यादव्यय कोपपीडयोः ॥५॥
एषामपत्ये कामे स्याद् इः सम्बोधनकोपयोः । इः कुत्सार्थेऽपि कामेऽपि निषेधे नयनभ्रमे ॥६॥
ईः रमा मदिरामोहे महानन्दे शिरोभ्रमे । स्त्रीलिङ्गोऽयमुणाद्यन्तो नान्तोऽसाल्लोपन सुपः ॥ ७ ॥
ईर्यौ योऽत्र जसा रूप स्यादमा रूपमीञ् शसि । ईशब्दो द्रव्यपर्यायेऽव्यय वृद्धैः प्रदर्शितम् ॥८॥
उशब्दः शङ्करे तोये तोयधौ धरणीधरे । अवसाने वितर्केऽपि वचनावसरेऽव्ययम् ॥ ९ ॥
एतदर्थे निषेधेऽपि निर्णीतो दीर्घ ऊरपि । ऊं मान्तमव्यय कोपे स्वार्थेऽप्यू च प्रकीर्तितः ॥१०॥
रक्षार्थवाचकावेतौ व्याख्यातौ लघुदीर्घकौ । ऋशब्दः पावके सूर्ये धर्मे दाने धने पुमान् ॥११॥
आ अरौ अर एतानि अर चारौ च ऋन् शसि । ऋदीर्घो देवमाता स्याद् ऋभवस्तेन ते सुराः १२
स्त्रीलिङ्गोऽय धने वह्नौ वासवे वरुणालये । ऋ रौ रो रूपमेतस्य सन्धिसामान्यसाधनम् ॥ १३ ॥
ऌर्ह्रस्वो लघुसवादे शक्तौ सर्पिषि मातरि । लघ्वक्षरेऽपि ऌ क्लीबे दीर्घॡर्देवमातरि ॥ १४ ॥
वाराह्या वर्तते दीर्घः सौदामिन्यामिद द्वयम् । सर्पे मन्त्रे तथा तन्त्रे ऌद्वय लुकि वर्तते ॥१५॥
केऽपि दीर्घं न मन्यन्तेऽनुकृतौ मन्वते परे । कामसम्बोधने स्यादे तत ए ब्रह्म केवले ॥ १६ ॥
एशब्देनोदिता चण्डी गोचरी गोपनेऽव्ययम् । ऐ स्वर्णेऽपि च पुल्लिङ्गः शम्भुश्रीपतिवायुषु १७
सारदाया स्वरे सूर्ये मूर्च्छायामैरपि स्मृतः । ओशब्दो रक्षणे शेषे सूत्रे पुंसि श्रुतावपि ॥ १८॥
औः समुद्रे जलेऽनन्ते पीडने पुसि भाषणे । अ मान्तो ब्रह्मसवादे परब्रह्मप्रवाचकः ॥ १९ ॥
व्यसने व्याधिते व्याधौ ज्ञानविज्ञानवन्दने । अः सान्तः शङ्करे सूर्ये दानादानप्रदीप्तिषु ॥ २० ॥
सत्ताया क्षेपणे खेदे तथाऽऽश्चर्ये च निन्दके । को ब्रह्मात्मप्रकाशार्ककेकिवायुयमाग्निषु ॥ २१ ॥
क मौलिसुखतोयेषु कशब्दः सर्वलिङ्गक' । सर्वनामगणोक्तो यस्तस्य रूप त्रिलिङ्गकम् ॥ २२ ॥
कु स्त्रिया भुवि कुत्सायामव्यय कु प्रकीर्तितम् । कः का कि शब्दयोर्मान्तः क कान्तौ कामवाचकम्
वाच्यलिङ्ग' खशब्दोऽर्के वितर्के व्योम्नि वेदने । प्रश्ननिन्दानृपक्षेपसुखशून्येन्द्रिये दिवि ॥२४॥

---

१ पुन कर्मसाक्षिणमिति विभक्तिविपरिणाम । कर्मसाक्षिणो भगवतोऽधिष्ठानभूतस्य अन्त करणस्याधिष्ठातृमाहात्म्यादेव कर्मसाक्षित्व ज्ञापयितुमत्र सप्तमी । तेन च तदधिष्ठातृप्रेरणाबलादेव मया नूतना नाममाला कल्प्यत इति भाव । उक्त च—"शब्दाम्भोधिर्यतोऽनन्त कुतोऽप्यगमदव्ययाद् । सरस्वत्या प्रसादेन कवियाति यत्पदम् ॥ प्रसिद्धमप्रसिद्ध वा सत्प्रमाण च साधय ॥" इति । २ ख–'सानुषु' । ३ ख–'सर्पिषिमातरि' । ४ ख–'ते सथा' । ५ क–'स्वेदे' ।

पदार्थ उपमाने च विकल्पे च समुच्चये ।
विः श्रेष्ठेऽतीते नानार्थे थे हेतौ पादपूरणे ॥ ४० ॥
द्वितीयायाश्चतुर्थ्याश्च षष्ठ्या युष्मदस्मदुत्वके ।
चश्चासा तु विभक्तीना द्वित्वे वा कथितो बुधैः ॥ ४१ ॥
आकाशे विहगे विश्वे शं श्रेयसि सुखेऽव्ययः ।
शा तु शान्ते च शालाया शीः शये हिमनेऽपि च ॥ ४२ ॥
शुश्चन्द्रे षः सदारः स्यात् तथेष्टे प्रसवे तु पूः ।
सः सूर्ये च परोक्षे च स शङ्का वाऽव्ययस्तु सः ॥ ४३ ॥
सङ्गार्थे शोभनार्थे च प्रकृष्टार्थसमर्थयोः ।
प्रथमान्ततद' स्थाने स्मृतौ लक्ष्म्यां च सोच्यते ॥ ४४ ॥
हः शूलिनि करे नीरे, क्रोधगर्भप्रभाषणे ।
निवासेऽथाव्ययो हः स्यात् सम्बुद्धौ पादपूरणे ॥ ४५ ॥
अव्ययो हा स्मृतः शोके तथा दुःखविषादयोः ।
हि हेतौ पादपूर्तौ च विशेषे चावधारणे ॥ ४६ ॥
स्फुटे दानेऽथाव्ययो ही दु'खहेतौ च विस्मये ।
विषादे चाव्ययो हु स्वनुनये कोपभाषणे ॥ ४७ ॥
हुमव्ययः परिप्रश्ने वितर्के वचने तु हौ ।
हे कुत्साया तथा हे' तु हेतौ सम्बोधने तु हौ ॥ ४८ ॥
राक्षसे क्षस्तथा क्षेत्रे शब्दा ये द्व्यक्षरादयः ।
स्वरान्ता व्यञ्जनान्ताश्च ज्ञेया ग्रन्थान्तरात् तु ते ॥ ४९ ॥
मलधारिगच्छभर्तुः, सूरेः श्रीराजशेखरस्य गुरोः ।
शिष्यः सुधाकलश इत्येकाक्षरमालिकामतनोत् ॥ ५० ॥ (आर्या)

---

१ 'एवाथ' इति ख-पाठ । २ 'विश्वे' इति ख-पाठ । ३ 'शस्तु' इति ख-पाठ । ४ 'राजायां' इति क-पाठ । ५ 'सङ्कोचेऽ ययस्तु सम्' इति ख-पाठ । ६ 'तदः' इति ख-पाठ । ७ 'क्रोधे' इति ख-पाठ । ८ 'तु नये काये च भाषणे' इति ख-पाठ । ९ 'हेतौ हूतौ' इति ख-पाठ ।

व्रणे वा पुंसि डं प्राहुः क्षुद्रजन्तौ वृथोदिते । मुस्तापत्रे करे डी स्त्री डोरोदन्तोऽन्त्यजे नरि ॥५४॥
ढो ढक्का निर्गुणे लास्ये गोमुखे ढ नपुसके । ढीर्वा [1]शुनी समाख्याता पक्षिभेदे स्त्रिया ढि वा ५५
प्रहारे चायुधे ढः स्याद् [2]घाते ढोऽपाठि पण्डितैः । श्वापदे दुर्जने मूढे वाद्यभेदे ढ उच्यते ॥५६॥
[3]कर्णभेदेऽप्यतिस्थूले गुदवातध्वनौ च ढुः । प्राभृते वेदनाया ढा ढः स्वभावे विमत्सरे ॥५७॥
णो निर्गुणे जपे योग्ये दुष्टे क्रोडे च तस्करे । पशुपुच्छे स्त्रीया णा स्त्री बृहन्माने च णुः पुमान्॥
सम्प्रत्यये तथा स्वार्थे णः कोणे चैकचक्षुषि । क्षीरे रणे धने धान्ये णीः पुमान् णीर्णियौ णियः ॥
समे स्वरे चये चौरे रणे णिश्चोभयात्मकः । तः [4]प्रेते निष्फले [5]शान्तौ पौनःपुन्येऽव्ययं च तु ॥
रङ्गे रागे तुलादण्डे [6]भीते तूर्यध्वनौ च ता । पूजायां तिः स्त्रिया तोके मतौ माने महाधने ॥६१॥
अविलम्बे जले क्लीबे तः स्तनौ तन्तुवायके । तौ च तौरे तदर्थेऽस्ति तोऽवसाने वयत्यपि॥६२॥
तौः तायौ ताय इत्येव रूप स्त्रीपुसयोरपि । ह्रस्वदीर्घौ तु भूभेदे प्रश्ने धान्येऽव्ययं द्वयम् ॥ ६३ ॥
थो मिथ्यावाचके श्रान्ते शोकेऽथारब्धवस्तुनि । निमग्ने चाथ गम्भीरे स्तोकार्थे पुनपुसकम्॥६४॥
मरुदेशे प्रदेशेऽपि थाऽऽन्तश्छलयोषिति । देवकूटे कषाये स्त्री दृढे परिवृढेऽपि था ॥ ६५ ॥
थुः पुंसि पर्वते द्रोणे व्रणे थुर्निन्दिते पुमान् । निष्ठीवने बले भूते थाऽऽन्तो भोजने भुवि ॥६६॥
ढो दाने पूजने क्षीणे दान्ते शौण्डे च पालके । देवे दीप्तौ दुरावर्षे दोर्भुजे दीर्घदर्शके ॥ ६७ ॥
दयाया दमने दीने दन्दशूकेऽपि दः स्मृतः । वधे च बन्धने बोधे बाले बीजे [8]बलोदिते ॥६८॥
विदोपेऽपि पुमानेष चालने चीवरे वरे । दाऽऽन्तो दिवि गङ्गाया कुले काले कृते च दा ॥६९॥
उपमाया च नैवेद्ये निर्नाथा वनिता च दा । दै स्त्रिया देवकन्याया दीनन्तो देवतर्पणे ॥ ७० ॥
धो विधाता धनं धर्मो धो गुह्ये गुह्यकेश्वरे । धश्वाश्वाधारभूतेऽपि वह्नौ वा देवधार्यके ॥ ७१ ॥
देशभेदे भृते भीतेऽधस्तथोपरि वर्तते । ध च पण्ढे च पारुष्ये वूर्वध्वा धुरि च स्मृतः ॥ ७२ ॥
भारे धेनौ च धाऽऽदिष्टा धीर्बुद्धौ वातुवत् स्त्रियाम् । ध्याने धेनौ धराया च [7]वैरैदन्तः पुमानयम् ॥
धृतौ पत्यावपि प्रोक्तो धुश्च धूर्तोऽतिधृष्टकः । वचने ध च तत् सेना धा स्त्रिया च तथाऽधिके ७४
धिः [9]संमये सुधावाधौ लोहे [10]चोरेऽपि चेष्यते । धोशब्दः केनिपातेऽप्सु प्राहुः पदविचक्षणाः ७५
नो नरे च सनाथेऽपि नोऽनर्थेऽपि [11]प्रदृश्यते । नृशब्दोऽपि नरे नाथे ना नरौ नर इत्यपि ॥७६॥
नलो इति निपातौ द्वौ नू दीर्घोऽपि तथोदित' । पृच्छाया नु वितर्के निर्निनिशब्दौ तथाऽव्ययम् ॥
नीबन्तो लक्ष्मवाच्य' स्यान्निर्नेतरि नियौ निय' । नु' स्तुतौ दीर्घह्रस्वः स्त्री नूर्नौश्च तरणौ स्त्रियाम् ७८
नृशब्दः पातके पुसि वायौ क्लीबे नु वारिणि । न ब्रह्मणि तथाऽनन्ते सानन्दे न च नन्दने ७९
पः सूर्ये शोषणे वह्नौ पाताले वरुणेऽनिले । परित्राणे क्षमे क्षेत्रे निपाते(ने) पङ्कसङ्कुले ॥ ८० ॥
उच्चदेशे स्थले पं स्यात् पू' पवित्रे पुवौ पुवः । पूः पृथिव्या वधूवत् स्यात् पौरपि स्त्री यथा च नौः ८१
पाऽऽबन्तः पी च पा लक्ष्मीपर्यायो धातुवच्च पाः। पाशब्दार्थे पुमानेष पध्या पः पोस्तथा च पाम्॥

---

१ ख-'शुचि'। २ ख-'पोते'। ३ ख-'कणरोगे'। ४ क-'प्रोते'। ५ ख-'शान्ते'।
६ क-'भाते'। ७ ख-'धाने'। ८ क-'जलोदिते'। ९ ख-'समभे'। १० ख-'धौरपि'। ११ क-'प्रदशने'।

अवसानेऽप्यवर्गेऽपि परब्रह्मण्यपीरितः । गस्तु गातरि गन्धर्वे शब्दसङ्गीतयोरपि ॥ २५ ॥
गौर्गणेशपशुस्वर्गवज्राशाभूदकेऽक्षिणि । वाण्यां किरणबाणास्त्रे पुलिङ्गोऽयमुदीरित' ॥ २६ ॥
आवन्तो गाऽवनीवाची गैः पुमान् शब्दगीतयोः । इरन्तो गीर्गिरा वाण्यां धातुवद् गाश्च गायकः ॥
मारणे मरणे घाते घण्टाया किङ्किणीरवे । शक्तौ मर्मरवे देवे घो मेत्रेऽन्यार्थवाचकः' ॥ २८ ॥
पुण्ये प्रवाहे पाखण्डे घ च घोरे घु रारवे । घिरिदन्तो घृते दीप्तौ घाऽऽवन्तो भूमिवाचकः २९
ङः शून्ये दानवेऽप्स्कायां निन्दायामाधिसादरे । सौदामिन्यां नदे धैर्ये सिन्धौ तद्विङ्गवाचकः॥३०॥
चः पुंसि चेतने चन्द्रे चौरेऽर्हा चारुदर्शने । इदन्तश्चिः स्त्रिया चुर्द्वा ज्ञाने चारे च पावके ॥३१॥
चाऽन्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये । समासा(ना?)र्थेऽव्यय चायमावन्तश्चा दिवि स्मृत ॥ ३२ ॥
छः सूर्ये सोमनैर्मल्ये छेदे स्वच्छे च ज्ञातरि । छन्दानुवर्तिनि प्रोक्तश्छाऽऽवन्तो निम्नगागिरोः३३
छोऽस्त्रियां लोहधाराया छोऽस्ति पुंसि परश्वधे । वानरे हरिणे छागे छिः पुंसि प्रोच्यते छले ३४
जो जेता ज च जीवेऽपि जुर्वेगे नभसि स्वके । जायाजनन्योर्जाऽऽवन्तः शय्यायामपि जारके३५
स्त्रिया जूर्गतिवाची स्याज्जापे शापेऽपि जिः पुमान् । ह्रस्वो दीर्घोऽपि जृशब्दो जरायां दुर्गतावपि३६
जी रेफान्तस्तदर्थे स्त्री जूर्जुवौ जुर इत्यपि । प्रादुर्भावे जवे जः स्याद् दाम्पत्ये ज च जन्मनि ३७
झशब्दः स्वपतौ शून्ये तथोर्ध्वक्षेपणेऽपि झः । विनष्टे विवरे भृङ्गे स्त्रिया झा तडिति स्मृता ३८
वने च भुवने झ स्यादेकान्ते सङ्गते च झम् । स्वद्रव्ये भगे भोगे विलासे सुन्दरी च झा ॥३९॥
अकस्माद्दर्शने शोके मूढास्त्रमोचने च झु' । झ इदन्त' स्त्रीलिङ्गो झिः सर्वधातुध्वनौ च झीः४०
झीर्झिरौ झिर इत्येव रूप हानौ जरार्थकः । ञो ज्ञाने गायनेऽज्ञाने घर्घरध्वनिते च ञः ॥ ४१ ॥
ञोऽर्धेन्दुमण्डले मन्त्रे प्राच्याज्ञा विन्मुनीन्दुजा' । निषेधे चञ्चले ञुः स्यान्निर्माणे ञीरिति ध्वनिः॥
टः स्थिरे ताडने त्रासे 'विश्वासेऽश्वे च पुंस्ययम् । टाऽऽनन्तो घटिकावाची पृथिव्यां ट करङ्कके॥
भूपायां च मणौ मेढ्रे टुः स्याद् भ्रष्टे टि पक्षिणि । पारत्रैणे टिशब्दोऽस्ति फटाया टा जटास्वपि॥
मुद्रोर्मिमहिलासु स्त्री टीवन्तः पटहेऽपि टम् । ठो महेशे महामन्त्रे मन्त्रिभूपाधिताण्डवे ॥ ४५ ॥
आसने शयने शून्ये तथाऽऽकाशे जलाशये । घटे चक्रे च मुद्राया कुण्डले भागवत्कचे ॥ ४६ ॥
'ठीवन्तो मत्स्यसङ्घाते ठावन्तः कर्णकोटरे । विलये विजये देवसेवने ठुः "प्रियार्पिते ॥ ४७ ॥
नखोच्छन्नकुचे काञ्च्या ठुः स्त्री कृत्रिमरोदने । ठेरेदन्तो वृथाहास्ये सूर्ये ठौर्ना श्रुतौ स्त्रियाम् ॥४८॥
वञ्चके वेषकारे ठ ठु बिन्दौ जलबुद्बुदे । ठशब्देऽन्येऽपि शब्दार्थास्तेनाय ठेति विस्मृतः ॥ ४९ ॥
डो भयङ्करनादेषु चन्द्रे चञ्चलयोषिति । जिह्वाया कुण्डलिन्या डा चण्डिकाभूतनाथयोः ॥५०॥
धातुवद् डूश्च हिंसाया वधे क्षेपे च डौर्द्वयोः । डूर्डुवौ डुव इत्येव डौडीवात्मपरस्य च ॥ ५१ ॥
भ्रान्ते सर्वंवधे बाले बलहीने वृथाकुले । पुंसि डुर्व्यर्थवाचाले सर्पे शापे च डू' स्त्रियाम् ॥ ५२ ॥
कालक्षेपे तथा दण्डे डी' पुंसि व्योमगामिनि । उत्पाते राजकीये ढः फेने दानेऽल्परोदने ॥५३॥

---

१ ख–'द्रतौ'। २ क–'वाम्बायां'। ३ क–'सर्पे सिद्धौ'। ४ ख–'नवे ज स्यादपत्ये'। ५ ख–'भागे विलासा'। ६ क–'झरार्थक'। ७ ख–'दाने'। ८ ख–'विश्वासे चैव'। ९ क–'टाऽऽबन्तः'। १० क–'ठाऽऽब न्तो'। ११ ख–'प्रियार्जिते'। १२ ख–'सन्त्यथास्ते नोच्यन्ते'। १३ ख–'सर्वबभ्रू०'।

व्रणे वा पुंसि ङं प्राहुः क्षुद्रजन्तौ घृथोदिते । मुस्तापत्रे करे डी स्त्री डोरोदन्तोऽन्त्यजे नरि ॥५४॥
ढो ढक्का निर्गुणे लास्ये गोमुखे ढं नपुसके । ढीर्गा शुनी समाख्याता पक्षिभेदे स्त्रियां ढि वा ५५
प्रहारे चायुधे ढः स्याद् घाते ढोऽपाठि पण्डितैः । श्वापदे दुर्जने मूढे वाद्यभेदे ढ उच्यते ॥५६॥
कर्णभेदेऽप्यतिस्थूले गुदवातध्वनौ च ढुः । प्राभृते वेदनायां ढा ढः स्वभावे विमत्सरे ॥५७॥
णो निर्गुणे जपे योग्ये दुष्टे क्रोडे च तस्करे । पशुपुच्छे स्त्रीया णा स्त्री वृहन्माने च णुः पुमान्॥
सम्प्रत्यये तथा स्वार्थे णः कोणे चैकचक्षुपि । क्षीरे रणे घने धान्ये णीः पुमान् णीर्णियौ णियः ॥
समे स्वरे चये चौरे रणे णिश्चोभयात्मकः । तः प्रेते निष्फले शान्तौ पौनःपुन्येऽव्यय च तु ॥
रङ्गे रागे तुलादण्डे भीते तूर्यध्वनौ च ता । पूजाया तिः स्त्रिया तोके मतौ माने महाधने ॥६१॥
अविलम्बे जले क्लीवे तः स्तनौ तन्तुवायके । तौ च तौरे तदर्थेऽस्ति तोऽवसाने वयस्यपि ॥६२॥
तौः तायौ ताय इत्येव रूप स्त्रीपुसयोरपि । ह्रस्वदीर्घौ तु भूभेदे प्रश्ने धान्येऽव्यय द्वयम् ॥ ६३ ॥
थो मिथ्यावाचके श्रान्ते शोकेऽथारब्धवस्तुनि । निमग्ने चाथ गम्भीरे स्तोकार्थे पुनपुसकम्॥६४॥
मरुदेशे प्रदेशेऽपि थाऽऽनन्तश्छलयोपिति । देवकूटे कपाये स्त्री दृढे परिवृढेऽपि था ॥ ६५ ॥
थुः पुसि पर्वते द्रोणे व्रणे थुर्निन्दिते पुमान् । निष्ठीवने बले भूते थाऽऽनन्तो भोजने भुवि ॥६६॥
दो दाने पूजने क्षीणे दान्ते शौण्डे च पालके । देवे दीप्तौ दुराधर्षे दोर्भुजे दीर्घदर्शके ॥ ६७ ॥
दयाया दमने दीने दन्दशूकेऽपि दः स्मृतः । वधे च बन्धने बोधे बाले बीजे बलोदिते ॥६८॥
विदोपेऽपि पुमानेप चालने चीवरे वरे । दाऽऽनन्तो दिवि गङ्गाया कुले काले कृते च दा ॥६९॥
उपमाया च नैवेद्ये निर्नाथा वनिता च दा । दै स्त्रिया देवकन्याया दीनन्तो देवतर्पणे ॥ ७० ॥
धो विधाता धन वर्मो धो गुह्ये गुह्यकेश्वरे । धश्चाश्वाधारभूतेऽपि वह्नौ वा देवधार्यके ॥ ७१ ॥
देशभेदे भृते भीतेऽधस्तथोपरि वर्तते । ध च पण्ढे च पारुष्ये धूर्वध्वा धुरि च स्मृतः ॥ ७२ ॥
भारे धेनौ च धाऽऽदिष्टा धीर्बुद्धौ धातुवत् स्त्रियाम् । ध्याने धेनौ धराया च धैरैदन्तः पुमानयम् ॥
धूर्तौ पत्यावपि प्रोक्तो धुश्च धूर्तोऽतिधृष्टकः । वचने ध च तत् सेना धा स्त्रिया च तथाऽधिके ७४
धिः संमये सुधावार्धौ लोहे चोरेऽपि चेष्यते । धोशब्दः केनिपातेऽप्सु प्राहुः पदविचक्षणाः ७५
नो नरे च सनाथेऽपि नोऽनर्थेऽपि प्रदृश्यते । नृशब्दोऽपि नरे नाथे ना नरौ नर इत्यपि ॥७६॥
ननो इति निपातौ द्वौ नू दीर्घोऽपि तथोदितः । पृच्छाया नु वितर्के निर्निनिशब्दौ तथाऽव्ययम् ॥
नीवन्तो लक्ष्मवाच्यः स्यान्निर्नेतरि नियौ नियः । नुः स्तुतौ दीर्घह्रस्वः स्त्री नूर्नौश्च तरणौ स्त्रियाम् ७८
नूशब्दः पातके पुसि वायौ क्लीवे नु वारिणि । न ब्रह्मणि तथाऽनन्ते सानन्दे न च नन्दने ७९
पः सूर्ये शोपणे वह्नौ पाताले वरुणेऽनिले । परित्राणे क्षमे क्षेत्रे निपाते(ने) पङ्कसङ्कुले ॥ ८० ॥
उच्चदेशे स्थले प स्यात् पूः पवित्रे पुवौ पुवः । पूः पृथिव्या वधूवत् स्यात् पौरपि स्त्री यथा च नौः ८१
पाऽऽनन्तः पी च पा लक्ष्मीपर्यायौ धातुवच्च पाः। पाशब्दार्थे पुमानेप पथ्या पः पोस्तथा च पाम्॥

---

१ ख–'शुचि'। २ ख–'पोते'। ३ ख–'कणरोगे'। ४ क–'प्रोते'। ५ ख–'शान्ते'।
६ क–'भाते'। ७ ख–'माने'। ८ क–'जलोदिते'। ९ ख–'समभे'। १० ख–'धौरपि'। ११ क–'मदशने'।

अवसानेऽप्यवर्गेऽपि परब्रह्मण्यपीरितः । गस्तु गातरि गन्धर्वे शब्दसङ्गीतयोरपि ॥ २५ ॥
गौर्गणेशपशुस्वर्गवज्राशाभूदकेऽक्षिणि । वाण्यां किरणबाणाङ्के पुलिङ्गोऽप्युदीरित' ॥ २६ ॥
आबन्तो गाऽवनीवाची गैः पुमान् शब्दगीतयो. । इदन्तो गीर्गिरा वाण्यां धातुवद् गाश्च गायकः ॥
मारणे मरणे घाते घण्टाया किङ्किणीरवे । शक्तौ सर्मरवे देवे घो मेत्रेऽन्यार्थवाचकः ॥ २८ ॥
पुण्ये प्रवाहे पाखण्डे घ च घोरे घु रौरवे । घिरिदन्तो घृते दीप्तौ घाऽऽबन्तो भूमिवाचकः २९
ङः शून्ये दानवेच्छायां निन्दायामाधिसादरे । सौदामिन्यां नदे वैर्य सिन्धौ तद्विभ्रवाचकः ॥३०॥
चः पुसि चेतने चन्द्रे चौरेऽर्हो चारुदर्शने । इदन्तश्चिः स्त्रिया बुद्धौ ज्ञाने चारे च पावके ॥३१॥
चाऽन्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये । समासा(ना?)र्थेऽव्यय चायमाबन्तश्चा टिवि स्मृतः ॥ ३२ ॥
छः सूर्ये सोमनैर्मल्ये छेदे स्वच्छे च ध्यातरि । छन्दानुवर्तिनि प्रोक्तश्छाऽऽबन्तो निम्नगागिरोः३३
छोऽस्त्रियां लोहधाराया छोऽस्ति पुसि परश्वधे । वानरे हरिणे छागे छिः पुसि प्रोच्यते छले ३४
जो जेता ज च जीवेऽपि जुर्वेगे नभसि स्वके । जायाजनन्योर्जाऽऽबन्तः शय्यायामपि जारके३५
स्त्रिया जूर्गतिवाची स्याज्ञापे शापेऽपि जिः पुमान् । ह्रस्वो दीर्घोऽपि जृशब्दो जरायां दुर्गतावपि३६
जी रेफान्तस्तदर्थ' स्त्री जूर्जुवौ जुव इत्यपि । प्रादुर्भावे जवे जः स्याद् दाम्पत्ये ज च जन्मनि ३७
झशब्दः सपतौ शून्ये तथोर्ध्वक्षेपणेऽपि झः । विनष्टे विवरे भृङ्गे स्त्रियां झा तडिति स्मृता ३८
वने च भुवने झ स्यादेकान्ते सङ्गते च झम् । स्तनद्रव्ये भगे भोगे विलासे सुन्दरी च झा ॥३९॥
अकस्माद्दर्शने शोके मूढास्रमोचने च झुः । झ इदन्तः स्त्रीलिङ्गो झिः सर्वधातुध्वनौ च झीः४०
झीर्झिरौ झिर इत्येव रूप हानौ जरार्थकः । ञो ज्ञाने गायनेऽज्ञाने घर्घरध्वनिते च ञः ॥ ४१ ॥
ञोऽर्धेन्दुमण्डले मन्त्रे धाच्याज्ञा विन्मुनीन्दुजाः । निषेधे चञ्चले ञुः स्यान्निर्माणे ञीरिति ध्वनिः॥
टः स्थिरे ताडने त्रासे 'विश्वासेऽश्वे च पुस्ययम् । टाऽऽनन्तो घटिकावाची पृथिव्या ट करङ्कके ॥
भूपायां च मणौ मेढ्रे टुः स्याद् भ्रष्टे टि पक्षिणि । पारस्त्रैणे टिशब्दोऽस्ति फटायां टा जटास्वपि ॥
मुद्रोमिमहिलासु स्त्री टीबन्तः पटहेऽपि टम् । ठो महेशे महामन्त्रे मन्त्रिभूपाधिताण्डवे ॥ ४५ ॥
आसने शयने शून्ये तथाऽऽकाशे जलाशये । घटे चक्रे च मुद्राया कुण्डले भागवत्कचे ॥ ४६ ॥
'ठीबन्तो मत्स्यसङ्घाते ठाबन्तः कर्णकोटरे । विलये विजये देवसेवने ठुः ''प्रियार्पिते ॥ ४७ ॥
नखोच्छिन्नकुचे काञ्च्या ठुः स्त्री कृत्रिमरोदने । ठेरेदन्तो वृथाहास्ये सूर्ये ठौनौ श्रुतौ स्त्रियाम् ॥४८॥
वञ्चके वेपकारे ठु ठु विन्दौ जलबुद्बुदे । ठशब्देऽन्येऽपि शब्दार्थास्तेनाय ठेति विस्मृतः ॥ ४९ ॥
डो भयङ्करनादेषु चन्द्रे चञ्चलयोषिति । जिह्वाया कुण्डलिन्यां डा चण्डिकाभूतनाथयोः ॥५०॥
धातुवद् डूश्च हिसाया वधे क्षेपे च डौर्द्वयो. । डूर्डुवौ डुव इत्येव डौर्डावात्मपरस्य च ॥ ५१ ॥
श्रान्ते सैर्ववधे बाले बलहीने वृथाकुले । पुसि ढुर्व्यर्थवाचाले सर्पे शापे च ढूः स्त्रियाम् ॥ ५२ ॥
कालक्षेपे तथा दण्डे ढी' पुसि व्योमगामिनि । उत्पाते राजकीये ढः फेने दानेऽल्परोदने ॥५३॥

---

१ ख–'द्युतौ' । २ क–'वाम्बायां' । ३ क–'सर्पे सिद्धौ' । ४ ख–'नचे ज स्यादपत्ये' । ५ ख–'भागे विलासा' । ६ क–'क्षराथक' । ७ ख–'दाने' । ८ ख–'विश्वासे चैव' । ९ क–'टाऽऽबन्तः' । १० क–'ठाऽऽबन्तो' । ११ ख–'प्रियार्जिते' । १२ ख–'सन्त्यथास्ते नोच्यन्ते' । १३ ख–'सर्ववधू०' ।

सः सोमे सोमपानेऽपि सूर्ये पक्षिणि तापसे । वृपे च सः सदानन्दे सा स्त्रिया संवने धने११२
यौवनेऽपि संमासे च वस्तुवृन्दे समाहृतम् । पूजाया सु निपातोऽस्ति सूर्वधूश्च मातरि॥११३॥
सोमसूः सूः सुवौ पुसि प्रसवार्ता नितम्बिनी । सं सिः पुसि परोक्षेऽपि सा च देवी सरस्वती॥
ह हर्षे चैव हिंसाया हीरे हारे हरौ च हः । हौस्त्यागे च रणे ज्यावः क्षः क्ष क्षेत्रे क्षये गृहे११५

इति श्रीविश्वशम्भुप्रणीता एकाक्षरनाममालिका समाप्ता ।

शके १७२३ दुर्मतिनामसवत्सरे माघशुद्धदशम्या गुरुवासरे तद्दिने वरखोपनामक-केशवसूनुवाळकृष्णाख्येन लिखितम् ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीजिनप्रभसूरिविरचिता

अनुयोगचतुष्टयव्याख्या ।

श्रीप्रवचनाय नमः ।

इह प्रवचने चत्वारोऽनुयोगा , तद्यथा—चरणकरणानुयोगो १, धर्मकथानुयोगो २, गणितानुयोगो ३, द्रव्यानुयोगश्च ४ । तत्राद्यः कालिकश्रुते ओघनिर्युक्त्यादौ च प्ररूप्यते । द्वितीय ऋषिभाषितोत्तराध्ययनषष्ठाङ्गादौ । तृतीय सूर्यप्रज्ञप्त्यादौ । चतुर्थो दृष्टिवादे । श्रीवज्रस्वामिन यावदपृथक्त्वानुयोग आसीत्, एकस्मिन्नेव सूत्रे चतुर्णामपि अनुयोगाना तदा व्याख्यानात् । ततोऽर्वाग् आर्यरक्षितादारभ्य पृथक्त्वानुयोग , प्राक् कथितप्रतिनियतसूत्रेषु पृथक् पृथक् तेषा प्ररूपणात् । तत्राभियुक्तविद्वच्छिष्याणा कथमेकत्रैव सूत्रे चत्वारोऽनुयोगा पूर्वैर्व्याख्यायन्ते स्मेति तत्कौतूहलपूरणार्थं चतुर्दशपूर्ववित्श्रीभद्रबाहुस्वामिप्रणीतावश्यकनिर्युक्ति(२३६)गाथाया अपृथग्विभागोपदर्शनवास्तवार्थाया चत्वारोऽपि ते यथाप्रज्ञ लेशतो दर्श्यन्ते । सा चेय गाथा—

"पउमाभवासुपूज्जा रत्तासससिपुप्फदत ससिगोरा ।
सुव्वयनेमी काला पासो मल्ली पियगाभा ॥"

अत्र प्रथमपादे गणितानुयोग , तत्र 'पउ' इति पौष , पौरादित्वात् औकारस्य अउ आदेशे आद्याक्षरद्वयेन पौष , 'मा' इति माघ , 'भ' इति भाद्रपद , आम्नायादेषा सितपक्षेऽकारप्रश्लेषात् 'अव' इत्यवमरात्रे तिथिह्रासे 'लुक्' (सिद्ध० ८–१–१०) इत्यकारलोपे पउमाभ(व) इति सिद्धम् ।

सम्प्रति फलमाह—

'असुपूज्जा' इति । ('सु' इति सुभिक्षम्) असु–दुर्भिक्षम्, 'पू' इति पुहवीलोगा पुहवीसो वा तस्या 'ज्जा' इति ज्यानि –विनाश । तथा चाहु (   )—

---

१ ख–'समाख्याते' ।

भानुवत् पण्डिते पुः स्यात् पटहे पुरुपोत्तमे । पिः पुंसि पेण्डिते रागे सागरे सादरे दरे ॥८३॥
फः स्फारदर्शने देवे न्याये ज्ञाने च नीरघौ । फश्चायतनबीजे फ फले फ निष्फले ध्वनौ ॥८४॥
फाऽऽनन्तो मृगमारीचे फा फणा फ फणे च फाः । चक्रवर्तिनि फ श्रीत्रे लाभे लोभे विपर्यये ॥
मूर्ता मदने फ चार्के माहेन्द्रे जालके च फम् । फ भार्यायोपितोः फी स्यात् फूर्व रूवत् मुखाकुले ८६
घो दन्त्योष्ठ्यस्तयौष्ठ्योऽपि वरुणे वारुणे वरे । शोपणे पवने गन्धे वासोवृन्दे च वारिधौ ॥८७॥
वन्दने वदने वादे वेदनाया च वा स्त्रियाम् । झञ्झावाते तथा मन्त्रे सर्वमन्त्रेऽमृतार्थक' ॥ ८८ ॥
वी गतार्थे विशेपार्थे विनिपातश्च सादने । जनने पूजने कान्तौ तद्रूप वीर्वियौ वियः ॥ ८९ ॥
वीनन्तो वी नदीनाथे वावन्तो वा च वासने । धातुवद् वा च शब्दार्थे व वे वो वदिति स्मृतः ॥
भॅास्करे भा स्वरेऽपि स्याद् भाया भॅा भोगयोपिति । पितृभ्रातृपितृव्येषु भोऽतिभीते भयाकुले९१
भ नक्षत्रे भगे भोगे भीतौ भीः स्त्री भियौ भियः । भूः पुमान् वेदनायुक्ते भूर्भूमिः स्त्री भुवौ भुव' ॥
भाऽऽनन्तो धातुवच्चापि भापितार्थे भनाशयो' । वधूवद् भूर्धने भूः स्त्री भू सत्ताया द्वयोरपि ॥९३॥
मो मन्त्रे मन्दिरे माने सूर्ये चन्द्रे शिवे विधौ । मायाविनि वृथामन्त्रे मारणप्रतिदानयो' ॥ ९४ ॥
मं मौलौ मोघवृत्तौ चॅ माऽऽनन्तः स्त्री रॅमाऽम्बयो' । शुचि माने च मात्रा मा मा निपातो निषेधक
दीर्घह्रस्वौ मु मू शब्दौ बन्धनार्थे त्रिलिङ्गकौ । मीरीदन्तः प्रतीदाने हिंसाया मीर्मियौ मियः ॥
धातुवन्मा धने माने बन्धने मौर्यथाऽस्ति गौः । स्त्रीपुंसयोर्मिते मिः स्यात् प्रेरणे मैस्तथा रणे ९७
यः सूर्ये तारके चन्द्रे या रॅमामातृधातृपु । वायुवेगे जले य स्याद् याचके योऽतिकुत्सिते ॥९८॥
यो यातरि रुजालये शयने या च वाहने । युक्तौ च या च यात्राया यो यथार्थे स्त्रियां च या ॥
धातुवद् या च शब्दार्थे गमने निधनेऽशने । यॅामाहुर्योगायङ्गे च य संसारे सरित्पतौ ॥१००॥
रः सूर्येऽग्नौ धने कामे र जले रङ्गवेगयोः । रा रमा रमणी वाला र(:) तीक्ष्णे कर्कटे दृढे ॥१०१॥
रैशब्दोऽर्थे जले स्वर्णे रेऽर्थे रन्ध्रे च र स्मृतम् । रोदने वेदने च्छेदे रा दाने धातुवत् स्मृतः १०२
रु-रौ शब्दौ पुमांसौ द्वौ शम्भुशब्दार्थवाचकौ । री रणे रु भये क्लीव री च नारी पतिव्रता १०३
मेरोः परिभ्रमे भानौ रुः पुंसि रसने स्त्रियाम् । महेन्द्रे लोऽमृते गत्या ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे १०४
लिः पुंसि लावशब्दे लीधातुवल्लवने त्रिपु । ल क्लीबे लोपनेऽपि स्यादपूर्णे ल प्रकीर्तितम् १०५
ला दाने धातुवल्ल च लानादाने ल आलये । आश्लेपे ल सुखे वादे दृश्ये लौश्चेति भाषितः १०६
लधातुवच्छेदने लौ स्त्री ला लीलाविलासयो' । उपालम्भे तथा लाभे लोभेऽपि लैर्दयापरे १०७
श' सूर्ये शोभने शीते श सुखे शा रमाम्बयो । आशीर्वादे च शीबन्त शः शशाङ्केऽच्छवारिणि ॥
रश्मौ शॅस्त्रे तथा स्वच्छे शो महेशे महार्णवे । पोऽतिरोपेऽपवर्गे पोऽप्यक्षरे सानुवेधसोः ॥१०९॥
नार्याश्लेपे सुखे प स्यात् पण्डितेऽपि पमादृतम् । पडूर्मिरहिते ष स्याज्जालके भेषजे च षम् ११०
सुखे दुःखे समे पोर्ना पुरनित्ये नृपोत्तमे । वृपस्यन्ती सती पा स्त्री नभोनक्षत्रयोरपि ॥ १११ ॥

---

१ क-'पीडिते रावे'। २ ख-'रुपाकुले'। ३ ख-'मृगारमक'। ४ ख-'भा भास्करे भास्वरे स्याद्'। ५ ख-'म'। ६ ख-'रमाऽर्थयो'। ७ क-'रमाया नृमातृषु'। ८ ख-'यामाहुर्योगियोगाय'। ९ ख-'रो नादे'। १० क-'रौ'। ११ ख-'दरे'। १२ ख-'शस्ते'।

सः सोमे सोमपानेऽपि सूर्ये पक्षिणि तापसे । वृषे च सः सदानन्दे सा स्त्रियां सेवने धने११२
यौवनेऽपि समासे च वस्तुवृन्दे समाहृतम् । पूजाया सु निपातोऽस्ति स्वर्वधूवच्च मातरि॥११३॥
सोमद्व' स्रः सुवौ पुंसि प्रसन्नार्ता नितम्बिनी । स सिः पुंसि परोक्षेऽपि सा च देवी सरस्वती॥
ह हर्षे चैव हिंसायां हीरे हारे हरौ च हः । हौस्त्यागे च रणे ज्याधः क्षः क्ष क्षेत्रे क्षये गृहे११५

इति श्रीविश्वशम्भुप्रणीता एकाक्षरनाममालिका समाप्ता ।

शके १७२३ दुर्मतिनामसंवत्सरे माघशुद्धदशम्यां गुरुवासरे तद्दिने वरवोपनामक-केशवसूनुबाळकृष्णाख्येन लिखितम् ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीजिनप्रभसूरिविरचिता

अनुयोगचतुष्टयव्याख्या ।

श्रीप्रवचनाय नमः ।

इह प्रवचने चत्वारोऽनुयोगा, तद्यथा—चरणकरणानुयोगो १, धर्मकथानुयोगो २, गणितानुयोगो ३, द्रव्यानुयोगश्च ४ । तत्राद्य कालिकश्रुते ओघनिर्युक्त्यादौ च प्ररूप्यते । द्वितीय ऋषिभाषितोत्तराध्ययनषष्ठाङ्गादौ । तृतीय सूर्यप्रज्ञप्त्यादौ । चतुर्थो दृष्टिवादे । श्रीवज्रस्वामिन यावदपृथक्त्वानुयोग आसीत्, एकस्मिन्नेव सूत्रे चतुर्णामपि अनुयोगाना तदा व्याख्यानात् । ततोऽर्वाग् आर्यरक्षितादारभ्य पृथक्त्वानुयोग, प्राक् कथितप्रतिनियतसूत्रेषु पृथक् पृथक् तेषा प्ररूपणात् । तत्राभियुक्तविद्वच्छिष्याणा कथमेकत्रैव सूत्रे चत्वारोऽनुयोगा[1] पूर्वैर्व्याख्यायन्ते स्मेति तत्कौतूहलपूरणार्थं चतुर्दशपूर्ववित्श्रीभद्रबाहुस्वामिप्रणीतावश्यकनिर्युक्ति(३३६)गाथाया अपृथग्विभागोपदर्शनवास्तवार्थाया चत्वारोऽपि ते यथाप्रज्ञ लेशतो दर्श्यन्ते । सा चेय गाथा—

"पउमाभवासुपूज्जा रत्तासससिपुप्फदंत ससिगोरा ।
सुव्वयनेमी काला पासो मल्ली पियंगाभा ॥"

अत्र प्रथमपादे गणितानुयोग, तत्र 'पउ' इति पौष, पौरादित्वात् औकारस्य अउ आदेशे आद्याक्षरद्वयेन पौष, 'मा' इति माघ, 'भ' इति भाद्रपद, आम्नायादेषा सितपक्षेऽकारप्रश्लेषात् 'अव' इत्यवमरात्रे तिथिह्रासे 'लुक्' (सिद्ध० ८–१–१०) इत्यकारलोपे पउमाभ(व) इति सिद्धम् ।

सम्प्रति फलमाह—

'असुपूज्जा' इति । ('सु' इति सुभिक्षम्) असु–दुर्भिक्षम्, 'पू' इति पुहवीलोगा पुहवीसो वा तस्या 'ज्जा' इति ज्यानि –विनाश । तथा चाहु (   )—

१ ख–'समाख्याते'।

भानुवत् पण्डिते पुः स्यात् पटरे पुरुषोत्तमे । पिः पुंसि पण्डिते रागे मागरे सादरे दरे ॥८३॥
फः स्फारदर्शने देवे न्याये ज्ञाने च नीरथी । फश्चायतनवीजे फ फले फ निष्फले ध्वनौ ॥८४॥
फाऽऽनन्तो मृगशारीचे फा फणा फ फणे च फाः । चक्रवर्तिनि फ क्लीवे लाभे लोभे विपर्यये ॥
भूता मदने फ चार्के माहेन्द्रे जालके च फम् । फ भार्यायोषितोः फी स्यात् फूर्व ऋवत् मुखाकुले ८६
वो दन्त्योष्ठ्यस्तथौष्ठ्योऽपि वरुणे वारुणे वरे । शोषणे पवने गन्धे वासोवृन्दे च वारिधौ ॥८७॥
वन्दने वदने वादे वेदनाया च वा स्त्रियाम् । झञ्झावाते तथा मन्त्रे सर्वमन्त्रेऽमृतार्थक ॥ ८८ ॥
वी गतार्थे विशेपार्थे विनिपातश्च खादने । जनने पूजने कान्तौ तद्रूप वीर्वियौ वियः ॥ ८९ ॥
वीनन्तो वी नदीनाथे घावन्तो वा च वासने । धातुवद् वा च शब्दार्थे व वे वो वदिति स्मृतः ॥
भास्करे भा स्वरेऽपि स्याद् माया भा भोगयोषिति । पितृभ्रातृपितृव्येषु भोऽतिभीते भयाकुले९१
भ नक्षत्रे भगे भोगे भीता भीः स्त्री भियौ भिय । भूः पुमान् वेदनायुक्ते भूर्भूमिः स्त्री भुवौ भुवः॥
भाऽऽनन्तो धातुवच्चापि भापितार्थे भवाशयोः । वधूवद् भूर्धने भूः स्त्री भू सत्ताया द्वयोरपि॥९३॥
मो मन्त्रे मन्दिरे माने सूर्ये चन्द्रे शिवे विधौ । मायाविनि वृथामन्त्रे मारणप्रतिदानयो ॥ ९४ ॥
म मौलौ मोघवृत्तौ च माऽऽनन्तः स्त्री रमाऽम्बयोः । श्रुवि माने च मात्रा मा मा निपातो निषेधक
दीर्घहस्वौ मु मू शब्दौ बन्धनार्थे त्रिलिङ्गकौ । मीरीदन्तः प्रतीदाने हिंसाया मीर्मियौ मियः ॥
धातुवन्मा धने माने वन्धने मौर्यथाऽस्ति गौ । स्त्रीपुंसयोर्मिते मिः स्यात् प्रेरणे मैस्तथा रणे ९७
य सूर्ये तारके चन्द्रे या रमामातृधातृषु । वायुवेगे जले य स्याद् याचके योऽतिकुत्सिते ॥९८॥
यो यातरि रुजालग्ने शयने या च वाहने । युक्तौ च या च यात्राया यो यथार्थे स्त्रियां च या ॥
धातुवद् या च शब्दार्थे गमने निधनेऽशने । यामाहुर्यागायङ्के च य ससारे सरित्पतौ ॥१००॥
रः सूर्येऽग्नौ धने कामे र जले रङ्गवेगयोः । रा रमा रमणी वाला र(:) तीक्ष्णे कर्कटे दृढे ॥१०१॥
रैशब्दोऽर्थे जले स्वर्णे रेऽर्थे रन्ध्रे च र स्मृतम् । रोदने वेदने च्छेदे रा दाने धातुवत् स्मृतः १०२
रु-रौ शब्दौ पुंसासौ द्वौ शम्भुशब्दार्थवाचकौ । री रणे रु भये क्लीव री च नारी पतिव्रता १०३
मेरोः परिभ्रमे भानौ रुः पुंसि रसने स्त्रियाम् । महेन्द्रे लोऽमृते गत्या ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे १०४
लिः पुंसि लावशब्दे लीर्धातुवल्लवने त्रिषु । ल क्लीवे लोपनेऽपि स्यादपूर्णे ल प्रकीर्तितम् १०५
ला दाने धातुवल्ल च लानादाने ल आलये । आश्लेषे ल सुखे वादे दृश्ये लौश्चेति भाषितः १०६
लूधातुवच्छेदने लौ स्त्री ला लीलाविलासयोः । उपालम्भे तथा लाभे लोभेऽपि लैर्दयापरे १०७
शः सूर्ये शोभने शीते श सुखे शा रमाम्बयो । आशीर्वादे च शीनन्त शः शशाङ्केऽच्छवारिणि ॥
रश्मौ शैस्त्रे तथा स्वच्छे शो महेशे महार्णवे । पोऽतिरोपेऽपवर्गे षोऽप्यक्षरे सानुवेधसोः ॥१०९॥
नार्याश्लेषे सुखे ष स्यात् पण्डितेऽपि षमादृतम् । षड्भिरहिते ष स्याज्जालके भेषजे च षम् ११०
सुखे दुःखे समे पोर्ना पुरनित्ये नृपोत्तमे । वृषस्यन्ती सती षा स्त्री नभोनक्षत्रयोरपि ॥ १११ ॥

१ क-'पीडिते रावे'। २ ख-'रुपाकुले'। ३ ख-'मृगात्मक'। ४ ख-'भा भास्करे भास्वरे स्याद्'। ५ ख-'म'। ६ ख-'रमाऽर्धयो'। ७ क-'रमाया नृमातृषु'। ८ ख-'यामाहुर्योगियोगाश्च'। ९ ख-'रो नादे'। १० क-'रौ'। ११ ख-'दरे'। १२ ख-'शस्ते'।

(गा० २५८) इत्यादि । इति धर्मकथानुयोग' ॥ २ ॥

अथ तृतीयपादे द्रव्यानुयोग प्रतन्यते—

स च द्विधा प्रसिद्ध समयविदाम्—प्रमाणोपपत्तिभिर्वस्तुव्यवस्थापनं, रूप्यस्वर्णसिद्ध्यादिप्ररूपण च । तद् द्वितयमपि दृष्टिवादे प्रकटितम् । तद्दिङ्मात्र चेदम्—

'सु' इति सूते क्विपि सू–उत्पाद , व्ययो–विगम', 'णे' इति नैयत्यं नैत्यं वा ध्रौव्यमिति यावत् 'ह्रस्वः सयोगे' (सिद्ध० १–४–८४) इति कृते सुवय 'ऐत एत्' (सिद्ध० ८[२]–४–३४३) इति कृते एतेषा 'मी' इति मीलनं–युक्त ततश्चोत्पादव्ययध्रौव्यात्मक वस्तु सत् इति प्रतिज्ञा । हेतुमाह–'काला' कलन काल प्रतीयमानत्व तस्मात् कालात्, तथैव सम्प्रतीयमानत्वात् इति । अन्यथाऽनुपपन्नत्वैकलक्षणो हि हेतु प्रमाणम्, अतोऽन्तर्व्याप्त्यैव साध्यसिद्धेर्न दृष्टान्तरूपा वहिर्व्याप्तिरुपन्यस्ता । तत्र घटे मृत्पिण्ड-स्थासक-कोश कुशूलादिपर्यायाणा विनाशो घटाक्ष(ख्य)पर्यायोत्पादो मृद्रव्य चान्वयीति त्रयात्मकसिद्धेर्दिक् । एवमुत्फण विफणावस्थानुयायि सर्पत्वम्, दुग्ध-दध्याद्यनुवृत्ति गोरसत्वम्, कटक कुण्डलादिपर्यायेष्वनुगामि स्वर्णद्रव्यत्वम्, धर्मा-ऽधर्मा-ऽऽकाशादिषु द्रव्येष्वपि तत्तदवच्छेदकोपाधिसम्बन्धात् त्रयात्मक वस्तु भावनीयम् ।

आत्मनि तु ज्ञानदर्शनादिगुणहर्षामर्षोदासीन्यसुरनरतिर्यङ्नरकादिपर्यायापगमेऽप्यात्मद्रव्यैक्यात् तत् सुप्रतीतमेव । नहि निराधारावुत्पादव्ययपर्यायौ व्यवस्थितेष्वेतेषु, तस्मात् अन्वयि द्रव्यमेष्टव्यम्, कूटस्थनित्यस्य निष्प्रमाणकत्वात् वन्धमोक्षाद्यसङ्गतेश्च ।

"द्रव्य पर्यायवियुत पर्याया द्रव्यवर्जिता ।
क्व कदा केन किंरूपा दृष्टा मानेन केन वा ? ॥"[3]

इति वचनात् ।

अथ द्वितीयप्रकारेण द्रव्यानुयोग प्र(क)थ्यते—

'सुव' त्ति शुल्बम्, अकारप्रश्लेपात् अय –श्लेपण टङ्कण । 'ने' इति नेपाली–कुनटी नेत्राञ्जन च खापरीया । 'मी' इति मिडोहर तस्स 'इ' इति इन्द्रिय–वीजम् । 'मी' पारद इत्यर्थ । 'क' इति कन्दः–सूरण । "अर्शोघ्न सूरण कन्द " इति (अमर० का० २, श्लो० १५७) वचनात् । आल–हरितालम् । 'अ' इति अशनि –वज्र –स्वरु सन्धौ 'सुवयनेमी काला' । तथा च पूज्या —

---

१ "जावाऽऽऊ सावसेस जाव य थोवो पि अत्थि ववसाओ ।
ताव करिज्ज–प्पहिय मा ससिराया व सोइहिसि ॥ २५८ ॥"
[यावदायु सावशेष यावच्च स्तोकोऽप्यस्ति व्यवसाय (चित्तोत्साह)।
तावत् कुर्यादात्महित मा शशिराजेव शोचिष्यति ॥]

२ आर्हतमतप्रभाकरकार्यालये (पुण्यपत्तने) मुद्रिते पुस्तके तु ८, १, १४८ इति सूत्राङ्क ।

३ इद पद्य विद्यते तत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य श्रीसिद्धसेनगणिकृतटीकाया (पृ ३७८)।

"पोसे मह भद्दवए सुद्धे पक्खम्मि जा तिही पडइ ।
तत्तिहितुल्ले मासे निवमरणं अहव दुब्भिक्खं ॥"

अन्ये त्वेवमाहुः ( )—

"भाद्रपदपौषमाघे सितपक्षे पतति या तिथिस्तस्याः ।
द्विगुणदिनैर्नृपमरण यदि वा दुर्भिक्षमतिरौद्रम् ॥"

इति गणितानुयोग ॥ १ ॥

अथ द्वितीयपादे धर्मकथानुयोग· प्रतीयते—

'र' इति रटति–शोचति त्रस्यतेऽस्मादिति त्रासो–भयजनक , त्रासहेतुत्वात् वा त्रास "नड्वलोदक पादरोग " ( ) इतिवत् , स चासौ असिः–असिपत्रनामा पुष्पदो–वृक्षः त्रासासिपुष्पद 'लुक्' (सिद्ध० ८–१–१०) इत्यकारलोपे त्राससिपुष्पद इति सिद्धम् । अथवा सि इति सिंवलिनामा रुक्खो "सालेत्यादि रूक्षागमौ पुष्पद " इति (अभि०का० ४, श्लो० १८०) वचनात् पुष्पदशब्दो वृक्षवाची, तस्य अन्ते–समीपे तत्तले स्थित इति गम्यम् । सामर्थ्यात् नरके इति गम्यते । आर्पत्वाद् विभक्तिलुक् प्राकृतत्वात् 'स' इति द्विर्भाव । कोऽसौ रटति इत्याह–'ससिगोरा' शशिनामा गोराट्–पृथ्वीपतिः 'अन्त्य-व्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८–१–११) इति ट्लुक् । आख्यानक चोपदेशमालावृत्तितो ज्ञेयम् । तथा च तत्सूत्रम्–"नरयत्थो ससिराया" (गा० २५६) इत्यादि । भ्रातु' प्रतिवचन चेदम्–"को तेण जीव" (गा० २५७) इत्यादि । "जावाऽऽऊ सावसेस"

---

१ छाया—

पौषे माघे भाद्रपदे शुक्ले पक्षे या तिथिः पतति ।
तत्तिथितुल्ये मासे नृपमरणमथवा दुर्भिक्षम् ॥

२ इत्यादिशब्देन अनोकह–गच्छ–पादप–नगा ज्ञेया । सम्पूर्ण पद्य त्वेवम्—

"वृक्षोऽग शिखरी च शाखिफलदावद्रिर्हरिद्रुद्रुमो
जीर्णो द्रुर्विटपी कुटः क्षितिरुहः कारस्करो विष्टर ।
नन्द्यावर्तकरालिकौ तरुवसू पर्णी पुलाक्यङ्घ्रिप
सालानोकहगच्छपादपनगा रूक्षागमा पुष्पद ॥"

३–४ एतद्गाथाद्वितय तच्छाया चैवम्—

"नरयत्थो ससिराया बहु भणइ देहलालणासुहिओ ।
पडिओसि भए भाउअ ! तो मे जाएह त देह ॥ २५६ ॥"
[नरकस्थ शशिराजो बहु भणति देहलालनसुखित ।
पतितोऽसि भये भ्रात ! तन्मे यातय त देहम् ॥]
"को तेण जीवरहिएण सपय जाइएण हुज्ज गुणो ? ।
जइसि पुरा जायतो तो नरए नेव निवडतो ॥ २५७ ॥"
[कस्तेन जीवराधकेन साम्प्रत पीडितेन भवेद् गुण ? ।
यद्यसि पुरा यातयन् तदा नरके नैव निपतन् ॥]

(गा० २५८) इत्यादि । इति धर्मकथानुयोग. ॥ २ ॥

अथ तृतीयपादे द्रव्यानुयोगः प्रतन्यते—

स च द्विधा प्रसिद्ध' समयविदाम्—प्रमाणोपपत्तिभिर्वस्तुव्यवस्थापन, रूप्यस्वर्णसिद्ध्यादिप्ररूपण च । तद् द्वितयमपि दृष्टिवादे प्रकटितम् । तद्दिङ्मात्र चेदम्—

'सु' इति सूते क्विपि सू–उत्पाद , व्ययो–विगम , 'णे' इति नैयत्य नैत्य वा ध्रौव्यमिति यावत् 'ह्रस्व' सयोगे' (सिद्ध० १–४–८४) इति कृते सुवय 'ऐत एत्' (सिद्ध० ८[2]–४–३४३) इति कृते एतेषा 'मी' इति मीलनं–युक्त ततश्चोत्पादव्ययध्रौव्यात्मक वस्तु सत् इति प्रतिज्ञा । हेतुमाह–'काला' कलन काल प्रतीयमानत्व तस्मात् कालात्, तथैव सम्प्रतीयमानत्वात् इति । अन्यथाऽनुपपन्नत्वैकलक्षणो हि हेतु' प्रमाणम्, अतोऽन्तर्व्याप्त्यैव साध्यसिद्धेर्न दृष्टान्तरूपा बहिर्व्याप्तिरुपन्यस्ता । तत्र घटे मृत्पिण्ड-स्थासक-कोश कुशूलादिपर्यायाणा विनाशो घटाक्ष(रूय)पर्यायोत्पादो मृद्द्रव्य चान्वयीति त्रयात्मकसिद्धेर्दिक् । एवमुत्फण विफणावस्थानुयायि सर्पत्वम्, दुग्ध-दध्याद्यनुवृत्ति गोरसत्वम्, कटक-कुण्डलादिपर्यायेष्वनुगामि स्वर्णद्रव्यत्वम्, धर्मा ऽधर्मा-ऽऽकाशादिषु द्रव्येष्वपि तत्तदवच्छेदकोपाधिसम्बन्धात् त्रयात्मक वस्तु भावनीयम् ।

आत्मनि तु ज्ञानदर्शनादिगुणहर्षामर्षौदासीन्यसुरनरतिर्यङ्नरकादिपर्यायापगमेऽप्यात्मद्रव्यैक्यात् तत् सुप्रतीतमेव । नहि निराधारावुत्पादव्ययपर्यायौ व्यवस्थितेष्वेतेषु, तस्मात् अन्वयि द्रव्यमेष्टव्यम् , कूटस्थनित्यस्य निष्प्रमाणकत्वात् बन्धमोक्षाद्यसङ्गतेश्च ।

"द्रव्य पर्यायवियुत पर्याया द्रव्यवर्जिता ।
क्व कदा केन किरूपा दृष्टा मानेन केन वा ? ॥"[3]

इति वचनात् ।

अथ द्वितीयप्रकारेण द्रव्यानुयोग प्र(क)थ्यते—

'सुव' त्ति शुल्वम्, अकारप्रश्लेषात् अय –श्लेषण टङ्कण । 'ने' इति नेपाली–कुनटी नेत्राञ्जन च खापरीया । 'मी' इति मिडोहर तस्स 'इ' इति इन्द्रिय–बीजम् । 'मी' पारद इत्यर्थ । 'क' इति कन्दः–सूरण । "अर्शोघ्न सूरण' कन्द " इति (अमर० का० २, श्लो० १५७) वचनात् । आल–हरितालम् । 'अ' इति अशनिः–वज्र –स्वरु सन्धौ 'सुव यनेमी काला' । तथा च पूज्या —

---

1 "जावाऽऽऊ सावसेस जाव य थोवो पि अत्थि ववसाओ ।
ताव करिज्ज–प्पहिय मा ससिराया व सोइहिसि ॥ २५८ ॥"
[यावदायु सावशेष यावच्च स्तोकोऽप्यस्ति व्यवसाय (चित्तोत्साह) ।
तावत् कुर्यादात्महित मा शशिराजेव शोचिष्यति ॥]

2 आर्हतमतप्रभाकरकार्यालये (पुण्यपत्तने) मुद्रिते पुस्तके तु ८, १, १४८ इति सूत्राङ्क ।

3 इद पद्य विद्यते तत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य श्रीसिद्धसेनगणिकृतटीकाया (पृ ३७८) ।

"पोसे मह भद्दवए सुद्धे पक्खम्मि जा तिही पडइ ।
तत्तिहितुल्ले मासे नियमरण अहय दुब्भिक्खं ॥"

अन्ये त्वेवमाहुः ( )—

"भाद्रपदपौषमाघे सितपक्षे पतति या तिथिस्तस्याः ।
द्विगुणदिनैर्नृपमरण यदि वा दुर्भिक्षमतिरौद्रम् ॥"

इति गणितानुयोग ॥ १ ॥

अथ द्वितीयपादे धर्मकथानुयोग' प्रतीयते—

'र' इति रटति–शोचति त्रस्यतेऽस्मादिति त्रासो–भयजनकः, त्रासहेतुत्वात् वा त्रास· "नड्वलोदक पादरोग " ( ) इतिवत्, स चासौ असिः–असिपत्रनामा पुप्पदो–वृक्षः त्रासासिपुप्पद 'लुक्' (सिद्ध० ८–१–१०) इत्यकारलोपे त्राससिपुप्पद इति सिद्धम् । अथवा सि इति सिंवलिनामा रुक्खो "सालेत्यादि रूक्षागमौ पुप्पद " इति (अभि०का० ४, श्लो० १८०) वचनात् पुप्पदशब्दो वृक्षवाची, तस्य अन्ते–समीपे तत्तले स्थित इति गम्यम् । सामर्थ्यात् नरके इति गम्यते । आर्पत्वाद् विभक्तिलुक् प्राकृतत्वात् 'त्ता' इति द्विर्भाव । कोऽसौ रटति इत्याह–'ससिगोरा' शशिनामा गोराट्–पृथ्वीपतिः 'अन्त्य-व्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८–१–११) इति ट्लुक् । आख्यानक चोपदेशमालावृत्तितो ज्ञेयम् । तथा च तत्सूत्रम्–"नरयत्थो ससिराया" (गा० २५६) इत्यादि । भ्रातुः प्रतिवचन चेदम्–"को तेण जीव" (गा० २५७) इत्यादि । "जावाऽऽऊ सावसेस"

---

१ छाया—

पौषे माघे भाद्रपदे शुद्धे पक्षे या तिथिः पतति ।
तत्तिथितुल्ये मासे नृपमरणमथवा दुर्भिक्षम् ॥

२ इत्यादिशब्देन अनोकह–गच्छ–पादप–नगा ज्ञेया । सम्पूर्ण पद्य त्वेवम्—

"वृक्षोऽग शिखरी च शाखिफलदावद्रिहरिद्रुद्रुमो
जीर्णो द्रुर्विटपी कुटः क्षितिरुह कारस्करो विष्टर ।
नन्द्यावर्त्तकरालिकौ तरुवसू पर्णी पुलाक्यङ्घ्रिपः
सालानोकहगच्छपादपनगा रूक्षागमौ पुष्पद ॥"

३–४ एतद्गाथाद्वितय तच्छाया चैवम्—

"नरयत्थो ससिराया बहु भणई देहलालणासुहिओ ।
पडिओमि भए भाउअ ! तो मे जाएह त देह ॥ २५६ ॥"
[नरकस्थ शशिराजो बहु भणति देहलालनसुखित ।
पतितोऽस्मि भये भ्रात ! तन्मे यातय त देहम् ॥]
"को तेण जीवरहिएण सपय् जाइएण हुज्ज गुणो ? ।
जइसि पुरा जायतो तो नरए नेव निवडतो ॥ २५७ ॥"
[कस्तेन जीवरहितेन साम्प्रत पीडितेन भवेद् गुण ? ।
यद्यसि पुरा यातयन् तदा नरके नैव निपतन् ॥]

(गा० २५८) इत्यादि । इति धर्मकथानुयोग ॥ २ ॥

अथ तृतीयपादे द्रव्यानुयोगः प्रतन्यते—

स च द्विधा प्रसिद्ध' समयविदाम्—प्रमाणोपपत्तिभिर्वस्तुव्यवस्थापन, रूप्यस्वर्णसिद्ध्यादिप्ररूपण च । तद् द्वितयमपि दृष्टिवादे प्रकटितम् । तद्दिङ्मात्र चेदम्—

'सु' इति सूते· क्विपि सू–उत्पाद , व्ययो–विगम', 'णे' इति नैयत्यं नैत्यं वा ध्रौव्यमिति यावत् 'ह्रस्व सयोगे' (सिद्ध० १–४–८४) इति कृते सुव्वय 'एेत एत्' (सिद्ध० ८[2]–४–३४३) इति कृते एतेपा 'मी' इति मीलनं–युक्त ततश्चोत्पादव्ययध्रौव्यात्मक वस्तु सत् इति प्रतिज्ञा । हेतुमाह–'काला' कलन काल प्रतीयमानत्व तस्मात् कालात्, तथैव सम्प्रतीयमानत्वात् इति । अन्यथाऽनुपपन्नत्वैकलक्षणो हि हेतु' प्रमाणम्, अतोऽन्तर्व्याप्त्यैव साध्यसिद्धेर्न दृष्टान्तरूपा वहिर्व्याप्तिरुपन्यस्ता । तत्र घटे मृत्पिण्ड-स्थासक-कोश कुशूलादिपर्यायाणा विनाशो घटाक्ष(ख्य)पर्यायोत्पादो मृद्द्रव्य चान्वयीति त्रयात्मकसिद्धेर्दिक् । एवमुत्फण-विफणावस्थानुयायि सर्पत्वम्, दुग्ध-दध्याद्यनुवृत्ति गोरसत्वम्, कटक-कुण्डलादिपर्यायेष्वनुगामि स्वर्णद्रव्यत्वम्, धर्मा ऽधर्मा-ऽऽकाशादिपु द्रव्येष्वपि तत्तदवच्छेदकोपाधिसम्वन्धात् त्रयात्मक वस्तु भावनीयम् ।

आत्मनि तु ज्ञानदर्शनादिगुणहर्पामर्षोदासीन्यसुरनरतिर्यङ्नरकादिपर्यायापगमेऽप्यात्मद्रव्यैक्यात् तत् सुप्रतीतमेव । नहि निराधारावुत्पादव्ययपर्यायौ व्यवस्थितेष्वेतेपु, तस्मात् अन्वयि द्रव्यमेष्टव्यम् , कूटस्थनित्यस्य निष्प्रमाणकत्वात् वन्धमोक्षाद्यसङ्गतेश्च ।

"द्रव्य पर्यायवियुत पर्याया द्रव्यवर्जिता ।
क्व कदा केन किरूपा दृष्टा मानेन केन वा ? ॥"[3]

इति वचनात् ।

अथ द्वितीयप्रकारेण द्रव्यानुयोग प्र(क)थ्यते—

'सुव' त्ति शुल्वम्, अकारप्रश्लेपात् अय –श्लेपण टङ्कण । 'ने' इति नेपाली–कुनटी नेत्राञ्जन च खापरीया । 'मी' इति मिडोहर' तस्स 'इ' इति इन्द्रिय–वीजम् । 'मी' पारद इत्यर्थ । 'क' इति कन्दः–सूरण । "अर्शोघ्न सूरण कन्द " इति (अमर० का० २, श्लो० १५७) वचनात् । आल–हरितालम् । 'अ' इति अशनि –वज्र –स्वरु सन्धौ 'सुवयनेमी काला' । तथा च पूज्या —

---

१ "जावाऽऽऊ सावसेस जाव य थोवो पि अत्थि ववसाओ ।
ताव करिज्ज–प्पहिय मा ससिराया व सोइहिसि ॥ २५८ ॥"
[यावदायु सावशेप यावच्च स्तोकोऽप्यस्ति व्यवसाय (चित्तोत्साह) ।
तावत् कुर्यादात्महित मा शशिराजेव शोचिप्यति ॥]

२ आर्हतमतप्रभाकरकार्यालये (पुण्यपत्तने) मुद्रिते पुस्तके तु ८, १, १४८ इति सूत्राङ्क ।

३ इद पद्य विद्यते तत्त्वार्थाधिगमसूत्रस्य श्रीसिद्धसेनगणिकृतटीकाया (पृ ३७८) ।

"खरटमहासमतुल्ल वज्जीखीरेण भावियं बहुसो ।
निग्गीवोयरपक्क हवेइ कंदुज्जल सुध्व ॥"

आम्नायस्त्वय रस्स्यकल्पद्रुमेऽस्माभि प्रकटित' । इति द्रव्यानुयोग' ॥ ३ ॥

अथ चरणकरणानुयोगस्य दिग् दर्श्यते—

'प' इति पडिलेहण 'आ' इति आदि सर्न्धा पा। अनेन–

"पडिलेहणा पमज्जण भिक्खायरिलोयभुजणा चेव ।
पत्तगधुवणवियारा थडिलआवस्सयाइ च ॥"

इति (विचारसारे गा० २५१) गाथोक्तप्रतिलिखनादिदशविधचक्रवालसमाचारी सूच्यते इति प्रतिलेखनादिसमाचारी ।

'सोम' इति सौम्यत्व प्रशान्तवाहितारूपम्, तदुभयमपि अलियति–सेवन्ते पासोमल्ली । एतेन विशेपणेन क्रियाशुद्धिर्भावशुद्धिश्च क्रमेणोक्ता । तथा 'पियगा' प्रियाणि–अभीष्टानि सूत्रार्थपाठावबोधाभ्या अङ्गानि–आचारादीनि द्वादश येषा ते प्रियाङ्गा । एतेन पदेन ज्ञानसम्पन्नत्वमभिहितम् । एवविधा 'भा' इति भावसाधवो भवन्ति । इति चरण करणानुयोग ॥ ४ ॥

व्याख्यातमस्या गाथाया–मनुयोगचतुष्टयम् ।
तुष्टये कौतुकवता, श्रीजिनप्रभसूरिभि ॥

अथवा सकलाऽपीय गाथा प्रत्येक चतुर्भिरनुयोगैर्व्याख्यायते—

'पउमाभवासुपुज्जा' इति गणितानुयोगप्रथमपाद पूर्वं व्याकृत । द्वितीयपादस्त्वेव ज्ञेयम्–'पुप्फदत'त्ति आर्षत्वाद् विभक्तिलुपि पुप्पदन्तयो–सूर्यचन्द्रयो आकारप्रश्लेषात् 'असंसि' इति अस्वश्रियो, न विद्यते स्वा–आत्मीया श्रीर्ययोस्तौ अस्वश्रियौ तयो । यदा किल सूर्यस्य स्वा श्री रक्तवर्णत्वलक्षणा न भवति, किन्तूदये चन्द्रवत् श्वेता–निस्तेजस्का वा, तथा चेन्दो स्वा श्रीर्न भवति, किन्तु शशी रुधिररक्तो दृश्यते तदा 'गौरा' इति तदा गवि–पृथिव्या राजान 'रत्तासंसि' इति रक्त–सुभटरुधिर आस्ये–मुखे यस्य स रक्तास्य, तथाविधोऽसि–खड्गो येषा ते तथा भवन्ति राजान, परस्पर युध्यन्ते इत्यर्थ । अयमपि गणितानुयोग । तथा सह और्वेण–पातालकलशलक्षणेन वडवानलेन वर्तन्ते ये ते सौर्वा, असाधारणविशेषणात् समुद्रास्तैश्च सागरोपमा लक्ष्यन्ते, तै अयन–सङ्ख्यापरिज्ञान ययोर्वर्तते । तौ कौ? 'अमी' इति प्राकृते द्विधा व्युत्पत्ति, सिद्धावस्थया साध्यावस्थया च । तत्र सिद्धावस्थामाश्रित्य 'अमी' इति कोऽर्थ ? अमू, द्विवचनस्य प्राकृते बहुवचनम्, अमू

१–२ छाया–

खरट(?)महासमतुल्य वज्री(?)क्षीरेण भावित बहुश ।
निर्ग्रीवोदरपक्व भवति कन्दोज्ज्वल ॥

प्रतिलेखना प्रमार्जन भिक्षाचरीलोचभुञ्जना चैव ।
पात्रकधावनविचारा स्थण्डिलावश्यकानि च ॥

चक्रारकवद् विपरिवर्त्तमानौ । 'काला' इति कालौ–अवसर्पिण्युत्सर्पिण्याख्यौ, तथाहि–प्रथमोऽरकः सुषमसुषमाख्यः, तस्य मानं चतस्रः सागरोपमकोटाकोट्यः इत्यादिविंशतिकोटाकोटिसागरोपमप्रमाणं कालचक्रमिति एषोऽपि गणितानुयोगः । तथा 'पासो' पाशः प्रासो वा पाश इव पाशः–बन्धनाद्यनर्थहेतुत्वात् प्रासः–कुन्तः, स इव वा प्रजानां मारणाद्यनर्थहेतुत्वात् । कोऽसौ पाशः प्रासो वा इत्याह–'भा' इति भानि–ग्रहा भौमादयः । कथम्भूताः सन्तः ? 'मल्ली' 'मं मसः' वा चन्द्रः, अल्लियन्ति–प्रविशन्ति मल्ली चन्द्रमण्डलभेदिन इत्यर्थः । न केवलं तथाभूता एव अनर्थप्रदाः, किन्तु 'पियगा' इत्यपि पिकः–कोकिलस्तद्वदङ्ग–मूर्त्तिर्येषां ते पिकाङ्गाः–कृष्णाः प्रतिभासमाना इत्यर्थः । तेऽपि हि ज्योतिःशास्त्रे प्रजानां राज्ञां च पाशवत् प्रासवच्चानर्थकरा एव स्युः । इति गणितानुयोगपक्षः ॥

अथ चरणकरणानुयोगः—

प्रकृष्टा उमा–कीर्त्तिर्येषां ते प्रोमाः, स्वचरितैः यशस्विन इत्यर्थः । भयोऽस्त्येषामिति अभ्रादित्वाद् अप्रत्यये भयाः–प्राणिनः एकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियान्ताः, तेषां असवः–प्राणास्तेषां पानं–रक्षणं तत्र ऊर्जः–बलं येषां ते तथा । अरक्ताः–नीरागाः, साहचर्यात् निर्द्वेषाश्च ततो विशेषणकर्मधारयः । शशी–कर्पूरः, पुष्पं–श्वेतपुष्पम् । पुष्पशब्दो हि निर्विशेषणः । श्वेतकुसुममेव वक्ति, तथा च कालिदासः—

"पुष्पं प्रवालोपहितं यदि स्यान्–मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम्[1] ।"

इति (कुमारसम्भवे स. १, श्लो. ४४) काव्यम् ।

तद्वद्दन्ता येषां ते तथा । एतेन तेषां देशनाकुशलत्वं ध्वन्यते । तदैव हि दशनद्युतिप्राकट्यसम्भवः । अत एवाह–'ससिगोरा' शशिवत् निर्मलतया गवां–वाणीनां रा–दीप्तिर्येषां ते शशिगोराः । एतेन भाषासमितत्वमुक्तम् । तच्च शेषसमितीनामुपलक्षणम् । ततो विशेषणकर्मधारयः । (सुष्ठु–शोभनानि) व्रतानि–अहिंसादीनि तेषां नेमिरिव नेमिः–चक्रधारा, प्रकर्षकोटिरिति यावत् । शोभनव्रतनेमिर्येषां ते तथा । तथा इः–कामस्तत्र विषये काल इव कालाः–यमतुल्याः इकालाः । चतुर्थपादः पूर्ववत् । एवंविधा भावसाधवो भवन्ति । इति चरणकरणानुयोगः ॥ २ ॥

अथ धर्मकथानुयोगः—

'रत्तासिपुप्फदंतससिगोरा' इति द्वितीयः पादः पूर्ववत् । कथं शशी–राजा आ रटतीत्याह–'पउमाभवासुपुज्जा' 'पउमा' पद्मा–लक्ष्मीस्तस्या भवाः–उत्पत्तयः अर्थात् अर्थागमाः । मम 'सुपुज्जा' सुतरां पूज्या आसन्, तेष्वेवादरात्, न पुनर्देवगुर्वादिषु । पुनः कथं रटति ? 'सुवयनेमीकाला' इत्यादि, शोभनव्रतानां–अहिंसादीनां नेमिः–उपचारात् परमकोटिस्तां कालयति–क्षिपति सुव्रतनेमीकाला 'अगाभा'–शरीरराढा, मम प्रिया–वल्लभा आसीत्, न

[1] एतदुत्तरार्धं यथा—"ततोऽनुकुर्याद् विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य ॥"

पुनस्तपोनियमादिक्रिया । "आभा राढा विभूषा श्रीः" इति हैमनाममाला (का० ६, श्लो० १४८) । इयं च देहलालना । 'मलीपासो' मयि लीयते–मम्बध्यते मली पाश इव पाशः–कर्मबन्ध' । तथा चापम्—

'"विभूसावत्तिय भिक्खू कम्म बधइ" (दशवैकालिके अ ६, श्लो ६६) इत्यादि । इति धर्मकथानुयोग. ॥ ३ ॥"

अथ द्रव्यानुयोग'—

'सुधयनेमीकाला' इति पूर्ववत् उत्पादव्ययध्रौव्यात्मक सत् तथैव प्रतीयमानत्वात् इत्यस्य पादस्यार्थः । एतच्चाय प्रत्यमिधीयते तं प्रतिपादयति–हे 'पउमाभवासुपुज्जा' 'प' इति परमेष्ठी–ब्रह्मा, उमाया 'भ' इति भर्त्ता उमया वा भाति उमाभ –रुद्र , 'वासु' इति वासुदेवः, ते पूज्या यस्य स तथा, तस्य सम्बोधन 'हे पउमाभवासुपुज्जा !' गोयमा ! इति तदामन्त्रणे सौ अदन्तस्य आर्षे आत्वम्, स च नैयायिको वैशेषिको वा, हरि-हर ब्रह्मणामेकमूर्त्तित्वात् । तथा हे 'रत्ता !' रक्त रक्तपटो–बौद्ध , तथा चागमे–"तवन्निय' त्ति ( ) तन्नामतृतीयवर्णो लोहितस्तद्वरणपटयोगात् प्राकृते तवन्निओ तस्यामन्त्रण हे रत्ता' । तथा 'स' इति साङ्ख्य , तथाऽकारप्रश्लेपात् असि –खड्ग पुप्पदन्तौ–सूर्यचन्द्रौ पौष्पदन्ता – तद्वशजत्वात् राजन्या , तेषा हि मूलतो द्वावेव वशौ सूर्यश्चन्द्रश्च, ततोऽसिप्रधानाः पौष्पदन्ता असिपौष्पदन्ता –युद्धप्रवृत्ता क्षत्रियाः, 'शशू हिंसायाम्' 'इकिस्तिव् स्वरूपार्थे' (सिद्ध० ५–३–१३७) इति शशि –हिसा यज्ञादौ पशुपक्षिवृक्षौषध्यादिशशिना गा–स्वर्ग राति–यजमानेभ्यो ददाति तथोपदेशदानात् ससिगोरा–मीमासका । अथवा शशि'–हिसा तद्विषया गा–वाच उपदेश वा राति शशिगोर –आलम्भ्याध्यायार्थव्याख्याता असिपौष्पदन्त इव हिसापरायणत्वात् य शशिगोरस्तस्यामन्त्रणम् । ततश्च भो परवादिन् ! 'पास' पश्य –अन्तस्तत्त्वेन त्रयात्मक वस्तु विलोकय । कथम्भूत सन् पश्य ? 'ओमली' 'ओम्' इत्यभ्युपगमे, त अलियइ–आश्रयति 'ओमली', स्याद्वादमभ्युपगम्य इत्यर्थ । भो भो एकान्तवादिनो भवता 'पियगाभा' वर्तते प्रिया प्रेयसी तस्या अङ्गानि स्तन वदन नयन-जघनादीनि तेषा आभा सादृश्यम्–दृष्टान्त इत्यर्थ । यथाहि–रागिण प्रेयसीना नाम तथा रूपाण्यङ्गानि कनककलश–पूर्णेन्दु–नलिनदल चक्रादिरूपतया स्वानुरागमात्रात् मन्यन्ते तथा भवन्तोऽप्यनन्तधर्मात्मकतया सदसन्नित्यानित्याभिलाप्यानभिलाप्यसामान्यविशेषरूपमपि कृत्स्न वस्तु तदेकान्तरूपतया मन्वाना स्वपक्षपातित्वमात्रमेवाभिव्यञ्जन्ति, न पुनर्यौक्तिकतामिति भाव ॥

द्वितीयप्रकारेणाऽपि लेशतो द्रव्यानुयोग प्रदर्श्यते यथा–'प' इति पारद , 'उ' इति उगयवीयाणि, 'मा' इति माक्षिकम् , 'भ' इति भर्म–हेम, 'व' इति बहुफली, 'आ' इत्या

१ विभूषाप्रत्ययिक भिक्षु कर्म बध्नाति ।

काशवल्ली, सन्धौ । 'सु' इति सुनाली, 'पुज्जा' इति 'प' इति प्रज्ञा तस्या ऊर्ज–बल यस्या· सकाशात् सा पुज्जा, म मूकब्राह्मी । 'रत्ता' इति रक्तदुग्धिका, 'ससि' त्ति शशिरेखा–बाकुची, 'पुप्फदत' त्ति केतकीनिर्यास , 'स' इति सर्प –अहिस्तेन च अहिखरावीजानि लक्ष्यन्ते, 'सि' इति सिगियविस, 'गोरा' इति अम्वचगेरी 'सु' सुरदाली–देवदाली, 'वयनेमी'ति व्रतस्य नेमिरिव नेमि –लज्जालुका लक्ष्यते, 'का' इति कटकारिका–लघुरिंगिणी, 'ला' इति लागली, 'पा' इति पन्नगनामोपलक्षिता नाड–नाइणी इति द्रव्यम् , 'सोमली' इति सोमवल्ली, 'पियगाभा' इति पिकाङ्गाभ–कोकिलादेहवर्ण, 'अ' इति अभ्रकम् इत्यर्थ । एतेषा वस्तूना गुरूपदेशयुक्त्या मीलने पीतसिद्धिर्भवति । इति द्विधाऽपि द्रव्यानुयोग ।

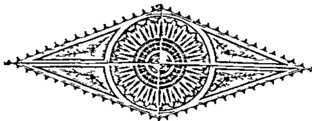
अथवा अग्रेतनगाथया सह वीजाक्षरमप्यत्रास्ति—

"[1]वरकणगतवियगोरा सोलस तित्थकरा मुणेयवा ।
एसो वण्णविभागो चउवीसाए जिणवराणा ॥" (आ० नि० गा० ३७१)

अत्र वर्णोऽक्षर–लोकेश्वराख्य, तस्य विभागो नादविन्दुकलाशिरइन्द्रेषु यथासङ्ख्य श्वेतकृष्णारुणनीलस्वर्णवर्णजिनन्यासः । अस्य नाभौ ध्यानादनाख्येय सर्वातिशायि फलमिति । अयमपि द्रव्यानुयोग ।

अस्माभि प्रतिपाद प्राग्व्याख्यातोऽनुयोग एकैक· ।
सकलाया गाथाया चतुरनुयोगी तु पृथगधुना ॥ १ ॥
अस्माभिर्लिखित दृष्ट्वा प्राचीनपत्रपङ्क्तिषु ।
तन्मे कृपा विधाय शोधनीय च विद्वद्भि ॥ २ ॥

ग्रंथाग्र० १४० ।

---

1 छाया—

वरकनकतपितगौरा षोडश तीर्थङ्करा ज्ञातव्या ।
एष वर्णविभागश्चतुर्विंशत्या जिनवराणाम् ॥

पुनस्तपोनियमादिक्रिया । "आभा राढा विभूषा श्री" इति हैमनाममाला (का० ६, श्लो० १४८)। इय च देहलालना। 'गलीपासो' मयि लीयते-सम्भाव्यते मली पाश इव पाश -कर्मबन्ध'। तथा चार्षम्—

"[1]विभूसावत्तिय भिक्खू कम्म बधइ" (दशवैकालिके अ ६, श्लो. ६६) इत्यादि। इति धर्मकथानुयोग ॥ ३ ॥"

अथ द्रव्यानुयोग —

'सुधयनेमीकाला' इति पूर्ववत् उत्पादव्ययध्रौव्यात्मक सत् तथैव प्रतीयमानत्वात् इत्यस्य पादस्यार्थः। एतच्चाय प्रत्यभिधीयते त प्रतिपादयति-हे 'पउमाभवासुपुज्जा' 'प' इति परमेष्ठी-ब्रह्मा, उमाया 'भ' इति भर्त्ता उमया वा भाति उमाभ -रुद्र, 'वासु' इति वासुदेव', ते पूज्या यस्य स तथा, तस्य सम्बोधन 'हे पउमाभवासुपुज्जा!' गोयमा! इति तदामन्त्रणे सौ अदन्तस्य आर्षे आत्वम्, स च नैयायिको वैशेषिको वा, हरि-हर ब्रह्मणामेकमूर्त्तित्वात्। तथा हे 'रत्ता!' रक्त रक्तपटो-बौद्ध, तथा चागमे-"तच्चन्निय' त्ति ( ) तन्नामतृतीयवर्णो लोहितस्तद्वरणपटयोगात् प्राकृते तच्चन्निओ तस्यामन्त्रण हे रत्ता!। तथा 'स' इति साङ्ख्य, तथाऽकारप्रश्लेषात् असि -खड्ग पुष्पदन्तौ-सूर्यचन्द्रौ पौष्पदन्ता'- तद्वशजत्वात् राजन्या, तेषा हि मूलतो द्वावेव वशौ सूर्यश्चन्द्रश्च, ततोऽसिप्रधानाः पौष्पदन्ता असिपौष्पदन्ता -युद्धप्रवृत्ता क्षत्रियाः, 'शशू हिंसायाम्' 'इकिस्तिव् स्वरूपार्थे' (सिद्ध० ५-३-१३७) इति शशि -हिंसा यज्ञादौ पशुपक्षिवृक्षौषध्यादिशशिना गा-स्वर्ग राति-यजमानेभ्यो ददाति तथोपदेशदानात् ससिगोरा-मीमासका। अथवा शशि'-हिसा तद्विषया गा-वाच उपदेश वा राति शशिगोर -आलम्भ्याध्यायर्थव्याख्याता असिपौष्पदन्त इव हिसापरायणत्वात् य शशिगोरस्तस्यामन्त्रणम्। ततश्च भो परवादिन्! 'पास' पश्य -अन्तस्तत्वेन त्रयात्मक वस्तु विलोकय। कथम्भूत सन् पश्य? 'ओमली' 'ओम्' इत्यभ्युपगमे, त अलियइ-आश्रयति 'ओमली', स्याद्वादमभ्युपगम्य इत्यर्थ। भो भो एकान्तवादिनो भवता 'पियगाभा' वर्तते प्रिया प्रेयसी तस्या अङ्गानि स्तन वदन नयन-जघनादीनि तेषा आभा सादृश्यम्-दृष्टान्त इत्यर्थ। यथाहि-रागिण प्रेयसीना नाम तथा रूपाण्यङ्गानि कनककलश-पूर्णेन्दु-नलिनदल चक्रादिरूपतया स्वानुरागमात्रात् मन्यन्ते तथा भवन्तोऽप्यनन्तधर्मात्मकतया सदसन्नित्यानित्याभिलाप्यानभिलाप्यसामान्यविशेषरूपमपि कृत्स्न वस्तु तदेकान्तरूपतया मन्वाना स्वपक्षपातित्वमात्रमेवाभिव्यञ्जन्ति, न पुनर्यौक्तिकतामिति भाव ॥

द्वितीयप्रकारेणाऽपि लेशतो द्रव्यानुयोग प्रदर्श्यते यथा-'प' इति पारद, 'उ' इति उगयबीयाणि, 'मा' इति माक्षिकम्, 'भ' इति भर्म-हेम, 'व' इति बहुफली, 'आ' इत्या

१ विभूषाप्रत्ययिक भिक्षु कर्म बध्नाति।

काशवल्ली, सन्धौ । 'सु' इति सुनाली, 'पुज्जा' इति 'प' इति प्रज्ञा तस्या ऊर्ज-बलं यस्याः सकाशात् सा पुज्जा, म मूकब्राह्मी । 'रत्ता' इति रक्तदुग्धिका, 'ससि' त्ति शशिरेखा-वाकुची, 'पुप्फदत' त्ति केतकीनिर्यास , 'स' इति सर्प -अहिस्तेन च अहिखरावीजानि लक्ष्यन्ते, 'सि' इति सिगियविस, 'गोरा' इति अम्बचगेरी 'सु' सुरदाली-देवदाली, 'वयनेमी'ति व्रतस्य नेमिरिव नेमि·-लज्जालुका लक्ष्यते, 'का' इति कटकारिका-लघुरिंगिणी, 'ला' इति लागली, 'पा' इति पन्नगनामोपलक्षिता नाइ-नाइणी इति द्वयम् , 'सोमली' इति सोमवल्ली, 'पियंगाभा' इति पिकाङ्गाभ-कोकिलादेहवर्ण, 'अ' इति अभ्रकम् इत्यर्थ· । एतेषा वस्तूना गुरूपदेशयुक्त्या मीलने पीतसिद्धिर्भवति । इति द्विधाऽपि द्रव्यानुयोग· ।

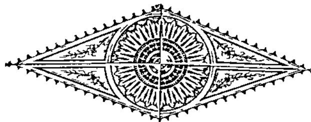
अथवा अग्रेतनगाथया सह वीजाक्षरमप्यत्रास्ति—

"[1]वरकणगतवियगोरा सोलस तित्थकरा मुणेयव्वा ।
एसो वण्णविभागो चउवीसाए जिणवराणा ॥" (आ० नि० गा० ३७१)

अत्र वर्णोऽक्षर-लोकेश्वराख्य, तस्य विभागो नादविन्दुकलाशिरइन्द्रेषु यथासङ्ख्यं श्वेतकृष्णारुणनीलस्वर्णवर्णजिनन्यासः । अस्य नाभौ ध्यानादनाख्येय सर्वातिशायि फलमिति । अयमपि द्रव्यानुयोग ।

अस्माभि· प्रतिपादं प्राग्व्याख्यातोऽनुयोग एकैक· ।
सकलाया गाथाया चतुरनुयोगी तु पृथगधुना ॥ १ ॥
अस्माभिर्लिखित दृष्ट्वा प्राचीनपत्रपङ्क्तिषु ।
तन्मे कृपा विधाय शोधनीय च विद्वद्भि ॥ २ ॥

ग्रंथाग्रं० १४० ।

१ छाया—

वरकनकतपितगौरा षोडश तीर्थङ्करा ज्ञातव्या ।
एष वर्णविभागश्चतुर्विंशत्या जिनवराणाम् ॥

गोशब्दकाव्यम्

गोश्राव किमयं गवाश्रयगता किं सुभ्रु ! गां वीक्षसे ?
गोमध्ये ! चरणेन गां लिखसि किं गोस्त्रीनिभे ! देहि गाम् ।
गावो यान्ति गृहेषु वासरमणेर्गावश्च दूरं गता
गावस्त्वद्विरहे ममासुहरणे एरेहि यावो गृहम् ॥

१ नेत्रजल २ गोकुल० ३ दिश ४ पशु० ५ भुव ६ अप्सर सदृशे ! ७ वाच ८ सुरभय ९ किरणा १० बाणा । "गौरुदके दृशि स्वर्गे दिशि पशौ रश्मौ, वज्रे भूमाविषौ गिरि" इति हैमेऽनेकार्थसङ्ग्रहे (श्लो० ६) ।

वृत्ति —काचिदङ्गना वनान्तरे गवाश्रये–गोकुले गता सती गोश्राव–नेत्रजल मुमोच । तस्मिन् अवसरे केनचिद् गोपेन सा पृष्टा–हे सुभ्रु !–शोभने भ्रुवो यस्या सा सम्बोधने हे सुभ्रु ! अय गोश्राव किम् ? । पुन गां–पृथ्वीं किं वीक्षसे ? तथा हे गोमध्ये ! गो–वज्र तन्मध्यमिव मध्य यस्या सा तत्सम्बोधन हे गोमध्ये !–कृशोदरि ! चरणेन गां–पृथ्वीं किं लिखसि ? । अधुना हे गोस्त्रीनिभे !–स्वर्गीयस्त्रीसदृशे ! गां–वाणीं देहि, वाच दत्स्व । वासरमणे –सूर्यस्य गाव –किरणा दूर गता, तस्मात् सम गावो गृह यान्ति । पुन ए –कामस्य गाव –बाणा, मम असुहरणा –प्राणहरणा जाता । क सति ? त्वद्विरहे जाते सति सम्प्रति त्व आगच्छ, आवां याव –गृह गच्छाव ।

श्रेष्ठिदेवचन्द्र–लालभाइ–जैनपुस्तकोद्धार–ग्रन्थाङ्के—

॥ सप्त[1] स्मरणानि ॥

(विविधविबुधवरविरचितवृत्तिविभूषितानि)

प्रथमं 'पञ्चपरमेष्ठिनमस्कार'स्मरणम् ।

(व्याख्यायमलसमलङ्कृतम्)

श्रीसिद्धिचन्द्रगणिकृता व्याख्या

श्रीगणेशाय नम ।

श्रीनाभेयः श्रिय दद्यात्, सुरासुरनमस्कृतः ।
विघ्नानेकपपञ्चास्यो, दधद् विश्वजनीनताम् ॥ १ ॥–(अनुष्टुप्)
अकब्बरसुरत्राण–हृदयाम्बुजषट्पद' ।
भानुचन्द्रश्चिर जीयाद्, गुरुर्मे वाचकाग्रणीः ॥ २ ॥–(अनु०)
अष्टोत्तरशताना यो—ऽवधानाना विधायकः ।
दधानः पुस्फहमेति[2], विरुद शाहिनाऽर्पितम् ॥ ३ ॥–(अनु०)
तेन वाचकचन्द्रेण, सिद्धिचन्द्रेण सर्वदा ।
बुद्धिवृद्ध्यै वितन्द्रेण, बालानामल्पमेधसाम् ॥ ४ ॥–(अनु०)
शश्वत् सप्तस्मरणाना, वृत्तिरेषा विधीयते ।
तत्र तावन्नमस्कार, एव व्याख्यायते मया ॥ ५ ॥–(अनु०)

–त्रिभिर्विशेषकम्

---

१ नव इति प्रसिद्धिरधुना । २ 'खुरफहमिति' इति प्रतिभाति ।

गोशब्दकाव्यम्

गोश्राव किमयं गवाश्रयगता किं सुभ्रु ! गां वीक्षसे ?
गोमध्ये ! चरणेन गां लिखसि किं गोस्त्रीनिभे ! देहि गाम् ।
गावो यान्ति गृहेषु वासरमणेर्गावश्च दूरं गता
गावस्त्वद्विरहे ममासुहरणे एरेहि यावो गृहम् ॥

१ नेत्रजल २ गोकुल० ३ दिश ४ पशु० ५ भुव ६ अप्सर सदृशे ! ७ वाच ८ सुरभय ९ किरणा १० बाणा । "गौरुदके दृशि स्वर्गे दिशि पशौ रश्मौ, वज्रे भूमाविषौ गिरि" इति हैमेऽनेकार्थसङ्ग्रहे (श्लो० ६) ।

वृत्ति —काचिदङ्गना वनान्तरे गवाश्रये-गोकुले गता सती गोश्राव-नेत्रजलं मुमोच । तस्मिन् अवसरे केनचिद् गोपेन सा पृष्टा-हे सुभ्रु !-शोभने भ्रुवौ यस्या सा सम्बोधने हे सुभ्रु ! अय गोश्राव किम् ? । पुन गां-पृथ्वीं किं वीक्षसे ? तथा हे गोमध्ये ! गो-वज्र तन्मध्यमिव मध्य यस्या सा तत्सम्बोधन हे गोमध्ये !-कृशोदरि ! चरणेन गां-पृथ्वीं किं लिखसि ? । अधुना हे गोस्त्रीनिभे !-स्वर्गीयस्त्रीसदृशे ! गां-वाणीं देहि, वाच दत्स्व । वासरमणे -सूर्यस्य गाव -किरणा दूर गता , तस्मात् सम गावो गृह यान्ति । पुन ए -कामस्य गाव -बाणा , मम असुहरणा - प्राणहरणा जाता । क्व सति ? त्वद्विरहे जाते सति सम्प्रति त्व आगच्छ, आवां याव -गृह गच्छाव ।

नमो सिद्धाणं ॥ २ ॥

[नमः सिद्धेभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्यः ? 'सिद्धेभ्यः' सितं–प्रभूतकालेन बद्धं अष्टप्रकारं कर्म शुक्लध्यानाग्निना ध्मातं—भस्मीकृतं यैस्ते निरुक्तिवशात् सिद्धास्तेभ्यः इति 'बहुव्रीहिः' । यदुक्तं (आव० नम० ४३८तमे पत्राङ्के)—

"[1]दीहकालरयं जं तु, कम्मं से सिअमट्ठहा (जंतुकम्मं सेसि०) ।
सिअं धंतं ति सिद्धस्स, सिद्धत्तमुवजायइ ॥ १ ॥"–(अनु०)

ह० व्या०—(नमो० इति ।) तथा नमः सिद्धेभ्यः । 'षिञ् बन्धने' (पाणिनीय-धातुपाठे १४७८) सितं–बद्धं प्रस्तावादष्टविधं कर्म तद् ध्मातमिति ध्मातं–शुक्लध्यानाग्निना दग्धं–भस्मीकृतं यैस्ते निरुक्तिवशात् सिद्धाः । यद्वा सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं प्राप्ताः सिद्धाः । यद्वा सिद्धाः–सुनिष्ठितार्था मोक्षप्राप्त्या अपुनर्भवत्वेन सम्पूर्णार्थास्तेभ्यः [2]सिद्धेभ्यो नमः ॥ २ ॥

नमो आयरियाणं ॥ ३ ॥

[नम आचार्येभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्यः ? 'आचार्येभ्यः' स्वयं पञ्चविधाचारवन्तोऽन्येपामपि तत्प्रकाशकत्वात् आचारे साधवः आचार्यास्तेभ्यः इति 'तत्पुरुषः' । यथा (आव० नम० ४४८ तमे पत्राङ्के विशेषावश्यकेऽपि गा० ३१९०)—

"[3]पंचविहमायारं, आयरमाणा तहा [4]पभासंता ।
आयारं दसंता, आयरिआ तेण वुच्चंति ॥ १ ॥"–(आर्या)

"अनुयोगकृदाचार्यः" इति हैमः (अभिधानचिन्तामणौ का० १, श्लो० ७८) ॥ ३ ॥

प्रच्छन्नत्वस्याभावेन येषां ते अरहोऽन्तरं अतस्तेभ्योऽरहोऽन्तेभ्य, अथवा अविद्यमानो रथ –स्यन्दन सकलपरिग्रहोपलक्षणभूतोऽन्तश्च–विनाशो जराद्युपलक्षणभूतो येषा ते अरथान्ता अतस्तेभ्य, अथवा 'अरहन्ताणति क्वचिदप्यासक्तिमगच्छद्भ्य क्षीणरागत्वात्, अथवा अरहयद्भ्य –प्रकृष्टरागादिहेतुभूतमनोज्ञेतरविषयसम्पर्केऽपि वीतरागत्वादिकं स्व स्वभावमत्यजद्भ्य इत्यर्थ ।"

१ छाया—
दीर्घकालरज (य) यत् तु कर्म तत् शेषितमष्टधा (अथवा दीर्घ०रज जन्तुकर्म तस्यासितमष्टधा) ।
सितं ध्मातमिति सिद्धस्य सिद्धत्वमुपजायते ॥

२ उक्त च—
"ध्मातं सितं येन पुराणकर्म यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि ।
ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो य सोऽस्तु सिद्ध कृतमङ्गलो मे ॥ १ ॥"

३ छाया—
पञ्चविधमाचारमाचरन्तस्तथा प्रभाषमाणा ।
आचारं दर्शयन्त आचार्यास्तेनोच्यन्ते ॥

४ 'पयासता' इति पाठ भग० विवरणे ।

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

नमो अरिहंताण ॥ १ ॥

[नमोऽर्हद्भ्यः]

नमो अरिहंताणमिति । नमो–नमस्कारः । केभ्यः ? 'अर्हद्भ्यः' शक्रादिकृतां पूजां सिद्धिगतिं चार्हन्तस्तेभ्यः । उक्तं च (आवश्यकनिर्युक्तौ नमस्कारनिर्युक्तौ ४०६तमे पत्राङ्के)—

"अरिहंति वंदणनम–सणाइ अरिहंति पूया[इ]सक्कारं ।
सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेण वुच्चंति ॥ १ ॥"–(आर्या)

श्रीहर्षकीर्तिसूरिकृता व्याख्या

श्रीगुरुभ्यो नमः । ऐं नमः ।

प्रणिपत्य जिनं वक्ष्ये, सप्तस्मरणेषु विवरणं किञ्चित् ।
यस्मान्मन्दमतीना–मपि भवति सुखेन तद्बोधः ॥ १ ॥–(आर्या)

यतः पर्वदिनेषु सकलश्रेयोऽर्थं क्षुद्रोपद्रवादिदोषनिवारणार्थं च कारणादौ सुखशान्त्यर्थं च सप्त मिलिता(नि) एव स्मर्यन्ते–गुण्यन्त इति सप्त स्मरणान्युच्यन्ते । तेष्वादौ चतुर्दशपूर्वाणामादिभूतं अनाद्यनन्तं च पञ्चपरमेष्ठिनमस्काररूपं प्रथमस्मरणमादौ व्याख्यायते–'नमो अरिहंताणं' इत्यादि । अत्र पाठत्रयम्–अरहंताणं, अरिहंताणं, अरुहंताणं । तत्र अर्हन्ति सुरेन्द्रादिकृतां पूजां इत्यर्हन्तः तेभ्योऽर्हद्भ्यः, अरीन्–रागद्वेषादीन् घ्नन्तीति अरिहन्तारः तेभ्योऽरिहन्तृभ्यः, न रोहन्ति–नोत्पद्यन्ते दग्धकर्मबीजत्वात्–पुनः संसारे न जायन्ते इत्यरुहन्तः तेभ्योऽरुहद्भ्यो नमो–नमस्कारोऽस्तु । प्राकृतत्वात् चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ १ ॥

---

१ अस्याष्टोत्तरशतमिता अथा कृता श्रीविनयसमुद्रगणिशिष्यपण्डितश्रीगुणरत्नमुनीश्वरै ।

२ 'अरहंताण,' 'अरुहंताण' इत्यपि पाठौ ।

३ छाया—

अर्हन्ति वन्दननमस्यने अर्हन्ति पूजासत्कारम् ।
सिद्धिगमनस्य चार्हा अर्हन्तस्तेनोच्यन्ते ॥

४ भगवतीसूत्रस्य श्रीअभयदेवसूरिसूत्रिते विवरणे (तृतीये पत्राङ्के) तु पाठोऽयम्—"सणाणि अरिहंति पूयसक्कारं । सिद्धिगमणं च अरहा अरहंता तेण वुच्चन्ति ॥"

५ ख प्रत्यामस्या मूलस्मरणप्रारम्भे 'श्रीअमृतविजयगणिगुरुभ्यो नमः' इत्युल्लेख ॥

६ 'अरहंताण अरिहंताण' इति ख–पाठ ।

७ संतुल्यता यदुक्तं आव० नम० (४०५ तमे पत्राङ्के)—

"अट्ठविहं पि य कम्मं अरिभूयं होइ सव्वजीवाणं ।
तं कम्ममरिं हंता, अरिहंता तेण वुच्चंति ॥ १ ॥"
[अष्टविधमपि च कर्म अरिभूतं भवति सर्वजीवानाम् ।
तेषां कर्मारीणां हन्तारः अरिहन्तारस्तेनोच्यन्ते ॥]

८ संयोजनीयोऽत्र विशेषो यो वरीवर्ति भगवतीसूत्रस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतविवरणे—

नमो सिद्धाणं ॥ २ ॥

[नमः सिद्धेभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्यः ? 'सिद्धेभ्यः' सितं–प्रभूतकालेन बद्धं अष्टप्रकार कर्म शुक्लध्यानाग्निना ध्मात—भस्मीकृतं यैस्ते निरुक्तिवशात् सिद्धास्तेभ्यः इति 'बहुव्रीहिः' । यदुक्तं (आव० नम० ४३८तमे पत्राङ्के)—

"[1]दीहकालरयं ज तु, कम्मं से सिअमट्ठहा (जंतुकम्मं सेसि०) ।
सिअ धत ति सिद्धस्स, सिद्धत्तमुवजायइ ॥ १ ॥"–(अनु०)

ह० व्या०—(नमो० इति ।) तथा नमः सिद्धेभ्यः । 'षिञ् बन्धने' (पाणिनीय-धातुपाठे १४७८) सितं–बद्ध प्रस्तावादष्टविध कर्म तद् ध्मितिं ध्मात–शुक्लध्यानाग्निना दग्ध–भस्मीकृत यैस्ते निरुक्तिवशात् सिद्धा' । यद्वा सिद्धिगतिनामधेय स्थान प्राप्ताः सिद्धा' । यद्वा सिद्धाः –सुनिष्ठितार्था मोक्षप्राप्त्या अपुनर्भवत्वेन सम्पूर्णार्थास्तेभ्यः [2]सिद्धेभ्यो नमः ॥ २ ॥

नमो आयरियाणं ॥ ३ ॥

[नम आचार्येभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्यः ? 'आचार्येभ्यः' स्वयं पञ्चविधाचारवन्तोऽन्येषा-मपि तत्प्रकाशकत्वात् आचारे साधवः आचार्यास्तेभ्यः इति 'तत्पुरुषः' । यथा (आव० नम० ४४८ तमे पत्राङ्के विशेषावश्यकेऽपि गा० ३१९०)—

"[3]पंचविहमायार, आयरमाणा तहा [4]पभासता ।
आयार दसता, आयरिआ तेण वुच्चति ॥ १ ॥"–(आर्या)

"अनुयोगकृदाचार्यः" इति हैमः (अभिधानचिन्तामणौ का० १, श्लो० ७८) ॥ ३ ॥

प्रच्छन्नत्वस्याभावेन येषा ते अरहोऽन्तर अतस्तेभ्योऽरहोऽन्तर्भ्यः, अथवा अविद्यमानो रथ –स्यन्दन सकलपरिग्रहो पलक्षणभूतोऽन्तश्च–विनाशो जराद्युपलक्षणभूतो येषा ते अरथान्ता अतस्तेभ्य, अथवा 'अरहंताणंति क्वचिदप्यास क्तिमगच्छद्भ्य क्षीणरागत्वात्, अथवा अरहयद्भ्य –प्रकृष्टरागादिहेतुभूतमनोज्ञेतरविषयसम्पर्केऽपि वीतरागत्वादिक स्व स्वभावमत्यजद्भ्य इत्यर्थ ।"

१ छाया—
दीर्घकालरज (ः) यत् तु कर्म तत् शेषितमष्टधा (अथवा दीर्घ०रज जन्तुकर्म तस्यासितमष्टधा) ।
सित ध्मातमिति सिद्धस्य सिद्धत्वमुपजायते ॥

२ उक्त च—
"ध्मात सित येन पुराणकर्म यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि ।
ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो य सोऽस्तु सिद्ध कृतमङ्गलो मे ॥ १ ॥"

३ छाया—
पञ्चविधमाचारमाचरन्तस्तथा प्रभाषमाणा ।
आचार दर्शयन्त आचार्यास्तेनोच्यन्ते ॥

४ 'पयासता' इति पाठ भग० विवरणे ।

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

नमो अरिहंताणं ॥ १ ॥

[नमोऽर्हद्भ्यः]

नमो अरिहताणमिति । नमो–नमस्कारः । केभ्यः ? 'अर्हद्भ्यः' शक्रादिकृतां पूजां सिद्धिगतिं चार्हन्तस्तेभ्य' । उक्त च (आवश्यकनिर्युक्तौ नमस्कारनिर्युक्तौ ४०६तमे पत्राङ्के)—

"अरिहति वदणनम–सणाइ अरिहति पूया[इ]मकार ।
सिद्धिगमण च अरिहा, अरिहता तेण वुच्चति ॥ १ ॥"–(आर्या)

श्रीहर्षकीर्तिसूरिकृता व्याख्या

श्रीगुरुभ्यो नम । ऐं नम ।

प्रणिपत्य जिन वक्ष्ये, सप्तस्मरणेषु विवरण किञ्चित् ।
यस्मान्मन्दमतीना–मपि भवति सुखेन तद्बोधः ॥ १ ॥–(आर्या)

यत पर्वदिनेषु सकलश्रेयोऽर्थं क्षुद्रोपद्रवादिदोषनिवारणार्थं च कारणादौ सुखशान्त्यर्थं च सप्त मिलिता(नि) एव स्मर्यन्ते–गुण्यन्त इति सप्त स्मरणान्युच्यन्ते । तेष्वादौ चतुर्दशपूर्वाणामादिभूत अनाद्यनन्त च पञ्चपरमेष्ठिनमस्काररूप प्रथमस्मरणमादौ व्याख्यायते–'नमो अरिहताण' इत्यादि । अत्र पाठत्रयम्–अरहताण, अरिहताण, अरुहताण । तत्र अर्हन्ति सुरेन्द्रादिकृता पूजा इत्यर्हन्त' तेभ्योऽर्हद्भ्य , अरीन्–रागद्वेषादीन् घ्नन्तीति अरिहन्तार' तेभ्योऽरिहन्तृभ्य', न रोहन्ति–नोत्पद्यन्ते दग्धकर्मबीजत्वात्–पुन' ससारे न जायन्ते इत्यरुहन्तः तेभ्योऽरुहद्भ्यो नमो–नमस्कारोऽस्तु । प्राकृतत्वात् चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ १ ॥

---

१ अस्याष्टोत्तरशतमिता अथा कृता श्रीविनयसमुद्रगणिशिष्यपण्डितश्रीगुणरत्नमुनीश्वरै ।

२ अरहताण,' 'अरहताण' इत्यपि पाठौ ।

३ छाया—

अर्हन्ति वन्दननमस्यने अर्हन्ति पूजासत्कारम् ।
सिद्धिगमनस्य चाहा अर्हन्तस्तेनोच्यन्ते ॥

४ भगवतीसूत्रस्य श्रीअभयदेवसूरिसूत्रिते विवरणे (तृतीये पत्राङ्के) तु पाठोऽयम्—"सणाणि अरिहति पूयसक्कार । सिद्धिगमण च अरहा अरहता तेण वुच्चन्ति ॥"

५ ख प्रत्यामस्या मूलस्मरणप्रारम्भे 'श्रीअमृतविजयगणिगुरुभ्यो नम ' इत्युल्लेख ॥

६ 'अरुहताण अरिहताण' इति ख–पाठ ।

७ स–तुल्यता यदुक्त आव० नम० (४०५ तमे पत्राङ्के)—

"अट्ठविह पि य कम्म अरिभूय होइ सव्वजीवाण ।
त कम्ममरिं हता, अरिहता तेण वुच्चति ॥ १ ॥"
[अष्टविधमपि च कर्म अरिभूत भवति सर्वजीवानाम् ।
तेषा कर्मारीणां हन्तार अरिहन्तारस्तेनोच्यन्ते ॥]

८ सयोजनीयोऽयं विशेषो यो वरीवर्ति भगवतीसूत्रस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतविवरणे—
"अविद्यमान वा रह –एकान्तरूपो देश अन्तश्च–मध्य गिरिगुहादीनां सर्ववेदितया सम [illegible]

नमो लोए सव्वसाहूणं ॥ ५ ॥

[नमो लोके सर्वसाधुभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्यः? 'लोके सर्वसाधुभ्यः' । लोके–मनुष्यलोके सम्यग्ज्ञानादिभिर्मोक्षसाधकाः सर्वसत्त्वेषु समाश्चेति साधवः, सर्वे च ते स्थविरकल्पिकादि-भेदभिन्नाः साधवश्चेति सर्वसाधवस्तेभ्यः इति 'कर्मधारयः' । यथा—

"[3]निव्वाणसाहए जोए, जम्हा साहति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते सव्वसाहुणो ॥ १ ॥"–(आर्या)

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नमो लोके सर्वसाधुभ्यः । सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्रादिभि' साधयन्ति मोक्षमार्गमिति साधवः । लोके–सार्धद्वयद्वीपलक्षणे पञ्चचत्वारिंशल्लक्षयोजनप्रमाणे मनुष्यलोके सर्वे च ते साधवश्च । यद्वा सार्वस्य–अर्हतः साधवः सार्वसाधवः तेभ्यो[4] नमो–नमस्कारोऽस्तु ॥ ५ ॥

एसो पंचनमुक्कारो ॥ ६ ॥

[एष पञ्चनमस्कार']

सव्वपावप्पणासणो ॥ ७ ॥

[सर्वपापप्रणाशनः]

---

१ 'सार्वसाधुभ्य' इत्यपि सम्भवति ।

२ आदिशब्देन सूच्यन्ते जिनकल्पिक–प्रतिमाकल्पिक–यथालन्दकल्पिक–परिहारविशुद्धिकल्पिक–स्थितकल्पिका–ऽस्थितकल्पिक–स्थितास्थितकल्पिक–कल्पातीत–प्रत्येकबुद्ध–स्वयसम्बुद्ध–बुद्धबोधिता भारतादिभेदा सुषमादुष्षमादिविशेषिता वा ।

३ दृश्यते इय गाथा आव० नम० ४४९तमे पत्राङ्के भग० विवरणेऽपि, परन्तु तत्र 'सव्व'स्थाने 'भाव'-शब्द । एतच्छाया यथा—

निर्वाणसाधकान् योगान् यस्मात् साधयन्ति (तत) साधव ।
समाश्च सर्वभूतेषु तस्मात् ते सार्वसाधव ॥

४ अत्रापि विशेषो दरीदृश्यते भगवतीविवरणे—

"सर्वेभ्यो जीवेभ्यो हिता सार्वा, ते च साधवश्च, सार्वस्य वा–अर्हतो न तु बुद्धादे साधव सार्वसाधव, सर्वान् वा शुभयोगान् साधयन्ति–कुर्वन्ति, सार्वान् वा–अर्हत साधयन्ति–तदाज्ञाकरणादाराधयन्ति प्रतिष्ठापयन्ति वा दुर्नयनिराकरणादिति सर्वसाधव सार्वसाधवो वा, अथवा श्रव्येषु–श्रवणार्हेषु वाक्येषु, अथवा सव्यानि–दक्षिणानि अनुकूलानि यानि कार्याणि तेषु साधवो–निपुणा श्रव्यसाधव सव्यसाधवो वा अतस्तेभ्य । एषा च नमनीयता मोक्षमार्गसाहायककरणेनोपकारित्वात्, आह च (आव० नम० ४४९तमे पत्राङ्के)—

असहाए सहायत्त, करेंति मे सजम करितस्स ।
एएण कारणेण, नमामिऽह सव्वसाहूण ॥ १ ॥"
[असहाये सहायत्व कुर्वन्ति मे सयम कुर्वत ।
एतेन कारणेन नमाम्यह सर्वसाधून् ॥]

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नम आचार्येभ्यः । मय ज्ञानादिपञ्चविधाचारवन्तोऽन्येषामपि तत्प्रकाशकत्वाद् आचारे साधव आचार्याः तेभ्यः । योग्य' कुशलो हितश्च साधुरुच्यते॥३॥

नमो उवज्झायाण ॥ ४ ॥

[नम उपाध्यायेभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्य' ? 'उपाध्यायेभ्यः' उप एत्य–समीपमागत्य येभ्यः सकाशादधीयन्त इत्युपाध्यायास्तेभ्यः इति 'तत्पुरुषः' । यदुक्त (आव० नम० ४४८ तमे पत्राङ्के, विशेषावश्यकेऽपि गा० ३१९७)—

"बारसगो जिणक्खा-ओ सज्झाओ कहिओ बुहेहि ।
त उवइसति जम्हा, उवज्झाया तेण बुच्चति ॥ १ ॥"–(आर्या)

"उपाध्यायस्तु पाठकः" इति हैम. (अभि० का० १, श्लो० ७८) ॥ ४ ॥

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नम उपाध्यायेभ्य । उप–समीपमागत्य येभ्यः सकाशादधीयत इत्युपाध्याया' । अथवा उप–समीपे अध्यायो–द्वादशाङ्गाः पठन सूत्रतोऽर्थतश्च येपा ते उंपाध्यायाः तेभ्य. उपाध्यायेभ्यो नम ॥ ४ ॥

---

१ आ मयादया चार –विहार आचारस्तस्मिन् इति भग० विवरणे ।

२ विशेषश्चायम्—

"आ–मर्यादया तद्विषयविनयरूपया चय्यन्ते–सेव्यन्ते जिनशासनार्थोपदेशकतया तदाकाङ्क्षिभिरित्याचार्या । उक्त च—

"सुत्तत्थविऊ लक्खण–जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य ।
गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थ वाएइ आयरिओ ॥ १ ॥
[सूत्रार्थविद् लक्षणयुक्तो गच्छस्य मेधिभूतश्च ।
गणतप्तिविप्रमुक्त अर्थ वाचयति आचार्य ॥]

अथवा आ–ईषद् अपरिपूर्णा इत्यथ चारा–हेरिका ये ते आचारा, चारकल्पा इत्यथ, युक्तायुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेया अतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतया इत्याचार्या अतस्तेभ्य "।

३ प्रतीकोऽय कस्यचित् कोशस्येति प्रतिभाति । ४ 'हितेषु' इति क–पाठ ।

५ छाया—

द्वादशाङ्गो जिनाख्यात स्वाध्याय कथितो बुधै ।
तमुपदिशन्ति यस्मात् उपाध्यायास्तेनोच्यन्ते ॥

६ 'सूत्रार्थश्च' इति क–पाठ ।

७ इदमर्थद्वय तु 'इण् गतौ' (पा० १०४५) 'इङ् अध्ययने' (पा० १०४६) इति धातुयुगलमाश्रित्य न्यवेदि श्रीहर्षकीर्तिसूरिभि । परन्तु अथनानात्व वर्तते श्रीभगवतीविवरणे, तद् यथा—'इक् स्मरणे' (पा० १०४७) इति वचनात् (वा) स्मयते सूत्रतो जिनप्रवचन येभ्यस्ते उपाध्याया, (यदाह–बार०) अथवा उपाधानमुपाधि –सन्निधिस्तेनोपाधिना उपाधौ वा आयो–लाभ श्रुतस्य येपा उपाधीना वा–विशेषणाना प्रक्रमाच्छोभनानामायो–लाभो येभ्य, अथवा उपाधिरेव–सन्निधिरेव आयम्–इष्टफल दैवजनितत्वेन अयानाम्–इष्टफलानां समूहस्तदेकहेतुत्वाद् येपाम्, अथवा आधीना–मन पीडानामायो–लाभ आध्याय अधिया वा–नञ कुत्सार्थत्वात् कुबुद्धीनामायोऽध्याय, 'ध्यै चिन्तायाम्' (पा० ९०८) इत्यस्य धातो प्रयोगान्नञ कुत्सार्थत्वादेव च दुर्ध्यान वा अध्याय, उपहत आध्याय अध्यायो वा यैस्ते उपाध्याया अतस्तेभ्य ।"

नमो लोए सव्वसाहूणं ॥ ५ ॥

[नमो लोके सर्वसाधुभ्यः]

सि० व्या०—नमो–नमस्कारः । केभ्यः? 'लोके सर्वसाधुभ्यः'[1] । लोके–मनुष्यलोके सम्यग्ज्ञानादिभिर्मोक्षसाधकाः सर्वसत्त्वेषु समाश्चेति साधवः, सर्वे च ते स्थविरकल्पिकादि[2]-भेदभिन्नाः साधवश्चेति सर्वसाधवस्तेभ्यः इति 'कर्मधारयः' । यथा—

"[3]निव्वाणसाहए जोए, जम्हा साहंति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते सव्वसाहुणो ॥ १ ॥"–(आर्या)

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नमो लोके सर्वसाधुभ्यः । सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्रादिभिः साधयन्ति मोक्षमार्गमिति साधवः । लोके–सार्धद्वयद्वीपलक्षणे पञ्चचत्वारिंशल्लक्षयोजनप्रमाणे मनुष्यलोके सर्वे च ते साधवश्च । यद्वा सार्वस्य–अर्हतः साधवः सार्वसाधवः तेभ्यो[4] नमो–नमस्कारोऽस्तु ॥ ५ ॥

एसो पंचनमुक्कारो ॥ ६ ॥

[एष पञ्चनमस्कार]

सव्वपावप्पणासणो ॥ ७ ॥

[सर्वपापप्रणाशनः]

---

१ 'सार्वसाधुभ्य' इत्यपि सम्भवति ।

२ आदिशब्देन सूच्यन्ते जिनकल्पिक–प्रतिमाकल्पिक–यथालन्दकल्पिक–परिहारविशुद्धिकल्पिक–स्थितकल्पिका–ऽस्थितकल्पिक–स्थितास्थितकल्पिक–कल्पातीत–प्रत्येकबुद्ध–स्वयसम्बुद्ध–बुद्धबोधिता भारतादिभेदा सुषमादुष्षमादिविशेषिता वा ।

३ दृश्यते इय गाथा आव० नम० ४४९तमे पत्राङ्के भग० विवरणेऽपि, परन्तु तत्र 'सव्व'स्थाने 'भाव' शब्द । एतच्छाया यथा—

निर्वाणसाधकान् योगान् यस्मात् साधयन्ति (तत) साधव ।
समाश्च सवभूतेषु तस्मात् ते सावसाधव ॥

४ अत्रापि विशेषो दरीदृश्यते भगवतीविवरणे—

"सर्वेभ्यो जीवेभ्यो हिता सावा, ते च साधवश्च, सार्वस्य वा–अर्हतो न तु बुद्धादे साधव सावसाधव, सर्वान् वा शुभयोगान् साधयन्ति–कुर्वन्ति, सावान् वा–अर्हत साधयन्ति–तदाज्ञाकरणादाराधयन्ति प्रतिष्ठापयन्ति वा दुर्नयनिराकरणादिति सर्वसाधव सावसाधवो वा, अथवा श्रव्येषु–श्रवणार्हेषु वाक्येषु, अथवा सव्यानि–दक्षिणानि अनुकूलानि यानि कार्याणि तेषु साधवो–निपुणा श्रव्यसाधव सव्यसाधवो वा अतस्तेभ्य । एषा च नमनीयता मोक्षमार्गसाहायककरणेनोपकारित्वात्, आह च (आव० नम० ४४९तमे पत्राङ्के)—

असहाए सहायत्त, करेंति मे सजम करितस्स ।
एएण कारणेण, नमामिऽह सव्वसाहूण ॥ १ ॥"
[असहाये सहायत्व कुर्वन्ति मे सयम कुर्वत ।
एतेन कारणेन नमाम्यह सवसाधून् ॥]

मंगलाणं च सव्वेसिं ॥ ८ ॥

[मङ्गलाना च सर्वेषाम्]

पढम हवइ मगलं ॥ ९ ॥

[प्रथम भवति मङ्गलम्]

सि० व्या०—एष पञ्चनमस्कारः। एष—प्रत्यक्षो विधीयमान' पञ्चानामर्हदादीनां नमस्कारः—प्रणामः। स च कीदृश' ? 'सर्वपापप्रणाशन'' सर्वाणि च तानि पापानि च सर्वपापानि इति 'कर्मधारयः'। सर्वपापाना प्रकर्षेण नाशनो—विध्वंसक' सर्वपापप्रणाशनः इति 'तत्पुरुष'। सर्वेषा द्रव्य-भावभेदभिन्नाना मङ्गलाना प्रथममिदमेव मङ्गलम्। "होइ मगल" इति पाठस्त्वप्रामाणिक, सर्वत्र "हवइ मगल" इत्येव दर्शनात्। चः समुच्चये। पञ्चसु पदेषु चतुर्थ्यर्थेषु षष्ठी। अत्र चाष्टषष्टिरक्षराणि, नव पदानि, अष्टौ च सम्पदो—विश्रामस्थानानि तत्र सप्त एकैकपदा, अन्त्या तु द्विपदा इति नमस्कारार्थ' ॥ ६–९ ॥

ह० व्या०—(एसो० इति) एष.—पूर्वोक्त' 'पञ्चनमस्कार' पञ्चानाम्—अर्हत्-सिद्धाऽऽचार्योपाध्याय-सर्वसाधूना नमस्कारः—प्रणाम', सर्वपापप्रणाशन'—(समस्तदुरित)निवारक।

पुन' सर्वेषा मङ्गलाना—मङ्गलकारकवस्तूना दधि-दूर्वा-ऽक्षत-चन्दन-नालिकेर-पूर्णकलश-स्वस्तिक-दर्पण-भद्रासन-वर्धमान मत्स्ययुगल श्रीवत्स-नन्द्यावर्तादीना मध्ये प्रथम—मुख्य मङ्गल-मङ्गलकारको भवति। यतोऽस्मिन् पठिते जप्ते स्मृते च सर्वाण्यपि मङ्गलानि भवन्तीत्यर्थ' ॥ ६–९ ॥

इद च स्मरणमनादिभूत, यतो जिनाना चतुर्विंशतयोऽनन्ता' सञ्जाता' अनन्ताश्च भविष्यन्ति तदा सदैवेदमेव, अतोऽनाद्यनन्तमित्यर्थ ॥

अत्र पदानि नव (९), सम्पद' अष्टौ (८), अक्षराणि अष्टषष्टि' (६८), लघ्वक्षराणि एकषष्टिः (६१), गुर्वक्षराणि सप्त (७) ज्ञेयानि ॥

नागपुरीयतपोगण—राजः श्रीहर्षकीर्तिसूरिवरः।[2]
प्रथमस्मरणे व्याख्या, सङ्क्षेपाद् विहितवान् सम्यक् ॥ १ ॥

॥ इति प्रथमस्मरणव्याख्या[3] ॥

* * * *

१ ०वाय, ... ख-प्रत्या न वर्तते। ३ स्मरणस्य टीका इति ख-पाठः।

श्रीभद्रबाहुस्वामिविरचितं

॥ द्वितीयं 'उवसग्गहर'स्मरणम् ॥

(व्याख्यात्रितयसमलङ्कृतम्)

श्रीजिनप्रभसूरिकृताऽर्थकल्पलतानामवृत्तिः

प्रतिबोध विदधानाः (श्रीसम्भूतिविजयनामानो भद्रबाहुवराहाभिधानौ ब्राह्मणतनयौ भ्रातरौ प्रत्यबूबुधन् ।) स च (तत्र?) वराहमिहिरस्तथाविधज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमाभावात् किञ्चिदेव चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिक शास्त्रमधीतवान् । भद्रबाहुस्वामी तु (चतुर्दश पूर्वाण्यधीतवान् । स च सम्भूतिविजयस्तद्) भ्रातुः पाठादिस्वरूप तदुदर्कं च सातिशयज्ञानेन ज्ञात्वा

"वूँढो गणहरसद्दो, गोयममाईहि धीरपुरिसेहि ।
जो त ठवइ अपत्ते, जाणतो सो महापावो ॥ १ ॥"—(आर्या)

इति प्रवचनरहस्यं स्मरन् न किञ्चिदाचार्यादिपद ददौ । ततस्तस्य महान् प्रद्वेषो जज्ञे । अशुभकर्मोदयवशात् मिथ्यात्व चासौ गत' । व्रत रजोहरणादिलिङ्ग च विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवाभवत् । ततः पूर्वाधीतचन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाण ज्योतिःशास्त्र निर्मितवान् । तच्च नाम्ना वराहमिहिरमिति प्रसिद्धिसौधशिखरमध्यास्त । सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् प्रायः सत्यार्थं च तत् जातम् । ततो विप्रादिभिर्लोकैः पठ्यमान परम्परयाऽद्यापि तद् वर्तते ।

वराहमिहिरः किल द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितः । तत्र चाङ्गोपाङ्गपूर्वादिसिद्धान्तमधीयानेन सर्वं ज्योतिःशास्त्र अन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि ज्ञात, तद्विप्रतारितमिथ्यादृष्टिब्राह्मणैश्च तदन्यथोच्यते स, यदुत—भो लोका' ! अय वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारावारपारीणश्चतुर्दशविद्यानिधानः वशीकरणपरपुरप्रवेशाकाशगामिन्यादिविद्यास्थानभूमिरभूत् । ततोऽनेन गगन मण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिश्चक्रेण सहविद्यानलात् सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणा अश्विन्यादिनक्षत्राणा च सञ्चार सम्यग् निरीक्षित' । ततस्त चेतसि सम्यग् धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपकारायेद ज्योतिष्क निर्मितमिति । सा च प्रसिद्धिः सम्प्रत्यपि मुग्धैस्तच्छास्त्राध्ययनादिना सञ्जाततत्कथिततथाप्रत्ययैस्तस्य माहात्म्यमारोपयद्भिस्तथैव विस्तार्यते, न पुनरिदमवगम्यते यैर्यदेतत् भगवतो जैनागमस्यैव माहात्म्य यदिद किमपि तच्छास्त्रोक्त सत्यत्वेन सवदति, तदन्तर्गतत्वात् । तदर्थाना नहि सूक्त किञ्चिदार्हतमुपदेशमन्तरेण जगत्यस्ति । यदाह श्रीसिद्धसेनदिवाकरः—

१ धनुश्चिह्नान्तगत पाठ क-प्रतौ पार्श्वे लिखितोऽस्ति, ख-प्रतौ तदभाव । २ 'चन्द्रप्रज्ञप्ति-सूर्यप्रज्ञप्त्यादिक' इति ख-पाठ । ३ 'सभ्रातु' इति ख-पाठ ।

४ छाया—

व्यूढो गणधरशब्दो गौतमादिभिर्धीरपुरुषै ।
यस्त स्थापयति अपात्रे जानान स महापाप ॥ १ ॥

५ 'स्थानभूमि' इति ख पाठ । ६ 'निधानमभूत्' इति ख पाठः ।

मंगलाणं च सव्वेसिं ॥ ८ ॥

[मङ्गलानां च सर्वेषाम्]

पढमं हवइ मंगलं ॥ ९ ॥

[प्रथमं भवति मङ्गलम्]

सि० व्या०—एष पञ्चनमस्कार' । एष–प्रत्यक्षो विधीयमानः पञ्चानामर्हदादीनां नमस्कार'–प्रणाम. । स च कीदृश ? 'सर्वपापप्रणाशन' सर्वाणि च तानि पापानि च सर्वपापानि इति 'कर्मधारयः' । सर्वपापाना प्रकर्षेण नाशनो–विध्वसक सर्वपापप्रणाशन इति 'तत्पुरुष' । सर्वेषा द्रव्य-भावभेदभिन्नाना मङ्गलाना प्रथममिदमेव मङ्गलम् । "होइ मगल" इति पाठस्त्वप्रामाणिक , सर्वत्र "हवइ मगल" इत्येव दर्शनात् । चः समुच्चये । पञ्चसु पदेषु चतुर्थ्यर्थेषु षष्ठी । अत्र चाष्टषष्टिरक्षराणि, नव पदानि, अष्टौ च सम्पदो–विश्रामस्थानानि तत्र सप्त एकैकपदा, अन्त्या तु द्विपदा इति नमस्कारार्थः ॥ ६–९ ॥

ह० व्या०—(एसो० इति) एषः–पूर्वोक्त' 'पञ्चनमस्कार' पञ्चानाम्–अर्हत् सिद्धाऽऽचार्यो पाध्याय-सर्वसाधूना नमस्कार'–प्रणाम', सर्वपापप्रणाशन.–(समस्तदुरित)निवारक ।

पुनः सर्वेपा मङ्गलाना–मङ्गलकारकवस्तूना दधि-दूर्वा-ऽक्षत-चन्दन-नालिकेर-पूर्णकलश-स्वस्तिक-दर्पण-भद्रासन-वर्धमान मत्स्ययुगल श्रीवत्स-नन्द्यावर्तादीना मध्ये प्रथम–मुख्य मङ्गल–मङ्गलकारको भवति । यतोऽस्मिन् पठिते जप्ते स्मृते च सर्वाण्यपि मङ्गलानि भवन्तीत्यर्थः ॥ ६–९ ॥

इद च स्मरणमनादिभूत, यतो जिनाना चतुर्विंशतयोऽनन्ता सञ्जाता' अनन्ताश्च भविष्यन्ति तदा सदैवेदमेव, अतोऽनाद्यनन्तमित्यर्थ ॥

अत्र पदानि नव (९), सम्पद' अष्टौ (८), अक्षराणि अष्टषष्टि' (६८), लघ्वक्षराणि एकषष्टि. (६१), गुर्वक्षराणि सप्त (७) ज्ञेयानि ॥

नागपुरीयतपोगण–राज' श्रीहर्षकीर्तिसूरिवर' ।
प्रथमस्मरणे व्याख्या, सङ्क्षेपाद् विहितवान् सम्यक् ॥ १ ॥

॥ इति प्रथमस्मरणव्याख्या ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ

---

१ '०वायमेव ' इति ख–पाठ । २ इद पद्य ख–प्रतौ न वर्तते । ३ स्मरणस्य टीका इति ख–पाठ ।

श्रीभद्रबाहुस्वामिविरचितं

॥ द्वितीयं 'उवसग्गहर'स्सरणम् ॥

(व्याख्यात्रितयसमलङ्कृतम्)

श्रीजिनप्रभसूरिकृताऽर्थकल्पलतानामवृत्तिः

प्रतिबोध विदधानाः (श्रीसम्भूतिविजयनामानो भद्रबाहुवराहाभिधानौ ब्राह्मणतनयौ भ्रातरौ प्रत्यबूबुधन् ।) स च (तत्र?) वराहमिहिरस्तथाविधज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमाभावात् किञ्चिदेव चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिक शास्त्रमधीतवान् । भद्रबाहुस्वामी तु (चतुर्दश पूर्वाण्यधीतवान् । स च सम्भूतिविजयस्तद्) भ्रातुः पाठादिस्वरूप तदुदर्कं च सातिशयज्ञानेन ज्ञात्वा

" वूढो गणहरसद्दो, गोयममाईहिं धीरपुरिसेहिं ।
जो त ठवइ अपत्ते, जाणतो सो महापावो ॥ १ ॥"–(आर्या)

इति प्रवचनरहस्यं स्मरन् न किञ्चिदाचार्यादिपद ददौ । ततस्तस्य महान् प्रद्वेषो जज्ञे । अशुभकर्मोदयवशात् मिथ्यात्व चासौ गतः । व्रत रजोहरणादिलिङ्ग च विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवाभवत् । ततः पूर्वाधीतचन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाण ज्योतिःशास्त्र निर्मितवान् । तच्च नाम्ना वराहमिहिरमिति प्रसिद्धिसौधशिखरमध्यास्त । सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् प्रायः सत्यार्थं च तत् जातम् । ततो विप्रादिभिर्लोकैः पठ्यमान परम्परयाऽद्यापि तद् वर्तते ।

वराहमिहिरः किल द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितः । तत्र चाङ्गोपाङ्गपूर्वादिसिद्धान्तमधीयानेन सर्वं ज्योतिःशास्त्र अन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि ज्ञात, तद्विप्रतारितमिथ्यादृष्टिब्राह्मणैश्च तदन्यथोच्यते स, यदुत–भो लोकाः! अय वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारावारपारीणश्चतुर्दशविद्यानिधानः वशीकरणपरपुरप्रवेशाकाशगामिन्यादिविद्यास्थानभूमिरभूत् । ततोऽनेन गगनमण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिश्चक्रेण सहविद्यानलात् सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणा अश्विन्यादिनक्षत्राणा च सञ्चार. सम्यग् निरीक्षितः । ततस्त चेतसि सम्यग् धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपकारायेद ज्योतिष्क निर्मितमिति । सा च प्रसिद्धिः सम्प्रत्यपि मुग्धैस्तच्छास्त्राध्ययनादिना सञ्जाततत्कथिततथाप्रत्ययैस्तस्य माहात्म्यमारोपयद्भिस्तथैव विस्तार्यते, न पुनरिदमवगम्यते यदेतत् भगवतो जैनागमस्यैव माहात्म्य यदिद किमपि तच्छास्त्रोक्त सत्यत्वेन सवदति, तदन्तर्गतत्वात् । तदर्थाना नहि सूक्त किञ्चिदार्हतमुपदेशमन्तरेण जगत्यस्ति । यदाह श्रीसिद्धसेनदिवाकरः—

१ धनुश्चिह्नान्तगत पाठ क–प्रतौ पार्श्वे लिखितोऽस्ति, ख–प्रतौ तदभाव । २ 'चन्द्रप्रज्ञप्ति–सूर्यप्रज्ञप्त्यादिक' इति ख–पाठः । ३ 'स्वभ्रातु' इति ख–पाठ ।

४ छाया—

व्यूढो गणधरशब्दो गौतमादिभिर्धीरपुरुषैः ।
यस्त स्थापयति अपात्रे जानान स महापाप ॥ १ ॥

५ 'स्थानभूमि' इति ख पाठ । ६ 'निधानमभूत्' इति ख पाठः ।

मंगलाणं च सव्वेसिं ॥ ८ ॥

[मङ्गलाना च सर्वेषाम्]

पढम हवइ मगलं ॥ ९ ॥

[प्रथम भवति मङ्गलम्]

सि० व्या०—एष पञ्चनमस्कार' । एष-प्रत्यक्षो विधीयमान' पञ्चानामर्हदादीनां नमस्कार'–प्रणाम' । स च कीदृशः ? 'सर्वपापप्रणाशन ' सर्वाणि च तानि पापानि च सर्वपापानि इति 'कर्मधारयः' । सर्वपापाना प्रकर्षेण नाशनो–विध्वसकः सर्वपापप्रणाशनः इति 'तत्पुरुष' । सर्वेषा द्रव्य-भावभेदभिन्नाना मङ्गलाना प्रथममिदमेव मङ्गलम् । "होइ मगल" इति पाठस्त्वप्रामाणिकः, सर्वत्र "हवइ मगल" इत्येव दर्शनात् । चः समुच्चये । पञ्चसु पदेषु चतुर्थ्यर्थेषु षष्ठी । अत्र चाष्टषष्टिरक्षराणि, नव पदानि, अष्टौ च सम्पदो–विश्रामस्थानानि तत्र सप्त एकैकपदा, अन्त्या तु द्विपदा इति नमस्कारार्थ' ॥ ६–९ ॥

ह० व्या०—(एसो० इति) एषः–पूर्वोक्त' 'पञ्चनमस्कार'' पञ्चानाम्–अर्हत् सिद्धाऽऽचार्यो पाध्याय-सर्वसाधूना नमस्कार.–प्रणाम', सर्वपापप्रणाशनः–(समस्तदुरित)निवारक' ।

पुन' सर्वेषा मङ्गलाना–मङ्गलकारकवस्तूना दधि-दूर्वा-ऽक्षत-चन्दन-नालिकेर-पूर्णकलश–स्वस्तिक-दर्पण-भद्रासन वर्धमान मत्स्ययुगल श्रीवत्स-नन्द्यावर्तादीना मध्ये प्रथम–मुख्य मङ्गल–मङ्गलकारको भवति । यतोऽस्मिन् पठिते जप्ते स्मृते च सर्वाण्यपि मङ्गलानि भवन्तीत्यर्थः ॥ ६–९ ॥

इद च स्मरणमनादिभूत, यतो जिनाना चतुर्विंशतयोऽनन्ताः सञ्जाता' अनन्ताश्च भविष्यं ति तदा सदैवेदमेव, अतोऽनाद्यनन्तमित्यर्थ. ॥

अत्र पदानि नव (९), सम्पदः अष्टौ (८), अक्षराणि अष्टषष्टि' (६८), लघ्वक्षराणि एकषष्टि. (६१), गुर्वक्षराणि सप्त (७) ज्ञेयानि ॥

नागपुरीयतपोगण–राजः श्रीहर्षकीर्तिसूरिवरः ।
प्रथमस्मरणे व्याख्या, सङ्क्षेपाद् विहितवान् सम्यक् ॥ १ ॥

॥ इति प्रथमस्मरणव्याख्या ॥

* * * *

१ '०वायमेव ' इति ख–पाठ । २ इद पद्य ख–प्रतौ न वर्तते । ३ स्मरणस्य टीका इति ख–पाठः ।

श्रीभद्रबाहुस्वामिविरचितं

॥ द्वितीयं 'उवसग्गहर'स्सरणम् ॥

(व्याख्यात्रितयसमलङ्कृतम्)

श्रीजिनप्रभसूरिकृताऽर्थकल्पलतानामवृत्तिः

प्रतिबोध विदधानाः (श्रीसम्भूतिविजयनामानो भद्रबाहुवराहाभिधानौ ब्राह्मणतनयौ भ्रातरौ प्रत्यबूबुधन् ।) स च (तत्र?) वराहमिहिरस्तथाविधज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमाभावात् किञ्चिदेव चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिकं शास्त्रमधीतवान् । भद्रबाहुस्वामी तु (चतुर्दश पूर्वाण्यधीतवान् । स च सम्भूतिविजयस्तद्) भ्रातुः पाठादिस्वरूपं तदुदर्कं च सातिशयज्ञानेन ज्ञात्वा

"वूढो गणहरसद्दो, गोयममाईहिं धीरपुरिसेहिं ।
जो तं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥ १ ॥"–(आर्या)

इति प्रवचनरहस्यं स्मरन् न किञ्चिदाचार्यादिपदं ददौ । ततस्तस्य महान् प्रद्वेषो जज्ञे । अशुभकर्मोदयवशात् मिथ्यात्वं चासौ गतः । तत रजोहरणादिलिङ्गं च विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवाभवत् । ततः पूर्वाधीतचन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाणं ज्योतिःशास्त्रं निर्मितवान् । तच्च नाम्ना वराहमिहिरमिति प्रसिद्धिसौधशिखरमध्यास्त । सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् प्रायः सत्यार्थं च तत् जातम् । ततो विप्रादिभिर्लोकैः पठ्यमानं परम्परयाऽद्यापि तद् वर्तते ।

वराहमिहिरः किल द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितः । तत्र चाङ्गोपाङ्गपूर्वादिसिद्धान्तमधीयानेन सर्वं ज्योतिःशास्त्रं अन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि ज्ञातं, तद्विप्रतारितमिथ्यादृष्टिब्राह्मणैश्च तदन्यथोच्यते स्म, यदुत–भो लोकाः! अयं वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारावारपारीणश्चतुर्दशविद्यानिधानः वशीकरणपरपुरप्रवेशाकाशगामिन्यादिविद्यास्थानभूमिरभूत् । ततोऽनेन गगनमण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिश्चक्रेण सहविद्यानलात् सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणां अश्विन्यादिनक्षत्राणां च सञ्चारः सम्यग् निरीक्षितः । ततस्तं चेतसि सम्यग् धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपकारायेदं ज्योतिष्कं निर्मितमिति । सा च प्रसिद्धिः सम्प्रत्यपि मुग्धैस्तच्छास्त्राध्ययनादिना सञ्जाततत्कार्यततथाप्रत्ययैस्तस्य माहात्म्यमारोपयद्भिस्तथैव विस्तार्यते, न पुनरिदमवगम्यते यैर्यदेतद् भगवतो जैनागमस्यैव माहात्म्यं यदिदं किमपि तच्छास्त्रोक्तं सत्यत्वेन संवदति, तदन्तर्गतत्वात् । तदर्थानां नहि सूक्तं किञ्चिदार्हतमुपदेशमन्तरेण जगत्यस्ति । यदाह श्रीसिद्धसेनदिवाकरः—

१ धनुश्चिह्नान्तगत पाठ क–प्रतौ पार्श्वे लिखितोऽस्ति, ख–प्रतौ तदभाव । २ 'चन्द्रप्रज्ञप्ति–सूर्यप्रज्ञप्त्यादिक' इति ख–पाठः । ३ 'स्वभ्रातु' इति ख–पाठ ।

४ छाया—

व्यूढो गणधरशब्दो गौतमादिभिर्धीरपुरुषैः ।
यस्तं स्थापयति अपात्रे जानान स महापाप ॥ १ ॥

'स्थानभूमि' इति ख पाठ । ६ 'निधानमभूत्' इति ख पाठः ।

मंगलाणं च सव्वेसिं ॥ ८ ॥

[मङ्गलानां च सर्वेषाम्]

पढम हवइ मगलं ॥ ९ ॥

[प्रथम भवति मङ्गलम्]

सि० व्या०—एष पञ्चनमस्कार' । एष–प्रत्यक्षो विधीयमान' पञ्चानामर्हदादीनां नमस्कारः–प्रणाम । स च कीदृश' ? 'सर्वपापप्रणाशन ' सर्वाणि च तानि पापानि च सर्वपापानि इति 'कर्मधारयः' । सर्वपापाना प्रकर्षेण नाशनो–विध्वसक' सर्वपापप्रणाशनः इति 'तत्पुरुष' । सर्वेषा द्रव्य-भावभेदभिन्नाना मङ्गलाना प्रथममिदमेव मङ्गलम् । "होइ मगल" इति पाठस्त्वप्रामाणिक , सर्वत्र "हवइ मगल" इत्येव दर्शनात् । चः समुच्चये । पञ्चसु पदेषु चतुर्थ्यर्थेषु षष्ठी । अत्र चाष्टषष्टिरक्षराणि, नव पदानि, अष्टौ च सम्पदो–विश्रामस्थानानि तत्र सप्त एकैकपदा, अन्त्या तु द्विपदा इति नमस्कारार्थ. ॥ ६–९ ॥

ह० व्या०—(एसो० इति) एषः–पूर्वोक्त' 'पञ्चनमस्कार'' पञ्चानाम्–अर्हत् सिद्धाऽऽचार्यो पाध्याय-सर्वसाधूना नमस्कार –प्रणाम , सर्वपापप्रणाशन –(समस्तदुरित)निवारक' ।

पुन. सर्वेषा मङ्गलाना–मङ्गलकारकवस्तूना दधि-दूर्वा-ऽक्षत-चन्दन-नालिकेर-पूर्णकलश–स्वस्तिक-दर्पण-भद्रासन वर्धमान मत्स्ययुगल-श्रीवत्स-नन्द्यावर्तादीना मध्ये प्रथम–मुख्य मङ्गल–मङ्गलकारको भवति । यतोऽस्मिन् पठिते जप्ते स्मृते च सर्वाण्यपि मङ्गलानि भवन्तीत्यर्थः ॥ ६–९ ॥

इद च स्मरणमनादिभूत, यतो जिनाना चतुर्विंशतयोऽनन्ताः सञ्जाताः अनन्ताश्च भविष्यन्ति तदा सदैवेदमेव, अतोऽनाद्यनन्तमित्यर्थ ॥

अत्र पदानि नव (९), सम्पद' अष्टौ (८), अक्षराणि अष्टषष्टि' (६८), लघ्वक्षराणि एकषष्टिः (६१), गुर्वक्षराणि सप्त (७) ज्ञेयानि ॥

नागपुरीयतपोगण–राजः श्रीहर्षकीर्तिसूरिवर' ।
प्रथमस्मरणे व्याख्या, सङ्क्षेपाद् विहितवान् सम्यक् ॥ १ ॥

॥ इति प्रथमस्मरणव्याख्या ॥

卐 卐 卐 卐

---

१ '०वायमेव ' इति ख–पाठ । २ इद पद्य ख–प्रत्या न वर्तते । ३ स्मरणस्य टीका इति ख–पाठः ।

श्रीभद्रबाहुस्वामिविरचितं

॥ द्वितीयं 'उवसग्गहर'स्सरणम् ॥

(व्याख्यात्रितयसमलङ्कृतम्)

श्रीजिनप्रभसूरिकृताऽर्थकल्पलतानामवृत्तिः

प्रतिबोध विदधानाः (श्रीसम्भूतिविजयनामानो भद्रबाहुवराहाभिधानौ ब्राह्मणतनयौ भ्रातरौ प्रत्यबूबुधन् ।) स च (तत्र?) वराहमिहिरस्तथाविधज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमाभावात् किञ्चिदेव चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिक शास्त्रमधीतवान् । भद्रबाहुस्वामी तु (चतुर्दश पूर्वाण्यधीतवान् । स च सम्भूतिविजयस्तद्) भ्रातुः पाठादिस्वरूप तदुदर्क च सातिशयज्ञानेन ज्ञात्वा

"वूँढो गणहरसद्दो, गोयममाईहि धीरपुरिसेहि ।
जो त ठवइ अपत्ते, जाणतो सो महापावो ॥ १ ॥"–(आर्या)

इति प्रवचनरहस्य स्मरन् न किञ्चिदाचार्यादिपद ददौ । ततस्तस्य महान् प्रद्वेषो जज्ञे । अशुभकर्मोदयवशात् मिथ्यात्वं चासौ गत' । ग्रत रजोहरणादिलिङ्ग च विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवाभवत् । ततः पूर्वाधीतचन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाण ज्योतिःशास्त्र निर्मितवान् । तच्च नाम्ना वराहमिहिरमिति प्रसिद्धिसौधशिखरमध्यास्त । सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् प्रायः सत्यार्थं च तत् जातम् । ततो विप्रादिभिर्लोके पठ्यमान परम्परयाऽद्यापि तद् वर्तते ।

वराहमिहिरः किल द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितः । तत्र चाङ्गोपाङ्गपूर्वादिसिद्धान्तमधीयानेन सर्वं ज्योतिःशास्त्र अन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि ज्ञात, तद्विप्रतारितमिथ्यादृष्टिब्राह्मणैश्च तदन्यथोच्यते स्म, यदुत–भो लोकाः! अय वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारावारपारीणश्चतुर्दशविद्यानिधानः वशीकरणपरपुरप्रवेशाकाशगामिन्यादिविद्यास्थानभूमिरभूत् । ततोऽनेन गगन मण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिश्चक्रेण सहविद्याबलात् सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणा अश्विन्यादिनक्षत्राणा च सञ्चार' सम्यग् निरीक्षितः । ततस्त चेतसि सम्यग् धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपकारायेद ज्योतिष्क निर्मितमिति । सा च प्रसिद्धि' सम्प्रत्यपि मुग्धैस्तच्छास्त्राध्ययनादिना सञ्जाततत्कथिततथाप्रत्ययैस्तस्य माहात्म्यमारोपयद्भिस्तथैव विस्तार्यते, न पुनरिदमवगम्यते यैर्यदेतत् भगवतो जैनागमस्यैव माहात्म्य यदिद किमपि तच्छास्त्रोक्त सत्यत्वेन सवदति, तदन्तर्गतत्वात् । तदर्थाना नहि सूक्त किञ्चिदार्हतमुपदेशमन्तरेण जगत्यस्ति । यदाह श्रीसिद्धसेनदिवाकरः—

१ धनुश्चिह्नान्तर्गत पाठ क–प्रतौ पार्श्वे लिखितोऽस्ति, ख–प्रतौ तदभाव । २ 'चन्द्रप्रज्ञप्ति–सूर्यप्रज्ञप्त्यादिक' इति ख–पाठ । ३ 'सभ्रातु' इति ख–पाठ ।

४ छाया—

व्यूढो गणधरशब्दो गौतमादिभिर्धीरपुरुषै ।
यस्त स्थापयति अपात्रे जानान स महापाप ॥ १ ॥

५ 'स्थानभूमि' इति ख पाठ । ६ 'निधानमभूत्' इति ख पाठः ।

"सुनिश्चित नः परतन्त्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसम्पदः ।
तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिता, जगत्प्रमाण जिनवाक्यविप्रुष' ॥ १ ॥" –(वंशस्थम्)
–(प्रथमद्वात्रिंशिकाया श्लो० ३०)

एव स तेन दम्भेन मिथ्यादृष्टीन् विप्रतारयस्तेभ्यश्च दानादिपूजा लभमानस्तया चालीकप्रसिद्ध्या मनसि प्रमोद दधानः कालमनैपीत् ॥

अन्यदा श्रीमानाचार्यसम्भूतविजयसूरिः स्वगच्छ भद्रबाहुस्वामिनि नियोज्य कृतानशन' समाधिना दिवमगात् । तदनन्तर श्रीभद्रबाहुरप्रतिबद्धविहारेण विहरन् भव्यान् प्राबुध्यत । एतस्मिश्च समये स वराहमिहिरः साधुश्राद्धप्रद्वेषेण मिथ्यात्वोदयेन वान्तसम्यग्दर्शनोऽज्ञानतपोऽनुष्ठानेन काल कृत्वा व्यन्तरेपूत्पन्न' । तत' पर्याप्तः सन् विभङ्गाभोगाद् विज्ञातात्मीयपूर्वभवस्वरूप' पुनर्मिथ्यात्वोदयादर्हत्प्रवचने प्रद्वेषोत्कर्षमुद्वहन् अचिन्तयत् स सुराधमः–कथमह पूर्ववैरनिर्यातनमेतेषा आर्हताना साध्वादीना करिष्ये ? ततोऽसौ सर्प इव छिद्रान्वेषणपरोऽपि सदनुष्ठाननिष्ठतया सततप्रमत्तत्वात् साधूना छिद्रमभव्यः सम्यक्त्वमिव न लेभे । ततो विलक्षः साधून् मुक्त्वा श्रावकेष्वविरततया प्रमादबहुलेषु विशिष्टधर्मानुष्ठानविकलेषु च छलमवाप्य उपसर्गान् कर्तुमारेभे स दुष्टवानमन्तर । तत श्राद्धैरपि विशिष्टबुद्धिभिराकर्णितश्रुतसारैर्ज्ञात–यद् व्यन्तरकृतमेतत् नास्माभिरुपशम नेतु पार्यते । ततोऽत्रार्थे भद्रबाहुस्वाम्येव प्रतिकर्तु अलं इति सर्वैरालोच्य तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका गुरुभ्य' प्रेषिता । तामवधार्य श्रीभद्रबाहुस्वामिना अतिशयज्ञानज्ञातैतत्पारम्पर्येण महाप्रभावमुपसर्गहरस्तोत्र नूतन कृत्वा सर्वत्र प्रेषितम् । तत' सर्वोऽपि सङ्घस्तत्पाठस्मृतिप्रभावान्निरुपद्रवो धर्मपरायणो बभूवेति सप्रभावमिद सर्वदा स्मरणीय पठनीय ऐहलौकिकपारलौकिकसुखाभिलाषिभिरिति । अत एव

"स्तोत्रस्यास्याष्टातिरिक्त शत य , कुर्याज्जाप पञ्चगाथात्मकस्य ।
तस्यावश्य मङ्क्षु नश्यन्ति विघ्ना–स्त निःशेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥"–(शालिनी)

अत्र हि प्रथमगाथाया जगद्वाल्लभ्यकर सौभाग्यकर भूतादिनिग्रहकर क्षुद्रोपद्रवद्रावणमिति यन्त्राष्टक पार्श्वयक्षयक्षिण्यादिमन्त्रार्थ न्यस्ता । द्वितीयगाथाया च प्रथम विषधरस्फुलिङ्गमन्त्र यन्त्र बृहच्चक्राभिधान सर्वसम्पत्करम्, द्वितीय तु चिन्तामणिचक्र चिन्तातीतार्थसाधक नृप-वह्नि तस्करशाकिनीप्रभृतिक्षुद्रोपद्रवनिवारण न्यस्तम् । तृतीयगाथाया तु वन्ध्याशब्दापह मृतवत्सानामपत्यजीवन काकवन्ध्यादोषप्रमोषि बालाना ग्रहपीडानिवारण दुर्भगाना सौभाग्यावह अपस्माराद्यपहारि चेति यन्त्राणि सूचितानि । चतुर्थगाथाया पुनः सर्वार्थसाधक देवकुल कल्पद्रुमयन्त्रन्यासश्च प्रणीत ।

---

१ 'मानाय' इति क पाठ । २ 'भगवति श्रीभद्रबाहो' इति ख पाठ । ३ 'प्राबूधत् (?)' इति ख-पाठ । ४ 'दयाद्' इति ख पाठ । ५ 'ज्वरोपशमन शाकिनीनाशन विषमविषनिग्रहकर' इत्यधिक ख पाठ । ६ एतज्जिज्ञासुना द्रष्टव्या श्रीपूर्णचन्द्राचायरचिता उपसगहरस्तोत्रलघुवृत्ति । ७ 'कर' इति क पाठ । ८ 'क्षेम सुख०' इति ख पाठ । ९ 'सूत्रितानि' इति ख पाठ ।

पञ्चमगाथाया च पुनः शान्तिकं पौष्टिक च भूत-प्रेत शाकिनी-डाकिनी-ज्वरादिनाशन सर्वरक्षा विनिक्षिप्ता, मन्त्राश्चात्र दृष्ट(ष्टि)क्रोत्थापन पुरक्षोभ क्षेमकरणादिकार्यसाधकाः । अनेनैव च स्तोत्रेण त्रिःसप्तकृत्वोऽष्टशत वाऽभिमन्त्रितेन धूपनलिकर्मादिना कृतोपवासः पुरुपस्तत्तदनर्थसार्थं व्यर्थयति ।

किञ्च सर्वस्य विद्याना मन्त्राणामुपादानकारण पञ्चपरमेष्ठिमहामन्त्रो नमस्कारः, तत्र च नमस्करणीयाः पञ्च परमेष्ठिनः, तेषा च नामाक्षरपद्धतिरेतत्स्तवसम्बन्धिनो गाथापञ्चकस्यादौ चिद्रूपनिरूपणीया दृश्यते । तथाहि–प्रथमगाथाया आदित 'उव' इत्यक्षरद्वयेन प्राकृतगाथाजुषा उपाध्यायाः सङ्गृह्यन्ते, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । द्वितीयगाथादौ तु 'विस' इति वर्णद्वयेन साधवः, विषमिव विष सर्वरसात्मकत्वोपदर्शनात् । विषभूता[1] साधवो हि तत्तत्पात्रापेक्षया तत्तद्रसस्पृशो भवन्ति । उक्त च भगवता प्रस्तुतस्तोत्रकारेणैव दशवैकालिकनिर्युक्तौ (८३तमे पत्राङ्के) श्रमणाना विषसमानत्वम् । तृतीयगाथायास्तु धुरि 'चिट्ठ' इत्यवयवेनाचार्याः, भगवत्सु तीर्थङ्करेषु मोक्षं गतेष्वपि यावत्तीर्थं पश्चादपि तिष्ठन्तीति, प्राकृतलक्षणात् चिट्ठादेशः, "कइया वि जिणवरिंदा"[2] इति न्यायात् । अथवा सचिद्–द्रव्यगुणपर्यवैरनुयोगस्वरूपा तत्र तिष्ठन्तीति चित्स्थाः–सूरयः । चतुर्थगाथायास्त्वादौ 'तुह' इत्यक्षरद्वयेन अर्हन्तः । 'तुह(हृ) दुह(हृ) अर्दने' (सिद्ध० धा०) । तोहन्ति–अर्दयन्ति घातिकर्मचतुष्टय सकलजगत्सशयराशिं वेति तुहः । विहरमाणा उत्पन्नकेवलज्ञाना अर्हन्तः । नाम्युपान्त्यलक्षणे[3] के तुह इति रूपम् । पञ्चमगाथायाः पुनरादौ 'इय'त्ति वर्णयुग्मेन सिद्धाः । 'इण् गतौ' (पा० धा० १०४५) । इता–गता अपुनरावृत्तये मोक्षमिति इताः–सिद्धाः । न चान्यार्थप्रयुक्तानामेषा पदाना परमेष्ठिमन्त्ररूपत्वमयुक्तमिति[4] वाच्यम् "ऐन्द्रस्येव शरासनस्य दधती"[5] इत्यादौ बीजपदाना अन्यार्थप्रयुक्तत्वेऽपि मन्त्ररूपतानतिक्रमात् तत्प्रभावोपलब्धेश्च ।

---

१ उल्लेखश्चायम्—

"विसतिणिसवायवञ्जुलकणियारुप्पलसमेण समणेण ।
भमरुदुरुनडकुक्कुडअद्दागसमेण होयव्व ॥"
[विष तिनिश वात वञ्जुल कर्णिकार उत्पलसमेन श्रमणेन ।
भ्रमर उन्दुरु नट कुक्कुट आदर्शसमेन भवितव्यम् ॥]

२ इद तु प्रथम चरण उपदेशमालाया द्वादशगाथाया, सम्पूर्णा गाथा तच्छाया तु यथा—

"कइया वि, जिणवरिंदा, पत्ता अयरामर पह दाउ ।
आयरिएहिं पवयण, धारिज्जइ सपय सयल ॥"
कदापि जिनवरेन्द्रा प्राप्ता अजरामर पथ दत्त्वा ।
आचार्यैः प्रवचन धार्यते साम्प्रत सकलम् ॥

३ 'नाम्युपान्त्यप्रीकृगृज्ञ कः' इति सिद्धहैमे (५-१-५४) । ४ 'रूप प्रयुक्त' इति क-पाठ, 'रूपे प्रयुक्त' इति तु ग पाठ ।

५ भारतीलघुस्तोत्रे समग्र पद्य आद्य यथा—

"ऐन्द्रस्यैव शरासनस्य दधती मध्येललाट प्रभां
शौक्लीं कान्तिमनुष्णगोरिव शिरस्यातन्वती सर्वत ।

"सुनिश्चित नः परतन्त्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसम्पदः ।
तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिता, जगत्प्रमाण जिनवाक्यविप्रुषः ॥ १ ॥" –(वंशस्थम्)
–(प्रथमद्वात्रिंशिकाया श्लो० ३०)

एव स तेन दम्भेन मिथ्यादृष्टीन् विप्रतारयस्तेभ्यश्च दानादिपूजा लभमानस्तया चालीकप्रसिद्ध्या मनसि प्रमोद दधानः कालमनैषीत् ॥

अन्यदा श्रीमानाचार्यसम्भूतविजयसूरिः स्वगच्छ भद्रबाहुस्वामिनि नियोज्य कृतानशनः समाधिना दिवमगात् । तदनन्तर श्रीभद्रबाहुरप्रतिबद्धविहारेण विहरन् भव्यान् प्राबुध्यत । एतस्मिंश्च समये स वराहमिहिरः साधुश्राद्धप्रद्वेषेण मिथ्यात्वोदयेन वान्तसम्यग्दर्शनोऽज्ञानतपोऽनुष्ठानेन काल कृत्वा व्यन्तरेषूत्पन्नः । ततः पर्याप्तः सन् विभङ्गाभोगाद् विज्ञातात्मीयपूर्वभवस्वरूपः पुनर्मिथ्यात्वोदयादर्हत्प्रवचने प्रद्वेषोत्कर्षमुद्वहन् अचिन्तयत् स सुराधम'–कथमह पूर्ववैरनिर्यातनमेतेषा आर्हताना साध्वादीना करिष्ये ? ततोऽसौ सर्प इव छिद्रान्वेषणपरोऽपि सदनुष्ठाननिष्ठतया सततप्रमत्तत्वात् साधूना छिद्रमभव्यः सम्यक्त्वमिव न लेभे । ततो विलक्षः साधून् मुक्त्वा श्रावकेष्वविरततया प्रमादबहुलेषु विशिष्टधर्मानुष्ठानविकलेषु च छलमवाप्य उपसर्गान् कर्तुमारेभे स दुष्टवानमन्तर । तत श्राद्धैरपि विशिष्टबुद्धिभिराकर्णितश्रुतसारैर्ज्ञात–यद् व्यन्तरकृतमेतत् नास्माभिरुपशम नेतु पार्यते । ततोऽत्रार्थे भद्रबाहुस्वाम्येव प्रतिकर्तु अल इति सर्वैरालोच्य तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका गुरुभ्य प्रेषिता । तामवधार्य श्रीभद्रबाहुस्वामिना अतिशयज्ञानज्ञातैतत्पारम्पर्येण महाप्रभावमुपसर्गहरस्तोत्र नूतन कृत्वा सर्वत्र प्रेषितम् । तत सर्वोऽपि सङ्घस्तत्पाठस्मृतिप्रभावान्निरुपद्रवो धर्मपरायणो बभूवेति सप्रभावमिद सर्वदा स्मरणीय पठनीय ऐहलौकिकपारलौकिकसुखाभिलाषिभिरिति । अत एव

"स्तोत्रस्यास्याष्टातिरिक्त शत य , कुर्याज्जाप पञ्चगाथात्मकस्य ।
तस्यावश्य मङ्क्षु नश्यन्ति विघ्ना–स्त निःशेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥"–(शालिनी)

अत्र हि प्रथमगाथाया जगद्वाल्लभ्यकर सौभाग्यकर भूतादिनिग्रहकर क्षुद्रोपद्रवद्रावणमिति यन्त्राष्टक पार्श्वयक्षयक्षिण्यादिमन्त्राश्च न्यस्ताः । द्वितीयगाथाया च प्रथम विषधरस्फुलिङ्गमन्त्र यन्त्र बृहच्चक्राभिधान सर्वसम्पत्करम्, द्वितीय तु चिन्तामणिचक्र चिन्तातीतार्थसाधक नृप-वह्नि तस्करशाकिनीप्रभृतिक्षुद्रोपद्रवनिवारण न्यस्तम् । तृतीयगाथाया तु वन्ध्याशब्दापह मृतवत्सानामपत्यजीवन काकवन्ध्यादोषप्रमोषि बालाना ग्रहपीडानिवारण दुर्भगाना सौभाग्यावह अपस्माराद्यपहारि चेति यन्त्राणि सूचितानि । चतुर्थगाथाया पुन सर्वार्थसाधक देवकुल कल्पद्रुमयन्त्रन्यासश्च प्रणीतः ।

---

१ 'मानार्य' इति क पाठ । २ 'भगवति श्रीभद्रबाहो' इति ख पाठ । ३ 'प्राबूधत् (?)' इति ख-पाठ । ४ 'दयाद्' इति ख पाठ । ५ 'ज्वरोपशमन शाकिनीनाशन विषमविषनिग्रहकर' इत्यधिक ख पाठ । ६ एतज्जिज्ञासुना द्रष्टव्या श्रीपूर्णचन्द्राचार्यरचिता उपसर्गहरस्तोत्रलघुवृत्ति । ७ 'कर' इति क-पाठ । ८ 'क्षेम ' इति ख-पाठ । ९ 'सूत्रितानि' इति ख पाठ ।

"सुनिश्चित नः परतन्त्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसम्पदः ।
तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिता, जगत्प्रमाण जिनवाक्यविप्रुषः ॥ १ ॥" —(वंशस्थम्)
—(प्रथमद्वात्रिंशिकाया श्लो० ३०)

एव स तेन दम्भेन मिथ्यादृष्टीन् विप्रतारयंस्तेभ्यश्च दानादिपूजा लभमानस्तया चालीकप्रसिद्ध्या मनसि प्रमोद दधानः कालमनैषीत् ॥

अन्यदा श्रीमानाचार्यसम्भूतविजयसूरिः सगच्छ भद्रबाहुस्वामिनि नियोज्य कृतानशनः समाधिना दिवमगात् । तदनन्तर श्रीभद्रबाहुरप्रतिबद्धविहारेण विहरन् भव्यान् प्राबुध्यत । एतस्मिंश्च समये स वराहमिहिरः साधुश्राद्धप्रद्वेषेण मिथ्यात्वोदयेन वान्तसम्यग्दर्शनोऽज्ञानतपोऽनुष्ठानेन काल कृत्वा व्यन्तरेषूत्पन्नः । तत पर्याप्त सन् विभङ्गाभोगाद् विज्ञातात्मीयपूर्वभवस्वरूप पुनर्मिथ्यात्वोदयादर्हत्प्रवचने प्रद्वेषोत्कर्षमुद्वहन् अचिन्तयत् स सुराधम —कथमह पूर्ववैरनिर्यातनमेतेषा आर्हताना साध्वादीना करिष्ये ? ततोऽसौ सर्प इव छिद्रान्वेषणपरोऽपि सदनुष्ठाननिष्ठतया सततात्रमत्तत्वात् साधूना छिद्रमभव्य सम्यक्त्वमिव न लेभे । ततो विलक्ष साधून् मुक्त्वा श्रावकेष्वविरततया प्रमादबहुलेषु विशिष्टधर्मानुष्ठानविकलेषु च छलमवाप्य उपसर्गान् कर्तुमारेभे स दुष्टवानमन्तर. । तत श्राद्धैरपि विशिष्टबुद्धिभिराकर्णितश्रुतसारैर्ज्ञात—यद् व्यन्तरकृतमेतत् नास्माभिरुपशम नेतु पार्यते । ततोऽत्रार्थे भद्रबाहुस्वाम्येव प्रतिकर्तु अल इति सर्वैरालोच्य तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका गुरुभ्यः प्रेषिता । तामवधार्य श्रीभद्रबाहुस्वामिना अतिशयज्ञानज्ञाततत्पारम्पर्येण महाप्रभावमुपसर्गहरस्तोत्र नूतन कृत्वा सर्वत्र प्रेषितम् । तत. सर्वोऽपि सङ्घस्तत्पाठस्मृतिप्रभावान्निरुपद्रवो धर्मपरायणो बभूवेति सप्रभावमिद सर्वदा स्मरणीय पठनीय ऐहलौकिकपारलौकिकसुखाभिलाषिभिरिति । अत एव

"स्तोत्रस्यास्याष्टातिरिक्त शत य', कुर्याज्जाप पञ्चगाथात्मकस्य ।
तस्यावश्य मङ्क्षु नश्यन्ति विघ्ना—स्त निःशेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥"—(शालिनी)

अत्र हि प्रथमगाथाया जगद्वाल्लभ्यकर सौभाग्यकर भूतादिनिग्रहकर क्षुद्रोपद्रवद्रावणमिति यन्त्राष्टक पार्श्वयक्षयक्षिण्यादिमन्त्राश्च न्यस्ता' । द्वितीयगाथाया च प्रथम विषधरस्फुलिङ्गमन्त्र यन्त्र बृहच्चक्राभिधान सर्वसम्पत्करम्, द्वितीय तु चिन्तामणिचक्र चिन्तातीतार्थसाधक नृप-वह्नि तस्करशाकिनीप्रभृतिक्षुद्रोपद्रवनिवारण न्यस्तम् । तृतीयगाथाया तु वन्ध्याशब्दापह मृतवत्सानामपत्यजीवन काकवन्ध्यादोषप्रमोषि बालाना ग्रहपीडानिवारण दुर्भगाना सौभाग्यावह अपस्माराद्यपहारि चेति यन्त्राणि संचितानि । चतुर्थगाथाया पुनः सर्वार्थसाधक देवकुल कल्पद्रुमयन्त्रन्यासश्च प्रणीतः ।

---

१ 'मानाय' इति क पाठ । २ 'भगवति श्रीभद्रबाहौ इति ख पाठ । ३ 'प्राबूधत् (?)' इति ख-पाठ । ४ 'दयाद्' इति ख पाठ । ५ 'ज्वरोपशमन शाकिनीनाशन विषमविषनिग्रहकर' इत्यधिक ख पाठ । ६ एतज्जिज्ञासुना द्रष्टव्या श्रीपूर्णचन्द्राचार्यरचिता उपसर्गहरस्तोत्रलघुवृत्ति । ७ 'कर' इति क-पाठः । ८ 'क्षेम सृष्ठ०' इति ख-पाठ । ९ 'सूत्रितानि' इति ख पाठ ।

पञ्चमगाथायां च पुनः शान्तिक पौष्टिक च भूत-प्रेत शाकिनी-डाकिनी-ज्वरादिनाशन सर्वरक्षा विनिक्षिप्ता, मन्त्राश्चात्र दृष्ट(ष्टि)कोत्थापन पुरक्षोभ-क्षेमकरणादिकार्यसाधका' । अनेनैव च स्तोत्रेण त्रिःसप्तकृत्वोऽष्टशत वाऽभिमन्त्रितेन धूपनलिकर्मादिना कृतोपवासः पुरुषस्तत्तदनर्थसार्थं व्यर्थयति ।

किञ्च सर्वस्य विद्याना मन्त्राणामुपादानकारण पञ्चपरमेष्ठिमहामन्त्रो नमस्कारः, तत्र च नमस्करणीयाः पञ्च परमेष्ठिन', तेषा च नामाक्षरपद्धतिरेतत्स्तवसम्बन्धिनो गाथापञ्चकस्यादौ चिद्रूपनिरूपणीया दृश्यते । तथाहि–प्रथमगाथाया आदित 'उव' इत्यक्षरद्वयेन प्राकृतगाथाजुषा उपाध्याया' सङ्गृह्यन्ते, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । द्वितीयगाथादौ तु 'विस' इति वर्णद्वयेन साधवः, विषमिव विष सर्वरसात्मकत्वोपदर्शनात् । विषभूताः साधवो हि तत्तत्पात्रापेक्षया तत्तद्रसस्पृशो भवन्ति । उक्त च भगवता प्रस्तुतस्तोत्रकारेणैव दशवैकालिकनिर्युक्तौ (८३तमे पत्राङ्के) श्रमणाना विषसमानत्वम्[1] । तृतीयगाथायास्तु धुरि 'चिङ्क' इत्यवयवेनाचार्याः, भगवत्सु तीर्थङ्करेषु मोक्ष गतेष्वपि यावत्तीर्थं पश्चादपि तिष्ठन्तीति, प्राकृतलक्षणात् चिङ्कादेश', "कइया वि जिणवरिंदा"[2] इति न्यायात् । अथवा सचिद्–द्रव्यगुणपर्यवैरनुयोगस्वरूपा तत्र तिष्ठन्तीति चित्स्थाः–सूरयः । चतुर्थगाथायास्त्वादौ 'तुह' इत्यक्षरद्वयेन अर्हन्तः । 'तुह(ह्) दुह(ह्) अर्दने' (सिद्ध० धा०) । तोहन्ति–अर्दयन्ति घातिकर्मचतुष्टय सकलजगत्संशयराशिं वेति तुहः । विहरमाणा उत्पन्नकेवलज्ञाना अर्हन्त' । नाम्युपान्त्यलक्षणे के[3] तुह इति रूपम् । पञ्चमगाथायाः पुनरादौ 'इय'त्ति वर्णयुग्मेन सिद्धाः । 'इण् गतौ' (पा० धा० १०४५) । इता–गता अपुनरावृत्तये मोक्षमिति इता'–सिद्धाः । न चान्यार्थप्रयुक्तानामेषा पदाना परमेष्ठिमन्त्ररूपत्वमयुक्तमिति[4] वाच्यम् "ऐन्द्रस्येन शरासनस्य दधती"[5] इत्यादौ बीजपदाना अन्यार्थप्रयुक्तत्वेऽपि मन्त्ररूपतानतिक्रमात् तत्प्रभावोपलब्धेश्च ।

---

१ उल्लेखश्चायम्—

"विसतिणिसवायवञ्जुलकणियारुप्पलसमेण समणेण ।
भमरदुरुनडकुक्कुडअद्दागसमेण होयव्व ॥"
[विष तिनिश वात वञ्जुल कणिकार उत्पलसमेन श्रमणेन ।
भ्रमर उन्दुरु-नट-कुर्कट आदर्शसमेन भवितव्यम् ॥]

२ इद तु प्रथम चरण उपदेशमालाया द्वादशगाथाया, सम्पूर्णा गाथा तच्छाया तु यथा—

"कइया वि, जिणवरिंदा, पत्ता अयरामर पह दाउ ।
आयरिएहिं पवयण, धारिज्जइ सपय सयल ॥"
कदापि जिनवरेन्द्रा प्राप्ता अजरामर पथ दत्त्वा ।
आचार्यैः प्रवचन धार्यते साम्प्रत सकलम् ॥

३ 'नाम्युपान्त्यप्रीकृगृज्ञ क' इति सिद्धहैमे (५-१-५४) । ४ 'रूप प्रयुक्त' इति क-पाठ, 'रूपे प्रयुक्त' इति तु ग पाठ ।

५ भारतीलघुस्तोत्रे समग्र पद्य आद्य यथा—

"ऐन्द्रस्यैव शरासनस्य दधती मध्येललाट प्रभा
शौक्लीं कान्तिमनुष्णगोरिव शिरस्यातन्वती सर्वत ।

अत्र च यद्यप्यर्हतामेव मुख्यत्वं युक्तं, तथाप्येतत् स्तोत्रं श्रुतकेवलिरचितत्वात् सूत्रम् । तच्चोपाध्यायैरेवाध्यापनीयमित्याद्यावुपाध्याया उक्ताः । उपाध्यायपार्श्वे चाधीयमानस्य साधव एव साहायकं कुर्वते, तेषां साहायककरणं एतदधिकारात् "मंग्गे अविप्पणासो आयारे विणयया सहायत्तं" (आव० नि० गा० ३१३, विशेषा० गा० २९४४) ति यथामङ्गलमर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसाधूनामावश्यकेऽधिकार उक्तः । एवं चाधीतस्य तस्यार्थमाचार्या एव कथयन्तीति तदनन्तरं तेषामुपन्यासः । आचार्योपदेशेन चार्हन्तो ज्ञायन्ते । अर्हंश्चैतत्स्तोत्रवर्णनीयो भगवान् पार्श्वं इत्याचार्यानन्तरमर्हन्तोऽभिहिताः । एतत्स्तोत्रपाठाच्च भावतः परम्परया सिद्धत्वमित्यर्हदनन्तरं सकलसदनुष्ठानफलभूताः सिद्धाः प्रतिपादिता इति पञ्चपरमेष्ठिगर्भितत्वात् श्रुतकेवलिप्रणीतत्वाच्च नास्य स्तवराजस्य प्रभावमहिमा दुःश्रद्धानः । साक्षात्क्रियन्ते चास्य विवेकिभिरनेके प्रभावातिशया इति । अस्य च पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्येयमाद्यगाथा—

उवसग्गहरपासं, पासं वंदामि कम्मघणमुक्कं ।
विसहरविसनिन्नासं, मंगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥

[उपसर्गहरपार्श्वं पार्श्वं वन्दे कर्मघनमुक्तम् ।
विषधरविषनिर्नाशं मङ्गलकल्याणावासम् ॥]

उपसर्गाः—दिव्य-मानुष-तैरश्चा-ऽऽत्मसंवेदनीयभेदाच्चतुर्विधाः उपप्लवास्तान् हरति—अपनयतीत्युपसर्गहरः, शासनाधिष्ठायकत्वात् प्रत्यूहनिवारयिता । तथाभूतः पार्श्वः—पार्श्वयक्षो यस्य स तथा तम् । अनुस्वारस्त्वार्षत्वादलाक्षणिकः, यथा—"देवनागसुवण्ण" इति । उपसर्गहरा वा धरणे-

---

एषाऽसौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिवोष्णांशोः सदाहःस्थिता
छिन्द्याद् वः सहसा पदैस्त्रिभिरघं ज्योतिर्मयी वाङ्मयी ॥ १ ॥"

१ 'सूचनात्' इति क पाठः, 'रचितात्' इति ग पाठः ।

२ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

"पंचविहनमोक्कारं करेमि एएहिं हेऊहिं"
मार्गोऽविप्रणाश आचारो विनयता सहायत्वम् ।
पञ्चविधनमस्कारं करोम्येतैर्हेतुभिः ॥

३ 'पासं' इति पृथक् पदं वा । ४ 'उपसग्गहरं पश्य (अथवा प्राश पाश वा)' इत्यपि सम्भवति । ५ घनकर्ममुक्तं इत्यपि सम्भवति । ६ 'विषगृहवृष०' 'विषगृहविष०' वा इत्यपि सम्भवति । ७ 'नशः शः' (सिद्ध० २-३-७३) इति सूत्रेण 'निर्णाशं' स्यात्, परन्तु व्याख्यात्रितये श्रीपूर्णचन्द्रीयवृत्तावपि प्रयोगोऽयं दरीदृश्यते । ८ 'कल्याणआवासम्' इत्यपि सम्भवति ।

९ पुक्खरवरेत्यपरनाम्नः श्रुतस्तवस्य चतुर्थपद्यस्य द्वितीयपादगतोऽयं पाठः । सम्पूर्णं पद्यं तु यथा—

"सिद्धे ! भो पयओ णमो जिणमए नंदी सया संजमे
देवनागसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिणं तेलुक्कमच्चासुरं
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥"—शार्दूलविक्रीडितम्

न्द्रादयः पार्श्वे–समीपे सततसन्निहितत्वात् यस्य तम् । अथवा उपसर्गहरमिति पृथक् । पश्यति कालत्रयवर्ति वस्तुजातमिति पश्यस्तम् । प्राकृतव्युत्पत्त्या 'पास' इति । यद्वा प्रगता आशा यस्य स प्राशस्त, निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पार्श्व–श्रीपार्श्वनाथ 'वंदामि' त्ति वन्दे–नमस्करोमि । तथा कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यष्ट तानि जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलच्छादकत्वाद् घना इव–जलदा इव कर्मघनाः,

> "स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।
> चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

इति वचनात्, तेभ्यो मुक्तः–पृथग्भूतः कर्मघनमुक्तस्तम् । अत्र चन्द्ररूपकाभावेऽपि विशेषणान्यथानुपपत्त्या तदवगमः। अथवा आर्षत्वात् घनशब्दस्य विशेषणत्वेऽपि परनिपातात् घनानि–दीर्घकालस्थितिकानि बहुप्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि घातिकर्माणि तैर्मुक्तं–त्यक्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थ' । तथा विषधरा–अनन्त-वासुकि-तक्षक कर्कोट-पद्म महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक जय-विजयलक्षणदशनागकुलजाता नागास्तेषा विष पार्थिवादिभेदभिन्न निर्नाशयति–निश्चितमपहरति (इति) विषधरविषनिर्नाशस्तम् । भगवन्नामपूतमन्त्रजापाद् हि सर्वविषधरविषनाशः सुप्रतीत एव मान्त्रिकाणाम् । यदिवा विष–पानीय प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'जल तत्र 'घर' ति गृह–निवासो यस्यासौ विषगृहः । प्रायेण 'वाराणसी'वासिनः पञ्चाग्नितपश्चरण 'मणिकर्णिका'तीर एव कुर्वाणा दृश्यन्ते । स च सामर्थ्यात् कमठमुनिस्तस्य त्रप-धर्म लौकिकैर्धर्मतया गृह्यमाणत्वात् पञ्चाग्नितपश्चर्यालक्षण निर्नाशयति य', प्रज्वलज्ज्वलनदह्यमानकाष्ठकोटरान्तम्रियमाणसर्पप्रदर्शनेन मातुर्लोकाना च मनसि तत्तपसोऽधर्मरूपत्वनिश्चायनात् तम् । अनेन गृहस्थावस्थावदातसूचित परमकारुणिकत्व च कुमार्गनिर्लोठनात् । अथवा विष–मिथ्यात्वकषायादिलक्षण भावविष धारयन्तीति विषधरा विषगृहा वा मिथ्यात्वकषायादिदोषदूषितात्मानः प्राणिनः तेषा विष यथोक्तरूपमेव निर्नाशयति–निजवचनामृतरसोपयोजनेनापगमयतीति विषधरविषनिर्नाशो विषगृहविषनिर्नाशो वा तम्, तथा मङ्गलानि च विपदुपशमरूपाणि, कल्याणानि च सम्पदुत्कर्षरूपाणि तेषा उभयेषामप्यावास इवावासः–क्रीडास्थान तम् । अत एव हि भगवन्त मङ्गलकल्याणावास पर्युपासीना अपि तदुभयभाजन भवेयुः ।

[सिद्धा ' भो प्रयतो नमो जिनमताय नन्दि सदा सयमे
देवनागसुवर्णकिन्नरगणसद्भूतभावार्चिताय ।
लोको यत्र प्रतिष्ठितो जगदिद त्रलोक्यमर्त्यासुर
धर्मो वर्धता शाश्वतो विजयता धर्मोत्तर वर्धताम् ॥]

१ 'वन्दामि इति' इति क पाठ । २ 'आपत्वेन' इति ख पाठ । ३ 'भूत' इति ग-पाठ । ४ श्रीमणिकर्णिकाष्टक मुद्रित बृहत्स्तोत्रमुक्ताहारे (पृ० ३१९)। ५ 'तपश्चयादि–' इति ख पाठ । ६ 'सर्पोपदश०' इति ख पाठ, 'सर्पेऽपि दश०' इति ग पाठ ।

अत्र च यद्यप्यर्हतामेव मुख्यत्वं युक्तं, तथाप्येतत् स्तोत्रं श्रुतकेवलिरचितत्वात् सूत्रम् । तच्चो-पाध्यायैरेवाध्यापनीयमित्यादावुपाध्याया उक्ताः । उपाध्यायपार्श्वे चाधीयमानस्य साधव एव साहायकं कुर्वते, तेषां साहायककरणं एवाधिकारात् "मंग्गे अविप्पणासो आयारे विणयया सहा-यत्तं" (आव० नि० गा० ३१३, विशेषा० गा० २९४४) ति यथामङ्गल्यमर्हत्सिद्धाचार्यो-पाध्यायसाधूनामावश्यकेऽधिकार उक्तः । एवं चाधीतस्य तस्यार्थमाचार्या एव कथयन्तीति तदनन्तरं तेषामुपन्यासः । आचार्योपदेशेन चार्हन्तो ज्ञायन्ते । अर्हंश्चैतत्स्तोत्रवर्णनीयो भगवान् पार्श्वं इत्याचार्यानन्तरमर्हन्तोऽभिहिताः । एतत्स्तोत्रपाठाच्च भावतः परम्परया सिद्धत्वमि-त्यर्हदनन्तरं सकलसदनुष्ठानफलभूताः सिद्धाः प्रतिपादिता इति पञ्चपरमेष्ठिगर्भितत्वात् श्रुतके-वलिप्रणीतत्वाच्च नास्य स्तवराजस्य प्रभावमहिमा दुःश्रद्धानः । साक्षात्क्रियन्ते चास्य विवेकि-भिरनेके प्रभावातिशया इति । अस्य च पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्येयमाद्यगाथा—

उवसग्गहरंपासं, पासं वंदामि कम्मघणमुक्कं ।
विसहरविसनिन्नासं, मंगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥

[उपसर्गहरपार्श्वं पार्श्वं वन्दे कर्मघनमुक्तम् ।
विषधरविषनिर्नाशं मङ्गलकल्याणावासम् ॥]

उपसर्गाः—दिव्यमानुषतैरश्चाऽऽत्मसंवेदनीयभेदाच्चतुर्विधा उपप्लवास्तान् हरति—अपनयती-त्युपसर्गहरः, शासनाधिष्ठायकत्वात् प्रत्यूहनिवारयिता । तथाभूतः पार्श्वः—पार्श्वयक्षो यस्य स तथा तम् । अनुस्वारस्त्वार्षत्वादलाक्षणिकः, यथा—"देवनागसुवण्ण" इति । उपसर्गहरा वा धरणे-

एषाऽसौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिवोष्णांशो सदाहःस्थिता
छिन्द्यान्द् व सहसा पदैस्त्रिभिरघं ज्योतिर्मयी वाङ्मयी ॥ १ ॥"

१ 'सूचनात्' इति क पाठः, 'रचितात्' इति ग पाठः ।

२ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

" पंचविहनमोक्कारं करेमि एएहिं हेऊहिं"
मार्गोऽविप्रणाश आचारो विनयता सहायत्वम् ।
पञ्चविधनमस्कारं करोम्येतैर्हेतुभिः ॥

३ 'पासं' इति पृथक् पदं वा । ४ 'उपसर्गहरं पश्य (अथवा प्राश पाश वा)' इत्यपि सम्भवति । ५ घन-कर्ममुक्त इत्यपि सम्भवति । ६ 'विषगृहवृष०' 'विषगृहविष०' वा इत्यपि सम्भवति । ७ 'नशः शः' (सिद्ध० २-३-७३) इति सूत्रेण 'निर्णाश' स्यात्, परन्तु व्याख्यात्रितये श्रीपूर्णचन्द्रीयवृत्तावपि प्रयोगोऽयं दरीदृश्यते । ८ 'कल्याणआवासम्' इत्यपि सम्भवति ।

९ पुक्खरवरेत्यपरनाम्न श्रुतस्तवस्य चतुर्थपद्यस्य द्वितीयपादगतोऽयं पाठः । सम्पूर्णं पद्यं तु यथा—

"सिद्धे ! भो पयओ णमो जिणमए नंदी सया संजमे
देवंनागसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिणं तेलुक्कमच्चासुरं
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥"—शार्दूलविक्रीडितम्

न्द्रादयः पार्श्वे–समीपे सततसन्निहितत्वात् यस्य तम् । अथवा उपसर्गहरमिति पृथक् । पश्यति कालत्रयवर्ति वस्तुजातमिति पश्यस्तम् । प्राकृतव्युत्पत्त्या 'पास' इति । यद्वा प्रगता आशा यस्य स प्राशस्त, निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पार्श्वं–श्रीपार्श्वनाथ 'वंदामि' त्ति वन्दे–नमस्करोमि । तथा कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यष्ट तानि जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलच्छादकत्वाद् घना इव–जलदा इव कर्मघनाः,

> "स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।
> चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

इति वचनात्, तेभ्यो मुक्तः–पृथग्भूतः कर्मघनमुक्तस्तम् । अत्र चन्द्ररूपकाभावेऽपि विशेषणान्यथानुपपत्त्या तदवगमः । अथवा आर्षत्वात् घनशब्दस्य विशेषणत्वेऽपि परनिपातात् घनानि–दीर्घकालस्थितिकानि बहुप्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि घातिकर्माणि तैर्मुक्तं–त्यक्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थः । तथा विषधरा–अनन्त-वासुकि-तक्षक-कर्कोट-पद्म-महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक-जय-विजयलक्षणदशनागकुलजाता नागास्तेषां विषं पार्थिवादिभेदभिन्नं निर्नाशयति–निश्चितमपहरति (इति) विषधरविषनिर्नाशस्तम् । भगवन्नामपूतमन्त्रजापाद् हि सर्वविषधरविषनाशः सुप्रतीत एव मान्त्रिकाणाम् । यदिवा विष–पानीयं प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'जलं तत्र 'घर' त्ति गृह–निवासो यस्यासौ विषगृहः । प्रायेण 'वाराणसी'वासिनः पञ्चाग्नितपश्चरणं 'मणिकर्णिका'तीरे एव कुर्वाणा दृश्यन्ते । स च सामर्थ्यात् कमठमुनिस्तस्य वृष–धर्मं लौकिकैर्धर्मतया गृह्यमाणत्वात् पञ्चाग्नितपश्चर्यालक्षणं निर्नाशयति यः, प्रज्वलज्ज्वलनदह्यमानकाष्ठकोटरान्तर्म्रियमाणसर्पप्रदर्शनेन मातुर्लोकानां च मनसि तत्तपसोऽधर्मरूपत्वनिश्चायनात् तम् । अनेन गृहस्थावस्थानदातसूचितं परमकारुणिकत्वं च कुमार्गनिर्लोठनात् । अथवा विष–मिथ्यात्वकषायादिलक्षणं भावविषं धारयन्तीति विषधरा विषगृहा वा मिथ्यात्वकषायादिदोषदूषितात्मानः प्राणिनः तेषां विषं यथोक्तरूपमेव निर्नाशयति–निजवचनामृतरसोपयोजनेनापगमयतीति विषधरविषनिर्नाशो विषगृहविषनिर्नाशो वा तम्, तथा मङ्गलानि च विपदुपशमरूपाणि, कल्याणानि च सम्पदुत्कर्षरूपाणि तेषां उभयेषामप्यावास इवावासः–क्रीडास्थानं तम् । अत एव हि भगवन्तं मङ्गलकल्याणावासं पर्युपासीना अपि तदुभयभाजनं भवेयुः ।

> [सिद्धा । भो प्रयतो नमो जिनमताय नन्दि सदा संयमे
> देवनागसुवर्णकिन्नरगणसद्भूतभावार्चिताय ।
> लोको यत्र प्रतिष्ठितो जगदिदं त्रैलोक्यमर्त्यासुरं
> धर्मो वर्धतां शाश्वतो विजयतां धर्मोत्तरं वर्धताम् ॥]

१ 'वन्दामि इति' इति क पाठः । २ 'आर्षत्वेन' इति ख पाठः । ३ 'भूत' इति ग-पाठः । ४ श्रीमणिकर्णिकाष्टक मुद्रित बृहत्स्तोत्रमुक्ताहारे (पृ० ३१९) । ५ 'तपश्चर्यादि–' इति ख पाठः । ६ 'सर्वोपद्रव०' इति ख पाठः, 'सर्वेऽपि द्रव०' इति ग पाठः ।

अत्र च यद्यप्यर्हतामेव मुख्यत्व युक्त, तथाप्येतत् स्तोत्र श्रुतकेवलिरचितत्वात् सूत्रम् । तच्चोपाध्यायैरेवाध्यापनीयमित्यादावुपाध्याया उक्ताः । उपाध्यायपार्श्वे चाधीयमानस्य साधव एव साहायक कुर्वते, तेषा साहायककरण एवाधिकारात् "मग्गे अविप्पणासो आयारे विणयया सहायत्त" (आव० नि० गा० ३१३, विशेषा० गा० २९४४) ति यथामङ्गलमर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसाधूनामावश्यकेऽधिकार उक्त' । एव चाधीतस्य तस्यार्थमाचार्या एव कथयन्तीति तदनन्तर तेषामुपन्यास' । आचार्योपदेशेन चार्हन्तो ज्ञायन्ते । अर्हश्चैतत्स्तोत्रवर्णनीयो भगवान् पार्श्व इत्याचार्यानन्तरमर्हन्तोऽभिहिता' । एतत्स्तोत्रपाठाच्च भावत परम्परया सिद्धत्वमित्यर्हदनन्तर सकलसदनुष्ठानफलभूता॰ सिद्धा' प्रतिपादिता इति पञ्चपरमेष्ठिगर्भितत्वात् श्रुतकेवलिप्रणीतत्वाच्च नास्य स्तवराजस्य प्रभावमहिमा दुःश्रद्धान । साक्षात्क्रियन्ते चास्य विवेकिभिरनेके प्रभावातिशया इति । अस्य च पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्येयमाद्यगाथा—

उवसग्गहरपासं, पासं वदामि कम्मघणमुक्क ।
विसहरविसनिन्नास, मगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥

[उपसर्गहरपार्श्व पार्श्व वन्दे कर्मघनमुक्तम् ।
विषधरविषनिर्नाश मङ्गलकल्याणावासम् ॥]

उपसर्गाः—दिव्य-मानुष तैरश्चा-ऽऽत्मसवेदनीयभेदाच्चतुर्विधा' उपप्लवास्तान् हरति—अपनयतीत्युपसर्गहरः, शासनाधिष्ठायकत्वात् प्रत्यूहनिवारयिता । तथाभूत॰ पार्श्व —पार्श्वयक्षो यस्य स तथा तम् । अनुस्वारस्त्वार्षत्वादलाक्षणिक', यथा—"देवनागसुवण्ण" इति । उपसर्गहरा वा धरणे-

---

एषाऽसौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिवोष्णांशो सदाहस्थिता
छिन्द्याद् व सहसा पदैस्त्रिभिरघ ज्योतिर्मयी वाङ्मयी ॥ १ ॥"

१ 'सूचनात्' इति क पाठ, 'रचितात्' इति ग पाठ ।

२ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

"पचविहनमोक्कार करेमि एएहिं हेऊहिं"
मार्गोऽविप्रणाश आचारो विनयता सहायत्वम् ।
पञ्चविधनमस्कार करोम्येतैर्हेतुभि ॥

३ 'पास' इति पृथक् पद वा । ४ 'उपसर्गहर पश्य (अथवा प्राश पाश वा)' इत्यपि सम्भवति । ५ घन कर्ममुक्त इत्यपि सम्भवति । ६ 'विषगृहवृष॰' 'विषगृहविष॰' वा इत्यपि सम्भवति । ७ 'नश श' (सिद्ध॰ २-३-७३) इति सूत्रण 'निर्णाश' स्यात्, परन्तु व्याख्यात्रितये श्रीपूर्णचन्द्रीयवृत्तावपि प्रयोगोऽय दरीदृश्यते । ८ 'कल्याणआवासम्' इत्यपि सम्भवति ।

९ पुक्खरवरेत्यपरनाम्न श्रुतस्तवस्य चतुर्थपद्यस्य द्वितीयपादगतोऽय पाठ । सम्पूर्ण पद्य तु यथा—

"सिद्धे ! भो पयओ णमो जिणमए नदी सया सजमे
देवनागसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिण तेलुक्कमच्चासुरं
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥"—शार्दूलविक्रीडितम्

न्द्रादयः पार्श्वे-समीपे सततसन्निहितत्वात् यस्य तम् । अथवा उपसर्गहरमिति पृथक् । पश्यति कालत्रयवर्ति वस्तुजातमिति पश्यस्तम् । प्राकृतव्युत्पत्त्या 'पासं' इति । यद्वा प्रगता आशा यस्य स प्राशस्त, निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पार्श्वं-श्रीपार्श्वनाथ 'वंदामि' त्ति वन्दे-नमस्करोमि । तथा कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यष्ट तानि जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलच्छादकत्वाद् घना इव-जलदा इव कर्मघनाः,

"स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।
चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

इति वचनात्, तेभ्यो मुक्तः-पृथग्भूत· कर्मघनमुक्तस्तम् । अत्र चन्द्ररूपकाभावेऽपि विशेषणान्यथानुपपत्त्या तदवगमः । अथवा आर्षत्वात् घनशब्दस्य विशेषणत्वेऽपि परनिपातात् घनानि-दीर्घकालस्थितिकानि बहुप्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि घातिकर्माणि तैर्मुक्त-त्यक्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थः । तथा विषधरा-अनन्त-वासुकि-तक्षक कर्कोट-पद्म महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक जय-विजयलक्षणदशनागकुलजाता नागास्तेषां विष पार्थिवादिभेदभिन्न निर्नाशयति-निश्चितमपहरति (इति) विषधरविषनिर्नाशस्तम् । भगवन्नामपूतमन्त्रजापाद् हि सर्वविषधरविषनाशः सुप्रतीत एव मान्त्रिकाणाम् । यद्वा विष-पानीय प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'जल तत्र 'घर' त्ति गृह-निवासो यस्यासौ विषगृहः । प्रायेण 'वाराणसी'वासिनः पञ्चाग्नितपश्चरण 'मणिकर्णिका'तीर एव कुर्वाणा दृश्यन्ते । स च सामर्थ्यात् कमठमुनिस्तस्य तप-धर्म लौकिकैर्धर्मतया गृह्यमाणत्वात् पञ्चाग्नितपश्चर्यालक्षण निर्नाशयति य', प्रज्वलज्ज्वलनदह्यमानकाष्ठकोटरान्तम्रियमाणसर्पप्रदर्शनेन मातुर्लोकाना च मनसि तत्तपसोऽधर्मरूपत्वनिश्चायनात् तम् । अनेन गृहस्थावस्थावदातस्सूचित परमकारुणिकत्व च कुमार्गनिर्लोठनात् । अथवा विष-मिथ्यात्वकषायादिलक्षण भावविष धारयन्तीति विषधरा विषगृहा वा मिथ्यात्वकषायादिदोषदूषितात्मान' प्राणिन' तेषां विष यथोक्तरूपमेव निर्नाशयति-निजवचनामृतरसोपयोजनेनापगमयतीति विषधरविषनिर्नाशो विषगृहविषनिर्नाशो वा तम्, तथा मङ्गलानि च विपदुपशमरूपाणि, कल्याणानि च सम्पदुत्कर्षरूपाणि तेषां उभयेषामप्यावास इवावासः-क्रीडास्थान तम् । अत एव हि भगवन्त मङ्गलकल्याणावास पर्युपासीना अपि तदुभयभाजन भवेयुः ।

[सिद्धा ' भो प्रयतो नमो जिनमताय नन्दि सदा सयमे
देवनागसुवर्णकिन्नरगणसद्भूतभावार्चिताय ।
लोको यत्र प्रतिष्ठितो जगदिद त्रैलोक्यमर्त्यासुर
धर्मो वर्धता शाश्वतो विजयता धर्मोत्तर वर्धताम् ॥]

१ 'वन्दामि इति' इति क पाठ । २ 'आपरत्वेन' इति ख पाठ । ३ 'भूत' इति ग-पाठ । ४ श्रीमणिकर्णिकाष्टक मुद्रित बृहत्स्तोत्रमुक्ताहारे (पृ० २१९) । ५ 'तपश्चर्यादि-' इति ख-पाठ । ६ 'सर्पोपदर्श०' इति ख पाठ, 'सर्पेऽपि दृश०' इति ग पाठ ।

अत्र च यद्यप्यर्हतामेव मुख्यत्व युक्त, तथाप्येतत् स्तोत्र श्रुतकेवलिरचितत्वात् सूत्रम् । तच्चोपाध्यायैरेवाध्यापनीयमित्यादावुपाध्याया उक्ता । उपाध्यायपार्श्वे चाधीयमानस्य साधव एव साहायक कुर्वते, तेषा साहायककरण एवाधिकारात् "मग्गे अविप्पणासो आयारे विणयया सहायत्त" (आव० नि० गा० ३१३, विशेषा० गा० २९४४) ति यथामङ्गलमर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसाधूनामावश्यकेऽधिकार उक्त । एव चाधीतस्य तस्यार्थमाचार्या एव कथयन्तीति तदनन्तर तेषामुपन्यास । आचार्योपदेशेन चार्हन्तो ज्ञायन्ते । अर्हंश्चैतत्स्तोत्रवर्णनीयो भगवान् पार्श्व इत्याचार्यानन्तरमर्हन्तोऽभिहिता । एतत्स्तोत्रपाठाच्च भावत परम्परया सिद्धत्वमित्यर्हदनन्तर सकलसदनुष्ठानफलभूता सिद्धा प्रतिपादिता इति पञ्चपरमेष्ठिगर्भितत्वात् श्रुतकेवलिप्रणीतत्वाच्च नास्य स्तवराजस्य प्रभावमहिमा दुःश्रद्धान । साक्षात्क्रियन्ते चास्य विवेकिभिरनेके प्रभावातिशया इति । अस्य च पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्येयमाद्यगाथा—

उवसग्गहरंपास[3], पास वंदामि कम्मघणमुक्क ।
विसहरविसनिन्नास, मगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥

[उपसर्गहरपार्श्वं[4] पार्श्वं वन्दे कर्मघनमुक्तम्[5] ।
विषधरविषनिर्नाशं[6][7] मङ्गलकल्याणावासम्[8] ॥]

उपसर्गाः—दिव्य-मानुष तैरश्चा ऽऽत्मसवेदनीयभेदाच्चतुर्विधाः उपप्लवास्तान् हरति—अपनयतीत्युपसर्गहरः, शासनाधिष्ठायकत्वात् प्रत्यूहनिवारयिता । तथाभूत पार्श्व—पार्श्वयक्षो यस्य स तथा तम् । अनुस्वारस्त्वार्षत्वादलाक्षणिक, यथा—"[9]देवनागसुवण्ण" इति । उपसर्गहरा वा धरणे-

एषाऽसौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिवोष्णांशो सदाहस्थिता
छिन्द्याद् व सहसा पदैस्त्रिभिरघ ज्योतिर्मयी वाङ्मयी ॥ १ ॥"

१ 'सूचनात्' इति क पाठ , 'रचितात्' इति ग पाठ ।

२ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

" पचविहनमोक्कार करेमि एएहिं हेऊहिं"
मार्गोऽविप्रणाश आचारो विनयता सहायत्वम् ।
पञ्चविधनमस्कार करोम्येतैर्हेतुभि ॥

३ 'पास' इति पृथक् पद वा । ४ 'उपसगहर पश्य (अथवा प्राश पाश वा)' इत्यपि सम्भवति । ५ घन कर्ममुक्त इत्यपि सम्भवति । ६ 'विषगृहवृष०' 'विषगृहविष०' वा इत्यपि सम्भवति । ७ 'नश श' (सिद्ध० २-३-७३) इति सूत्रेण 'निर्णाश' स्यात्, परन्तु व्याख्यात्रितये श्रीपूर्णचन्द्रीयवृत्तावपि प्रयोगोऽय दरीदृश्यते । ८ 'कल्याणआवासम्' इत्यपि सम्भवति ।

९ पुक्खरवरेत्यपरनाम्न श्रुतस्तवस्य चतुर्थपद्यस्य द्वितीयपादगतोऽय पाठ । सम्पूर्ण पद्य तु यथा—

"सिद्धे ! भो पयओ णमो जिणमए नंदी सया सजमे
देवनागसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिण तेलुक्कमच्चासुरं
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तर वड्ढउ ॥"—शार्दूलविक्रीडितम्

न्द्रादयः पार्श्वे-समीपे सततसन्निहितत्वात् यस्य तम् । अथवा उपसर्गहरमिति पृथक् । पश्यति कालत्रयवर्ति वस्तुजातमिति पश्यस्तम् । प्राकृतव्युत्पत्त्या 'पास' इति । यद्वा प्रगता आशा यस्य स प्राशस्त, निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पार्श्व-श्रीपार्श्वनाथ 'वंन्दामि' त्ति वन्दे-नमस्करोमि । तथा कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यष्ट तानि जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलच्छादकत्वाद् घना इव-जलदा इव कर्मघनाः,

> "स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।
> चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

इति वचनात्, तेभ्यो मुक्तः-पृथग्भूत' कर्मघनमुक्तस्तम् । अत्र चन्द्ररूपकाभावेऽपि विशेषणान्यथानुपपत्त्या तदवगमः । अथवा आर्षत्वात् घनशब्दस्य विशेषणत्वेऽपि परनिपातात् घनानि-दीर्घकालस्थितिकानि बहुप्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि घातिकर्माणि तैर्मुक्त-त्यक्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थ' । तथा विषधरा-अनन्त-वासुकि-तक्षक कर्कोट-पद्म महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक जय-विजयलक्षणदशनागकुलजाता नागास्तेषा विष पार्थिवादिभेदभिन्न निर्नाशयति-निश्चितमपहरति (इति) विषधरविषनिर्नाशस्तम् । भगवन्नामपूतमन्त्रजापाद् हि सर्वविषधरविषनाशः सुप्रतीत एव मान्त्रिकाणाम् । यदिवा विष-पानीय प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'जल तत्र 'घर' ति गृह-निवासो यस्यासौ विषगृहः । प्रायेण 'वाराणसी'वासिन' पञ्चाग्नितपश्चरण 'मणिकर्णिका'तीर एव कुर्वाणा दृश्यन्ते । स च सामर्थ्यात् कमठमुनिस्तस्य वृष-धर्म लौकिकैर्धर्मतया गृह्यमाणत्वात् पञ्चाग्नितपश्चर्यालक्षण निर्नाशयति य', प्रज्वलज्ज्वलनदह्यमानकाष्ठकोटरान्तर्म्रियमाणसर्पप्रदर्शनेन मातुर्लोकाना च मनसि तत्तपसोऽधर्मरूपत्वनिश्चायनात् तम् । अनेन गृहस्थावस्थानदातद्युचित परमकारुणिकत्व च कुमार्गनिर्लोठनात् । अथवा विष-मिथ्यात्वकषायादिलक्षण भावविष धारयन्तीति विषधरा विषगृहा वा मिथ्यात्वकषायादिदोषदूषितात्मान. प्राणिनः तेषा विष यथोक्तरूपमेव निर्नाशयति-निजवचनामृतरसोपयोजनेनापगमयतीति विषधरविषनिर्नाशो विषगृहविषनिर्नाशो वा तम्, तथा मङ्गलानि च विपदुपशमरूपाणि, कल्याणानि च सम्पदुत्कर्षरूपाणि तेषा उभयेषामप्यावास इवावास.-क्रीडास्थान तम् । अत एव हि भगवन्त मङ्गलकल्याणावास पर्युपासीना अपि तदुभयभाजन भवेयु ।

> [सिद्धा ' भो प्रयतो नमो जिनमताय नन्दि सदा सयमे
> देवनागसुवर्णकिन्नरगणसद्भूतभावार्चिताय ।
> लोको यत्र प्रतिष्ठितो जगदिद त्रैलोक्यमर्त्यासुर
> धर्मो वर्धता शाश्वतो विजयता धर्मोत्तर वर्धताम् ॥]

१ 'वन्दामि इति' इति क पाठ । २ 'आर्षत्वेन' इति ख पाठ । ३ 'भूत' इति ग-पाठ । ४ श्रीमणिकर्णिकाष्टक मुद्रित बृहत्स्तोत्रमुक्ताहारे (पृ० ३१९) । ५ 'तपश्चर्यादि-' इति ख पाठ । ६ 'सर्पोपदर्श०' इति ख पाठ, 'सर्पेऽपि दर्श०' इति ग पाठ ।

अत्र च यद्यप्यर्हतामेव गुरुत्व युक्त, तथाप्येतत् स्तोत्र श्रुतकेवलिर्रचितत्वात् प्रथम् । तथो-पाध्यायैरेवाध्यापनीयमित्यादावुपाध्याया उक्ता । उपाध्यायपार्श्वे चाधीयमानस्य साधव एव साहायक कुर्वते, तेपा साहायककरण एवाधिकारात् "मंग्गे अविप्पणासो आयारे विणयया सहायत्त" (आव० नि० गा० ३१३, विशेषा० गा० २९४४) ति यथाक्रमऽयमर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसाधूनामावश्यकेऽधिकार उक्त' । एव चाधीतस्य तस्यार्थमाचार्या एव कथयन्तीति तदनन्तर तेपामुपन्यास' । आचार्योपदेशेन चार्हन्तो ज्ञायन्ते । अर्हश्चैतत्स्तोत्रवर्णनीयो भगवान पार्श्वं इत्याचार्यानन्तरमर्हन्तोऽभिहिता । एतत्स्तोत्रपाठाच भावत परम्परया सिद्धत्वमित्यर्हदनन्तर सकलसदनुष्ठानफलभूता सिद्धा' प्रतिपादिता इति पञ्चपरमेष्ठिगर्भितत्वात् श्रुतकेवलिप्रणीतत्वाच नास्य स्तवराजस्य प्रभावमहिमा दुःश्रद्धान । साक्षात्क्रियन्ते चास्य विवेकिभिरनेके प्रभावातिशया इति । अस्य च पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्येयमाद्यगाथा—

उवसग्गहर[३]पास, पासं वदामि कम्मघणमुक्क ।
विसहरविसनिन्नास, मंगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥

[[४]उपसर्गहरपार्श्वं पार्श्वं वन्दे [५]कर्मघनमुक्तम् ।
वि[६]पधरविपनि[७]र्नाश मङ्गल[८]कल्याणावासम् ॥]

उपसर्गाः—दिव्य मानुप तैरश्चा ऽऽत्मसवेदनीयभेदाचतुर्विधाः उपप्लवास्तान् हरति—अपनयतीत्युपसर्गहरः, शासनाधिष्ठायकत्वात् प्रत्यूहनिवारयिता । तथाभूत' पार्श्व.—पार्श्वयक्षो यस्य स तथा तम् । अनुस्वारस्त्वार्पत्वादलाक्षणिक , यथा—"[९]देवनागसुवण्ण" इति । उपसर्गहरा वा धरणे-

---

एपाऽसौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिवोष्णांशो सदाहस्थिता
छिन्द्याद् व सहसा पदैस्त्रिभिरघ ज्योतिर्मयी वाङ्मयी ॥ १ ॥"

१ 'सूचनात्' इति क पाठ , 'रचितात्' इति ग पाठ ।

२ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

" पचविहनमोक्कार करेमि एएहिं हेऊहिं"
मार्गोऽविप्रणाश आचारो विनयता सहायत्वम् ।
पञ्चविधनमस्कार करोम्येतैर्हेतुभि ॥

३ 'पास' इति पृथक् पद वा । ४ ' उपसर्गहर पश्य (अथवा प्राश पाश वा)' इत्यपि सम्भवति । ५ घन कर्ममुक्त इत्यपि सम्भवति । ६ ' विपगृहत्त्वप०' 'विपगृहविप०' वा इत्यपि सम्भवति । ७ 'नश श ' (सिद्ध० २-३-७३) इति सूत्रण 'निर्णाश' स्यात्, परन्तु व्याख्यात्रितये श्रीपूर्णचन्द्रीयवृत्तावपि प्रयोगोऽय दरीदृश्यते । ८ 'कल्याणआवासम्' इत्यपि सम्भवति ।

९ पुक्खरवरेत्यपरनाम्न श्रुतस्तवस्य चतुर्थपद्यस्य द्वितीयपादगतोऽय पाठ । सम्पूर्णं पद्य तु यथा—

"सिद्धे भो पयओ णमो जिणमए नदी स्या सजमे
देवनागसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ।
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिण तेलुक्कमच्चासुर
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तर वड्ढउ ॥"—शार्दूलविक्रीडितम्

न्द्रादयः पार्श्वे–समीपे सततसन्निहितत्वात् यस्य तम् । अथवा उपसर्गहरमिति पृथक् । पश्यति कालत्रयवर्ति वस्तुजातमिति पश्यस्तम् । प्राकृतव्युत्पत्त्या 'पास' इति । यद्वा प्रगता आशा यस्य स प्राशस्त, निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पार्श्व–श्रीपार्श्वनाथ 'वंन्दामि' त्ति वन्दे–नमस्करोमि । तथा कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यष्ट तानि जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलच्छादकत्वाद् घना इव–जलदा इव कर्मघनाः,

> "स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।
> चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

इति वचनात्, तेभ्यो मुक्तः–पृथग्भूतः कर्मघनमुक्तस्तम् । अत्र चन्द्ररूपकाभावेऽपि विशेषणान्यथानुपपत्त्या तदवगमः । अथवा आर्षत्वात् घनशब्दस्य विशेषणत्वेऽपि परनिपातात् घनानि–दीर्घकालस्थितिकानि बहुप्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि घातिकर्माणि तैर्मुक्त–त्यक्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थः । तथा विषधरा–अनन्त-वासुकि-तक्षक कर्कोट-पद्म महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक जय-विजयलक्षणदशनागकुलजाता नागास्तेषा विष पार्थिवादिभेदभिन्न निर्नाशयति–निश्चितमपहरति (इति) विषधरविषनिर्नाशस्तम् । भगवन्नामपूतमन्त्रजापाद् हि सर्वविषधरविषनाशः सुप्रतीत एव मान्त्रिकाणाम् । यद्वा विष–पानीय प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'जल तत्र 'घर' ति गृह–निवासो यस्यासौ विषगृहः । प्रायेण 'वाराणसी'वासिनः पञ्चाग्नितपश्चरण 'मणिकर्णिका'तीर एव कुर्वाणा दृश्यन्ते । स च सामर्थ्यात् कमठमुनिस्तस्य वृष–धर्म लौकिकैर्धर्मतया गृह्यमाणत्वात् पञ्चाग्नितपश्चर्यालक्षण निर्नाशयति य, प्रज्वलज्ज्वलनदह्यमानकाष्ठकोटरान्तर्म्रियमाणसर्पप्रदर्शनेन मातुर्लोकाना च मनसि तत्तपसोऽधर्मरूपत्वनिश्चायनात् तम् । अनेन गृहस्थावस्थानदातसूचित परमकारुणिकत्व च कुमार्गनिर्लोठनात् । अथवा विष–मिथ्यात्वकषायादिलक्षण भावविष धारयन्तीति विषधरा विषगृहा वा मिथ्यात्वकषायादिदोषदूषितात्मानः प्राणिनः तेषा विष यथोक्तरूपमेव निर्नाशयति–निजवचनामृतरसोपयोजनेनापगमयतीति विषधरविषनिर्नाशो विषगृहविषनिर्नाशो वा तम्, तथा मङ्गलानि च विपदुपशमरूपाणि, कल्याणानि च सम्पदुत्कर्षरूपाणि तेषा उभयेषामप्यावास इवावासः–क्रीडास्थान तम् । अत एव हि भगवन्त मङ्गलकल्याणावास पर्युपासीना अपि तदुभयभाजन भवेयु' ।

> [सिद्धा ' भो प्रयतो नमो जिनमताय नन्दि सदा सयमे
> देवनागसुवर्णकिन्नरगणसद्भूतभावार्चिताय ।
> लोको यत्र प्रतिष्ठितो जगदिद त्रैलोक्यमर्त्यासुर
> धर्मा वर्धता शाश्वतो विजयता धर्मोत्तरं वर्धताम् ॥]

१ 'वन्दामि इति' इति क पाठ । २ 'आर्षत्वेन' इति ख पाठ । ३ 'भूत' इति ग-पाठ । ४ श्रीमणिकर्णिकाष्टक मुद्रित वृहत्स्तोत्रमुक्ताहारे (पृ० ३१९) । ५ 'तपश्चर्यादि–' इति ख पाठ । ६ 'सर्पोपदर्श०' इति ख पाठ, 'सर्पेऽपि दर्श०' इति ग पाठ ।

"नात्यद्भुत भुवनभूषणभूत ! नाथ ! भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टुवन्त' ।
तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा भूत्याश्रित य इह नात्मसम करोति ॥ १ ॥"
–(भक्तामरस्तोत्रे श्लो० १०)

इति (श्रीमानतुङ्गसूरि)वचनात् तमेवभूत पार्श्वं वन्दे इति सम्बन्ध. ॥

अय च स्तवोऽनुज्झितश्रीपार्श्वनाथमन्त्रविधिभि. पार्श्वयक्ष श्रीपद्मावती-धरणेन्द्रैरधिष्ठित इति तत्पक्षोऽपि व्याख्यायते—

तत्र पासं इति पार्श्वं–पार्श्वयक्षम् । किंविशिष्टम् ? उपसर्गहर–सम्यग्दृशा विघ्नोपशम-कर्तारम् । तथा पाशोऽस्या वामहस्तेऽस्तीत्यभ्रादित्वात् मत्वर्थीये प्रत्यये पाशा–पद्मावती ता च । किंविशिष्टाम् ? 'काम्यघनमुत्का' काम्य –कमनीयो घन'–शरीर तेन करणभूतेन मुद्–हर्षोऽर्थात् द्रष्टृणा यस्या. सकाशात् सा काम्यघनमुत्का, दिव्यवपुषा प्रमोदजनिकेत्यर्थ ताम् । विषधरो–जलधरोऽर्थात् कमठासुरसम्बन्धी तस्य विष–जलं निर्नाशयति निजफणातपत्र-धारणेन वारयति (इति) विषधरविषनिर्नाशो–धरणेन्द्रस्त च । मङ्गलकल्याणावासमिति प्राग्वत् अथवा मङ्गलकेल्पश्रेयस्करणप्रगुणा या आज्ञा–भगवच्छासन तया आ–समन्तात् वासना वासो वा भावना यस्य त, कल्याणकारिभगवदाज्ञाभावितमनसमित्यर्थः । एतास्त्रीनपि वन्दे–अभिष्टौमि । 'वदुङ् अभिवादनस्तुत्योः' (सिद्ध० धा०) इति वचनात् । इति गाथार्थ. ॥ १ ॥

श्रीसिद्धिचन्द्रगणिकृता व्याख्या

अथ पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्य उपसर्गहरस्तोत्रस्येय(मा)माद्या गाथामाह—उवसग्गेति । अह श्रीपार्श्व–पार्श्वनाथ वन्दामि–अभिष्टौमि 'वदुङ् अभिवादनस्तुत्योः' (सिद्ध० धा०) इति धातो' रूपम् । कथम्भूत पार्श्वम् ? 'उपसर्गहरम्' उपसर्गान्–देवादिकृतान् उपद्रवान् हरति –निराकरोतीति उपसर्गहरस्तथाभूत पार्श्वनामा यक्षो यस्य स तथा त उपसर्गहरपार्श्वं इति 'बहुव्रीहि' । प्राकृतत्वादनुस्वार । "उपसर्ग उपद्रव " इति हैम (अभि० का० २, श्लो० ३९) । अथवा उपसर्गहरमिति पृथगेव पार्श्वविशेषणम् । पुन' कथम्भूतम् ? 'पाशम्' पश्यति कालत्रय-वर्तिवस्तुजातमिति पाश त पाशम् 'तत्पुरुष' । प्राकृतत्वाद् दन्त्यसकारनिर्देशः । यदिवा प्रगता आशा–आकाङ्क्षा यस्य स प्राशस्त प्राश इति 'बहुव्रीहिः' । निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पुनः कथम्भू-तम् ? 'कर्मघनमुक्तम्' कर्माणि–ज्ञानावरणीयादीन्येव जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलाच्छादकत्वात् घना इव घना. कर्मघना इति 'कर्मधारय.', तत. कर्मघनेभ्यः–कर्ममेघेभ्यो मुक्त. कर्मघनमुक्तः त कर्मघनमुक्त इति 'तत्पुरुषः' ।

---

१ 'भूषण ! भूतनाथ !' इत्यपि सम्भवति ।

२ एतत्पक्षे छाया यथा—
उपसर्गहर पार्श्वं पाशां वन्दे काम्यघनमुत्काम् । विष० मङ्गल० मङ्गलकल्पाज्ञावास वा ॥

३ 'कल्याणश्रेय०' इति ख पाठ ।

"घनः सान्द्रे दृढे दार्ढ्ये विस्तारे मुद्गरेऽम्बुदे ।
सङ्घे मुस्ते (घन मध्यनृत्तवाद्यप्रकारयोः)" ॥

इति हैमानेकार्थः (का० २, श्लो० २७४)। अथवा आर्षत्वाद् घनशब्दस्य परनिपाते घनानि-दीर्घकालस्थितिकानि प्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि तेभ्यो मुक्त-पृथग्भूतमिति व्याख्येयम्। पुन' कथम्भूतम्? 'विपधरविपनिर्नाश' विपधराः-अनन्त-वासुकि-तक्षक-कर्कट-पद्म-महापद्म-शङ्खपाल कुलिक-जय-विजयलक्षणा दश तेपा विप पार्थिनादिभेदभिन्न नितरा नाशयतीति विपधरविपनिर्नाशः त विपधरविपनिर्नाश इति 'तत्पुरुप:'। यदिवा विप-पानीय प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'नदीजल तत्र गृह-निवासो यस्य स विपगृहः, स च अर्थात् कमठमुनिस्तस्य दृर्प-धर्म पञ्चाग्नितपश्चर्यारूप निर्नाशयतीति विपगृहदृपनिर्नाश' त विपगृहदृपनिर्नाश इति 'वहुव्रीहिगर्भित 'तत्पुरुप:' । अनेन गृहस्थावस्थावदातः सूचितः। अथवा विप-मिथ्यात्वकपायादिक वारयन्ति ते विपधरा॰ प्राणिनस्तेपा विप-मिथ्यात्वादिरूप निर्नाशयतीति स तथोक्तस्त विपधरविपनिर्नाशमिति व्याख्येयम् । पुन' कथम्भूतम्? 'मङ्गलकल्याणआवास' मङ्गलानि च-श्रेयांसि, कल्याणानि च-सम्पदुत्कर्परूपाणि, तेपामुभयेपामप्यावास इव आवासो मङ्गलकल्याण-आवासस्त मङ्गलकल्याणआवास, मङ्गलकल्याणाना क्रीडामन्दिरमित्यर्थः ॥ १ ॥

श्रीहर्पकीर्तिसूरिकृता व्याख्या

अथ द्वितीय स्मरण व्याख्यायते—इद च स्मरण वराहमिहिरकृतश्रीसङ्घोपद्रवनिवारणार्थं श्रीभद्रवाहुस्वामिभिः कृतम्, यथा—श्रीभद्रवाहुस्वामिनो भ्राता वराहमिहिरः। स च दीक्षा गृहीत्वा चन्द्रप्रज्ञप्तिसूर्यप्रज्ञप्त्यादिक शास्त्रमधीतवान्। यदा च तस्याचार्यपद न दत्त तदा तस्य महान् प्रद्वेपो जात', रजोहरणादिलिङ्ग विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवाभवत्। ततः पूर्वाधीत-चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाण ज्योतिःशास्त्र निर्मितवान्। सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् सत्य च जातम्। वराहमिहिरेण तु द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितवता पूर्वादिसिद्धान्त-मधीयानेन सर्व ज्योतिःशास्त्रमन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि ज्ञातम्। तद्विप्रतारितब्राह्मणैरेवमुच्यते-यदय वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारगामी परपुरप्रवेशाकाशगामिन्यादिविद्यास्थान-मभूत्। ततोऽनेन गगनमण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिश्चक्रेण सह सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणाम् अश्वि-

---

१ "सहितैकपदे निल्या, निल्या धातूपसर्गयो ।
निल्या समासे वाक्ये तु, सा विवक्षामपेक्षते ॥ १ ॥"

इत्यनेन सन्धिप्रसङ्गे सत्यपि 'श्रीआदिनाथ नतनाकिनाथ' (श्रीसुमतिकल्लोलमुनिविरचिते ऋपभस्तवने), 'श्रीइन्द्रभूतिं वसुभूतिपुत्र (श्रीदेवानन्दसूरिकृते गौतमाष्टके), 'वरधर्मकीर्तिऋपभो (श्रीधर्मघोपसूरिप्रणीते अष्टापदकल्पे), 'शरत्सुदाचि॰' (श्रीजिनप्रभसूरिविरचितायां अथकल्पलताया प्रशस्तौ पृ० ७३) इत्यादिवद् अत्रापि सन्धरभाव । अपरश्चायमेव प्रयोगो वर्तते श्रीपूर्णचन्द्राचार्यविरचिताया उपसर्गहरस्तोत्रलघुवृत्तौ।

२ 'सर्वोपद्रव॰' इति क पाठ । ३ 'स्वैव' इति ख पाठ । ४ 'हणमश्वि॰' इति ख पाठ ।

"नात्यद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाथ ! भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टुवन्त' ।
तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन कि वा भूत्याश्रित य इह नात्मसम करोति ॥ १ ॥"
–(भक्तामरस्तोत्रे श्लो० १०)

इति (श्रीमानतुङ्गसूरि)वचनात् तगेवभूत पार्श्वं वन्दे इति सम्बन्ध' ॥

अय च स्तवोऽनुज्झितश्रीपार्श्वनाथसन्निधिभि. पार्श्वयक्ष श्रीपद्मावती-धरणेन्द्रैरधिष्ठित इति तत्पक्षोऽपि व्याख्यायते—

तत्र पास इति पार्श्व–पार्श्वयक्षम् । किंविशिष्टम् ? उपसर्गहर–सम्यग्दृशा विघ्नोपशम-कर्तारम् । तथा पाशोऽस्या वामहस्तेऽस्तीत्यश्रादित्वात् मत्वर्थीये प्रत्यये पाशा–पद्मावती ता च । किंविशिष्टाम् ? 'काम्यघनमुत्का' काम्य –कमनीयो घन –शरीर तेन करणभूतेन मुद्–हर्षोऽर्थात् द्रष्टृणा यस्या सकाशात् सा काम्यघनमुत्का, दिव्यवपुषा प्रमोदजनिकेत्यर्थ ताम् । विषधरो–जलधरोऽर्थात् कमठासुरसम्बन्धी तस्य विष–जल निर्नाशयति निजफणातपत्र-धारणेन वारयति (इति) विषधरविषनिर्नाशो–धरणेन्द्रस्त च । मङ्गलकल्याणावासमिति प्राग्वत् अथवा मङ्गलकल्पश्रेयस्करणप्रगुणा या आज्ञा–भगवच्छासन तया आ–समन्तात् वासना वासो वा भावना यस्य त, कल्याणकारिभगवदाज्ञाभावितमनसमित्यर्थः । एतास्त्रीनपि वन्दे–अभि-ष्टौमि । 'वदुङ अभिवादनस्तुत्योः' (सिद्ध० धा०) इति वचनात् । इति गाथार्थ. ॥ १ ॥

श्रीसिद्धिचन्द्रगणिकृता व्याख्या

अथ पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्य उपसर्गहरस्तोत्रस्येय(मा)माद्या गाथामाह—उवसग्गेति । अह श्रीपार्श्व–पार्श्वनाथ वन्दामि–अभिष्टौमि 'वदुङ् अभिवादनस्तुत्यो.' (सिद्ध० धा०) इति धातो' रूपम् । कथम्भूत पार्श्वम् ? 'उपसर्गहरम्' उपसर्गान्–देवादिकृतान् उपद्रवान् हरति –निराकरोतीति उपसर्गहरस्तथाभूत पार्श्वनामा यक्षो यस्य स तथा त उपसर्गहरपार्श्व इति 'बहुव्रीहिः' । प्राकृतत्वादनुस्वार । "उपसर्ग उपद्रव " इति हैम. (अभि० का० २, श्लो० ३९) । अथवा उपसर्गहरमिति पृथगेव पार्श्वविशेषणम् । पुन. कथम्भूतम् ? 'पाशम्' पश्यति कालत्रय-वर्तिवस्तुजातमिति पाश त पाशम् 'तत्पुरुष.' । प्राकृतत्वाद् दन्त्यसकारनिर्देशः । यदिवा प्रगता आशा–आकाङ्क्षा यस्य स प्राशस्त प्राश इति 'बहुव्रीहि.' । निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पुनः कथम्भूतम् ? 'कर्मघनमुक्तम्' कर्माणि–ज्ञानावरणीयादीन्येव जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलाच्छादकत्वात् घना इव घना. कर्मघना इति 'कर्मधारय.', तत. कर्मघनेभ्य.–कर्ममेघेभ्यो मुक्त. कर्मघनमुक्तः त कर्मघनमुक्त इति 'तत्पुरुषः' ।

---

१ 'भूषण ! भूतनाथ !' इत्यपि सम्भवति ।

२ एतत्पक्षे छाया यथा—
उपसर्गहर पार्श्व पाशां वन्दे काम्यघनमुत्काम् । विष० मङ्गल० मङ्गलकल्पाज्ञावासं वा ॥

३ 'कल्याणश्रेय०' इति ख पाठ ।

"घनः सान्द्रे दृढे दार्ढ्ये विस्तारे मुद्गरेऽम्बुदे ।
सङ्घे मुस्ते (घन मध्यनृत्तवाद्यप्रकारयोः)" ॥

इति हैमानेकार्थः (का० २, श्लो० २७४)। अथवा आर्षत्वाद् घनशब्दस्य परनिपाते घनानि-दीर्घकालस्थितिकानि प्रदेशाग्राणि वा यानि कर्माणि तेभ्यो मुक्त-पृथग्भूतमिति व्याख्येयम्। पुनः कथम्भूतम्? 'विषधरविषनिर्णाशं' विषधराः-अनन्त-वासुकि-तक्षक-कर्कोट-पद्म-महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक-जय-विजयलक्षणा दश तेषां विषं पार्थिवादिभेदभिन्नं नितरां नाशयतीति विषधरविषनिर्णाशः तं विषधरविषनिर्णाशं इति 'तत्पुरुषः'। यद्वा विषं-पानीयं प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'नदीजलं तत्र गृह-निवासो यस्य स विषगृहः, स च अर्थात् कमठमुनिस्तस्य वृष-धर्मं पञ्चाग्नितपश्चर्यारूपं निर्णाशयतीति विषगृहवृषनिर्णाशः तं विषगृहवृषनिर्णाशं इति 'बहुव्रीहिगर्भित 'तत्पुरुषः'। अनेन गृहस्थावस्थावदातः सूचितः। अथवा विषं-मिथ्यात्वकषायादिकं धारयन्ति ते विषधराः प्राणिनस्तेषां विषं-मिथ्यात्वादिरूपं निर्णाशयतीति स तथोक्तस्तं विषधरविषनिर्णाशमिति व्याख्येयम्। पुनः कथम्भूतम्? 'मङ्गलकल्याणआवासं' मङ्गलानि च-श्रेयांसि, कल्याणानि च-सम्पदुत्कर्षरूपाणि, तेषामुभयेषामप्यावास इव आवासो मङ्गलकल्याणआवासस्तं मङ्गलकल्याणआवासं, मङ्गलकल्याणानां क्रीडामन्दिरमित्यर्थः ॥ १ ॥

श्रीहर्षकीर्तिसूरिकृता व्याख्या

अथ द्वितीयं स्मरणं व्याख्यायते—इदं च स्मरणं वराहमिहिरकृतश्रीसङ्घोपद्रवनिवारणार्थं श्रीभद्रबाहुस्वामिभिः कृतम्, यथा—श्रीभद्रबाहुस्वामिनो भ्राता वराहमिहिरः। स च दीक्षां गृहीत्वा चन्द्रप्रज्ञप्तिसूर्यप्रज्ञप्त्यादिकं शास्त्रमधीतवान्। यदा च तस्याचार्यपदं न दत्तं तदा तस्य महान् प्रद्वेषो जातः, रजोहरणादिलिङ्गं विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवाभवत्। ततः पूर्वाधीतचन्द्रप्रज्ञप्त्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाणं ज्योतिःशास्त्रं निर्मितवान्। सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् सत्यं च जातम्। वराहमिहिरेण तु द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितवता पूर्वादिसिद्धान्तमधीयानेन सर्वं ज्योतिःशास्त्रमन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि ज्ञातम्। तद्विप्रतारितब्राह्मणैरेवमुच्यते-यदयं वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारगामी परपुरप्रवेशाकाशगामिन्यादिविद्यास्थानमभूत्। ततोऽनेन गगनमण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिश्चक्रेण सह सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणाम् अधि-

१ "संहितैकपदे नित्या, नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु, सा विवक्षामपेक्षते ॥ १ ॥"

इत्यनेन सन्धिप्रसङ्गे सत्यपि 'श्रीआदिनाथ नतनाकिनाथ' (श्रीसुमतिकल्लोलमुनिविरचिते ऋषभस्तवने), 'श्रीइन्द्रभूतिं वसुभूतिपुत्र (श्रीदेवानन्दसूरिकृते गौतमाष्टके), 'वरधर्मकीर्तिरूपभो (श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीते अष्टापदकल्पे), 'शरच्चन्द्ररुचि०' (श्रीजिनप्रभसूरिविरचितायां अथकल्पलतायां प्रशस्तौ पृ० ७३) इत्यादिवद् अत्रापि सन्ध्यभावः । अपरञ्चायमेव प्रयोगो वर्तते श्रीपूर्णचन्द्राचार्यविरचितायां उपसर्गहरस्तोत्रलघुवृत्तौ ।

२ 'सर्वोपद्रव०' इति क पाठः । ३ 'स्वैव' इति ख पाठः । ४ 'इणमधि०' इति ख पाठः ।

न्यादिनक्षत्राणां सञ्चार' सम्यक् निरीक्षितः । ततस्त चेतसि धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपकारार्थं ज्योति शास्त्र निर्मितमिति । ततः स तेन दम्भेन मि॰ यादृष्टीन् विप्रतारयन् तेभ्यो दानादिकं पूजां च लभमान तया चौलिकप्रसिद्ध्या प्रमोद दधान॰ कालमनैषीत् । अन्ते चाज्ञानतपोऽनुष्ठानेन काल कृत्वा व्यन्तरेषूत्पन्न । ततो विभङ्गज्ञानविज्ञानेन पूर्वभवस्वरूप ज्ञात्वाऽर्हत्प्रवचने प्रद्वेषमुद्वहन् पूर्ववैरनिर्यातनार्थमार्हतसङ्घे उपसर्गान् कर्तुमारेभे । तत श्राद्धैरपि तद् व्यन्तरकृतमुपद्रव ज्ञात्वा सर्वैरप्यालोच्य तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका श्रीभद्रबाहुस्वामिगुरुभ्य प्रेषिता । तामवगाह्य श्रीभद्रबाहुस्वामिभिस्तदुपसर्गनिवारणार्थं महाप्रभाव श्रीउपसर्गहरस्तोत्र नूतनं कृत्वा सङ्घ प्रेषितम् । तत सर्वोऽपि सङ्घस्तत्पठनप्रभावान्निरुपद्रवो जात॰ । अत इद स्मरण ऐहलौकिकपारलौकिकसुखाभिलाषिभिर्नर सर्वदा स्मरणीयम् । यत —

"स्तोत्रस्याष्टातिरिक्त शत य , कुर्याज्जाप पञ्चगाथात्मकस्य ।
तस्यानश्य मङ्क्षु नश्यन्ति विघ्ना–स्त नि'शेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥"–शालिनी

पूर्वं किलास्य स्मरणस्य सप्त गाथा अभूवन् । ततो गाथाद्वय श्रीभद्रबाहुस्वामिभिर्भाण्डागारे स्थापितम् । साम्प्रत तु पञ्चैव गाथा प्रवर्तन्ते । अतोऽस्य पञ्चाशीत्यधिकशताक्षर १८५–मानस्य स्तोत्रस्येयमादिगाथा—'उवसग्गहर पास' इति । अह पार्श्व–श्रीपार्श्वनाथ वन्दे–नमस्करोमि । कथम्भूत पार्श्वम्? 'उपसर्गहरपार्श्वं' उपसर्गाणा–देव मनुष्य-तिर्यक्कृतोपद्रवाणा हरो–निवारक पार्श्वनामा शासनाधिष्ठायक॰ सेवकयक्षो यस्य स तम् । यद्वा उपसर्गहर पार्श्व–समीप यस्य स तम् । अथवा उपसर्गहरा–उपसर्गनिवारका धरणेन्द्रादय॰ पार्श्वे यस्य स तम् । प्राकृतत्वाद् बिन्दुरलाक्षणिक । यद्वा उपसर्गहरमिति पृथक् पदम् । प्राशमिति पृथक् पदम् । उपसर्गान् हरतीत्युपसर्गहर तम्, प्रगता आशा–प्रार्थना वाञ्छा यस्य स प्राशस्तम् । पुन॰ कथम्भूत पार्श्वम्? 'कर्मघनमुक्त' ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्माण्येव घना–मेघा॰, ज्ञानाच्छादकत्वात्, तेभ्यो मुक्तो–रहित पृथक् । (उक्त च)—

"स्थित शीतांशुवज्जीव , प्रकृत्या भावशुद्धया ।
चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

ज्ञान चन्द्रिकावत् कर्माणि मेघवत् तदावरण अत एव कर्मघनमुक्तम् । अथवा [illegible]न–दीर्घकालस्थितिकानि च तानि कर्माणि च कर्मघनानि । प्राकृतत्वात् [illegible] मुक्तो–रहितस्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थ॰ । पुनः कथम्भूत [illegible] विषधराणा–सर्पाणा विष निर्नाशयति–निश्चितमपहरतीति विष॰ [illegible] निर्नाशो भवतीति । अथवा विष–मिथ्यात्वकषायलक्षण

१ 'श्रीपार्श्व–श्रीपार्श्वनाथ' इति क पाठ । २ 'मन्त्रतदैव विष'

भावविप धारयन्तीति विपधरा'-मिथ्यात्वकषायादिदोषदूषितात्मान' प्राणिन' तेपा विष-मिथ्यात्वादि निर्नाशयति-जिनवचनामृतरसप्रयोजनेनापगमयतीति तम् । पुनः कथम्भूत पार्श्वम्? 'मङ्गलकल्याणावास' मङ्गल-दुरितोपशामक कल्याण-नीरोगत्व सम्पदुत्कर्षरूप वा, तयोः आवासः-स्थान गृह यः स तम् । अत एव मङ्गलकल्याणावास श्रीपार्श्व सेवमानाः पुरुषा अपि मङ्गलकल्याणभाजो भवन्तीति युक्तमेव ॥ १ ॥

जि० सू०—इदानीं द्वितीयगाथा व्याक्रियते—

विसहरफुलिंगमंत[1], कठे धारेइ जो सया मणुओ ।
तस्स गहरोगमारी-दुट्ठजरा जति उवसामं ॥ २ ॥

[विषधरस्फुलिङ्गमन्त्रं[3] कण्ठे धारयति यः सदा मनुजः[4] ।
तस्य ग्रहरोगमारीदुष्टज्वरा यान्त्युपशमम्[5] ॥ २ ॥]

'विसहर' त्ति 'फुलिङ्ग' त्तिशब्दाभ्या गर्भितत्वाद् विपधरस्फुलिङ्ग इति नाम स चासौ मन्त्रश्च मनसस्त्राणयोगान्मन्त्रणाद् वा गुप्तभापणाद् वा विपधरस्फुलिङ्गमन्त्रस्त भगवन्नामगर्भितमष्टादशाक्षरात्मकमादौ तारत्रैलोक्यकमलार्हह्रीजैरन्ते च तत्प्रणिपातबीजाभ्यामष्टाविंशतिवर्णात्मक मन्त्रविशेप कण्ठे यो मनुजः-मनुष्यः । यद्वा मनु'-मन्त्रस्त गच्छति "सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्थाः" इति वचनात् जानातीति मनुगो-मान्त्रिक' । सदा-सर्वकाल धारयति-धत्ते कण्ठस्थ करोतीति यावत् । कण्ठस्थकरणेन चाहर्निश तज्जापविधिर्व्यज्यते । तस्य किं भवतीत्याह-तस्य शश्वन्मन्त्रजपितुर्ग्रहाश्च भूत-प्रेत ब्रह्मराक्षसादय' सूर्यादयो वाऽशुभगोचरवर्तिनः रोगाश्च-वात-पित्त श्लेष्म-सन्निपातजा व्याधिप्रभेदा॰ मारिश्च-सर्वगमृत्युलक्षणमशिव दुष्टज्वराः एकान्तर-द्वितीयान्तर-तृतीयान्तर चातुर्थिकादयोऽथवा दुष्टा-दुष्टजना कुपितनृपा वा ज्वराश्च शीतज्वराद्या वा तापज्वराद्या यान्ति-गच्छन्ति उपशमन-निवृत्तिं, उपशाम्यन्तीत्यर्थ' । 'उवसम' ति वक्तव्ये आर्षत्वाद् ह्रस्वाभाव' । यथा-"उवसाम उवणीया गुणमहया जिणचरित्तसरिस पि" (आव० नि० गा० ११८, विशेषा० गा० १३०६) त्ति । एव च व्याख्यायमाने मा भूदधिकृतमन्त्रजपितु' स्वार्थसम्पत्तिमात्रफलभाक्तया कुक्षिम्भरित्वमिति परार्थसम्पत्तिरपि व्याख्यायते । तस्य मन्त्रजपितुर्ग्रहाद्या

१ 'त' इति पृथक् पद वा । २ 'ठ' इति पृथक् पद वा । ३ विपधरस्फुलिङ्गम त्वा विप० लिङ्गाम त्वां विसहरफुलिङ्गमन्त वा इति सम्भवति । ४ 'मनुग' इत्यपि सम्भवति । ५ 'यान्ति तु वशामम्' इत्यपि सम्भवति । ६ 'हर इति' इति क ख पाठ । ७ 'व्यन्तर व्यन्तर' इति प्रतिभाति ।

८ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

पडिवायति कसाया किं पुण सेसे सरागत्थे ? ॥"
उपशममुपनीता गुणमहता जिनचारित्रसदृशमपि ।
प्रतिपातयन्ति कषाया किं पुन शेषाम् सरागस्थान् ? ॥

० 'कृत्स्नमन्त्र' इति ग-पाठ ।

न्यादिनक्षत्राणां सञ्चारः सम्यक् निरीक्षितः । ततस्त चेतसि धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपकारायेद ज्योतिःशास्त्र निर्मितमिति । तत स तेन दम्भेन मिथ्यादृष्टीन् विप्रतारयन् तेभ्यो दानादिका पूजा च लभमान. तया चैहिकप्रसिद्ध्या प्रमोद दधान कालमनैषीत् । अन्ते चाज्ञानतपोऽनुष्ठानेन काल कृत्वा व्यन्तरेषूत्पन्न । ततो विभङ्गावधिज्ञानेन पूर्वभवस्वरूप ज्ञात्वाऽर्हत्प्रवचने प्रद्वेषमुद्वहन् पूर्ववैरनिर्यातनार्थमार्हतसङ्घे उपसर्गान् कर्तुमारेभे । तत. श्राद्धैरपि तद् व्यन्तरकृतमुपद्रव ज्ञात्वा सर्वैरप्यालोच्य तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका श्रीभद्रबाहुस्वामिगुरुभ्य प्रेषिता । तामवधार्य श्रीभद्रबाहुस्वामिभिस्तदुपसर्गनिवारणार्थं महाप्रभाव श्रीउपसर्गहरस्तोत्र नूतन कृत्वा सर्वत्र प्रेषितम् । तत सर्वोऽपि सङ्घस्तत्पठनप्रभावान्निरुपद्रवो जातः । अत इद स्मरण ऐहलौकिकपारलौकिकसुखाभिलाषिभिर्नर. सर्वदा स्मरणीयम् । यत.—

"स्तोत्रस्याष्टातिरिक्त शत य., कुर्याज्जाप पञ्चगाथात्मकस्य ।
तस्यावश्य मङ्क्षु नश्यन्ति विघ्ना-स्त निःशेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥"—शालिनी

पूर्व किलास्य स्मरणस्य सप्त गाथा अभूवन् । ततो गाथाद्वय श्रीभद्रबाहुस्वामिभिर्भाण्डागारे स्थापितम् । साम्प्रत तु पञ्चैव गाथा. प्रवर्तन्ते । अतोऽस्य पञ्चाशीत्यधिकशताक्षर १८५—मानस्य स्तोत्रस्येयमादिगाथा—'उवसग्गहर पास' इति । अह पार्श्व—श्रीपार्श्वनाथ वन्दे—नमस्करोमि । कथम्भूत पार्श्वम्? 'उपसर्गहरपार्श्वं' उपसर्गाणा—देव-मनुष्य-तिर्यक्कृतोपद्रवाणा हरो—निवारकः पार्श्वनामा शासनाधिष्ठायक सेवकयक्षो यस्य स तम् । यद्वा उपसर्गहर पार्श्व—समीप यस्य स तम् । अथवा उपसर्गहरा—उपसर्गनिवारका धरणेन्द्रादय पार्श्वे यस्य स तम् । प्राकृतत्वाद् बिन्दुरलाक्षणिक' । यद्वा उपसर्गहरमिति पृथक् पदम् । प्राशमिति पृथक् पदम् । उपसर्गान् हरतीत्युपसर्गहर तम्, प्रगता आशा—प्रार्थना वाञ्छा यस्य स प्राशस्तम् । पुन' कथम्भूत पार्श्वम्? 'कर्मघनमुक्त' ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्माण्येव घना—मेघा', ज्ञानाच्छादकत्वात्, तेभ्यो मुक्तो—रहितः पृथक् । (उक्त च)—

"स्थित' शीतांशुवज्जीव', प्रकृत्या भावशुद्धया ।
चन्द्रिकावच्च विज्ञान, तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥"

जीवश्चन्द्रवत् ज्ञान चन्द्रिकावत् कर्माणि मेघवत् तदावरण अत एव कर्मघनमुक्तम् । अथवा घनानि—निबिडानि—दीर्घकालस्थितिकानि च तानि कर्माणि च कर्मघनानि । प्राकृतत्वात् व्यत्यय. । कर्मघनै —घनकर्मभि. मुक्तो—रहितस्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थ' । पुन. कथम्भूत पार्श्वम्? 'विषधरविषनिर्नाश' विषधराणा—सर्पाणा विष निर्नाशयति—निश्चितमपहरतीति विष० तम् । भगवन्नाममन्त्रादपि विषधरविषनिर्नाशो भवतीति । अथवा विष—मिथ्यात्वकषायलक्षण

---

१ 'चातीव प्रसिद्ध्या' इति क-पाठ । २ 'श्रीपार्श्व—श्रीपार्श्वनाथ' इति क पाठ । ३ 'मन्त्रादेव विष' इति ख पाठ ।

रोगाश्च मारिश्च दुष्टज्वराश्च ग्रहरोगमारिदुष्टज्वराः इति 'इतरेतरद्वन्द्वः' । 'उवसमं' ति वक्तव्ये आर्षत्वात् ह्रस्वाभावः ॥ २ ॥

ह० व्या०—मन्त्रगर्भितस्यास्य श्रीपार्श्वनाथस्तवस्य महिमानमाह–'विसहर' त्ति । यो मनुजो–मनुष्यः अथवा मनुः–मन्त्रस्तं गच्छति–जानातीति मनुगो–मान्त्रिकः प्रस्तावात् श्रीपार्श्वनाथस्य । एवं विषधरस्फुलिङ्गमन्त्रं सदा–सर्वदा कण्ठे धारयति–कण्ठाधीनं करोति–अहर्निशं पठति तस्य मनुजस्य ग्रहरोगमारिदुष्टज्वराः उपशमं यान्ति । विषधराः–सर्पाः स्फुलिङ्गा–अग्निकणाः तेषां उपलक्षणत्वादन्येषामपि क्षुद्रोपद्रवाणां मन्त्रः प्रतिहन्ता–निवारकस्तम्, अथवा 'विसहर' त्ति 'फुलिङ्ग' त्ति शब्दानां मन्त्रगर्भितत्वाद् विसहरफुलिङ्ग इति मन्त्रः, मनसस्त्राणान्मन्त्रः, मन्त्रणाद्–गुप्तभाषणत्वाद् वा मन्त्रः तम् । भगवन्नामगर्भितोऽष्टादशाक्षरात्मको मन्त्रो यथा–"नमिऊण पास-विसहरव(वि)सहजिणफुलिङ्ग" इति । स चादौ तारत्रैलोक्यकमलाऽर्हद्बीजैः तत्त्वप्रणिपातबी-जाभ्यां चाष्टाविंशत्यक्षरात्मकः । यथा–"ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नमिऊण पासविसहरवसहजिणफुलिङ्ग ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नमः" इति । अयं च मन्त्रः श्रीधरणेन्द्र-पद्मावतीभ्यां श्रीपार्श्वयक्षेण चाधि-ष्ठितः, एवं मन्त्रं अथवा विसहरफुलिङ्ग इति नामास्त्यस्येति विसहरफुलिङ्गमान् तं विसहरफु-लिङ्गमन्तं श्रीपार्श्वं कण्ठे धारयति–जपति तस्य ग्रहाः–सूर्यादयो गोचरे अशुभाः भूत-प्रेत-पि-शाचादीनां आवेशा वा रोगा–वात-पित्त-श्लेष्म-सन्निपातजा व्याधयः मारिः–मरकोपद्रवः दुष्टा–दुर्जनाः शत्रवश्च ज्वरः–तापः अथवा दुष्टज्वरा–ऐकाहिक-द्व्याहिक-त्र्याहिक-शीतज्वरादि-लक्षणाः एते सर्वेऽप्युपशमन्ति उपशाम्यन्ति–निवृत्तिं यान्ति, तं न पीडयन्तीत्यर्थः । उवसाम इत्यत्रार्षत्वात् ह्रस्वाभावः ॥ २ ॥

जि० सू०—अधुना तृतीया गाथा व्याख्यायते—

चिट्ठउ दूरे मंतो, तुज्झ पणामो वि बहुफलो होइ ।
नरतिरिएसु वि जीवा, पावंति न दुक्खदोगच्चं ॥ ३ ॥
[तिष्ठतु दूरे मन्त्रः तव प्रणामोऽपि बहुफलो भवति ।
नरतिर्यक्ष्वपि जीवाः प्राप्नुवन्ति न दुःखदौर्गत्यम् ॥]

योऽयं मन्त्रः प्राग्व्यावर्णितस्वरूपः स तावद् दूरेऽपि तिष्ठतु–पुरश्चरणोत्तरचरणहोमतपोजपा-दिप्रक्रियासाध्यत्वेन कष्टावहत्वाद् दूरापास्त एवास्तां यावता तव–भवतः कर्मतापन्नस्य प्रणा-मोऽपि प्रशब्दस्य प्रकर्षार्थद्योतकत्वात् विशुद्धश्रद्धापूर्वं कृतो नमस्कारोऽपि–प्रणिपातमात्रमपि 'बहु-फलो' बहूनि सौभाग्या-ऽरोग्य-धन-धान्य-कलत्र-द्विपद-चतुष्पद-राज्य-स्वर्गादीनि फलानि–कार्याणि

१ 'पणाद्' इति ख-पाठ । २ 'अर्हं' इत्येकमक्षरं ज्ञेयम् । ३ 'शय्याधिरोगा' इति ग-पाठ । ४ 'सामत्व(?) साधरत्वात्' इति ख-पाठ । ५ 'दोहग्ग' इत्यपि पाठः दौर्भाग्येस्यर्थः । ६ 'प्रकर्षद्योतक०' इति ग-पाठ ।

उक्तस्वरूपा' । तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् "तु स्याद् भेदेऽवधारणे" इत्यनेकार्थवचनात् यान्त्येव वशाम वश–आयत्तता तया अमन अमः–अवगमन वशामस्त, वशगत्वमित्यर्थ. । अन्ये-ऽपि वर्तमाना ग्रहरोगादय' तस्य वशवर्तिनो भवन्ति, तत्प्रतीकारसामर्थ्यादिति भाव । उक्तं हि बृहद्वृत्तौ–"शान्तिकर्पौष्टिकवश्याकर्षणोच्चाटनस्तम्भनविद्वेषणमारणलक्षणकर्मनिर्माणालंकर्मीणत्वमेतन्मन्त्रस्य" । अस्या गाथाया यद्यपि विषधरस्फुलिङ्गमन्त्रस्य भगवन्नामगर्भितत्वेन वस्तुत स्तुतिरूपताऽस्ति, तथापि भगवद्वारस्तुप्रसङ्गात्-प्रायमाणात्मा दुर्विदग्धाश्चर्चयिष्यन्तीत्यन्यथापि व्याचक्ष्महे । विषधरस्फुलिङ्गे–एतन्नामकर्मतन्त्र(मन्त्र)विशेषे माति–सन्निविशते इति विषधरस्फुलिङ्गमस्तम् । मन्त्रसन्निविष्टमित्यर्थ । अथवा विषधरस्फुलिङ्गममति–गच्छति (इति) विषधरस्फुलिङ्गामस्त, विषधरस्फुलिङ्गाख्यमन्त्रगतमित्यर्थ' । 'लुक्' (सिद्ध० ८–१–१०) इति प्राकृतलक्षणेनाकारलोपाद् 'विसहरफुलिंगमं' त्ति सिद्धम् इति त्वा य' कण्ठे धारयति । न च भगवत. कण्ठधारणमनुपपन्नमिति वाच्यम् । परमेश्वरस्यापि मन्त्रादविष्वग्वृत्तित्वेन मन्त्ररूपत्वात् । तथाच मन्त्राधिराजस्तवे श्रीगुणशेखरसूरय —

"न पार्श्वादपरो मन्त्रो, न मन्त्रादपरो विभु' ।
तद्द्वयादपरो नात्मा, ध्यायेदित्येकतानताम् ॥ १ ॥
आत्मा पार्श्वात्मक' पार्श्वो, मन्त्रात्मा तौ तदात्मकौ ।
एक [3]द्विस्त्रयोऽप्येके, नेति तल्लयमावहेत् ॥ २ ॥"

अथवा कण्ठे धारयतीति विषधरस्फुलिङ्गयन्त्ररूप त्वा विद्यामणीकृत्य स्वकण्ठे परिदधातीति । परस्य च कण्ठे परिधापयतीति यथासङ्ख्य स्वार्थपरार्थसम्पत्तिपक्षयोर्योज्यम् । पार्श्वयक्ष-पद्मावती-धरणेन्द्रस्तवपक्षेऽपि तुल्यैव व्याख्या, [4]प्रस्तुतमन्त्रस्य तत्त्रयेण अधिष्ठितत्वात् । इति गाथार्थः ॥ २ ॥

सि० व्या०–विसहरेति । यो (मनुज'–) मनुष्यः यदिवा मनुः–मन्त्रस्त गच्छति–जानातीति मनुगो–मान्त्रिकः । विषधरस्फुलिङ्ग इति नाम स चासौ मन्त्रश्च विषधरस्फुलिङ्गमन्त्रस्त विषधरस्फुलिङ्गमन्त्र इति 'कर्मधारयः' । 'नमिऊणपासविसहरविसहजिणफुलिङ्ग' इति भगवन्नामगर्भितमष्टादशाक्षरात्मक त्रैलोक्यकमलार्हद्बीजैरन्ते च तत्त्वप्रणिपातबीजाभ्यामष्टाविंशत्यक्षरात्मक वा कण्ठे–गले सदा–सर्वकाल धारयति–धत्ते, कण्ठस्थ करोति जपतीत्यर्थ', तस्य मनुष्यस्य मान्त्रिकस्य च ग्रहाः–भूत-प्रेत राक्षसादयः सूर्यादयो वाऽशुभगोचरवर्तिन' रोगाश्च–कास श्वास-भगन्दर-कुष्ठादय' मारिश्च–सर्वगमृत्युलक्षणमशिव दुष्टज्वराश्च–एकान्तर तृतीय-चातुर्थिकादय. अथवा दुष्टा–दुर्जना. कुपितनृपाद्याः ज्वराश्च–शीततापज्वरा. उपशम–निवृत्ति यान्ति, उपशाम्यन्तीत्यथः । ग्रहाश्च

---

१ 'तु भेदे' इति ग पाठ । २ 'कमाणस्व०' इति ख–पाठ, 'कृकर्माण०' इति ग-पाठ । ३ 'द्विस्त्रियो' ३०इति ख–पाठ । ४ अय पाठो ग–प्रत्यामेव ।

रोगाश्च मारिश्च दुष्टज्वराश्च ग्रहरोगमारिदुष्टज्वराः इति 'इतरेतरद्वन्द्वः' । 'उवसमं' ति वक्तव्ये आर्षत्वात् ह्रस्वाभावः ॥ २ ॥

ह० व्या०—मन्त्रगर्भितस्यास्य श्रीपार्श्वनाथस्तवस्य महिमानमाह–'विसहर' त्ति । यो मनुजो–मनुष्यः अथवा मनुः–मन्त्रस्त गच्छति–जानातीति मनुगो–मान्त्रिकः प्रस्तावात् श्रीपार्श्वनाथस्य । एव विपधरस्फुलिङ्गमन्त्र सदा–सर्वदा कण्ठे धारयति–कण्ठाधीन करोति–अहर्निश पठति तस्य मनुजस्य ग्रहरोगमारिदुष्टज्वरा· उपशम यान्ति । विपधराः–सर्पाः स्फुलिङ्गा–अग्निकणाः तेषा उपलक्षणत्वादन्येपामपि क्षुद्रोपद्रवाणा मन्त्रः प्रतिहन्ता–निवारकस्तम्, अथवा 'विसहर' त्ति 'फुलिङ्ग' त्ति शब्दाना मन्त्रगर्भितत्वाद् विसहरफुलिङ्ग इति मन्त्रः, मनसस्त्राणान्मन्त्रः, मन्त्रणाद्–गुप्तभाषणत्वाद् वा मन्त्रः तम् । भगवन्नामगर्भितोऽष्टादशाक्षरात्मको मन्त्रो यथा–"नमिऊण पास-विसहरव(वि)सहजिणफुलिङ्ग" इति । स चादौ तारत्रैलोक्यकमलाऽर्हद्बीजैः तत्त्वप्रणिपातबीजाभ्या चाष्टाविंशत्यक्षरात्मकः । यथा–"ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नमिऊण पासविसहरवसहजिणफुलिङ्ग ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नम" इति । अय च मन्त्र· श्रीधरणेन्द्र-पद्मावतीभ्या श्रीपार्श्वयक्षेण चाधिष्ठितः, एन मन्त्र अथवा विसहरफुलिङ्ग इति नामास्त्यस्येति विसहरफुलिङ्गमान् त विसहरफुलिङ्गमन्त श्रीपार्श्वं कण्ठे धारयति–जपति तस्य ग्रहाः–सूर्यादयो गोचरे अशुभाः भूत प्रेत-पिशाचादीना आवेशा वा रोगा–वात पित्त-श्लेष्म सन्निपातजा व्याधयः मारिः–मरकोपद्रवः दुष्टा–दुर्जना· शत्रवश्च ज्वरः–तापः अथवा दुष्टज्वरा–ऐकाहिक-द्व्याहिक-त्र्याहिक-शीतज्वरादिलक्षणा· एते सर्वेऽप्युपशमन्ति उपशाम्यन्ति–निवृत्तिं यान्ति, त न पीडयन्तीत्यर्थः । उवसाम इत्यत्रार्षत्वात् ह्रस्वाभाव· ॥ २ ॥

जि० सू०—अधुना तृतीया गाथा व्याख्यायते—

> चिट्ठउ दूरे मतो, तुज्झ पणामो वि बहुफलो होइ ।
> नरतिरिएसु वि जीवा, पावंति न दुक्खदोगच्चं ॥ ३ ॥
> [तिष्ठतु दूरे मन्त्रः तव प्रणामोऽपि बहुफलो भवति ।
> नरतिर्यक्ष्वपि जीवाः प्राप्नुवन्ति न दुःखदौर्गत्यम् ॥]

योऽय मन्त्र· प्राग्व्यावर्णितस्वरूप· स तावद् दूरेऽपि तिष्ठतु–पुरश्चरणोत्तरचरणहोमतपोजपादिप्रक्रियासाध्यत्वेन कष्टावहत्वाद् दूरापास्त एवास्ता यावता तव–भवत· कर्मतापन्नस्य प्रणामोऽपि प्रशब्दस्य प्रकर्षार्थद्योतकत्वात् विशुद्धश्रद्धापूर्व कृतो नमस्कारोऽपि–प्रणिपातमात्रमपि 'बहुफलो' बहूनि सौभाग्या-ऽरोग्य-धन धान्य-कलत्र-द्विपद-चतुष्पद-राज्य-स्वर्गादीनि फलानि–कार्याणि

---

१ 'पगाद्' इति ख–पाठ । २ 'अर्हं' इत्येकमक्षरं ज्ञेयम् । ३ 'शाध्याधिरोगा' इति ख–पाठ । ४ 'सामत्य(?) माधत्वात्' इति ख–पाठ । ५ 'दोहग्ग' इत्यपि पाठ दौर्भाग्येत्यर्थ । ६ 'प्रकर्षद्योतक०' इति ग पाठ ।

यस्य कारणभूतस्य स तथा भवति–सम्पद्यते । प्रणाम इत्येकवचनं च ज्ञापयति यदेकोऽपि नमस्कारो बहुफलो भवति, किं पुनर्बहवः प्रयुक्ता इति । येन च जन्तुना भगवन्तं प्रति नमस्कारमात्रमपि विशुद्धश्रद्धया विहितं सोऽवश्यं सम्यग्दृष्टिः, स च वैमानिकेष्वेव उत्पद्यते, "सम्मद्दिट्ठी जीवो विमाणवज्जं न बन्धए आउ" इति वचनात् । यदि च कदाचित् पूर्वबद्धायुष्कत्वादिना हेतुना भवपारम्पर्येण वा नरेषु तिर्यक्षु वाऽऽगामुत्पत्तिमागाम्यति तदापि भगवन्नमस्कारप्रभावादेव न दुःखभाजनं भूयो भाते (भवति?) इत्येतदेवाह–नरेत्यादि । नराश्च तिर्यञ्चश्चेति 'द्वन्द्व.' तेषु नरतिर्यक्ष्वप्युत्पन्ना जीवाः–प्राणिनो न दुःखदौर्गत्यं प्राप्नुवन्ति । अपिः विस्मये । विस्मयश्च किल नरेषु तिर्यक्षु च दुःखदौर्गत्याभावो दुर्घट इति हेतोः । तत्र दुःखं शारीरं मानसं च । दुर्गतस्य भावो दौर्गत्य–दारिद्र्य, ततः समाहारद्वन्द्वे दुःखदौर्गत्यम् । अयमभिप्रायः—यदि किल कथञ्चिन्नरेषूत्पद्यन्ते ते नमस्कारकर्तारः, तदापि रोगादिरहितत्वेन सद्य सम्पद्यमानमभीहितार्थतया च न शारीरमानसदुःखभाजो भवेयुः, ऋद्धिसमृद्धतया च न जातु दारिद्र्येणोपद्रूयन्ते । तिर्यक्षु चोत्पद्यमानाः कमनीयकनक-रत्न-चिन्तामणि-कल्पद्रुम-पट्टतुरङ्गम-जयकुञ्जरादिभावमासाद्य तांस्तान् पूजाप्रकारान् प्राप्नुवन्तीति । पाठान्तरं वा 'दुक्खदोहग्ग' इति । दुःखं च दौर्भाग्यं चेति 'समाहारद्वन्द्व.' ॥

पार्श्वयक्षादिस्तवपक्षे चैवं नेयम्—तिष्ठतु दूरे मन्त्रः, तव–पार्श्वयक्षस्य पद्मावत्या धरणेन्द्रस्य च प्रणामोऽपि बहुफलो भवति । 'णम प्रह्वत्वे (शब्दे च)' (पा० धा० ९८१) । प्रणमनं प्रणाम.–प्रह्वत्वं प्रह्वीभावः, प्रसादाभिमुख्यमिति यावत् । अत्र तवेति कर्तरि षष्ठी । भगवत्पक्षे च कर्मणि । तथा तव प्रह्वीभावमात्रादेव नरास्तिर्यञ्च इव नरतिर्यञ्चो–नृपशव पांशुपादाः पशुप्राया बालगोपालकृषीवलादयस्तेष्वपि मध्ये जीवा प्राप्नुवन्ति न दुःखदौर्गत्यम् । ते हि प्रायो दुःखिता एवोपलभ्यन्ते । केवलं त्वत्प्रसादात् तेऽपि सततसुखिता एव स्युः । इति गाथार्थः ॥ २ ॥

सि० व्या०—चिट्ठउ त्ति । योऽयं मन्त्रः प्राग् व्यावर्णितः स दूरे तिष्ठतु–दूरे आस्तामित्यर्थः । तव–भवतः प्रणामोऽपि–विशुद्धश्रद्धाकृतो नमस्कारोऽपि बहुफलो भवति–सञ्जायते । बहूनि सौभाग्याऽऽरोग्यादीनि फलानि यस्य स बहुफलः इति 'बहुव्रीहिः' । यतस्तव प्रणामात् जीवाः–प्राणिनः दुःखदौर्गत्यं न प्राप्नुवन्ति–न लभन्त इत्यर्थः । तत्र दुःखं मानसं शारीरं वा,

---

१ उक्तं च सिद्धस्तवे—

"इक्को वि नमुक्कारो जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।
संसारसागराओ तारेइ नरं व नारिं वा ॥
[एकोऽपि नमस्कारो जिनवरवृषभाय वर्धमानाय ।
संसारसागरात् तारयति नरं वा नारीं वा ॥]

२ 'जइवि न सम्मत्तजढो अहव ण बद्धाउओ पुव्विं' इति उत्तरार्धम्, सम्पूर्णा च्छाया तु यथा—

सम्यग्दृष्टिर्जीवो विमानवर्ज्यं न बध्नाति आयुः ।
यद्यपि न त्यक्तसम्यक्त्वोऽथवा न बद्धायुष्कः पूर्वम् ॥

३ 'द्वन्द्वे' इति क पाठः । ४ 'वन्ति' इति क पाठः ।

दुर्गतस्य भावो दौर्गत्य–दारिद्र्य, दुःख च दौर्गत्य चेति 'द्वन्द्वः' । केषु सत्स्वपि ? 'नरतिर्यक्ष्वपि' नराश्च तिर्यञ्चश्च नरतिर्यञ्चः इति 'द्वन्द्वः' तेष्वपि, नरतिर्यग्लक्षणभवान्तेष्वपीत्यर्थः । एतावता यथाकथञ्चित् जीवाना (समुद्भवेऽपि तत्र तत्र प्रणति)करणात् तत्रापि मानसशरीरदुःख-भाजो न भवेयुः । न जातुचित् दारिद्र्योपहताश्च । यदि च जीवाः तिर्यक्षु कदाचिदुत्पद्यन्ते तदा तव प्रणतिप्रसादात् कमनीयकनक-रत्न-चिन्तामणि कल्पद्रुम-पट्टतुरग-जयकुञ्जरादिभावमापन्नास्त-त्रापि न दुःखदौर्गत्य प्राप्नुवन्तीति फलितार्थः । क्वचित् 'दुक्खदोहग्गं' इति पाठः, तत्र दुःख च दौर्भाग्य चेति 'द्वन्द्वः' एवानुगन्तव्यः ॥ ३ ॥

ह० व्या०—अथ स्तुतिमन्त्रादि विनैव श्रीपार्श्वनाथप्रणाममात्रेणैव सर्वं फलं स्यादित्याह—चिट्ठउ दूरे इति । मन्त्रस्तव स्तुतिरूपः प्रागुक्तोऽष्टादशाक्षरात्मकः स तु दूरे तिष्ठतु–आस्ता, तस्य किं कथनीयमिति, किन्तु तव–भवतः प्रणामोऽपि त्वयि विषये कृतः प्रणामो–नमस्कारोऽपि बहुफलो भवति । बहूनि–प्रचुराणि सौभाग्या-ऽऽरोग्य-धन-धान्य-कलत्र पुत्र-द्विपद्-चतुष्पद्-राज्य स्वर्गादीनि फलानि यस्मात् सः । अन्यच्च–त्वत्प्रणामात् जीवाः–प्राणिनो नरतिर्यक्षु दुःख-दौर्भाग्य न प्राप्नुवन्ति । 'दुक्खदोगच्च' इति पाठे दुःखदौर्गत्य न प्राप्नुवन्ति । त्वन्नमस्कारकर्तारः सम्यग्दृष्टयो जीवाः प्रायो वैमानिकदेवेषूत्पद्यन्ते, कदाचित् पूर्वबद्धायुषो भवपरम्परया वा नरेषु तिर्यक्षु उत्पद्यन्ते तथापि तत्र तेषा दुःख शारीर मानस च दुर्गतस्य भावो दौर्गत्य-दारिद्र्य न भवति, नरेषु रोगादिरहितत्वेन सम्पद्यमानसमीहितार्थतया च शारीर मानसं च दुःख न प्राप्नु-वन्ति, तथा ऋद्धिसमृद्धतया च दारिद्र्यभाजोऽपि न भवन्ति । तिर्यक्षु तु कमनीयकनक-रत्न-चिन्तामणि-कल्पद्रुम-पट्टतुरङ्गम-जयकुञ्जरादिषूत्पद्यन्ते पूजा च प्राप्नुवन्ति । अथवा नरा एव तिर्यञ्चो नरतिर्यञ्चः–नृपशवो नृषु पशुतुल्या बालगोपालकृषीवलादयस्तेष्वपि दुःखदौर्भाग्य न प्राप्नुवन्ति । त्वत्प्रसादात् तेऽपि सदा सुखिन एव स्युरिति ॥ ३ ॥

जि० वृ०—साम्प्रत चतुर्थगाथार्थः स्पष्टीक्रियते—

तुह सम्मत्ते पॅत्ते, ँचिंतामणिकप्पपायवब्भहिए ।
पावंति अविग्घेण, जीवा अयरामर ठाणं ॥ ४ ॥

[तव सम्यक्त्वे प्राप्ते चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके ।
प्राप्नुवन्त्यविघ्नेन जीवा अजरामर स्थानम् ॥]

पूर्वगाथाया भगवत्प्रणामात् सम्यक्त्व तत्फल चोक्तम् । अनया तु गाथया प्रकर्षकोटि-प्राप्त तस्यैव पर्यन्तफलमुच्यते । तव सम्बन्धिनि नेतरीयसम्बन्धिनि सम्यक्त्वे विशिष्टप्रमाणात्मके देवतत्त्व गुरुतत्त्व धर्मतत्त्वनिश्चयरूपे वा प्राप्ते–लब्धे सति । किंविशिष्टे ? चिन्तामणिः–चिन्तिता-

१ धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽय पाठोऽनुमानिक , मूलप्रतौ अक्षराणामस्पष्टत्वात् ।

२ 'कमनीय' इति ख पाठ । ३ 'दयस्त्रापि' इति ख पाठ । ४ 'दन्द्वे' इत्यपि पाठ । ५ 'ऽचिंता-मणि०' इत्यपि सम्भवति ।

[illegible] कल्पादप–कल्पवृक्ष [illegible] कल्पद्रो इव, तयो द्वन्द्व [illegible] –अविघ्नेनाचिन्त्य [illegible] हि मनकामनोहिकमर फलं दातुर्माधर्णा, तत्प्रभावस्तु चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके [illegible] प्रदानसमर्थ इति पुनश्चेद तत्ऽभ्यधिकम् स्यादिति । तस्मिन् प्राप्ते सति किमित्याह—प्राप्नुवन्ति–लभन्ते । विघ्नानामभावोऽविघ्नं इत्यव्ययीभावस्तेन अविघ्नेन, निष्प्रत्यूहमित्यर्थः । जीवाः–प्राणिनोऽजरामरं स्थान–पदं, न विद्यते जरा यत्र तदजरं न म्रियन्ते यस्मिन्निति अमरं, बाहुलकात्, अजरं च तदमरं चेति विशेषणकर्मधारये–ऽजरामरं, मुक्तिपदमित्यर्थः ॥

पार्श्वयक्षादिपक्षे पुनरित्थं घटना—

सम्मतम्–बहुमतस्य भावः साम्मत्यं, बाहुल्यमित्यर्थ तस्मिन् । तव पार्श्वयक्षस्य पद्मावत्या धरणेन्द्रस्य च सम्बन्धिनि प्राप्ते चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके ततोऽप्यतिशयितफलदायित्वात् । अथवा पीयत इति पाय'–पानक च गो–भोजन चिन्तामणिकल्पौ मनश्चिन्तितार्थपूरणप्रवणत्वाच्चिन्तारत्नतुल्यौ यौ पायवल्भौ ताभ्या हित'–अनुकूलः, तत्सम्पादकत्वात् तस्मिन् । यद्वा अकारलोपात् अचिन्ता–निश्चिन्ता गत प्रयासवर्जिता इति जीवानां विशेषणम् । मणिभिः–कर्केतनाद्यै' कल्प' कल्पन–रचना येषा तानि मणिकल्पानि, रत्नघटितानीत्यर्थः । तथाविधानि यानि 'पाय' त्ति पात्राणि–स्थाल्यादिभाजनानि तेषु वल्भो–भोजन तेन कृत्वा तस्मै वा हिते, तव साम्मत्ये त्वत्प्रसादसुभगानामैश्वर्यशालितया रत्नमयपात्रेषु भोजनोर्पपत्ते' । प्राप्नुवन्त्यविघ्नेन जीवाः स्थान–पद प्राज्यसाम्राज्यादिकम् । अथ कथ स्थानशब्देन राज्यादिक लभ्यते ? असाधारणविशेषणसामर्थ्यादिति ब्रूमः । तच्च विशेषण 'अयरामर' त्ति । अय'–अनुकूलदैव तेन रामा–रमणीया रा–दीप्तिर्यत्र तदयरामरम् । उत्कृष्टभाग्यवशाद्धि राज्यादिक एव पदे दीप्तिरतितरामुत्पद्यते पुरुषाणाम्, यस्तव सम्मतो भवेत् सोऽनुकूलदैवान्वित राज्यादिपदमवाप्नोतीत्याकूतम् । इति गाथार्थ ॥ ४ ॥

सि० व्या०—तुह सम्मत्ते इति । जीवाः–भव्यप्राणिन' अजरामर स्थान–मोक्षपद अविघ्नेन–विघ्नाभावेन प्राप्नुवन्ति–लभन्त इत्यर्थ' । न विद्यते जरा–विस्रसा यत्र तत् अजर, न म्रियन्ते अस्मिन् इत्यमर, बाहुलकात्, अजर च तत् अमर चेति 'विशेषणकर्मधारय' । कस्मिन् सति ? तव

---

१ 'लभन्ति' इति ग पाठ । २ 'मुक्तिमित्यथ' इति क ग पाठ ।

३ छाया चैवम्—

तव साम्मत्ये प्राप्ते चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके चिन्तामणिकल्पपायवल्भहिते अचिन्ता मणिकल्पपात्रवल्भहिते वा ।

प्राप्नुवन्त्यविघ्नेन जीवा अय राम र स्थानम् ॥

४ 'भ्यकमि०' इति ख–पाठ । ५ 'प्रदत्वा०' इति ग पाठ । ६ 'पपत्तिः' इति क–पाठ । ७ 'भवति' इति ख पाठः ।

समन्विनि सम्यक्त्वे विशिष्टप्रणामात्मके देवतत्त्वगुरुतत्त्वधर्मतत्त्वनिश्चयरूपे वा सम्यक्त्वे लब्धे सति–प्राप्ते सति । आहुश्च—

"या देवे देवताबुद्धि–र्गुरौ च गुरुतामतिः ।
धर्मे च धर्मधीः शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ १ ॥"

इति योगशास्त्रे (प्र० २, श्लो० २) श्रीहेमचन्द्रसूरिचरणाः । कथम्भूते सम्यक्त्वे ? 'चिन्तामणिकल्पपादपा[भ्याम]भ्यधिके' (चिन्तामणिश्च कल्पपादपश्च) चिन्तामणिकल्पपादपे 'इतरेतरद्वन्द्वः' चिन्तामणिकल्पपादपाभ्या अभ्यधिक–अत्युत्कृष्ट चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिकं तस्मिन् चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके इति 'तत्पुरुषः' । तौ हि प्रसन्नावप्यैहिक फल दातुमीशौ, त्वत्प्रणामस्तु चिन्तातीतमोक्षलक्षणपारलौकिकफलप्रदानसमर्थ इति युक्तमेव तयोरप्यधिकत्वमिति भावः ॥ ४ ॥

ह० व्या०—भगवत्प्रणामात् सम्यक्त्वं भवति । अतः सम्यक्त्वस्य फलमाह—तुह सम्मत्ते [1] लद्धे इति । हे श्रीपार्श्वजिन ! तव सम्यक्त्वे विशिष्टप्रणामात्मके अथवा भवत्प्रणीतसम्यग्दर्शने तत्त्वश्रद्धानरूपे ते–तव मते वा प्राप्ते–लब्धे सति जीवाः–प्राणिनः अविघ्नेन –निर्विघ्न अजरामर स्थान, नास्ति जरा यत्र तदजर, न म्रियन्ते यस्मिन् तदमर अजर च तदमर च अजरामर–जरामरणरहित स्थान मोक्ष प्राप्नुवन्ति–लभन्ते । कथम्भूते तव सम्यक्त्वे ? चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके [2] चिन्तामणिः–मनश्चिन्तितार्थदायकं रत्न, कल्पपादपः–कल्पवृक्षो वाञ्छितार्थपूरकस्ताभ्यामप्यधिक–अधिकफलप्रदम् । चिन्तामणिकल्पपादपौ तु प्रसन्नौ सन्तौ ऐहिक फल दातु समर्थौ, त्वत्प्रणामस्तु चिन्तातीतमोक्षलक्षणपारलौकिकफलप्रदानसमर्थ इति युक्तमेव ताभ्यामधिकत्वम् ॥ ४ ॥

जि० सू०—सम्प्रति निगमयन् प्रणिधानप्रधाना पञ्चमगाथामाह—

इअ [3] संथुओ महायस !, भत्तिब्भरनिब्भरेण हिअएण [4] ।
ता देव ! [5] देसु बोहिं, भवे भवे पासजिणचंद ! ॥ ५ ॥

[इति संस्तुतो [6] महायशः ! भक्तिभरनिर्भरेण हृदयेन ।
तस्माद् देव ! देहि बोधि, भवे भवे पार्श्व ! जिनचन्द्र ! ॥ ५ ॥

इति–पूर्वोक्तप्रकारेण संस्तुतः–सम्यग् वर्णितस्त्वं, सामर्थ्यान्मयेति गम्यम् । हे 'महायशः !' महत्–त्रैलोक्यव्यापि यशः–कीर्तिर्यस्य तस्यामन्त्रणम् । अथवा अमा–रोगास्तान् हन्तीत्यमहा, आगः–पाप स्यति–अन्त नयतीत्यागसः, ततो विशेषणकर्मधारये अमहागसः तस्यामन्त्रणम् । केन करणभूतेन संस्तुत इत्याह–भक्तेः–आन्तरप्रीतेर्भर –प्राग्भारस्तेन निर्भर–सम्पूर्णं तेन तथा-

---

१ 'पत्ते' इत्यधिक ख पाठ । २ 'भ्यामप्यधिके' इति क पाठ । ३ 'इय' इति ग पाठ । ४ 'हिअयेण' इति क्वचित् । ५ 'दिज' इत्यपि पाठ, तत्र 'दद्यात्' इति छाया । ६ 'अमहागस !' इत्यपि सम्भवति ।

धर्मदायी देवगणिनिजो रक्षितः, यन्नायस्य-यन्नाथश्च उत्कृष्टकामभावी अन्तःकरणपुण्य-फलप्रदो भवेत्, ततो द्वन्द्वे गाम्भीर्यसाम्यादिक-अनिवचनेनाधिकसाम्यमिति विग्रहः । तौ हि प्रणतावर्ष्याधिक्येन फल दातुमीशौ, त्वत्प्रणामस्तु चिन्तातीतमोक्षलक्षणपारलौकिकफल प्रदानसमर्थ इति युक्तमेव ततोऽप्यधिकत्वमस्तीति । तस्मिन् प्राप्ते सति किमित्याह—प्राप्नुवन्ति-लभन्ते । विघ्नानामभावोऽविघ्न इत्यर्थाभावे तेन अविघ्नेन, निष्प्रत्यूहमित्यर्थः । जीवा -प्राणिनोऽजरामर स्थान-पद, न विद्यते जरा यत्र तदजर न म्रियन्ते यस्मिन्नित्यमर, बाहुलकादल्, अजर च तदमर चेति विशेषणकर्मधारयेऽजरामर, मुक्तिपदमित्यर्थ ॥

पार्श्वयक्षादिस्तवपक्षे पुनरित्थ घटना—

सम्मतस्य-बहुमतस्य भाव' साम्मत्य, बाहुल्यमित्यर्थ तस्मिन् । तव पार्श्वप्रभस्य यक्षा-पत्या धरणेन्द्रस्य च सन्निधिनि प्राप्ते चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके ततोऽप्यतिशयितफलदा-यित्वात् । अथवा पीयत इति पाय'—पानक वल्भो—भोजन चिन्तामणिकल्पौ मनश्चिन्तितरसपूर-णप्रवणत्वाच्चिन्तारत्नतुल्यौ यौ पायवल्भौ ताभ्या हित'—अनुकूल:, तत्सम्पादकत्वात् तस्मिन् । यद्वा अकारलोपात् अचिन्ता—निश्चिन्ता मन प्रयासवर्जिता इति जीवाना विशेषणम् । मणिभि:-कर्केतनाद्यै' कल्प' कल्पन-रचना येषा तानि मणिकल्पानि, रत्नघटितानीत्यर्थ. । तथाविधानि यानि 'पाय' त्ति पात्राणि-स्थाल्यादिभाजनानि तेषु वल्भो—भोजन तेन कृत्वा तस्मै वा हिते, तव साम्मत्ये त्वत्प्रसादसुभगानामैश्वर्यशालितया रत्नमयपात्रेषु भोजनोपपत्ते' । प्राप्नुवन्त्यविघ्नेन जीवाः स्थान-पद प्राज्यसाम्राज्यादिकम् । अथ कथ स्थानशब्देन राज्यादिक लभ्यते ? असाधारणवि-शेषणसामर्थ्यादिति ब्रूम' । तच्च विशेषण 'अयरामर' त्ति । अय:—अनुकूलदैव तेन रामा—रम-णीया रा—दीप्तिर्यत्र तदयरामरम् । उत्कृष्टभाग्यवशाद्धि राज्यादिक एव पदे दीप्तिरतितरामुत्पद्यते पुरुषाणाम्, यस्तव सम्मतो भवेत् सोऽनुकूलदैवान्वित राज्यादिपदमवाप्नोतीत्याकूतम् । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

सि० व्या०—तुह सम्मत्ते इति । जीवा -भव्यप्राणिनः अजरामर स्थान—मोक्षपद अविघ्नेन -विघ्नाभावेन प्राप्नुवन्ति-लभन्त इत्यर्थ' । न विद्यते जरा-विस्रसा यत्र तत् अजर, न म्रियन्ते अस्मिन् इत्यमर, बाहुलकात्, अजर च तत् अमर चेति 'विशेषणकर्मधारय.' । कस्मिन् सति ? तव

---

१ 'लभन्ति' इति ग पाठ । २ 'मुक्तिमित्यर्थ ' इति क ग पाठ ।

३ छाया चैवम्—

तव साम्मत्ये प्राप्ते चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके चिन्तामणिकल्पपायवल्भहिते अचिन्ता मणिकल्पपात्र वल्भहिते वा ।

प्राप्नुवन्त्यविघ्नेन जीवा अय राम र स्थानम् ॥

४ 'भ्यकमि०' इति ख-पाठ । ५ 'मदत्वा०' इति ग पाठ । ६ 'पपत्तिः' इति क-पाठ । ७ 'भवति' इति ख-पाठ ।

अथ धरणेन्द्रपंक्षे—

(इय संथुओ महायसभत्तिब्भरनिब्भरेण ! हियएण ! ।
ता देव ! देसु बोहिं भवे भवे पासजिनचद ! ॥
इति संस्तुतो महायशोभक्तिभरनिर्भरैनः ! हृदयगेन ! ।
तस्मात् देव ! देहि बोधिं भवे भवे पाशजिनचन्द्र ! ॥)

इति–पूर्वोक्तरीत्या संस्तुतः, मयेति गम्यते । तथा महायशाः श्रीपार्श्वनाथस्तस्य भक्तिः–सेवनं तस्याः भरः–अतिशयस्तेन निर्भर–भररहितम्, अल्पीभूतमिति यावत् । एनः–पाप यस्य तस्यामन्त्रण हे महायशोभक्तिभरनिर्भरैनः ! । हे हृदयगेन ! हृदयेन–उरसा गच्छन्ति (इति) हृदयगा–उरगास्तेषामिनः–स्वामी नागराजो–धरणेन्द्रः तस्यामन्त्रण हे हृदयगेन ! 'किसलय-कालायस-हृदये यः' (सिद्ध० ८–१–२६९) इत्यनेन सस्वरयलोपे 'क ग-च-ज-त द-प यवा प्रायो लुग्' (सिद्ध० ८–१–१७७) इति दगयोर्लोपे च 'हिअय' त्ति रूपम् । तत इनशब्देन सन्धौ हिअयेण त्ति सिद्धम् । ता इति तस्माद् देव !–भवनपतीन्द्र ! दत्स्व बोधिं मह्य भवे भवे, पाश–कर्मबन्ध जयतीत्यपि पूर्ववत् णे च, पासजिणा–पाशजेतारः सुविहितसाधवस्तान् प्रति चन्द्र इवोपसर्गतापनिर्वापणेनाह्लादकत्वात् तस्यामन्त्रण हे पासजिणचन्द ! । यद्वा पाशेन जयति शत्रून्–वश नयति इति प्राकृते पासजिणा–पद्मावती ता चन्दति–आह्लादयति भर्तृत्वात् च देवी तस्य सम्बोधनम् । 'दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० ८–१–४) इति ह्रस्वे पासजिण इति सिद्धम् । इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

उपसर्गहरस्तोत्रे, व्याख्या किञ्चिन्मयाऽरचि ।
याऽत्र चार्नोचिती वाच्ये, सा शोध्या कृपया बुधैः ॥ १ ॥
वृत्तिः सैषा विशेषोक्ति–रोचिष्णुः चारुचेतनैः ।
'अर्थकल्पलता'नाम, चिररात्राय वाऽर्च्यताम् ॥ २ ॥
सवद्विक्रमभूपतेः शरऋतुदर्चिर्मृगाङ्कमिते
पौषस्यासितपक्षभाजि शशिना युक्ते नवम्या तिथौ ।
शिष्यः श्रीजिनसिंहसूरिसुगुरोर्वृत्तिं व्यधात्तामिमा
श्रीसाकेतपुरे जिनप्रभ इति ख्यातो मुनीना प्रभुः ॥ ३ ॥

इति श्रीसमसरणं समाप्त ॥ शुभ भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥ ग्रन्थाग्र २७१ ॥

प्रत्यक्षर निरूप्यास्या, ग्रन्थमान विनिश्चितम् ।
अनुष्टुभा च द्विशत्ये–कसप्तति(२७१)समन्विता ॥ १ ॥

---

१ 'पक्ष इति सस्तुस्त्व महा०' इति ख पाठ । २ 'सेवा' इति ख-पाठ । ३ 'चच्यताम्' इति ख-पाठ, 'चम्यम् (?)' इति ग पाठ । ४ १३६-प्रमिते इत्यथ । ५ 'समाप्ता चेय उपसर्गहरस्तवविवृत्ति । कृतिरिय श्रीमज्जिनप्रभसूरेरिति वृत्ति ग्रन्थाग्र०' इति ख पाठ । ६ न चाय पाठोऽसमीचीन, खरतरगच्छीयानां समसरणेषु उपसर्गहरस्तोत्रस्य अन्तिमत्वात् । ७ 'एकसप्ततियुक्त शतद्वयमनुष्टुभाम्' इति ख पाठ ।

भूरि हर्षेण–अत्ला कालेन । गा इति गमाहा । संस्तुत्य हि प्रभु प्रार्थयते । ननस्तु मनाद् त्वं सम्युगमनात् हे 'देव !' दीव्यती–स्तुतो जिनराजनैरिति देवः–आराध्यस्तस्यामन्त्रणम् । 'देसु' त्ति देहि–प्रयच्छ । अर्थात् मम मोक्ष, बोधि–रत्नत्रयप्राप्ति प्रेत्य जिनधर्मावाप्ति वा भवे भवे–जन्मनि जन्मनि, यावन्मोक्षं नाप्नोमीति भावः । हे पार्श्व !–श्रीपार्श्वनाथ ! 'जिनचन्द्र !' रागादिजेतृत्वाद् जिना'–सामान्यकेवलिन. तेषु मध्ये चन्द्र इव चन्द्र', चतुस्त्रिंशदतिशयसम्पत्समन्वितेनाह्लादकत्वाज्जिनचन्द्रस्तस्यामन्त्रणम् ॥

अपिशब्दस्यान्यपदेन सम्बन्धेन क्रमेणार्थयोजना—हे पार्श्वयक्ष ! इति 'संस्तुतः त्वं महायशा'–प्रख्यातो भगवान् पार्श्वनाथ' तव विषये योजनां भक्तिभरनिर्भरेण हृदयेन मनसा उपलक्षितविशेषणे तृतीया । तस्मात् देव !–व्यन्तरजातीय ! दत्स्व–वितर बोधि भवे भवे । न चास्माद् बोधिप्रार्थनमनौचितीमश्नुते "सम्मद्दिट्ठी देवा" (चउविसत्थये गा० ४७) इति पूर्वाचार्यैरपि भणनात् । न चायं न सम्यग्दृष्टि परमार्हतत्वात्, तथा विशेषणमुक्तमाचार्येण 'जिणचन्द' त्ति । जिन एव श्रीमदर्हन्नेव चन्दतीति चन्द्र'–आह्लादको यस्यासौ जिनचन्द्र' तस्य सम्बोधनम् ॥

अथ पद्मावतीपक्षे—

(इय सथुओ महाऽयसभत्तिब्भरनिब्भरे ण हियए ण ।
ता देवदेऽसुबोहिं भवे भवे पास जिण चद ॥
इति सस्तुता उ मम अयशोभक्तिभरनिर्भरे ! न हितदे ! न ।
तस्मात् देवते ! असुबोधिं भवे भवे प्रास्य जय चन्द ॥)

इति सस्तुता त्वम् । उ' इति निपात' सम्बोधने । सन्धौ कृते सस्तुतो इति । 'मह' त्ति मम–स्तोतु । अयशोभक्तिभरनिर्भरेण अयश'–अपकीर्ति., आय–धनादिलाभ सन्ति–समापयन्तीति आयसाः–शत्रव तस्य तेषा वा भक्तिः–भजन तत्र विषये यो भर'–अत्याग्रह. तेन निर्भरा–पूर्णा तस्या आमन्त्रणम् अयशोभक्तिभरनिर्भरे ! आयसभक्तिभरनिर्भरे ! वा । 'ण हियए ण' त्ति "द्वौ नञौ प्रकृतार्थं गमयत" इति न्यायान्न न हितदे !, अपि तु हितदे ! । हितम्–अनुकूल वस्तु भक्तेभ्यो ददातीति हितदा तस्या आमन्त्रणम् । ता–तस्मात् देवदे इति देवते ! पद्मावति ! देवि ! 'व्यत्ययश्च' (सिद्ध० ८–४–४४७) इति प्राकृतवचनात् शौरसेनीं विनाऽपि तकारस्य द' । शोभना बोधि. सुबोधि. न सुबोधिरसुबोधिः कुतीर्थ्यभिप्रेता सातिचारा वा बोधिरित्यर्थ' ताम् । 'एदोतः पदान्तेऽस्य लुग्' (सिद्ध० १–२–२७) इति अलोप । 'भवे भवे पास' त्ति प्रास्य–प्रकर्षेण क्षिप–निराकुरु । तथा 'जिण' त्ति । जय 'चि जि-श्रु-हु स्तु-लू पू धूगा णो ह्रस्वश्च' (सिद्ध० ८–४–२४१) इति णोऽन्त । सर्वोत्कर्षेण वर्तस्वेत्यर्थ । किञ्चान्यत्—चन्द–दीप्यस्व, स्वमाहात्म्येन चिर भ्राजस्वेति भाव' ॥

---

१ 'प्रयच्छतु' इति ग पाठ । २ स्व सस्तुत इति क पाठ । ३ 'आयसभक्ति०' इत्यपि सम्भवति । ४ 'अयसभत्तिब्भरनिब्भरेण' इति ख पाठ । ५ 'ममस्तयश्चेति' इति ग पाठः । ६ 'किञ्च तथा चद त्ति चन्द्रस्व–महिम्ना शोभस्व' इति क–पाठ ।

अथ धरणेन्द्रपक्षे[1]—

(इय संथुओ महायसभत्तिब्भरनिब्भरेण! हियएण! ।
ता देव! देसु बोहिं भवे भवे पासजिनचंद! ॥
इति सस्तुतो महायशोभक्तिभरनिर्भरैनः! हृदयगेन! ।
तस्मात् देव! देहि बोधिं भवे भवे पाशजिनचन्द्र! ॥)

इति–पूर्वोक्तरीत्या संस्तुतः, मयेति गम्यते। तथा महायशाः श्रीपार्श्वनाथस्तस्य भक्तिः–सेवनं[2] तस्याः भरः–अतिशयस्तेन निर्भर–भररहितम्, अल्पीभूतमिति यावत् । एनः–पाप यस्य तस्या-मन्त्रण हे महायशोभक्तिभरनिर्भरैनः! । हे हृदयगेन! हृदयेन–उरसा गच्छन्ति (इति) हृदयगा–उरगास्तेषामिनः–स्वामी नागराजो–धरणेन्द्रः तस्यामन्त्रण हे हृदयगेन! 'किसलय-कालायस-हृदये यः' (सिद्ध० ८–१–२६९) इत्यनेन सस्वरयलोपे 'क ग-च-ज-त-द-प यवा प्रायो लुग्' (सिद्ध० ८–१–१७७) इति दगयोर्लोपे च 'हिअय' त्ति रूपम्। तत इनशब्देन सन्धौ हिअयेण त्ति सिद्धम् । ता इति तस्माद् देव!–भवनपतीन्द्र! दत्स्व बोधिं मह्य भवे भवे, पाश–कर्मबन्ध जयतीत्यचि पूर्ववत् णे च, पासजिणा–पाशजेतारः सुविहितसाधवस्तान् प्रति चन्द्र इवोपसर्गताप-निर्वापणेनाह्लादकत्वात् तस्यामन्त्रण हे पासजिणचन्द! । यदिवा पाशेन जयति शत्रून्–वश नयति इति प्राकृते पासजिणा–पद्मावती ता चन्दति–आह्लादयति भर्तृत्वात् च देवी तस्य सम्बोधनम् । 'दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० ८–१–४) इति ह्रस्वे पासजिण इति सिद्धम् । इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

उपसर्गहरस्तोत्रे, व्याख्या किञ्चिन्मयाऽरचि ।
याऽत्र चानौचिती वाच्ये, सा शोध्या कृपया बुधैः ॥ १ ॥
वृत्तिः सैषा विशेषोक्ति–रोचिष्णुः चारुचेतनैः ।
'अर्थकल्पलता'नाम, चिररात्राय वाऽर्च्यताम्[3] ॥ २ ॥
सवद्विक्रमभूपतेः शरऋतूदर्चिर्मृगाङ्कमिते[4]
पौषस्यासितपक्षभाजि शशिना युक्ते नवम्या तिथौ ।
शिष्यः श्रीजिनसिंहसूरिसुगुरोर्वृत्तिं व्यधात्तामिमा
श्रीसाकेतपुरे जिनप्रभ इति ख्यातो मुनीना प्रभुः ॥ ३ ॥
इति[5] श्रीसं[6]स्मरणं समाप्त ॥ शुभ भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥ ग्रन्थाग्र २७१ ॥

प्रत्यक्षर निरूप्यास्या, ग्रन्थमान विनिश्चितम् ।
अनुष्टुभा[7] च द्विशत्ये–कसप्तति(२७१)समन्विता ॥ १ ॥

१ 'पक्ष इति सस्तुस्व महा०' इति ख पाठ । २ 'सेवा' इति ख-पाठ । ३ 'चर्च्यताम्' इति ख-पाठ, 'चर्च्यम् (?)' इति ग पाठ । ४ १३६५प्रमिते इत्यर्थ । ५ 'समाप्ता चेय उपसर्गहरस्तवविवृत्ति । कृतिरिय श्रीमज्जिनप्रभसूरेरिति वृत्ति ग्रन्थाग्र०' इति ख पाठ । ६ न चाय पाठोऽसमीचीन, खरतरगच्छीयाना सप्तस्मरणेषु उपसर्गहरस्तोत्रस्य अन्तिमत्वात् । ७ 'एकसप्ततिसयुक्त शतद्वयमनुष्टुभाम्' इति ग पाठ ।